

JAUNĀ TIESISKĀ REALITĀTE: IZAICINĀJUMI UN RISINĀJUMI. I

2021. gada 21.–22. oktobris, Rīga

Latvijas Universitātes Juridiskās fakultātes
8. starptautiskās zinātniskās konferences
rakstu krājums

NEW LEGAL REALITY: CHALLENGES AND PERSPECTIVES. I

21–22 October 2021, Riga

Collection of research papers in conjunction
with the 8th International Scientific Conference of
the Faculty of Law of the University of Latvia

**LATVIJAS
UNIVERSITĀTE**

**LATVIJAS
UNIVERSITĀTE**

JAUNĀ TIESISKĀ REALITĀTE: IZAICINĀJUMI UN RISINĀJUMI. I

2021. gada 21.–22. oktobris, Rīga

Latvijas Universitātes Juridiskās fakultātes
8. starptautiskās zinātniskās konferences
rakstu krājums

NEW LEGAL REALITY: CHALLENGES AND PERSPECTIVES. I

21–22 October 2021, Riga

Collection of research papers in conjunction
with the 8th International Scientific Conference of
the Faculty of Law of the University of Latvia

Jaunā tiesiskā realitāte: izaicinājumi un risinājumi. I. Latvijas Universitātes Juridiskās fakultātes 8. starptautiskās zinātniskās konferences rakstu krājums. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 2022. 300 lpp.

New Legal Reality: Challenges and Perspectives. I. Collection of research papers in conjunction with the 8th International Scientific Conference of the Faculty of Law of the University of Latvia. Riga: University of Latvia Press, 2022. 300 pages.

Latviešu valodas redaktore Ruta Puriņa
Angļu valodas redaktore Andra Damberga
Maketu veidojusi Ineta Priga

Visi krājumā ievietotie raksti ir anonīmi recenzēti.
Pārpublicēšanas gadījumā nepieciešama Latvijas Universitātes atļauja.
Citējot atsauce uz izdevumu obligāta.

© Latvijas Universitāte, 2022

<https://doi.org/10.22364/iscflul.8.1>
ISBN 978-9934-18-835-0
ISBN 978-9934-18-836-7 (PDF)

Redakcijas kolēģija

Priekšsēdētājs

Prof. Jānis Kārklīšs, Latvijas Universitāte, Latvija

Priekšsēdētāja vietniece

Asoc. prof. Anita Rodiņa, Latvijas Universitāte, Latvija

Redkolēģijas locekļi:

Prof. Karlo Amatuči, Neapoles Frīdriha II universitāte, Itālija

Prof. Kazunobu Oijama, Kanagavas Universitāte, Japāna

Prof. Nolans Šarkijs, Rietumastrālijas Universitāte, Austrālija

Prof. Mihaels Geistlingers, Zalcburgas Universitāte, Austrija

Prof. Jāps de Zvāns, Roterdamas Erasma Universitāte, Nīderlande

Prof. Lali Papiāšvili, Tbilisi Valsts universitāte, Gruzija

Prof. Gabriels Tavits, Tartu Universitāte, Igaunija

Prof. Emanuels Kartjē, Lilles Universitāte, Francija

Prof. Grega Strbans, Ļubļanas Universitāte, Slovēnija

Prof. Toms Davulis, Viļņas Universitāte, Lietuva

Prof. Monika Florčaka-Vontore, Jagaiļa Universitāte, Polija

Asoc. prof. Kosmins Sebastjans Sersels, Notingemas Universitāte, Apvienotā Karaliste

Doc. Lučija Mokra, Bratislavas Universitāte, Slovākija

Doc. Mario Kresičs, Zagrebas Universitāte, Horvātija

Doc. Martins Škops, Masarika Universitāte, Čehija

Dr. iur. Rafals Manko, Amsterdamas Universitāte, Nīderlande

Prof. Jānis Rozenfelds, Latvijas Universitāte, Latvija

Prof. Kristīne Strada-Rozenberga, Latvijas Universitāte, Latvija

Prof. Ārija Meikališa, Latvijas Universitāte, Latvija

Prof. Valentija Liholaja, Latvijas Universitāte, Latvija

Prof. Uldis Krastiņš, Latvijas Universitāte, Latvija

Prof. Daiga Rezevska, Latvijas Universitāte, Latvija

Prof. Sanita Osipova, Latvijas Universitāte, Latvija

Prof. Jānis Lazdiņš, Latvijas Universitāte, Latvija

Prof. Jaurīte Briede, Latvijas Universitāte, Latvija

Prof. Ringolds Balodis, Latvijas Universitāte, Latvija

Prof. Kaspars Balodis, Latvijas Universitāte, Latvija

Asoc. prof. Annija Kārklīņa, Latvijas Universitāte, Latvija

Asoc. prof. Artūrs Kučs, Latvijas Universitāte, Latvija

Asoc. prof. Kristīne Dupate, Latvijas Universitāte, Latvija

Asoc. prof. Irēna Kucina, Latvijas Universitāte, Latvija

Asoc. prof. Inga Kačevska, Latvijas Universitāte, Latvija

Editorial Board

Chair

Prof. Jānis Kārklīņš, Faculty of Law, University of Latvia, Latvia

Vice Chair

Assoc. Prof. Anita Rodiņa, Dean of the Faculty of Law, University of Latvia, Latvia

Committee Members:

Prof. Carlo Amatucci, University of Naples Federico II, Italy

Prof. Kazunobu Oyama, Kanagawa University, Japan

Prof. Nolan Sharkey, University of Western Australia, Australia

Prof. Michael Geistlinger, University of Salzburg, Austria

Prof. Jaap de Zwaan, Erasmus University Rotterdam, Netherlands

Prof. Lali Papiashvili, Tbilisi State University, Georgia

Prof. Gaabriel Tavits, University of Tartu, Estonia

Prof. Emmanuel Cartier, University of Lille, France

Prof. Grega Strban, University of Ljubljana, Slovenia

Prof. Tomas Davulis, Vilnius University, Lithuania

Prof. Monika Florczak-Wątor, Jagiellonian University in Krakow, Poland

Assoc. Prof. Cosmin Sebastian Cercel, University of Nottingham, United Kingdom

Assoc. Prof. Lucia Mokra, Comenius University in Bratislava, Slovakia

Doc. Mario Krešić, University of Zagreb, Croatia

Doc. Martin Škop, Masaryk University, Czech Republic

Dr. habil. iur. Rafał Mańko, University of Amsterdam, Netherlands

Prof. Jānis Rozenfelds, University of Latvia, Latvia

Prof. Kristīne Strada-Rozenberga, University of Latvia, Latvia

Prof. Ārija Meikališa, University of Latvia, Latvia

Prof. Valentija Liholaja, University of Latvia, Latvia

Prof. Uldis Krastiņš, University of Latvia, Latvia

Prof. Daiga Rezevska, University of Latvia, Latvia

Prof. Sanita Osipova, University of Latvia, Latvia

Prof. Jānis Lazdiņš, Latvijas Universitāte, Latvija

Prof. Jautrīte Briede, University of Latvia, Latvia

Prof. Ringolds Balodis, University of Latvia, Latvia

Prof. Kaspars Balodis, University of Latvia, Latvia

Assoc. Prof. Annija Kārklīņa, University of Latvia, Latvia

Assoc. Prof. Artūrs Kučs, University of Latvia, Latvia

Assoc. Prof. Kristīne Dupate, University of Latvia, Latvia

Assoc. Prof. Irēna Kucina, University of Latvia, Latvia

Assoc. Prof. Inga Kačevska, University of Latvia, Latvia

SATURA RĀDĪTĀJS / TABLE OF CONTENTS

Priekšvārds	9
Foreword	10

1. sekcija / Section 1

CAVEANT CONSULES: TIESĪBU NEAIZSKARAMAIS MINIMUMS ĀRKĀRTAS APSTĀKĻOS / CAVEANT CONSULES: THE MINIMUM OF INVIOLEABLE RIGHTS IN EMERGENCY CONDITIONS

Jānis Pleps

Valsts nepārtrauktības nodrošināšana ārkārtējos apstākļos / Ensurance of the Continuity of the State in the Emergencies	12
--	----

Elīna Grigore-Bāra

Īpašo tiesisko režīmu attaisnojumi tiesību filozofijā / Justifications of Special Legal Regimes in the Philosophy of Law	23
---	----

Viktorija Katajeva

Obligāta vakcinācija pret Covid-19 militārajā dienestā: pamattiesības <i>versus</i> valsts aizsardzības intereses / Mandatory Vaccination Against Covid-19 in Military Service: Fundamental Rights <i>versus</i> Interests of National Defence	33
---	----

2. sekcija / Section 2

AUGSTĀKĀS IZGLĪTĪBAS IZAICINĀJUMI MŪSDIENĀS / CURRENT CHALLENGES TO HIGHER EDUCATION

Ineta Ziemele

Nacionālā profesūra globalizācijas apstākļos / National Professorship in a Globalised World	46
--	----

Laura Ratniece

Tiesas procesa izspēles kā vērtīgs mācību uzdevums tiešsaistes studiju vidē: izaicinājumi un iespējas / Moot Courts as a Valuable Learning Exercise in Online Study Environment: Challenges and Opportunities	54
--	----

Agnese Rusakova

All that is Needed for the Top-Performers to Choose Latvia – to “Remove the Fence” / Viss, kas nepieciešams, lai augstas raudzes zinātnieki izvēlētos Latviju – “jānoņem žogs”	64
--	----

3. sekcija / Section 3

INDIVĪDA, SABIEDRĪBAS UN VALSTS INTEREŠU LĪDZSVAROŠANA TIESISKĀ VALSTĪ / BALANCING THE INTERESTS OF THE INDIVIDUAL, SOCIETY AND THE STATE IN A STATE GOVERNED BY THE RULE OF LAW

Ringolds Balodis

Skatījums uz Satversmes konstitucionāliem algoritmiem:
to loģika, lietderīgums un pamatotība / View of the Constitutional
Algorithms of the Constitution: Their Logic and Validity 74

Diāna Apse

Īpašā doktrīna un jaunā tiesiskā realitāte / Special Doctrine and
the New Legal Reality 101

Solvīta Olsena, Laura Kadile

From Legal Capacity to Act to Decision Making Capacity in
Latvian Patients' Rights Law / Pacientu tiesības Latvijā – no
ricībaspējas līdz lemtspējai 114

Džeina Gaile

Tiesiskās vienlīdzības principa izpratne publiskajā iepirkumā
iesniegta piedāvājuma trūkumu izvērtēšanā / Understanding of
the Legal Equality Principle in the Evaluation of Deficiencies of
a Tender Submitted in Public Procurement 123

Laura Šāberte

Legal and Practical Aspects of Ensuring Chaplaincy Services in
the Hospitals of Republic of Latvia in the Context of the Right of
Patients and Their Relatives to Receive Spiritual Care / Kapelānu
dienesta darbības īstenošanas tiesiskie un praktiskie aspekti Latvijas
Republikas slimnīcās kontekstā ar pacienta un pacienta tuvinieku
tiesībām saņemt garīgo aprūpi 132

4. sekcija / Section 4

KRIMINĀLTIESĪBU AKTUĀLIE JAUTĀJUMI: IZAICINĀJUMI UN TO RISINĀJUMI / CURRENT ISSUES OF CRIMINAL LAW: CHALLENGES AND SOLUTIONS TO THEM

Andrejs Vilks

Innovative Nature of the 21 st Century Criminology / 21. gadsimta kriminoloģijas inovatīvais raksturs	144
---	-----

Evija Vīnkalna

Cēloņsakarība Krimināllikuma normās, tās izpratnes teorētiskie un praktiskie aspekti / Concept of Causal Relationship in Norms of Criminal Law, Its Theoretical and Practical Aspects	157
---	-----

Jānis Maizītis

Kriminālprocesa uzraudzības problemātika Latvijā / Difficulties Linked to Supervision of Criminal Proceedings in Latvia	167
--	-----

Ērika Gribonika

Mutiskuma principa un interešu izskatīt krimināllietu rakstveida procesā mijiedarbība Kriminālprocesa likumā / Interaction of the Principle of Orality and Interests to Consider a Criminal Case in a Written Proceedings in the Criminal Procedure Law	178
--	-----

Oskars Kulmanis

Taisnīga kriminālprocesa norise ārkārtas situācijā / Fair Criminal Proceedings in Emergency Situation	189
--	-----

5. sekcija / Section 5

JAUNĀ REGULĒJUMA ATTĪSTĪBA STRAUJI MAINĪGAJĀ DIGITĀLAJĀ PASAULĒ / DEVELOPMENT OF NEW REGULATIONS IN FAST-CHANGING DIGITAL WORLD

Vija Kalniņa

Liability of Intermediary Service Providers under the Digital Services Act / Starpnieku pakalpojumu sniedzēju atbildība Digitālo pakalpojumu aktā	200
---	-----

Viktorija Soņeca

Tehnoloģiju milžu ietekme uz suverēnu / Global Technology Giants and Their Influence on the Sovereign	209
--	-----

Daina Ose

Digitalizācijas izaicinājumi civilprocesā / Challenges of Digitization in Civil Proceedings	224
--	-----

6. sekcija / Section 6

PRIVĀTTIESĪBU AKTUĀLIE RISINĀMIE JAUTĀJUMI / TOPICAL CHALLENGES IN PRIVATE LAW

Erlens Kalniņš

Kontratabulārais, ekstratabulārais un tabulārais ieilgums Latvijas civiltiesībās / Contra Tabular, Extra Tabular and Tabular Prescription in Latvian Civil Law	232
--	-----

Mārcis Krūmiņš

Tiesību un pienākumu “līdzsvars” / The “Balance” of Rights and Obligations	243
---	-----

Aleksandrs Fillers

Latvijas saistību tiesības: mācības no Kopējā modeļa projekta (DCFR) / Latvian Law of Obligations: Useful Lessons from the DCFR	250
--	-----

Edijs Brants

Piesardzības pasākumu nozīme, piemērojot civiltiesisko atbildību par deliktu / The Role of Precautionary Measures in Application of Tortious Liability	258
--	-----

Dāvids Andris Blehmanis

Starptautisko un nacionālo sankciju kā nejašu šķēršļu iedarbība uz līgumattiecībām / International and National Sanctions as Fortuitous Impediment Impact on Contractual Relationship	270
---	-----

Stella Kaprāne

Ambush jeb tā dēvētais slazdu mārketingu un preču zīmes sportā / Ambush or the So-Called Coat Tail Riding Marketing and Sports Trademarks	281
---	-----

7. sekcija / Section 7

MEDIĀCIJA KĀ VIENS NO STRĪDU RISINĀŠANAS VEIDIEM – IZAICINĀJUMI UN IETEIKUMI / MEDIATION AS ONE OF APPROACHES TO DISPUTE RESOLUTION – CHALLENGES AND RECOMMENDATIONS

Marta Urbane

Opportunities and Challenges of Mediation in International Commercial Disputes / Mediācijas iespējas un izaicinājumi starptautiskos komercstrīdos	292
---	-----

PRIEKŠVārds

Latvijas Universitātes Juridiskās fakultātes tradīcija ir ik pa diviem gadiem rīkot apjomīgu starptautisku zinātnisku konferenci ar plašu dalībnieku loku. 2021. gada nogalē norisinājās Latvijas Universitātes Juridiskās fakultātes 8. starptautiskā zinātniskā konference “Jaunā tiesiskā realitāte: izaicinājumi un risinājumi” (*New Legal Reality: Challenges and Perspectives*). Pirmo reizi Covid-19 izplatības un noteikto ierobežojumu dēļ konference notika attālinātā režīmā, dalībniekus un klausītājus pulcējot tiešsaistē Zoom platformā.

Lai arī 2019. gadā notika 7. starptautiskā zinātniskā konference, kura bija veltīta Latvijas Universitātes Juridiskās fakultātes 100 gadu jubilejai, kas bija viena no lielākajām konferencēm, tomēr arī 2021. gadā notikusi konference, neskatoties uz tās digitālo formātu un pandēmijas klātbūtni sabiedrībā, bija apjomīga un norisinājās divu dienu garumā, piesaistot dalībniekus no dažādiem pasaules kontinentiem.

Šajās divās dienās kopumā tika prezentēti gandrīz 80 referāti un apspriesti vairāk nekā 30 stenda referāti, diskusijās pulcējot zinātniekus no vairāk nekā 30 universitātēm un vairāk nekā 20 dažādām valstīm. Pateicoties Latvijas Universitātes Juridiskās fakultātes mācībspēku ciešiem kontaktiem un sadarbībai ar citu valstu universitātēm, konference un tajā prezentētie referāti, izskanējušās idejas un tēzes atstās paliekošu nozīmi tiesību zinātnē un tās attīstībā gan vietējā, gan starptautiskā mērogā.

8. starptautiskās zinātniskās konferences tematiskais ietvars bija saistīts ar jauniem izaicinājumiem, ar kuriem sastopas pasaule, un šeit runa nav tikai par pandēmiju, kas uzliesmojusi visā pasaulē, bet arī par digitālām pārmaiņām, jauno sociālo tīklu un tehnoloģiju laikmetu, kurš atstās izmaiņas sabiedrības struktūrā un, iespējams, pat valstu politikās. Sekojot līdz šim pasaulīgām pārmaiņām, arī tiesību zinātnei ir jāattīstās un jānodrošina risinājumi jauniem izaicinājumiem. Konferences referāti aptvēra tādas aktuālas un dinamiski mainīgas jomas kā sagaidāmie izaicinājumi augstākajā izglītībā, aktuālie jautājumi Eiropas Savienības tiesībās un starptautiskās privāttiesībās, publiskās tiesībās un cilvēktiesībās, kā arī aktualizēja jautājumu par tiesību zinātnes vietu un lomu strauji mainīgajā digitālajā pasaulē. Visas iepriekš apskatītās tēmas nešaubīgi bija vērstas uz to, lai rastu atbildi uz vienmēr pastāvošo virsjautājumu, kā pareizi līdzsvarot indivīda, sabiedrības un valsts intereses.

Šīs konferences rakstu krājums sniegs padziļinātu ieskatu ikvienam teorētiķim, praktiķim vai studentam aktuālajos tiesību zinātnes jautājumos Latvijā un pasaulē 21. gadsimta sākumā. Novēlu ikvienam šajā rakstu krājumā atrast jaunas atziņas, un lai tas kalpo par iedvesmas avotu katra lasītāja tālākai intelektuālai pašattīstībai.

Profesors Dr. iur. Jānis Kārklīņš

FOREWORD

Traditionally, every two years the Faculty of Law of the University of Latvia organises a large-scale international scientific conference with a wide range of participants. The 8th International Scientific Conference “New Legal Reality: Challenges and Perspectives” of the Faculty of Law of the University of Latvia took place at the end of 2021. For the first time, due to the spread of Covid-19 and the ensuing restrictions, the conference was held remotely, with participants and attendees gathering online on the *Zoom* platform.

Although the 7th International Scientific Conference, which was dedicated to the 100th anniversary of the Faculty of Law of the University of Latvia was one of the largest conferences in 2019, the 2021 conference, despite its digital format and the presence of pandemic in society, was also extensive and took place over two days, attracting participants from different continents around the world.

Over the two days, nearly 80 scientific papers were presented and in excess of 30 posters discussed, bringing together scientists from more than 30 universities and 20 different countries. Thanks to the close contacts and cooperation forged and sustained by the members of the Faculty of Law of the University of Latvia with universities in other countries, the conference and the papers, ideas and theses presented at it will have a lasting impact on the legal science and its development both locally and internationally.

The thematic framework of the 8th International Scientific Conference was related to the new challenges the world is facing, and they do not concern solely the pandemic that has broken out all over the world, but also involve digital change, the new era of social networks and technologies that will change the fabric of society, and possibly even national policies. In keeping pace with these global changes, the science of law must also evolve and provide solutions for new challenges. The conference papers covered current and dynamically changing areas such as the challenges ahead in higher education, current issues in European Union law and private international law, public law and human rights, as well as the place and role of law in the rapidly changing digital world. All of the topics discussed above were undoubtedly aimed at finding an answer to the ever-present question of how to properly balance the interests of the individual, society and the state.

This collection of conference papers will provide an in-depth insight to any theoretician, practitioner or student into the current issues of law in Latvia and the world of the 21st century. I wish everyone to find new considerations in this collection of articles and hope that it serves as a source of inspiration for the further intellectual self-development of each reader.

Professor, *Dr. iur.* Jānis Kārklīņš

1. SEKCIJA / SECTION 1

CAVEANT CONSULES:
TIESĪBU NEAIZSKARAMAIS
MINIMUMS ĀRKĀRTAS
APSTĀKĻOS

CAVEANT CONSULES:
THE MINIMUM OF
INVIOLEABLE RIGHTS IN
EMERGENCY CONDITIONS

Jānis Pleps, *Dr. iur.*

Latvijas Universitātes Juridiskās fakultātes docents

VALSTS NEPĀRTRAUKTĪBAS NODROŠINĀŠANA ĀRKĀRTĒJOS APSTĀKĻOS

ENSURANCE OF THE CONTINUITY OF THE STATE IN THE EMERGENCIES

Atslēgvārdi: Satversme, ārkārtēji apstākļi, valsts nepārtrauktība

Keywords: Constitution of Latvia, emergency, continuity of state

Summary

The Constitution ensures the uninterrupted continuity of the state also in the exceptional circumstances when state is faced with different national threats.

The crisis management primarily is the task of the Cabinet of Ministers. If the Cabinet is unable to fulfil its duties, the functions of the Cabinet can also be performed by the Supreme Commander appointed by the President of State. Likewise, the President of State himself has the necessary reserve powers of the crisis management. The diplomatic service abroad has been granted the extraordinary powers to represent state power, should it be necessary.

The Constitution is flexible enough to allow for an adequate constitutional response in the face of new threats. At the same time, multistage mechanisms built into the Constitution can ensure an existence of the effective state powers also in the exceptional circumstances.

Ievads

Valsts pastāvēšana visos laikos saskārusies ar dažādiem ārējiem vai iekšējiem apdraudējumiem, kas vērsti pret konkrēto valsti. 21. gadsimta sākumā pastāvošie valsts apdraudējumi nav mazinājušies, kā to būtu varējis sagaidīt 20. gadsimta izskaņā, bet tieši pretēji – pasaule kļuvusi nedrošāka un valstis saskaras ar pilnīgi jauniem, iepriekš nezināmiem apdraudējumiem to pastāvēšanai un drošībai. Šādos apstākļos joprojām ir nepieciešams ārkārtējo apstākļu un krīžu pārvaldības

mehānisms konstitūcijās.¹ Karlam Šmitam ir izrādījusies taisnība, ka šie jautājumi vismaz paredzamā nākotnē nekad nezaudēs savu konstitucionālo aktualitāti.²

Valstij ir jābūt piemērotiem konstitucionāliem mehānismiem apdraudējuma pārvarēšanai, lai nodrošinātu valsts dzīves atgriešanos normālos apstākļos. Tādā ziņā konstitūcijai ir jābūt efektīvai arī ārkārtējos apstākļos un jāparedz tā pārvarēšanai nepieciešamie mehānismi, kas nodrošina valsts nepārtrauktību un rīcībspēju. Valsts apdraudējumu un krīžu pārvaldība ir faktors, kas nosaka pašas konstitūcijas efektivitāti un ilgtspēju.

Valsts pastāvēšana un tās rīcībspēja ir nodrošināma vienmēr, arī ārkārtējos apstākļos, saskaroties ar valsts pastāvēšanas apdraudējumu. Šā raksta mērķis ir aplūkot Latvijas valsts iekārtā paredzētos krīžu pārvaldības mehānismus, kas nodrošina valsts varas rīcībspēju arī ārkārtējos apstākļos. Latvijas valstiskuma vēsturē (valsts izcīnīšana Neatkarības karā pret iekšējiem un ārējiem ienaidniekiem, valstiskuma uzturēšana okupācijas laikā un neatkarības atjaunošana uz valsts nepārtrauktības pamata) uzkrāta pietiekama pieredze, kas transformēta efektīvā vairāku pakāpju krīzes pārvaldības mehānismā, kuru nosaka mūsu Satversme.³

Satversmes un citu likumu normas valsts apdraudējuma apstākļos interpretējamas, ņemot vērā valsts intereses un pienākumu nodrošināt Latvijas kā neatkarīgas demokrātiskas tiesiskas valsts nepārtrauktu pastāvēšanu. Satversmes un likumu normas nevar tikt piemērotas tādā veidā, ka tas būtu pretrunā ar Latvijas valsts interesēm vai kaitētu tām.⁴

Satversmes regulējums

Lai arī Latvijas valsts tapa pēc Pirmā pasaules kara un bija piedzīvojusi arī Neatkarības karu ar ārējiem un iekšējiem ienaidniekiem, tomēr Latvijas Satversmes sapulce bija pārsteidzīgi optimistiska par jaunās valsts drošību un mieru kā starptautisko attiecību pamatu starpkaru Eiropā.⁵ Satversmē gan tika ietverts kara laika (Satversmes 42.–44. pants) un izņēmuma stāvokļa (Satversmes

¹ Plašāk sk.: Sajó A., Uitz R. *The Constitution of Freedom. An Introduction to Legal Constitutionalism*. Oxford: Oxford University Press, 2017, pp. 416–445.

² Schmitt C. *Dictatorship. From the origin of the modern concept of sovereignty to proletarian class struggle*. Malden: Polity Press, 2014, p. xxxi.

³ Latvijas Republikas Satversme. Pieejams: <https://likumi.lv/ta/id/57980-latvijas-republikas-satversme> [aplūkots 07.11.2021.].

⁴ Satversmes tiesas 13.05.2010. sprieduma lietā Nr. 2009-94-01, 13.4. punkts. Pieejams: <https://likumi.lv/ta/id/210047-par-pilsonibas-likuma-parejas-noteikumu-1-punkta-pirma-teikuma-varduja-registracija-notiek-lidz-1995-gada-1-julijam-un> [aplūkots 07.11.2021.].

⁵ Čakste J. *Tautu biedrība. Grām.: Čakste J. Taisnība vienmēr uzvarēs. Atziņas. Runas. Dokumenti. Raksti. Vēstules. Otrais papildinātais un pilnveidotais izdevums*. Rīga: Jumava, 2009, 168.–173. lpp. Plašāk sk.: Ducmans K. *Nelikumīgs karš un valstu suverenitāte*. Rīga: Latvju Kultūra, 1931.

62. pants) regulējums, taču tas aprobežojās ar noteiktu kompetenču piešķiršanu Saeimai, Valsts prezidentam un Ministru kabinetam.⁶

Šajā ziņā Satversme atspoguļoja kopējās konstitucionālās tendences Eiropā pēc Pirmā pasaules kara. Nevarētu teikt, ka citās tālaika jaunajās konstitūcijās tiktu ietverti detalizēti krīžu pārvarēšanas mehānismi, kas nodrošinātu valsts varas rīcībspēju ārkārtējos apstākļos. Lielākoties konstitūcijas paredzēja tikai valsts varas orgānu kompetences kara laikam vai izņēmuma stāvoklim. Konstitūciju teksti nepieļāva iespēju, ka parlamenti un prezidenti nevarētu tikt ievēlēti regulārās vēlēšanās tam paredzētajā laikā, kā arī nerisināja jautājumus par valsts varas orgānu pilnvaru turpināšanos krīzes apstākļos.⁷

Arī Satversme kopumā nebija pielāgota ilgstošam valsts apdraudējumam, kad būtu nepieciešams nodrošināt nepārtrauktu valsts varas pastāvēšanu un rīcībspēju krīzes apstākļos. Tajā pašā laikā atsevišķi Satversmē ietvertie regulējumi ļāva nodrošināt valsts rīcībspēju, pieļaujot dažu valsts varas orgānu pilnvaru turpināšanos, ja nebija iespējams sarīkot regulāras vēlēšanas. Pēc Latvijas okupācijas šīs Satversmes normas tika piemērotas Latvijas Centrālās padomes darbā, lai uz Satversmes pamata organizētu nacionālās pretošanās kustību.⁸

Nosakot Saeimu kā parlamentārās republikas centrālo valsts varas orgānu, Satversmē tika ietverts konstitucionāls jaunievedums – leģislatūru kontinuitātes princips.⁹ Pretēji citu valsts konstitūcijās pieļautajam starpleģislatūru periodam, kad pēc iepriekšējā parlamenta pilnvaru termiņa beigām līdz jaunievēlēta parlamenta sanākšanai valstī var nebūt rīcībspējīga parlamenta, Satversme paredzēja, ka katras pastāvošās Saeimas pilnvaras izbeidzas tikai ar jaunievēlētās Saeimas sanākšanu. “Latvija nekad nebūs bez savas augstākās likumdošanas iestādes – tautas vēlētas Saeimas; likumdošanas iestāde kļūst par pastāvīgu iestādi [...] kā permanenta gan periodiski atjaunojošās, bet tomēr bez pārtraukuma reāli eksistējoša valsts iestāde.”¹⁰ Leģislatūru kontinuitātes principu atspoguļo Satversmes 12. pants, ko pastiprina Satversmes 13. un 49. pants. Pat tautas nobalsošanā atlaistas vai atsauktas Saeimas pilnvaras paliek spēkā līdz jaunievēlētās Saeimas sanākšanai.¹¹ Lai arī Satversmes 10. pants paredz Saeimas pilnvaru termiņu – šobrīd četrus

⁶ Plašāk sk.: Dišlers K. Ievads Latvijas valststiesību zinātnē. Rīga: A. Gulbis, 1930, 148., 171.–173., 193.–194. lpp.

⁷ Piemēram: Die Verfassung des Deutschen Reichs (“Weimarer Reichsverfassung”) vom 11. August 1919. Pieejams: https://www.jura.uni-wuerzburg.de/fileadmin/02160100/Elektronische_Texte/Verfassungstexte/Die_Weimarer_Reichsverfassung_2017ge.pdf [aplūkots 07.11.2021.]; Constitution of the Republic of Poland, March 17, 1921. Pieejams: <http://libr.sejm.gov.pl/tek01/txt/kpol/e1921.html> [aplūkots 07.11.2021.].

⁸ Plašāk sk.: Pleps J. Latvijas Centrālās padomes prakses nozīme Satversmes interpretācijā. Grām.: Ārvalstu investīcijas: kad tiesības mijiedarbojas. LU 74. zinātniskās konferences rakstu krājums. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 2016, 45.–53. lpp.

⁹ Dišlers K. Ievads Latvijas valststiesību zinātnē. Rīga: A. Gulbis, 1930, 118.–119. lpp.

¹⁰ Dišlers K. Permanenta likumdošanas iestāde un deputātu imunitāte. Tieslietu Ministrijas Vēstnesis, 1922, Nr. 1, 8. lpp.

¹¹ Plašāk sk.: Drēģeris M., Pastars E., Pleps J. Satversmes 49. pants. Grām.: Latvijas Republikas Satversmes komentāri. III nodaļa. Valsts prezidents. IV nodaļa. Ministru kabinets. Rīga: Latvijas Vēstnesis, 2017, 356.–357., 363.–364. lpp.

gadus (pirms 1997. gada 4. decembra Satversmes grozījumiem – trīs gadi), Saeimas pilnvaras izbeidzas tikai tad, kad sanākusi atbilstoši Satversmei ievēlētā nākamā Saeima.

Attiecīgās Satversmes normas tika piemērotas pēc Latvijas okupācijas, Latvijas Senāta senatoriem vērtējot, kuri Satversmē paredzētie valsts varas orgāni tiesiski un faktiski vēl pastāv. Latvijas Senāta senatori pamatoti secināja, ka “Satversmē ir nepārprotami izteikts princips, lai Saeimas pilnvaru laikā starp iepriekšējo un jaunievēlēto Saeimu nebūtu pārtraukuma, un lai nerastos tāds stāvoklis, kad Latvijas valsts būtu uz kādu laiku bez darbības spējīga likumdošanas orgāna – Saeimas. Tādēļ jāatzīst, ka visos gadījumos Saeimas pilnvaras izbeidzas tikai ar jaunievēlētās Saeimas sanākšanu”¹². Ievērojot Latvijas Senāta senatoru atzinumu, var atzīt, ka 1931. gada 3. un 4. oktobrī ievēlētā IV Saeima bija “ilgākais parlaments” Latvijas vēsturē – saskaņā ar Satversmes 12. pantu tās pilnvaras izbeidzās tikai 1993. gada 6. jūlijā, uz pirmo sēdi sanākot atbilstoši Satversmei ievēlētajai 5. Saeimai.¹³

Līdz ar to arī ārkārtējos apstākļos, kad kavēta iespēja Satversmē paredzētajos termiņos ievēlēt jaunu Saeimu, esošās Saeimas pilnvaras paliek spēkā. Esošā Saeima pastāv līdz jaunievēlētās Saeimas sanākšanai un visu šo laiku ir demokrātiski leģitīms un konstitucionāls valsts varas orgāns. Protams, jāņem vērā, ka faktiski Saeimas darbība var būt apgrūtināta, ņemot vērā Satversmē noteiktās kvoruma un balsu vairākuma prasības lēmumu pieņemšanai. Kā savulaik atzinuši Latvijas Senāta senatori, “ir cits jautājums, vai 1931. gadā ievēlētai Saeimai trimdas apstākļos un svešā zemē ir faktiski iespējams sanākt un pie tam satversmē paredzētā kvorumā”¹⁴.

Tajā pašā laikā Saeimas pilnvaru turpināšanās nodrošina iespēju turpināt savu darbu Saeimas amatpersonām un institūcijām, visupirms Saeimas prezidijam. Atbilstoši Satversmes 16. pantam Saeimas prezidijs darbojas nepārtraukti visu Saeimas pilnvaru termiņu. Savukārt Satversmes 17. pants paredz Saeimas priekšsēdētāja vai Saeimas prezidija uzdevumā cita Saeimas prezidija locekļa pienākumu atklāt jaunievēlētās Saeimas pirmo sēdi. Tas nozīmē, ka arī ārkārtas apstākļos Saeimas prezidijs ir konstitucionāli pilnvarots pildīt savus pienākumus līdz situācijas normalizēšanai un atbilstoši Satversmei ievēlētās Saeimas sanākšanai. Kā secinājuši Latvijas Senāta senatori, “[Saeimas priekšsēdim, resp. viņa vietniekam] ir pienākums nepārtraukti darboties pa visu Saeimas pilnvaru laiku [...]. Tā kā saskaņā ar iepriekš teikto 1931. gadā ievēlētās Saeimas pilnvaras ir vēl spēkā, tad jāsecina, ka arī Saeimas priekšsēdim vai viņa vietniekam ir spēkā viņu pilnvaras līdz 17. p. paredzētā pienākuma izpildīšanai”¹⁵.

¹² Senatoru atzinums. Latvju Ziņas, 17.04.1948., Nr. 29, 2. lpp.

¹³ Plašāk sk.: Lazdiņš J., Lerhis A., Pleps J., Ziemele I. Legal and Historical Elements of Latvia's Restoration of Independence. *Baltic Yearbook of International Law*, 2021, Vol. 19, p. 60.

¹⁴ Senatoru atzinums. Latvju Ziņas, 17.04.1948., Nr. 29, 2. lpp.

¹⁵ Turpat.

Būtiski, ka Satversme paredz leģislatūru kontinuitātes principu, bet neparedz prezidentūru kontinuitātes principu. Atbilstoši Satversmes 35. pantam Valsts prezidenta pilnvaru termiņš ir četri gadi (līdz 1997. gada 4. decembra Satversmes grozījumiem – trīs gadi), un pēc pilnvaru termiņa beigām Valsts prezidenta vietas izpildīšanu līdz jauna Valsts prezidenta ievēlēšanai pārņem Saeimas priekšsēdētājs (Satversmes 52. pants).¹⁶ Līdz ar to ārkārtas apstākļos, kad nav iespējams sarīkot Valsts prezidenta vēlēšanas, pēc amatā esošā Valsts prezidenta pilnvaru termiņa beigām visdrīzāk Saeimas priekšsēdētājs kā Valsts prezidenta vietas izpildītājs būs valsts augstākā amatpersona, kuras konstitucionālais pienākums būs situācijas normalizācija un jaunas atbilstoši Satversmei ievēlētas Saeimas sanākšanas nodrošināšana. Šajā laikā Saeimas priekšsēdētājs kā Valsts prezidenta vietas izpildītājs varētu īstenot visas Valsts prezidenta pilnvaras attiecīgā mērķa sasniegšanai.¹⁷ Latvijas Senāta senatori savulaik atzinuši, ka Valsts prezidentu vietu var izpildīt arī Saeimas priekšsēdētāja biedri, ja Saeimas priekšsēdētājs miris vai aizkavēts pildīt savus amata pienākumus.¹⁸ Līdz ar to Valsts prezidenta vietu atbilstoši Satversmes 52. pantam pilnvaroti izpildīt kā Saeimas priekšsēdētājs, tā arī Saeimas priekšsēdētāja pienākumu izpildītājs – kāds no Saeimas priekšsēdētāja biedriem.¹⁹ Tādā veidā par leģitīmiem Valsts prezidenta vietas izpildītājiem okupācijas laikā uzskatāmi Saeimas priekšsēdētājs Pauls Kalniņš un pēc tam viņa biedrs Jāzeps Rancāns.²⁰ Papildus tam atsevišķas valsts augstākās amatpersonas pilnvaras var veikt arī cits Saeimas prezidija loceklis, ja Saeimas priekšsēdētājs un viņa biedri miruši vai aizkavēti pildīt savus pienākumus (Satversmes 17. pants).²¹

Līdzīgi Saeimai arī Ministru kabinets turpina savu darbu, kamēr Saeima nav izteikusi uzticību jaunam Ministru kabinetam (Ministru kabineta iekārtas likuma²² 21. pants).²³ Tas nozīmē, ka Ministru kabinets ir tiesīgs īstenot visu savu kompetenci, kamēr tā vietā nav apstiprināts jauns Ministru kabinets, un ārkārtas apstākļos tieši Ministru kabineta atbildībā ir valsts apdraudējuma sekmīga novēršana un situācijas normalizēšana.²⁴

¹⁶ Dišlers K., 1930, 158. lpp. Sal.: Dišlers K. Latvijas valsts varas orgāni un viņu funkcijas. Rīga: Tieslietu Ministrijas Vēstneša izdevums, 1925, 96. lpp.

¹⁷ Plašāk sk.: Pleps J., Pastars E., Plakane I. Konstitucionālās tiesības. Trešais izdevums ar Daiņa Īvāna priekšvārdu. Rīga: Latvijas Vēstnesis, 2021, 339. lpp.

¹⁸ Senatoru atzinums. Latvju Ziņas, 17.04.1948., Nr. 29, 2. lpp.

¹⁹ Plašāk sk.: Pleps J., Pastars E., Plakane I., 2021, 334.–336. lpp.

²⁰ Plašāk sk.: Lazdiņš J., Lerhis A., Pleps J., Ziemele I., 2021, pp. 57, 60–61.

²¹ Sal.: Lībiņa-Egnere I. Satversmes 17. pants. Grām.: Latvijas Republikas Satversmes komentāri. II nodaļa. Saeima. Rīga: Latvijas Vēstnesis, 2020, 277.–278. lpp.

²² Ministru kabineta iekārtas likums. Pieejams: <https://likumi.lv/ta/id/175919-ministru-kabineta-iekartas-likums> [aplūkots 07.11.2021.].

²³ Lēbers (Loeber) D. A., Bišers I. Ministru kabinets. Komentārs Latvijas Republikas Satversmes IV nodaļai “Ministru kabinets”. Rīga: Tiesiskās informācijas centrs, 1998, 123. lpp.

²⁴ Valsts prezidenta Egila Levita 23.03.2020. paziņojums Nr. 8 “Valsts konstitucionālo orgānu darbības pamatprincipi ārkārtējā situācijā”. Pieejams: <https://likumi.lv/ta/id/313400-valsts-konstitucionalo-organu-darbibas-pamatprincipi-arkarteja-situacija> [aplūkots 07.11.2021.].

Satversmes regulējuma attīstība

Pēc Satversmes darbības atjaunošanas pilnā apjomā tajā nav veikti tādi grozījumi, kas skartu valsts varas orgānu pilnvaras un to rīcībspēju ārkārtējos apstākļos. Tajā pašā laikā Satversmē ietvertais krīžu vadības konstitucionālais regulējums ir kritizēts kā novecojis, mazefektīvs un nepietiekams.²⁵ Kā savulaik secinājis Tālavis Jundzis, “Satversmē paredzētā lēmumu pieņemšana ir ārkārtīgi komplicēta, jo paredz iesaistīt visas augstākās institūcijas [...] Neatrodam atbildi, kas notiek, ja kāda no minētajām institūcijām nav darbotiespējīga [...] Latvija ir pārdzīvojuši divas okupācijas, taču Satversmē neatrodam normas, kas regulētu valsts saglabāšanās un augstāko institūciju funkcionēšanas jautājumus okupācijas apstākļos valsts teritorijā vai ārzemēs”²⁶.

Satversmes pilnveidojumu vajadzību šajā jomā ir atzinusi kā Valsts prezidenta Valda Zatlera izveidotā Konstitucionālo tiesību komisija,²⁷ tā arī 12. Saeimas Juridiskās komisijas speciāli izveidotā darba grupa.²⁸ Tajā pašā laikā arī bez Satversmes grozījumiem notikuši būtiski attiecīgās jomas pilnveidojumi, kas nodrošina valsts rīcībspēju ārkārtējos apstākļos, visupirms jau ietverot nepieciešamo regulējumu attiecīgos likumos.²⁹ Šāda likumdevēja konsekventā prakse ir kritizēta, uzsverot vajadzību radīt precīzu un pietiekamu krīžu vadības konstitucionālo pamatu Satversmē.³⁰ Tajā pašā laikā nevar noliegt attiecīgās pieejas priekšrocības.

Šā brīža valsts varas rīcībspējas nodrošināšanas mehānismi paredzēti, ņemot vērā Latvijas vēsturisko pieredzi okupācijas apstākļos, kā arī citu valstu pieredzi salīdzinošo konstitucionālo tiesību perspektīvā. Tajā pašā laikā ne vienmēr pagātne mēdz atkārtoties tieši tādā veidā, kādā to varētu gribēt sagaidīt. Ne velti ir teikts, ka armijas štābi un ģenerāļi vienmēr ir sagatavojušies uzvarēt beidzamo zināmo karu, bet ļoti bieži jaunais karš ir pilnīgi atšķirīgs un citādāks nekā pieredzētie.³¹ Līdzīgi var gadīties konstitucionālo tiesību juristiem, detalizēti izstrādājot jaunas konstitūcijas ar apņēmību paredzēt risinājumus visiem iespējamiem

²⁵ Jundzis T. Ārkārtējo situāciju un krīžu vadība: tiesiskā regulējuma nepilnības. Likums un Tiesības, 2000, Nr. 2(6), 35. lpp.

²⁶ Turpat.

²⁷ Sk.: Konstitucionālo tiesību komisijas 10.05.2011. viedoklis “Par Valsts prezidenta funkcijām Latvijas parlamentārās demokrātijas sistēmas ietvaros”. Grām.: Valsts prezidenta Konstitucionālo tiesību komisija. Viedokļi: 2008–2011. Rīga: Latvijas Vēstnesis, 2011, 148.–155. lpp.

²⁸ Darba grupa Valsts prezidenta pilnvaru iespējama paplašināšanai un ievēšanas kārtības izvērtēšanai. 25.04.2017. atzinums, 15.–18. lpp. Pieejams: <https://www.saeima.lv/lv/par-saeimu/saeimas-darbs/deputatu-grupas/darba-grupa-valsts-prezidenta-pilnvaru-iespejamai-paplasinasanai-un-ievešanas-kartibas-izvertesana> [aplūkots 07.11.2021.].

²⁹ Piemēram, sk.: Valsts prezidenta Raimonda Vējoņa iesniegtais likumprojekts “Grozījumi Nacionālās drošības likumā”. Pieejams: <https://www.president.lv/lv/media/39268/download> [aplūkots 07.11.2021.].

³⁰ Plašāk sk.: Balodis R. Ārkārtējās situācijas normatīvais regulējums: vēsture un nākotnes izaicinājumi. Jurista Vārds, 09.02.2021., Nr. 6(1168), 6.–10. lpp.

³¹ Sal.: Churchill W. S. The Second World War. Vol. I. The Gathering Storm. Boston: Houghton Mifflin Company, 1985, pp. 426–427.

apdraudējumiem un riskiem, vienlaikus sarežģījot iespējamo rīcību, saskaroties ar konstitūcijas autoriem vēl neapjaustiem izaicinājumiem.³²

Satversmes negrozīšana, paredzot tajā sīkumainu un detalizētu krīžu vadības regulējumu, nodrošina tieši vajadzīgo elastību un efektivitāti, saskaroties ar vēl neapjaustiem izaicinājumiem un apdraudējumiem. Satversme nosaka krīžu vadības pamatprincipus, paredzot par to atbildīgos valsts varas orgānus, taču šo pamatprincipu konkretizācija ir attiecīgo likumu un valsts varas orgānu prakses jautājums. Līdzīga pieeja tikusi izmantota un bijusi akceptēta arī starpkaru periodā.³³

Ārkārtējo apstākļu pārvarēšana un krīzes pārvaldība primāri ir izpildvaras jautājums un kā tāds atrodas izpildvaras konstitucionālā nesēja – Ministru kabineta – kompetencē.³⁴ Nacionālās drošības likums³⁵ un likums “Par ārkārtējo situāciju un izņēmuma stāvokli”³⁶ detalizē Ministru kabineta krīzes pilnvaras. Tomēr paralēli Satversmes sistēmā tiek nodrošināti alternatīvi mehānismi, ja Ministru kabinets tiktu aizkavēts savu pilnvaru īstenošanā.

Lai nodrošinātu efektīvu Ministru kabineta darbību krīzes apstākļos, ir pieļauta lēmumu pieņemšanai nepieciešamā kvoruma samazināšana Ministru kabineta sēdēs, dodot iespēju organizēt kompaktāku krīzes vadību (t. s. “kara” jeb “mazais” kabinets).³⁷ Ministru kabineta iekārtas likuma 30. panta 1¹ daļa paredz, ka Ministru kabinets ir rīcībspējīgs, piedaloties tikai Ministru prezidentam un vismaz trim citiem Ministru kabineta locekļiem, ja valstī izsludināts izņēmuma stāvoklis, pasludināts karš vai Valsts prezidents paziņojis Ministru kabinetam par nepieciešamo militārās aizsardzības soļu spersānu.³⁸

Ar grozījumiem Nacionālās drošības likumā³⁹ krīzes vadības sistēmā ietverts Satversmes 42. pantā paredzētais virspavēlnieks, kuru kara laikam ieceļ Valsts prezidents.⁴⁰ Virspavēlnieks ir paredzēts kā leģitīma valsts amatpersona, kurai piešķirtas ne tik daudz militāras, cik politiskas pilnvaras – nodrošināt ārējā

³² Plašāk sk.: Sajó A., Uitz R. *The Constitution of Freedom. An Introduction to Legal Constitutionalism*. Oxford: Oxford University Press, 2017, pp. 29–35, 51–52.

³³ Plašāk sk.: Akmens A. Mūsu militārā likumdošana. *Tieslietu Ministrijas Vēstnesis*, 1927, Nr. 6/7, 224. lpp.

³⁴ Valsts prezidenta Egila Levita 23.03.2020. paziņojums Nr. 8 “Valsts konstitucionālo orgānu darbības pamatprincipi ārkārtējā situācijā”. Pieejams: <https://likumi.lv/ta/id/313400-valsts-konstitucionalo-organu-darbibas-pamatprincipi-arkarteja-situacija> [aplūkots 07.11.2021.].

³⁵ Nacionālās drošības likums. Pieejams: <https://likumi.lv/ta/id/14011-nacionalas-drosibas-likums> [aplūkots 07.11.2021.].

³⁶ Par ārkārtējo situāciju un izņēmuma stāvokli. Pieejams: <https://likumi.lv/ta/id/255713-par-arkartejo-situaciju-un-iznemuma-stavokli> [aplūkots 07.11.2021.].

³⁷ Plašāk sk.: Valsts prezidenta Raimonda Vējoņa iesniegtais likumprojekts “Grozījumi Ministru kabineta iekārtas likumā”. Pieejams: <https://www.president.lv/lv/media/39270/download> [aplūkots 07.11.2021.].

³⁸ Grozījumi Ministru kabineta iekārtas likumā. Pieejams: <https://likumi.lv/ta/id/280775-grozijumi-ministru-kabineta-iekartas-likuma> [aplūkots 07.11.2021.].

³⁹ Grozījumi Nacionālās drošības likumā. Pieejams: <https://likumi.lv/ta/id/280782-grozijumi-nacionalas-drosibas-likuma> [aplūkots 07.11.2021.].

⁴⁰ Valsts prezidenta Raimonda Vējoņa iesniegtais likumprojekts “Grozījumi Nacionālās drošības likumā”. Pieejams: <https://www.president.lv/lv/media/39268/download> [aplūkots 07.11.2021.].

apdraudējuma novēršanu un netraucētu Satversmē paredzēto valsts varas orgānu darbības atjaunošanu, ja Ministru kabinets ir aizkavēts pildīt savas funkcijas. Virspavēlnieks ir rezerves varas centrs krīzes pārvaldībai, kad Ministru kabinets nespēj īstenot savas funkcijas. Virspavēlnieks ir konstitucionāli pilnvarots īstenot visu nepieciešamo krīzes pārvaldībai, un šim mērķim tam piešķirta Ministru kabineta kompetence, ja pats Ministru kabinets ir aizkavēts ar to rīkoties.⁴¹

Tāpat Valsts prezidentam Satversmē piešķirtas būtiskas rezerves pilnvaras ārkārtējo situāciju pārvarēšanai un krīžu pārvaldībai, ja Ministru kabinets nespēj to nodrošināt. Valsts prezidenta rezerves pilnvaras, kas dod iespēju viņam kā pēdējai instancei iesaistīties krīzes pārvaldībā un situācijas normalizēšanā, ir viens no konstitucionālajiem pamatojumiem atsevišķa valsts galvas nepieciešamībai parlamentārā sistēmā.⁴² Tas ir vēl viens leģitīms valsts varas orgāns, kuram piešķirtas konstitucionālas pilnvaras ārkārtējos apstākļos gadījumos, kad citi valsts varas orgāni nespēj vai ir aizkavēti rīkoties.⁴³ Valsts prezidents šādos apstākļos tiesīgs nodrošināt visu nepieciešamo valsts uzturēšanai un turpmākai rīcībspējai (Satversmes 44. pants).⁴⁴ Ārkārtējos apstākļos, izbeidzoties Valsts prezidenta pilnvaru termiņam ārkārtējos apstākļos, tā pienākumus pilnā apjomā turpina veikt Saeimas priekšsēdētājs vai attiecīgi viņa biedri, iekams iespējams ievēlēt jaunu Valsts prezidentu.

Latvijas okupācijas laikā valsts rīcībspēju nodrošināja Latvijas diplomātiskais un konsulārais dienests ārvalstīs, nepārtraukti darbojoties līdz Latvijas neatkarības atjaunošanai uz Ministru kabineta piešķirto pilnvaru pamata.⁴⁵ Līdzīgas pilnvaras sūtnim Anatolam Dinbergam tika paredzētas arī Latvijas neatkarības atjaunošanas laikā, ja PSRS izšķirtos pārtraukt Augstākās padomes un Ministru padomes darbu.⁴⁶ Pārņemot šo praksi, arī šobrīd Latvijas diplomātiskajam dienestam ir piešķirtas pilnvaras turpināt pārstāvēt Latvijas valsti, kā arī paust tās oficiālo nostāju ārkārtējos apstākļos. Atbilstoši Nacionālās drošības likuma 25. panta trešās daļas 2. punktam Latvijas vēstnieks ANO ārkārtējos apstākļos, ja likumīgās valsts varu un pārvaldi realizējošās institūcijas likvidētas nedemokrātiskā veidā vai citas valsts militāra iebrukuma rezultātā, valsts neatkarības saglabāšanas vai atjaunošanas interesēs ir tiesīgs pārstāvēt likumīgo valsts varu, īstenot ārkārtējās pilnvaras un nodrošināt nepārtrauktu valsts rīcībspēju. Šajā normā ir ietverts

⁴¹ Pleps J., Pastars E., Plakane I., 2021, 350.–352. lpp. Plašāk sk.: Pleps J. Satversmes 42. pants. Grām.: Latvijas Republikas Satversmes komentāri. III nodaļa. Valsts prezidents. IV nodaļa. Ministru kabinets. Rīga: Latvijas Vēstnesis, 2017, 242.–247. lpp.

⁴² Sk.: Konstitucionālo tiesību komisijas 30.04.2008. viedoklis "Par Saeimas priekšlaicīgu vēlēšanu mehānisma pilnveidošanu". Grām.: Valsts prezidenta Konstitucionālo tiesību komisija. Viedokļi: 2008–2011. Rīga: Latvijas Vēstnesis, 2011, 39., 50. lpp.

⁴³ Sal.: Twomey A. *The Veiled Sceptre. Reserve Powers of Heads of State in Westminster Systems*. Oxford: Oxford University Press, 2018.

⁴⁴ Plašāk sk.: Pleps J. Satversmes 44. pants. Grām.: Latvijas Republikas Satversmes komentāri. III nodaļa. Valsts prezidents. IV nodaļa. Ministru kabinets. Rīga: Latvijas Vēstnesis, 2017, 277.–280. lpp.

⁴⁵ Plašāk sk.: Lazdiņš J., Lerhis A., Pleps J., Ziemele I., 2021, pp. 29–40.

⁴⁶ Plašāk sk.: Drēģeris M. Latvijas ārlietu dienesta ieguldījums valstiskās nepārtrauktības perspektīvā. *Jurista Vārds*, 05.11.2019., Nr. 44(1102), 30.–45. lpp.

sui generis konstitucionāls akts, uz kura pamata nepieciešamības gadījumā valsts vara pārietu valdībai trimdā. Jāņem vērā, ka tiesības pārstāvēt likumīgo varu nav personiskas un nepieciešamības gadījumā ir nododamas tālāk, kamēr valsts neatkarība nav atjaunota.⁴⁷

Šie likumos ietvertie valsts varas rīcībspējas nodrošināšanas mehānismi nav izsmeļoši, jo valsts varas orgānu praksē var izveidoties arī citi leģitīmi mehānismi valsts rīcībspējas nodrošināšanai. Šajā ziņā labs piemērs ir Latvijas Centrālā padome, kas tika izveidota kā nacionālās pretošanās kustības centrs uz IV Saeimas pilnvaru pamata.⁴⁸ Tāpat zināms precedents ir Augstākās padomes lēmums 1991. gada 8. janvārī piešķirt Augstākās padomes priekšsēdētāja pirmajam vietniekam Dainim Īvānam ārkārtas pilnvaras: "Sakarā ar radušamies draudiem Latvijas demokrātisko institūtu turpmākajai darbībai Latvijas Republikas Augstākā padome pilnvaro Latvijas Republikas Augstākās padomes priekšsēdētāja pirmo vietnieku Daini Īvānu pārstāvēt Latvijas Republikas intereses pasaules valstu valdībās un parlamentos."⁴⁹

Kopsavilkums

1. Pēc neatkarības atjaunošanas Satversme ir korekti attīstīta, ar tai atbilstošo likumu palīdzību radot nepieciešamos priekšnoteikumus valsts nodrošināšanai ārkārtējos apstākļos. Sistemātisks pamats šiem pilnveidojumiem bija 2016. gada 25. februāra grozījumi Nacionālās drošības likumā.
2. Valsts varas rīcībspēju nodrošinošie mehānismi lielākoties veidoti, konsolidējot Latvijas valstiskuma iepriekšējo pieredzi un Satversmes piemērošanas precedentus. Tajā pašā laikā Satversme ir atvērta arī jauniem risinājumiem, kādā veidā būtu iespējams leģitīmi nodrošināt valsts varas rīcībspēju.
3. Satversmes ietvars valsts varas rīcībspējas nodrošināšanai ir pietiekami elastīgs, un tas dot iespēju adekvātai reakcijai, saskaroties ar jauna veida apdraudējumiem. Tajā pašā laikā vairāku pakāpju valsts rīcībspējas nodrošināšanas mehānismi nodrošina pietiekamu iespējamību, ka valsts rīcībspēja varētu tikt pienācīgi saglabāta arī ārkārtējos apstākļos.

⁴⁷ Pleps J., Pastars E., Plakane I., 2021, 352. lpp.

⁴⁸ Pleps J. Parlaments kā tautvaldības pamats. Grām.: Latvijas Republikas Satversmes komentāri. II nodaļa. Saeima. Rīga: Latvijas Vēstnesis, 2020, 21. lpp.

⁴⁹ Augstākās padomes 08.01.1991. vakara sēdes stenogramma. Pieejams: https://www.saeima.lv/steno/AP_steno/1991/st_910108v.htm [aplūkots 07.11.2021.].

BIBLIOGRĀFIJA

Literatūras avoti

1. Akmens A. Mūsu militārā likumdošana. Tieslietu Ministrijas Vēstnesis, 1927, Nr. 6/7.
2. Balodis R. Ārkārtējās situācijas normatīvais regulējums: vēsture un nākotnes izaicinājumi. Jurista Vārds, 09.02.2021., Nr. 6(1168).
3. Churchill W. S. The Second World War. Vol. I. The Gathering Storm. Boston: Houghton Mifflin Company, 1985.
4. Čakste J. Tautu biedriba. Grām.: Čakste J. Taisnība vienmēr uzvarēs. Atziņas. Runas. Dokumenti. Raksti. Vēstules. Otrais papildinātais un pilnveidotais izdevums. Rīga: Jumava, 2009.
5. Dišlers K. Ievads Latvijas valststiesību zinātnē. Rīga: A. Gulbis, 1930.
6. Dišlers K. Latvijas valsts varas orgāni un viņu funkcijas. Rīga: Tieslietu Ministrijas Vēstneša izdevums, 1925.
7. Dišlers K. Permanenta likumdošanas iestāde un deputātu imunitāte. Tieslietu Ministrijas Vēstnesis, 1922, Nr. 1.
8. Drēģeris M. Latvijas ārlietu dienesta ieguldījums valstiskās nepārtrauktības perspektīvā. Jurista Vārds, 05.11.2019., Nr. 44(1102).
9. Drēģeris M., Pastars E., Pleps J. Satversmes 49. pants. Grām.: Latvijas Republikas Satversmes komentāri. III nodaļa. Valsts prezidents. IV nodaļa. Ministru kabinets. Rīga: Latvijas Vēstnesis, 2017.
10. Ducmans K. Nelikumīgs karš un valstu suverenitāte. Rīga: Latvju Kultūra, 1931.
11. Lazdiņš J., Lerhis A., Pleps J., Ziemele I. Legal and Historical Elements of Latvia's Restoration of Independence. Baltic Yearbook of International Law, 2021, Vol. 19.
12. Lēbers (Loeber) D. A., Bišers I. Ministru kabinets. Komentārs Latvijas Republikas Satversmes IV nodaļai "Ministru kabinets". Rīga: Tiesiskās informācijas centrs, 1998.
13. Libiņa-Egnere I. Satversmes 17. pants. Grām.: Latvijas Republikas Satversmes komentāri. II nodaļa. Saeima. Rīga: Latvijas Vēstnesis, 2020.
14. Pleps J. Latvijas Centrālās padomes prakses nozīme Satversmes interpretācijā. Grām.: Ārvalstu investīcijas: kad tiesības mijiedarbojas. LU 74. zinātniskās konferences rakstu krājums. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 2016.
15. Pleps J. Parlaments kā tautvaldības pamats. Grām.: Latvijas Republikas Satversmes komentāri. II nodaļa. Saeima. Rīga: Latvijas Vēstnesis, 2020.
16. Pleps J., Pastars E., Plakane I. Konstitucionālās tiesības. Trešais izdevums ar Daiņa Īvāna priekšvārdu. Rīga: Latvijas Vēstnesis, 2021.
17. Pleps J. Satversmes 42. pants. Grām.: Latvijas Republikas Satversmes komentāri. III nodaļa. Valsts prezidents. IV nodaļa. Ministru kabinets. Rīga: Latvijas Vēstnesis, 2017.
18. Pleps J. Satversmes 44. pants. Grām.: Latvijas Republikas Satversmes komentāri. III nodaļa. Valsts prezidents. IV nodaļa. Ministru kabinets. Rīga: Latvijas Vēstnesis, 2017.
19. Sajó A., Uitz R. The Constitution of Freedom. An Introduction to Legal Constitutionalism. Oxford: Oxford University Press, 2017.
20. Schmitt C. Dictatorship. From the origin of the modern concept of sovereignty to proletarian class struggle. Malden: Polity Press, 2014.
21. Twomey A. The Veiled Sceptre. Reserve Powers of Heads of State in Westminster Systems. Oxford: Oxford University Press, 2018.

Normatīvie akti

22. Latvijas Republikas Satversme. Pieejams: <https://likumi.lv/ta/id/57980-latvijas-republikas-satversme> [aplūkots 07.11.2021.].
23. Nacionālās drošības likums. Pieejams: <https://likumi.lv/ta/id/14011-nacionalas-drosibas-likums> [aplūkots 07.11.2021.].
24. Ministru kabineta iekārtas likums. Pieejams: <https://likumi.lv/ta/id/175919-ministru-kabineta-iekartas-likums> [aplūkots 07.11.2021.].
25. Par ārkārtējo situāciju un izņēmuma stāvokli. Pieejams: <https://likumi.lv/ta/id/255713-par-arkartejo-situaciju-un-iznemuma-stavokli> [aplūkots 07.11.2021.].
26. Grozījumi Ministru kabineta iekārtas likumā. Pieejams: <https://likumi.lv/ta/id/280775-grozijumi-ministru-kabineta-iekartas-likuma> [aplūkots 07.11.2021.].
27. Grozījumi Nacionālās drošības likumā. Pieejams: <https://likumi.lv/ta/id/280782-grozijumi-nacionalas-drosibas-likuma> [aplūkots 07.11.2021.].
28. Constitution of the Republic of Poland, March 17, 1921. Pieejams: <http://libr.sejm.gov.pl/tek01/txt/kpol/e1921.html> [aplūkots 07.11.2021.].
29. Die Verfassung des Deutschen Reichs ("Weimarer Reichsverfassung") vom 11. August 1919. Pieejams: https://www.jura.uni-wuerzburg.de/fileadmin/02160100/Elektronische_Texte/Verfassungstexte/Die_Weimarer_Reichsverfassung_2017ge.pdf [aplūkots 07.11.2021.].

Tiesu prakse

30. Satversmes tiesas 13.05.2010. spriedums lietā Nr. 2009-94-01. Pieejams: <https://likumi.lv/ta/id/210047-par-pilsonibas-likuma-parejas-noteikumu-1-punkta-pirma-teikuma-vrdu-ja-registracija-notiek-lidz-1995-gada-1-julijam-un> [aplūkots 07.11.2021.].

Citi avoti

31. Senatoru atzinums. Latvju Ziņas, 17.04.1948., Nr. 29.
32. Augstākās padomes 08.01.1991. vakara sēdes stenogramma. Pieejams: https://www.saeima.lv/steno/AP_steno/1991/st_910108v.htm [aplūkots 07.11.2021.].
33. Valsts prezidenta Raimonda Vējoņa iesniegtais likumprojekts "Grozījumi Nacionālās drošības likumā". Pieejams: <https://www.president.lv/lv/media/39268/download> [aplūkots 07.11.2021.].
34. Valsts prezidenta Raimonda Vējoņa iesniegtais likumprojekts "Grozījumi Ministru kabineta iekārtas likumā". Pieejams: <https://www.president.lv/lv/media/39270/download> [aplūkots 07.11.2021.].
35. Valsts prezidenta Egila Levita 23.03.2020. paziņojums Nr. 8 "Valsts konstitucionālo orgānu darbības pamatprincipi ārkārtējā situācijā". Pieejams: <https://likumi.lv/ta/id/313400-valsts-konstitucionalo-organu-darbibas-pamatprincipi-arkarteja-situacija> [aplūkots 07.11.2021.].
36. Konstitucionālo tiesību komisijas 30.04.2008. viedoklis "Par Saeimas priekšlaicīgu vēlēšanu mehānisma pilnveidošanu". Grām.: Valsts prezidenta Konstitucionālo tiesību komisija. Viedokļi: 2008–2011. Rīga: Latvijas Vēstnesis, 2011.
37. Konstitucionālo tiesību komisijas 10.05.2011. viedoklis "Par Valsts prezidenta funkcijām Latvijas parlamentārās demokrātijas sistēmas ietvaros". Grām.: Valsts prezidenta Konstitucionālo tiesību komisija. Viedokļi: 2008–2011. Rīga: Latvijas Vēstnesis, 2011.
38. Darba grupa Valsts prezidenta pilnvaru iespējamai paplašināšanai un ievēlēšanas kārtības izvērtēšanai. 25.04.2017. atzinums, 15.–18. lpp. Pieejams: <https://www.saeima.lv/lv/par-saeimu/saeimas-darbs/deputatu-grupas/darba-grupa-valsts-prezidenta-pilnvaru-iespejamai-paplasinasanai-un-ievelesanas-kartibas-izvertesana> [aplūkots 07.11.2021.].

Elīna Grigore-Bāra, *Dr. iur.*

Latvijas Universitātes Juridiskās fakultātes docente

ĪPAŠO TIESISKO REŽĪMU ATTAISNOJUMI TIESĪBU FILOZOFIJĀ

JUSTIFICATIONS OF SPECIAL LEGAL REGIMES IN THE PHILOSOPHY OF LAW

Atslēgvārdi: izņēmuma stāvoklis, ārkārtējā situācija, nepieciešamības stāvoklis, Džordžo Agambens

Keywords: state of exception, state of emergency, necessity, Giorgio Agamben

Summary

In the article, the author focuses on Giorgio Agamben's theory of the state of emergency and analyses the interpretation of necessity as a justification of the state of emergency in philosophy of law. The author concludes that the introduction, implementation and monitoring of special legal regimes is not an exclusive policy or legal issue, therefore, it is not possible to limit decision-making to political or legal arguments. Thus, the judiciary, when assessing the correctness of the actions of state authority during an emergency situation, may also have to assess and use political arguments. Necessity as a justification for special legal regimes is in itself a formal concept, which in each emergency situation must be filled with a certain content – a legal value that must be protected.

Ievads

Latvijas tiesībās pašlaik ir paredzēti divu veidu īpašie tiesiskie režīmi: ārkārtējā situācija un izņēmuma stāvoklis.¹ Tie abi ir izveidoti ar vienu mērķi, proti, garantēt nacionālo drošību valsts apdraudējuma gadījumā. Tātad šo tiesību institūtu pastāvēšana balstās uz tēzi, ka parastais jeb normālais tiesiskais režīms

¹ Par ārkārtējo situāciju un izņēmuma stāvokli: Latvijas Republikas likums. Latvijas Vēstnesis, 27.03.2013., Nr. 61.

noteiktās situācijās vairs nespēj sekmīgi cīnīties ar apdraudējumu un novērst tā radīto kaitējumu. Savukārt valsts vara, kas rīkojas normālā tiesiskā režīmā, vairs nespēj īstenot tādu pārvaldi, kas garantētu tiesisko vērtību turpmāku aizsardzību.

Izņēmuma stāvoklis ir moderns fenomens. Tā pirmsākumi rodami Lielajā franču revolūcijā, arvien plašāka izmantošana vērojama pēc Pirmā pasaules kara. Starpkaru posmā ārkārtas stāvoklis tika izsludināts samērā bieži dažāda veida problēmu risināšanai, piemēram, Vācija 1923. gadā un Francija 1925., 1935., un 1937. gadā to izsludināja finanšu krīzes risināšanai, Lielbritānijā 1920. gadā to ieviesa arodbiedrības streiku un sociālu nemieru dēļ.² Izņēmuma stāvoklis 20. gs. publiskajā pārvaldē jau bija kļuvis par “jauno normālo” – plaši piemēroto – pārvaldes instrumentu.³ Kā zināms, Covid-19 pandēmija izraisīja jaunu ārkārtas stāvokļu izsludināšanas vilni.

Itāļu filozofs Džordžo Agambens ir secinājis, ka izņēmuma stāvokli ir radījuši Eiropas demokrātiski revolucionārā, nevis absolūtisma tradīcija.⁴ Domājams, revolucionārais konteksts ir iemesls tam, ka ārkārtējie stāvokļi bieži tiek regulēti vai praktizēti, izmantojot kara metaforu. Kā piemēru var minēt arī Latvijas 1919. gada 11. februāra Noteikumus par kara stāvokli.⁵ Noteikumi paredzēja, ka kara stāvokli var ieviest: a) kad valsti apdraud ārējs ienaidnieks un b) kad valstī ir izcēlušies vai draud izcēties iekšēji nemieri, kuri apdraud pastāvošo valsts iekārtu. Zīmīgi, ka kara metafora tiek izmantota, lai raksturotu ne tikai ārēja starpvalstu konflikta risināšanai nepieciešamo ārkārtējo izņēmuma rakstura rīcību, bet arī “pretiniekus” tautas iekšienē. Izņēmuma stāvoklis ir situācija, kad zināmā mērā tiek apšaubīts likuma virsvadības principa derīgums – vai nu tāpēc, ka likums saturiski vairs nespēj aizsargāt tās vērtības, kas ir tā pamatā, vai arī tāpēc, ka likuma vienlīdzīga piemērošana radītu jaunu apdraudējumu.

Paradoksālā kārtā īpašo tiesisko režīmu plaša praktizēšana ir saistīta ar demokrātiskas un tiesiskas valsts principu veidošanos un nostiprināšanos. Tas liek uzdot jautājumu, vai izņēmuma stāvoklis un tam līdzīgi ārkārtēji režīmi ir neatņemama demokrātiskas un tiesiskas valsts sastāvdaļa. Lai izprastu īpašo tiesisko režīmu nepieciešamību, jāpievēršas izņēmuma stāvokļa attiecībām ar tiesību sistēmu un tā attaisnojumiem. Rakstā autore pievērsīsies pēdējos gados zinātniskajās publikācijās bieži citētajai Džordžo Agambena teorijai par izņēmuma stāvokli, kā arī analizēs nepieciešamības kā izņēmuma stāvokļa attaisnojuma interpretācijas tiesību filozofijā.

² Humphreys S. Legalizing Lawlessness: On Giorgio Agamben's State of Exception. *European Journal of International Law*, 1 June 2006, Vol. 17, Issue 3, pp. 677–687, p. 679. Pieejams: <https://doi.org/10.1093/ejil/chl020> [aplūkots 05.11.2021.].

³ Gross O. Once More unto the Breach: The Systemic Failure of Applying the European Convention on Human Rights to Entrenched Emergencies. *Yale Journal of International Law*, 1998, Vol. 23, No. 2, pp. 437–502, p. 443.

⁴ Humphreys S. Nomarchy: On the Rule of Law and Authority in Giorgio Agamben and Aristotle. *Cambridge Review of International Affairs*, 2006, Vol. 19, pp. 331–351, p. 333. Pieejams: <https://doi.org/10.1080/09557570600724827> [aplūkots 05.11.2021.].

⁵ Noteikumi par kara stāvokli (Nr. 49). Latvijas Pagaidu Valdības Likumu un Rikojumu Krājums, 30.07.1919., Nr. 3.

Izņēmuma stāvoklis – fakta vai tiesību jautājums?

Kā pirmais izņēmuma stāvokļa teorētiķis zinātniskajā literatūrā tiek minēts Karls Šmits, kurš šai tēmai pievērsies publikācijās “Diktatūra” (*Die Diktatur, Von den Anfängen des modernen Souveränitätsgedankens bis zum proletarischen Klassenkampf, 1921*) un “Politiskā teoloģija” (*Politische Theologie. Vier Kapitel zur Lehre von der Souveränität, 1922*). K. Šmita izņēmuma stāvokļa teoriju 21. gs. pārinterpretējis Džordžo Agambens.⁶ Viņa monogrāfija “Izņēmuma stāvoklis” pirmo reizi itāļu valodā izdota 2003. gadā, un 2005. gadā Čikāgas Universitāte izdeva tā tulkojumu angļu valodā.⁷

Dž. Agambens izņēmuma stāvokļa koncepta neskaidrību vispirms saista ar tiesībās lietotās terminoloģijas dažādību. Vācu teorijā tiek lietoti jēdzieni *Ausnahmezustand* un arī *Notstand*, franču un itāļu teorijas runā par *emergency decrees* un *state of siege*, bet anglosakšu teorijās izmanto jēdzienus *martial law* un *emergency powers*. Visus šos fenomenus kopā Agambens apzīmē kā izņēmuma stāvokļus (*state of exception*), kas nav uzskatāmi par īpaša veida tiesībām, bet gan drīzāk definē tiesību robežas. Viņš izņēmuma stāvokli pozicionē kā telpu starp publiskajām tiesībām un politisku faktu un starp tiesisko sistēmu un pašu dzīvi.⁸

Komentējot šo terminoloģisko dažādību, politiskās filozofijas profesors Klaudio Koradeti un konstitucionālo tiesību profesors Oreste Pollicino uzsvēra, ka starp izņēmuma stāvokli (*state of exception*) un ārkārtas stāvokli (*state of emergency*) pastāv būtiska atšķirība. Viņi skaidro, ka K. Šmits nošķīris varas izņēmuma raksturu salīdzinājumā ar ārkārtas situācijām. Valsts nepieciešamības tiesības (*Staatsnotrecht*) var izmantot ar publisko varu apveltīts subjekts, lai aizsargātu konstitucionālo iekārtu. Taču izņēmuma stāvoklī vara var pacelties virs likuma. Un tieši šis otrais ir gadījums, uz kuru Šmits attiecinājis noteikumu, ka suverēns ir tas, kurš lemj par izņēmuma stāvokli (*Ausnahmezustand*). Tā, piemēram, Veimāras konstitūcijas 48. panta īstenošana nebūtu uzskatāma par izņēmuma varas izmantošanu, bet gan ārkārtējo pilnvaru izmantošanu, kas maina parasto varas dalīšanas modeli.⁹ Līdz ar to secināms, ka dažādu juridisko jēdzienu izmantošana, lai raksturotu īpašos tiesiskos režīmus, nav vienkārša terminoloģiska nenoteiktība, bet gan mēģinājums sagrupēt dažādas ārkārtējas (nenormālas) situācijas. Nošķiršanas kritērijs ir pasākumi jeb līdzekļi, kas ir nepieciešami šīs situācijas pārvarēšanai. Līdzekļi var būt tādi, kas pastāv un var tikt piemēroti

⁶ Corradetti C., Pollicino O. The “War” Against Covid-19: State of Exception, State of Siege, or (Constitutional) Emergency Powers?: The Italian Case in Comparative Perspective. *German Law Journal*, September 2021, Vol. 22, Issue 6, pp. 1060–1071, p. 1061. Pieejams: <https://www.cambridge.org/core/journals/german-law-journal/article/war-against-covid19-state-of-exception-state-of-siege-or-constitutional-emergency-powers-the-italian-case-in-comparative-perspective/75EAEBBEF7F45100E71210F1B241F558> [aplūkots 05.11.2021.].

⁷ Agamben G. *State of exception*. Translated by Kevin Attell. Chicago: University of Chicago Press, 2005.

⁸ Agamben G. 2005, p. 4.

⁹ Corradetti C., Pollicino O. 2021, pp. 1061, 1062.

konstitucionālās iekārtas ietvaros, vai arī tādi, kas pieprasa pavisam citādu rīcību, kura iziet ārpus tiesiskās sistēmas.

Likuma virsvadības principa attiecināšana uz izņēmuma stāvokli ir atkarīga no tā, kā tiek izprasta izņēmuma stāvokļa un tiesību savstarpējā saistība, proti, no tā, vai izņēmuma stāvoklis tiek uzskatīts par tiesisku parādību vai ārpus tiesībām pastāvošu faktu. Dž. Agambens secina, ka dažādu valstu atšķirīgās tiesiskās tradīcijas radījušas arī divus juridiskās domas virzienus – vieni tiecas izņēmuma stāvokli iekļaut tiesiskajā sistēmā,¹⁰ bet otri uzskata to par kaut ko ārēju, savā būtība politisku un ekstrajuridisku fenomenu.¹¹

Izņēmuma stāvoklis kā pozitīvo tiesību integrāla daļa var tik pamatota divējādi:

a) ar nepieciešamību, kas pati par sevi ir uzskatāma par autonomu tiesību avotu; b) ar valsts subjektīvām tiesībām uz pašsaglabāšanos, kas savukārt var tikt uzskatītas par dabiskām vai konstitucionālām nepieciešamības tiesībām.¹² Otrā pamatojuma gadījumā jānorāda uz kādu citu problemātisku aspektu. Ja nācījas tiesības uz pašsaglabāšanos tiek atzītas par nepieciešamās aizstāvēšanās tiesībām, juridiskā loģika prasa identificēt konkrētu uzbrucēju, pret kuru tad nācijai ir sevi jāaizsargā. Taču ienaidnieka meklēšana savā valstī var radīt jau citus draudus valsts vienotībai. Tāpēc īpašo tiesisko režīmu attaisnojuma kontekstā un iekšēja apdraudējuma gadījumā piemērotāk būtu vilkt paralēles tieši ar nepieciešamības stāvokli, kas uz zināmu laiku liek pārskatīt konkrētajā tiesiskajā sistēmā atzīto vērtību savstarpējo samēru, nevis vērsas pret kādām konkrētām personām vai personu grupām. Tāpat arī šī pieeja būtu attiecināma uz gadījumiem, kad apdraudējumu ir radījusi kāda dabas stihija vai tamlīdzīgs ārpus cilvēka kontroles esošs notikums.

Intralegāla izņēmuma stāvokļa izpratne starptautiskajās tiesībās atklājas derogācijas jēdzienā. Tā, piemēram, Eiropas Cilvēka tiesību un pamatbrīvību aizsardzības konvencijas 15. pants¹³ noteic, ka “Kara vai kāda cita ārkārtēja sabiedriska stāvokļa gadījumā, kas apdraud nācijas dzīvi, jebkura Augstā Līgumslēdzēja Puse var veikt pasākumus, kas atkāpjas no saistībām, ko tā uzņēmusies šīs Konvencijas ietvaros, tai apjomā, ko neizbēgami prasa situācijas ārkārtas raksturs, ar noteikumu, ka šie pasākumi nav pretrunā ar citām tās saistībām, ko nosaka starptautiskās tiesības”. Praksē šāds derogācijas modelis rada brīvu telpu starptautiskajās tiesībās un tiesiskas valsts principu, kurā valstis, paliekot legalitātes robežās, var ignorēt noteiktas cilvēka pamattiesības. Londonas Universitātes koledžas publisko tiesību profesors Toms Hikmens šādu situāciju ir nosaucis par “dubulto konstitucionālo sistēmu” (*double-layered constitutional system*).¹⁴ Šajā gadījumā arī veidojas šķietami pretrunīgā situācija – cilvēktiesību vai demokrātijas aizsardzībai nepieciešama

¹⁰ Šis juridiskās domas virzienu var saukt par intralegālu izņēmuma stāvokļa izpratni, jo tas šo īpašo režīmu uzskata par integrālu pozitīvo tiesību daļu un tāpat arī tādu rīcību, kas īstenojama tiesību sistēmā.

¹¹ Agamben G. 2005, pp. 22, 23.

¹² Ibid., p. 23.

¹³ Cilvēka tiesību un pamatbrīvību aizsardzības konvencija: starptautisks dokuments. Latvijas Vēstnesis, 13.06.1997., Nr. 143/144.

¹⁴ Humphreys S. Nomarchy: On the Rule of Law and Authority in Giorgio Agamben and Aristotle, 2006, pp. 333, 345, 346.

to apturēšana vai ierobežošana. Taču šo paradoksu vismaz daļēji var novērst, ja situācijai pievienojam laika dimensiju, proti, lai garantētu cilvēktiesību vai demokrātijas aizsardzību ilgtermiņā, nepieciešama īslaicīga to apturēšana vai ierobežošana (uz brīdi, kamēr tiek pārvarēti ārkārtējie faktiskie izaicinājumi). Taču ko darīt, ja ārkārtējo faktu ilgākā laikā tā arī neizdodas pārvarēt? Vēsturē ir zināmi vairāki piemēri, kad izņēmuma stāvoklis ir ielīdzis daudzguļu garumā, piemēram, Izraēlā¹⁵ vai Ziemeļīrijā.¹⁶ Vai tas nozīmē, ka tiesību normas ir novecojušas un to vietā ir jāizstrādā jauns tiesiskais regulējums? K. Šmita teorija kā risinājumu piedāvā jaunas tiesību sistēmas (konstitucionālās iekārtas) radīšanu,¹⁷ pamatojot izņēmuma stāvokli ar *pouvoir constituant*.¹⁸ Taču šādā gadījumā jebkura ārkārtējā situācija varētu kļūt par revolūciju, kas savukārt diez vai būtu adekvāts risinājums nacionālās drošības vai valsts apdraudējuma gadījumā. Līdz ar to “parastos” ārkārtējos gadījumos izņēmuma stāvokļa intraleģālā izpratne nosaka robežas, kas jāievēro, grozot tiesisko regulējumu, – nacionālo tiesību līmenī tā ir konstitucionālā identitāte, bet starptautisko tiesību līmenī *ius cogens*. Šī izpratne balstās uz atziņu, ka nav pieļaujama situācija, kurā valsts varai nebūtu vispār nekādu juridisko robežu.

Otrs juridiskās domas virziens, kas izņēmuma stāvokli atzīst par ekstrajuridisku fenomenu, par kaut ko pirmstiesisku vai citādu nekā tiesības, atzīst tiesību ierobežotās iespējas pilnībā un izsmēloši noregulēt visas iespējamās dzīves situācijas. Līdz ar to izņēmuma stāvokļa konstitucionālais apstiprinājums ir uzskatāms tikai par pragmatisku atzinumu, ka konstitucionālā vara faktiski ir ierobežota. Šāda pieeja redzama federālista Aleksandra Hamiltona rakstītajā: nāciju var apdraudēt bezgalīgi daudz dažādu apstākļu, tādēļ nav saprātīgi, ka varai, kas rūpējas par nācijas drošību, tiktu uzlikti vēl arī konstitucionāli šķēršļi.¹⁹ Šī ekstraleģālā pieeja ietver zināmu paļaušanos, ka varas subjekts ārkārtējā situācijā rīkosies saprātīgi un pareizi un ka tāpēc arī viņam nekādas juridiskas robežas nav nepieciešamas vai pat nav iespējamās.

Savukārt pats Dž. Agambens noraida abas šīs teorijas, apgalvodams, ka izņēmuma stāvoklis nav ne pozitīvo tiesību integrāla daļa, ne arī kaut kas ārpus tiesībām pastāvošs. Tas atrodas tieši uz abu šo lauku robežas, kur tiesību iekšpuse neizslēdz tiesību ārpusi, bet gan tās abas saplūst kopā. Tiesību normas apturēšana (*suspention*) nenozīmē tās atcelšanu, un izņēmuma stāvokļa radītā anomijas zona nav strikti nošķirta no tiesiskās sistēmas. Viņš raksta, ka izšķirīgi svarīgi ir

¹⁵ Plašāk sk.: Mehozay Y. The Fluid Jurisprudence of Israel's Emergency Powers: Legal Patchwork as a Governing Norm. *Law & Society Review*, March 2012, Vol. 46, No. 1, pp. 137–166. Pieejams: <https://www.jstor.org/stable/41475256> [aplūkots 06.11.2021.].

¹⁶ Plašāk sk.: Wartchow L. Civil and Human Rights Violations in Northern Ireland: Effects and Shortcomings of the Good Friday Agreement in Guaranteeing Protections. *Northwestern Journal of Human Rights*, 2005, Vol. 3, Issue 1. Pieejams: <https://scholarlycommons.law.northwestern.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1012&context=njihr> [aplūkots 06.11.2021.].

¹⁷ Corradetti C., Pollicino O. 2021, p. 1062.

¹⁸ Agamben G. 2005, pp. 30, 31.

¹⁹ Humphreys S. *Nomarchy: On the Rule of Law and Authority in Giorgio Agamben and Aristotle*, 2006, p. 333.

izņēmuma stāvokļa novietojumā nebalstīties uz topogrāfisku opozīciju, bet gan apzināties šo sfēru topogrāfisko saistību.²⁰

Balstoties uz Agambena izņēmuma stāvokļa pozīcijas skaidrojumu, varam secināt, ka īpašo tiesisko režīmu ieviešana, īstenošana un uzraudzība nav ekskluzīvs politikas vai tiesību jautājums, līdz ar to nav arī iespējams lēmumu pieņemšanā aprobežoties tikai ar politiskiem vai juridiskiem argumentiem. Tas nozīmē, ka izpildvara nevar aprobežoties tikai ar politiskiem apsvērumiem, bet tiesu varai savukārt nāksies izmantot arī politiskus argumentus.

Nepieciešamība kā izņēmuma stāvokļa attaisnojums

Nepieciešamības koncepts ir visbiežāk minētais izņēmuma stāvokļa attaisnojums gan tiesību zinātnē, gan arī tiesību normās. Tāpēc jāpievēršas nepieciešamības jēdziena analīzei īpašo tiesisko režīmu kontekstā.

Nepieciešamība kā pretlikumīgas rīcības attaisnojums bija pazīstams jau romiešu tiesībās. Viduslaikos šī ideja tika izteikta tiesību principā *necessitas legem non habet* – nepieciešamībai nav likuma (ietverta arī Graciāna kodeksā). Kanonisko tiesību kodekss noteica: ja kaut kas ir darīts nepieciešamības dēļ, tas ir likumīgs, jo nepieciešamība par likumīgu var padarīt to, ko likums par tādu nepadara.²¹

Akvīnas Toms “Teoloģiju summā” skaidrojis nepieciešamības nozīmi, atbildot uz jautājumu “Vai tas, kurš ir pakļauts likumam, var neievērot likuma burtu?”.

*Tāpēc, ja rodas gadījums, kad likuma ievērošana kaitētu vispārējam labumam, to nevajadzētu ievērot. Piemēram, pieņemsim, ka aplenkta pilsētā ir noteikts likums, ka pilsētas vārti ir jāaizver, tas parasti ir labvēlīgi sabiedrības labklājībai, bet, iespējams, ienaidnieks dzenas pakaļ dažiem pilsoņiem, kas ir pilsētas aizstāvji, tas būtu liels zaudējums pilsētai, ja viņiem netiktu atvērti vārti; un tādā gadījumā vārti būtu jāatver pretēji likuma burtam, lai saglabātu vispārējo labumu, ko likumdevējs bija iecerējis. Tomēr jāatzīmē, ka, ja likuma burtiska ievērošana neietver pēkšņu risku, kas prasa tūlītēju rīcību, ikviens nav kompetents izskaidrot, kas valstij ir noderīgs un kas nav noderīgs: to var izlemt tas, kam ir pilnvaras un kas šādu līdzīgu gadījumu dēļ var atteikties no likumiem. Tomēr, ja briesmas ir tik pēkšņas, kas nepieļauj kavēšanos, nododot lietu kompetentās personas izlemšanai, tikai nepieciešamība rada atbrīvojumu no šāda likuma ievērošanas, jo nepieciešamība nepazīst likumu.*²²

²⁰ Agamben G. 2005, p. 23.

²¹ Agamben G., p. 24.

²² Aquinas T. The Summa Theologica (Benziger Bros. edition, 1947). Translated by Fathers of the English Dominican Province. Pieejams: <https://www.ccel.org/a/aquinas/summa/FS.html> [aplūkots 07.11.2021.].

Likuma neievērošana pieļaujama, ja tā ir nepieciešama, lai nodrošinātu vispārējo labumu. Tātad nevis nepieciešamība pati par sevi ir izņēmuma stāvokļa attaisnojums, bet gan aiz tās stāvošā cita vērtība – šajā gadījumā vispārējais labums. Līdz ar to nepieciešamība savā būtībā ir formāls attaisnojums, kuram neizbēgami ir nepieciešams saturisks papildījums.

Berlīnes Universitātes tiesību profesors Jozefs Kolers skaidrojis, ka nepieciešamības tiesības (*Notrecht*) ir attīstījušās divos virzienos: 1) pamatojoties uz vērtību mācību un 2) balstoties uz dabisko stāvokli kā kolīziju risināšanas veidu. Pirmajā gadījumā nepieciešamības tiesības darbojas saskaņā ar juridisko loģiku, bet otrajā ir atkarīgas no lietu dabiskās gaitas.²³

Par vērtību virziena aizsācēju nepieciešamības tiesību kontekstā J. Kolers uzskata Georgu Vilhelmu Frīdrihu Hēgeli, kurš uzsvēra, ka dzīvība kā bezgalīga vērtība ir visu pārējo labumu priekšnoteikums un tās dēļ nepieciešamības gadījumā visi citi labumi var tikt upurēti. Tieši Hēgeļa ietekmē esot attīstījusies doma, ka kolīziju gadījumā nosakāms katras vērtības svars un nozīmīgums, jo mazāk vērtīgajam ir jāpiekāpjas vērtīgākā priekšā.²⁴ Turpinot tēzi, ka nepieciešamība ir formāls koncepts, atbilstoši Hēgeļa tiesību filozofijai izņēmuma stāvokļa attaisnojums var būt dzīvības aizsardzības nepieciešamība. Zīmīgi, ka nācijas dzīve (*the life of the nation*) kā ārkārtas stāvokļa attaisnojums nosaukts, piemēram, Eiropas Cilvēka tiesību un pamatbrīvību aizsardzības konvencijas 15. pantā, taču atsevišķi pētāms būtu jautājums, cik lielā mērā konvencijā lietotā jēdziena tvērums sakrīt ar dzīvību Hēgeļa tiesību filozofijas izpratnē.

G. V. F. Hēgelis savā tiesību filozofijā (127. §) rakstīja:

[..] Ārkārtējās briesmās un kolīzijā ar kāda cita likumīgo īpašumu šī dzīvība var pretendēt (kā tiesības, nevis taisnīgums) uz nepieciešamības tiesībām, jo, no vienas puses, ir bezgalīgs kaitējums cilvēka eksistencei un pilnīgs visu tiesību zudums, bet, no otras puses, – kaitējums atsevišķai ierobežotai brīvības izpausmei, [..].

Dzīvība kā mērķu summa ir pārāka par abstraktajām tiesībām. [..] Taču dzīvība ir nepieciešama tagadnē, nākotne nav absolūta un ir pakļauta nejaušībām. Līdz ar to tikai neatliekama tūlītēja nepieciešamība var attaisnot nelikumīgu rīcību. Bezdarbība šādā gadījumā būtu vislielākā netaisnība, jo pilnībā tiktu noliegta brīvības esība. “Beneficium competentiae” paredz tiesības prasīt, lai neviens cilvēks netiktu pilnībā upurēts tiesību dēļ.”²⁵

²³ Kohler J. Not kennt kein Gebot. Die Theorie des Notrechtes und die Ereignisse unserer Zeit. Berlin: Verlagsbuchhandlung Dr. Walter Rotschild, 1915, S. 27.

²⁴ Kohler J. 1915, S. 18.

²⁵ Hegel G. W. F. Philosophy of Right. Translated by S. W. Dyde. Ontario: Batoche Books, 2001, pp. 109, 110. Pieejams: <https://socialsciences.mcmaster.ca/~econ/ugcm/3ll3/hegel/right.pdf> [aplūkots 04.11.2021.]; Hegel G. W. F. Grundlinien der Philosophie des Rechts (Naturrecht und Staatswissenschaft im Grundrisse. Zum Gebrauch für seine Vorlesungen). Pieejams: <http://www.zeno.org/Philosophie/M/Hegel,+Georg+Wilhelm+Friedrich/Grundlinien+der+Philosophie+des+Rechts/Zweiter+Teil.+Die+Moralit%C3%A4t/Zweiter+Abschnitt%3A+Die+Absicht+und+das+Wohl> [aplūkots 04.11.2021.].

J. Kolers skaidrojis, ka vērtību mācības kontekstā nepieciešamības tiesības ir izslēdzošas, jo vērtīgākas un svarīgākas lietas saglabāšanas dēļ mazāk nozīmīgas labums ir jāupurē. Tas nozīmē arī to, ka aizskartā persona – mazāk vērtīgās tiesības subjekts – nedrīkst pretoties, viņam netiek atzītas nepieciešamās aizstāvēšanās tiesības (*Notwehrrecht*). Kolers min piemēru: lidmašīnas piespiedu nosēšanās gadījumā dārza īpašnieks nedrīkst pretoties sava privātīpašuma neatļautai izmantošanai un viņam par šādu rīcību var pat draudēt juridiskā atbildība. Taču ir gadījumi, kad nepieciešamības tiesību izmantošana nonāk pretrunā ar aizskartās personas personiskajām tiesībām, un tāpēc otra puse savukārt var izlietot savas nepieciešamības tiesības un pretoties. Tādā gadījumā tikai konflikta faktiskais iznākums atklās, kurš labums ir nozīmīgāks. Šim virzienam kā piemēru vācu profesors min negadījumu jūrā, kad izglābties, uzrāpjoties uz peldošas kuģa atlūzas, var tikai viens. Savas dzīvības glābšana, ja tā iespējama, tikai upurējot cita dzīvību, ir dabiska rīcība.²⁶ Arī profesors Pauls Mincs, krimināltiesību ietvaros raksturojot nepieciešamības stāvokli, apskatījis tā divējādās attiecības ar nepieciešamo aizstāvēšanos. Proti, ja runa ir par īstu nepieciešamības stāvokli, kas balstās uz nepieciešamības kā tiesības esamību, tad pret to nepieciešamā aizstāvēšanās vairs nav iespējama. Turpretim neīstajā nepieciešamības stāvoklī, t. i., gadījumā, kad saduras divi dzīvības labumi, nepieciešamā aizstāvēšanās pieļaujama bez ierunām.²⁷ Krimināltiesību ietvaros analizētās nepieciešamās aizstāvēšanās un nepieciešamības stāvokļa attiecības liek uzdot jautājumu, vai arī valsts mēroga ārkārtējās situācijas gadījumā ir pamats runāt par personu tiesībām uz nepieciešamo aizstāvēšanos pret valsts varas īstenotajiem ārkārtējiem pasākumiem. Atbilde ir atkarīga no diviem faktoriem: 1) vai nepieciešamības stāvoklis indivīda gadījumā ir salīdzināms ar nepieciešamības stāvokli valstī un 2) kādas tieši vai cik nozīmīgas vērtības ir nonākušas kolīzijā. Otrais faktors ļautu apsvērt indivīda pretošanās tiesību atzīšanu, ja izņēmuma stāvokļa dēļ valsts prasītu indivīdam upurēt dzīvību citas zemākstāvošas vērtības labā jeb, citiem vārdiem, ja valsts neievērotu vērtību hierarhiju. Taču pirmais faktors neizbēgami liek ievērot vēl kādu vērtību kolīziju risināšanas aspektu tieši valstiska izņēmuma stāvokļa gadījumā, proti, nepieciešamību samērot individuālas un sabiedriskas vērtības. Tāpēc jautājums par nepieciešamās aizstāvēšanās tiesību pieļaujamību izņēmuma stāvokļa gadījumā noteikti būtu atsevišķi un detalizēti analizējams plašākā pētījumā.

Nepieciešamība kā izņēmuma stāvokļa attaisnojums nespēj ieviest lielāku skaidrību vai noteiktību, uzver Dž. Agambens. Nepieciešamība nav uzskatāma par objektīvu faktu, bet gan par subjektīvu konkrēto apstākļu vērtējumu. Tāpēc izņēmuma stāvoklis ir interpretējams kā likuma robs publiskajās tiesībās, kura aizpildīšana ir nodota izpildvaras kompetencē. Taču šajā gadījumā likuma robs neizpaužas kā tiesiskā regulējuma trūkums, kas tiesnesim būtu jānovērš, izmantojot tiesību tālākveidošanas metodes, bet gan ir saistāms ar spēkā esošās

²⁶ Kohler J. 1915, S. 27.

²⁷ Mincs P. Krimināltiesību kurss. Vispārējā daļa. Ar U. Krastiņa komentāriem. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2005, 102., 103. lpp.

kārtības apturēšanu, lai garantētu tās pastāvēšanu. Agambens skaidro, ka tādējādi izņēmuma stāvoklis nav atbilde uz normatīvu robu, bet gan izveido jeb rada fiktīvu robu, lai pasargātu tiesību normas spēkā esamību un piemērojamību normālos apstākļos. Robs nepastāv likuma ietvaros, bet attiecas uz likuma un realitātes saistību. Tas ir tā, it kā tiesību sistēmā pastāvētu bīstama plaisa starp tiesību normu un tās piemērošanu, kura ekstrēmās situācijās var tikt aizpildīta tikai ar izņēmuma stāvokļa līdzekļiem, t. i., radot zonu, kurā likuma piemērošana ir apturēta, bet likums kā tāds tomēr saglabā savu spēkā esību.²⁸ Līdz ar to pat nepieciešamība kā izņēmuma stāvokļa attaisnojums nespēj sniegt objektīvu un neapšaubāmu īpašo tiesisko režīmu ieviešanas pamatojumu, tajā neizbēgami būs arī subjektīvs novērtējums par pieļaujamo plaisu starp tiesību normu un realitāti.

Kopsavilkums

1. Īpašo tiesisko režīmu (ārkārtas situācijas un izņēmuma stāvokļa) mērķis ir nodrošināt efektīvu valsts varas rīcību nacionālās drošības apdraudējuma gadījumā. Ievērojot to, ka izņēmuma stāvokli kā īpašu pārvaldes režīmu ir radījusi Eiropas demokrātiski revolucionārā tradīcija, jāsecina, ka arī demokrātiskā un tiesiskā valstī nav iespējams izvairīties no likuma virsvadības principa universāla derīguma apšaubīšanas.
2. Izņēmuma stāvoklis tiesību zinātnē var tikt skaidrots trejādi: 1) kā pozitīvo tiesību integrāla daļa; 2) kā ekstraleģāls, politisks fenomens; 3) kā publisko tiesību un politiskā fakta vai tiesību sistēmas un pašas dzīves saskarsmes zona.
3. Ievērojot Džordžo Agambena izņēmuma stāvokļa skaidrojumu, var secināt, ka īpašo tiesisko režīmu ieviešana, īstenošana un uzraudzība nav ekskluzīvs politikas vai tiesību jautājums, līdz ar to nav arī iespējams lēmumu pieņemšanā aprobežoties tikai ar politiskiem vai juridiskiem argumentiem. Tātad tiesu varai, vērtējot valsts varas rīcības pareizību ārkārtējās situācijas vai izņēmuma stāvokļa laikā, var nākties izvērtēt un izmantot arī politiskus argumentus.
4. Īpašo tiesisko režīmu attaisnojums ir nepieciešamības stāvoklis. Nepieciešamība pati par sevi ir formāls koncepts, kurš katrā konkrētā ārkārtējā situācijā ir jāpiepilda ar noteiktu saturu. Saturiskā ziņā nepieciešamība ietver kādu citu tiesisko vērtību. Akvīnas Toms nepieciešamību papildījis ar vispārējo labumu kā likuma neievērošanas attaisnojumu, savukārt Georgs Vilhelms Frīdrihs Hēgelis aiz nepieciešamības koncepta šādā aspektā licis dzīvību kā citu tiesību priekšnoteikumu.
5. Nepieciešamība kā izņēmuma stāvokļa attaisnojums nespēj sniegt objektīvu un neapšaubāmu īpašo tiesisko režīmu ieviešanas pamatojumu. Nepieciešamība lielā mērā balstās uz subjektīvu ārkārtējās situācijas novērtējumu, izvēloties, tieši kurā brīdī plaisa starp tiesību normu un dzīves īstenošanu ir kļuvusi tik

²⁸ Agamben G. 2005, pp. 30, 31.

liela, ka likuma spēkā esamības pasargāšana (lai tas atkal varētu tikt piemērots normālos apstākļos) ir iespējama, tikai to uz laiku apturot.

BIBLIOGRĀFIJA

Literatūras avoti

1. Agamben G. State of exception. Translated by Kevin Attell. Chicago: University of Chicago Press, 2005.
2. Aquinas T. The Summa Theologica (Benziger Bros. edition, 1947). Translated by Fathers of the English Dominican Province. Pieejams: <https://www.ccel.org/a/aquinas/summa/FS.html> [aplūkots 07.11.2021.].
3. Corradetti C., Pollicino O. The “War” Against Covid-19: State of Exception, State of Siege, or (Constitutional) Emergency Powers?: The Italian Case in Comparative Perspective. German Law Journal, September 2021, Vol. 22, Issue 6, pp. 1060–1071. Pieejams: <https://www.cambridge.org/core/journals/german-law-journal/article/war-against-covid19-state-of-exception-state-of-siege-or-constitutional-emergency-powers-the-italian-case-in-comparative-perspective/75EAEBBEF7F45100E71210F1B241F558> [aplūkots 05.11.2021.].
4. Gross O. Once More unto the Breach: The Systemic Failure of Applying the European Convention on Human Rights to Entrenched Emergencies. Yale Journal of International Law, 1998, Vol. 23, No. 2, pp. 437–502.
5. Hegel G. W. F. Grundlinien der Philosophie des Rechts (Naturrecht und Staatswissenschaft im Grundrisse. Zum Gebrauch für seine Vorlesungen). Pieejams: <http://www.zeno.org/Philosophie/M/Hegel,+Georg+Wilhelm+Friedrich/Grundlinien+der+Philosophie+des+Rechts/Zweiter+Teil.+Die+Moralit%C3%A4t/Zweiter+Abschnitt%3A+Die+Absicht+und+das+Wohl> [aplūkots 04.11.2021.].
6. Hegel G. W. F. Philosophy of Right. Translated by S. W. Dyde. Ontario: Batoche Books, 2001. Pieejams: <https://socialsciences.mcmaster.ca/~econ/ugcm/3ll3/hegel/right.pdf> [aplūkots 04.11.2021.].
7. Humphreys S. Legalizing Lawlessness: On Giorgio Agamben’s State of Exception. European Journal of International Law, 1 June 2006, Vol. 17, Issue 3, pp. 677–687.
8. Humphreys S. Nomarchy: On the Rule of Law and Authority in Giorgio Agamben and Aristotle. Cambridge Review of International Affairs, 2006, Vol. 19, pp. 331–351. Pieejams: <https://doi.org/10.1080/09557570600724827> [aplūkots 05.11.2021.].
9. Kohler J. Not kennt kein Gebot. Die Theorie des Notrechtes und die Ereignisse unserer Zeit. Berlin: Verlagsbuchhandlung Dr. Walter Rotschild, 1915.
10. Mincs P. Krimināltiesību kurss. Vispārējā daļa. Ar U. Krastiņa komentāriem. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2005.

Normatīvie akti

11. Cilvēka tiesību un pamatbrīvību aizsardzības konvencija: starptautisks dokuments. Latvijas Vēstnesis, 13.06.1997., Nr. 143/144.
12. Par ārkārtējo situāciju un izņēmuma stāvokli: Latvijas Republikas likums. Latvijas Vēstnesis, 27.03.2013., Nr. 61.
13. Noteikumi par kara stāvokli: Latvijas Republikas noteikumi. Latvijas Pagaidu Valdības Likumu un Rīkojumu Krājums, 30.07.1919., Nr. 3.

Viktorija Katajeva, *Mg. iur.*

Latvijas Universitātes Juridiskās fakultātes doktorante

OBLIGĀTA VAKCINĀCIJA PRET COVID-19 MILITĀRAJĀ DIENESTĀ: PAMATTIESĪBAS VERSUS VALSTS AIZSARDZĪBAS INTERESES

MANDATORY VACCINATION AGAINST COVID-19 IN MILITARY SERVICE: FUNDAMENTAL RIGHTS VERSUS INTERESTS OF NATIONAL DEFENCE

Atslēgvārdi: militārais dienests, vakcinācija, obligātums, Covid-19, karavīrs

Keywords: military service, vaccination, mandatory, Covid-19, soldier

Summary

The purpose of the article is to determine whether mandatory vaccination is permissible and justified in military service, paying special attention to the justification of the infringement of fundamental rights. The author concludes that the existing mandatory obligation of soldiers to be vaccinated against Covid-19 complies with the methodology of examination of restrictions on fundamental rights established in the practice of the Constitutional Court and the ECHR, including the principle of proportionality, and thus is recognized as justifiable infringement under Articles 96, 101 and 111 of the Constitution.

Ievads

Šā brīža ārkārtas apstākļos Covid-19 pandēmijas laikā no Latvijas kā no ikvienas demokrātiskas tiesiskas valsts tiek sagaidīta aktīva darbība šādas ārkārtas situācijas pārvarēšanā. Valsts rīcībai ir jābūt ne vien nepieciešamai un efektīvai, bet arī proporcionālai konkrētajos apstākļos, respektējot valsts pamatvērtības. Tas nozīmē, ka valstij ir jāturpina ne vien funkcionēt, bet arī ievērot, aizsargāt un nodrošināt pamattiesības tai pieejamo līdzekļu un rīcības brīvības ietvaros.

Pandēmijas laikā vakcinācija ir primārās veselības aprūpes galvenā sastāvdaļa, tāpēc valsts pienākums izveidot un nodrošināt atbilstošu sabiedrības veselības aizsardzības sistēmu ietver arī personu vakcinācijas nodrošināšanas pienākumu. Tas neapšaubāmi ir valsts pozitīvais pienākums Satversmes¹ 111. pantā nostiprināto tiesību uz veselību aspektā. Kaut gan vakcinācija un ar to saistītie valsts pienākumi ir kritiski svarīgi šajos ārkārtas apstākļos, tomēr līdzās tiem valstij jānodrošina arī citas vitāli nepieciešamas funkcijas un uzdevumi, t. sk. valsts aizsardzība. Saskaņā ar Valsts aizsardzības koncepciju valstij, vēršoties pret pandēmijas radītiem sociāl-ekonomiskiem izaicinājumiem, vienlaikus ir svarīgi saglabāt militāro modrību un bruņoto spēku kaujas gatavību, kā arī nopietni turpināt strādāt pie bruņoto spēku spēju attīstības.² Covid-19 pandēmijas apstākļos militārās modrības saglabāšana, kaujas gatavības spēju uzturēšana un attīstība primāri ir atkarīga no maksimāli augstas un ātras profesionālā militārā dienesta karavīru vakcinācijas aptveres. Lai pārvarētu vakcīnneizlēmību³ un apturētu Covid-19 kā vakcīnregulējamas infekcijas slimības izplatību militārajās vienībās, un neapdraudētu valsts aizsardzības funkcijas veikšanu, profesionālā dienesta karavīriem noteica obligātu pienākumu vakcinēties pret Covid-19.

Tomēr demokrātiskā tiesiskā valstī nav pieļaujami pamattiesību neattaisnojami aizskārumi. Tāpēc šā raksta mērķis ir noskaidrot, vai obligāta vakcinācija ir pieļaujama un attaisnojama militārajā dienestā, īpašu uzmanību veltot pamattiesību aizskāruma attaisnojāmības pamatojumam.

1. Obligātas vakcinācijas jēdziens

Obligātas vakcinācijas jēdziens, lai arī ir lietots Latvijas normatīvajos aktos, piemēram, Ministru kabineta 2000. gada 26. septembra noteikumos Nr. 330 "Vakcinācijas noteikumi"⁴, nav analizēts nedz Latvijas tiesu praksē, nedz mūsdienu Latvijas tiesību doktrīnā. Tomēr šāds jēdziens tika vērtēts un tā saturs atklāts Eiropas Cilvēktiesību komisijas un Eiropas Cilvēktiesību tiesas praksē.

1984. gadā Eiropas Cilvēktiesību komisija norādīja, ka obligāta prasība saņemt medicīnisko aprūpi vai vakcinēties, piedraudot ar kādu sodu, var nozīmēt iejaukšanos tiesībās uz privātās dzīves neaizskaramību.⁵ Savukārt 2012. gadā Eiropas Cilvēktiesību tiesa (turpmāk – ECT) šo komisijas, autoresprāt, neskaidri formulēto pieņēmumu precizēja, atzīstot, ka obligāta vakcinācija kā piespiedu (bez piekrišanas) veselības aprūpe nozīmē iejaukšanos tiesībās uz privātās dzīves

¹ Latvijas Republikas Satversme. Pieņemta 15.02.1922. [08.11.2021. red.].

² Valsts aizsardzības koncepcija. Ievads. Pieejams: <https://likumi.lv/ta/id/317591-par-valsts-aizsardzibas-koncepcijas-apstiprinasanu> [aplūkots 05.11.2021.].

³ Novēlotu vakcīnas pieņemšanu vai atteikšanos vakcinēties, par spīti vakcinācijas pakalpojumu pieejamībai.

⁴ Vakcinācijas noteikumi. Ministru kabineta 26.09.2000. noteikumi Nr. 330. [08.11.2021. red.].

⁵ Eiropas Cilvēktiesību komisijas 10.12.1984. lēmums lietā *Acmanne un citi pret Beļģiju* (iesnieguma Nr. 10435/83), pp. 251, 255.

neizskaramību, kas ietver personas fizisko un psiholoģisko neizskaramību.⁶ Tomēr obligātas vakcinācijas pret Covid-19 aspektā būtiskākais ECT spriedums, kurā tiek analizēts jēdziena saturs, ir lietā *Vavrička un citi pret Čehiju*.⁷ Lai arī jāpiekrīt viedoklim, ka šajā lietā tiesa neatstāja vietu vispārīnājumiem,⁸ norādot, ka tā konkrēti attiecas uz bērnu vakcinācijas obligāto raksturu,⁹ tomēr, ņemot vērā, ka jēdziens “obligāta vakcinācija” tiesas analizē tika izmantots tieši personas juridiskā pienākuma nozīmē, tās secinājumi ir izmantojami arī obligātas vakcinācijas pret Covid-19 gadījumā. Šajā spriedumā ECT atzina, ka obligāta vakcinācija juridiskā pienākuma nozīmē nav termina “piespiedu vakcinācija” sinonīms, norādot, ka šāda juridiska pienākuma izpildi valsts nevar tieši uzspiest, atļaujot veikt vakcināciju piespiedu kārtā,¹⁰ proti, pret personas brīvu un informētu gribu. Tādējādi jāsecina, ka obligātas vakcinācijas pret Covid-19 gadījumā karavīri var tikai netieši tikt noteikti motivēti izpildīt vakcinācijas pienākumu, t. sk. draudot ar sodu, konkrētajā gadījumā – sodu tikt atvaļinātiem no militārā dienesta. Ņemot vērā iepriekš minēto, obligāta vakcinācija šajā rakstā tiks aplūkota vienīgi kā karavīru obligāts juridisks pienākums, kas nevar tikt izpildīts pret to gribu piespiedu kārtā.

2. Satversmē ietvertu pamattiesību ierobežojumu attaisnojāmība

Pamattiesību ierobežojumu attaisnojāmības pārbaude tiek veikta metodiski, soli pa solim analizējot un konstatējot pamattiesību tvērumu, likumdevēja mērķtiecīgu pamattiesību aizskārumu un šā aizskāruma attaisnojāmību.¹¹

2.1. Pamattiesību tvērums

Jautājums par obligātu prasību vakcinēties karavīriem kā noteiktas profesijas pārstāvjiem ir skatāms vairāku Satversmē paredzēto pamattiesību kontekstā.

⁶ ECT 15.03.2012. spriedums lietā *Solomakhin pret Ukrainu* (iesnieguma Nr. 24429/03), para. 33.

⁷ ECT 08.04.2021. spriedums lietā *Vavrička un citi pret Čehijas Republiku* (iesnieguma Nr. 47621/13, 3867/14, 73094/14, 19298/15, 19306/15, 43883/15).

⁸ Katsoni S. What Does the Vavrička Judgement Tell Us About the Compatibility of Compulsory COVID-19 Vaccinations with the ECHR? Pieejams: <https://voelkerrechtsblog.org/what-does-the-vavricka-judgement-tell-us-about-the-compatibility-of-compulsory-covid-19-vaccinations-with-the-echr/> [aplūkots 05.11.2021.].

⁹ ECT 08.04.2021. spriedums lietā *Vavrička un citi pret Čehijas Republiku* (iesnieguma Nr. 47621/13, 3867/14, 73094/14, 19298/15, 19306/15, 43883/15), para. 280.

¹⁰ *Ibid.*, para. 293.

¹¹ Sīkāk par pamattiesību ierobežojumu attaisnojāmības pārbaudi sk.: Levits E. Cilvēktiesību piemērošanas pamatjautājumi Latvijā. Grām.: Cilvēktiesības Latvijā un pasaulē. I. Ziemeles redakcijā. Rīga: Izglītības sōļi, 2000, 280. lpp. Sīkāk par pamattiesību ierobežojumu attaisnojāmības pārbaudi sk.: Katajeva V. Noziedzīga nodarījuma izdarīšana kā absolūts aizliegums pieņemšanai militārajā dienestā. Grām.: Starptautisko un Eiropas Savienības tiesību piemērošana nacionālajās tiesās: Latvijas Universitātes 78. starptautiskās zinātniskās konferences rakstu krājums. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 2020, 495.–501. lpp.

Visupirms obligāta vakcinācija skar karavīru Satversmes 96. pantā paredzētās tiesības uz privātās dzīves neaizskaramību, jo šīs tiesības citastarp aizsargā arī indivīda fizisko un garīgo integritāti.¹² Privātās dzīves jēdziena analizē ir jāņem vērā Satversmes 96. pantā ietvertais tiesību kodols – personas patstāvība un autonomija.¹³ Attiecīgi katram karavīram ir tiesības lemt par savu ķermeni, pieņemt lēmumus, kas skar tā dzīvi, baudot brīvību no jebkādas nepamatotas iejaukšanās tā tiesībās uz privātās dzīves neaizskaramību.

Otrkārt, pienākums vakcinēties *prima facie* skar Satversmes 99. panta pirmajā teikumā nostiprinātās karavīru tiesības uz domas, apziņas un reliģiskās pārliecības brīvību. Satversmes tiesa līdz šim ir interpretējusi Satversmes 99. panta tvērumu divās lietās,¹⁴ abos spriedumos sniedzot atziņas tikai par vienu pamattiesības elementu – reliģisko pārliecību, nošķirot tās iekšējo aspektu no reliģiskās pārliecības paušanas (ārējā izpausme). Autore jau savos iepriekšējos darbos ir secinājusi, ka Militārā dienesta likuma¹⁵ 15. panta otrā daļa imperatīvi noteic, ka karavīram nav tiesību atteikties no dienesta izpildes reliģisku motīvu dēļ un, ņemot vērā likuma teleoloģisko dabu, šajā gadījumā var izdarīt slēdzienu par apjomu (*argumentum a maiori ad minus*) – ja aizliegums ir paredzēts attiecībā uz reliģisko pārliecību, vēl jo vairāk tas ir attiecināms uz domas un pārliecības brīvību.¹⁶

Turklāt, atklājot pamattiesību saturu, jāņem vērā arī starptautiskie cilvēktiesību dokumenti un to piemērošanas prakse, jo Satversmes 89. pants skaidri norāda uz konstitucionālā likumdevēja mērķi panākt Satversmē ietverto cilvēktiesību normu harmoniju ar starptautiskajām cilvēktiesību normām.¹⁷ Satversmes 99. pantam līdzīga norma ir ietverta Cilvēka tiesību un pamatbrīvību aizsardzības konvencijas¹⁸ 9. pantā. No ECT judikatūras izriet, ka termins “pārliecība” konvencijas 9. panta kontekstā nav sinonīms vārdiem “viedoklis” un “ideja”, tas apzīmē uzskatus, kas sasniedz zināmu patiesīguma, nopietnības, saliedētības un nozīmīguma līmeni.¹⁹ Tādējādi jāsecina, ka karavīram ir tiesības formulēt savu viedokli par

¹² Satversmes tiesas 14.03.2011. spriedums lietā Nr. 2010-51-01, 13. p. Latvijas Vēstnesis, 2011, Nr. 42.

¹³ Danovskis E., Ruķers M., Lībiņa-Egnere I. 96. panta komentārs. Grām.: Latvijas Republikas Satversmes komentāri. VIII nodaļa. Cilvēka pamattiesības. Autoru kolektīvs prof. R. Baloža zinātniskā vadībā. Rīga: Latvijas Vēstnesis, 2011, 390. lpp.

¹⁴ Satversmes tiesas 18.03.2011. spriedums lietā Nr. 2010-50-03. Latvijas Vēstnesis, 2011, Nr. 45.; Satversmes tiesas 26.04.2018. spriedums lietā Nr. 2017-18-01. Latvijas Vēstnesis, 2018, Nr. 85.

¹⁵ Militārā dienesta likums. Pieņemts 30.05.2002. [08.11.2021. red.].

¹⁶ Sk.: Katajeva V. Atteikšanās no militārā dienesta izpildes pacifisma vai principiālu iebildumu dēļ. Grām.: Tiesības un tiesiskā vide mainīgos apstākļos: Latvijas Universitātes 79. starptautiskās zinātniskās konferences rakstu krājums. Rīga: LŪ Akadēmiskais apgāds, 2021, 447. lpp.

¹⁷ Satversmes tiesas 26.04.2018. spriedums lietā Nr. 2017-18-01, 18. p. Latvijas Vēstnesis, 2018, Nr. 85.

¹⁸ Cilvēka tiesību un pamatbrīvību aizsardzības konvencija. Parakstīta Romā 04.11.1950. [08.11.2021. red.].

¹⁹ ECT 25.02.1982. spriedums lietā *Campbell and Cosans pret Apvienoto Karalisti* (iesnieguma Nr. 7511/76, 7743/76), para. 36. Sk. arī: ECT 07.07.2011. spriedums lietā *Bayatyan pret Armēniju* (iesnieguma Nr. 23459/03), para. 110; ECT 08.04.2021. spriedums lietā *Vavrička un citi pret Čehijas Republiku* (iesnieguma Nr. 47621/13, 3867/14, 73094/14, 19298/15, 19306/15, 43883/15), para. 331–334.

vakcināciju, kā arī to paust, klusējot vai atsakoties veikt noteiktās darbības, proti – vakcinēties, bet tikai tajā gadījumā, ja tas ir pretrunā ar tā patiesu un pietiekami noturīgu pārliecību. Tomēr profesionālā dienesta karavīru gadījumā šāds patiesas un pietiekami noturīgas pārliecības pārbaudes tests neiztur kritiku. Atbilstoši Ministru kabineta 2000. gada 26. septembra noteikumiem Nr. 330 “Vakcinācijas noteikumi” Nacionālo bruņoto spēku (turpmāk – NBS) personālsastāvs ir obligāti vakcinējams pret ērcu encefalītu. Tādējādi konkrētajā gadījumā jākonstatē karavīru pretvakcinēšanās pārliecības ticamības un patiesuma trūkums. Ņemot vērā iepriekš minēto, karavīru pretvakcinēšanās pārliecība nebauda Satversmes 99. panta aizsardzību.

Treškārt, obligāta vakcinācija militārajā dienestā var aizskart Satversmes 101. pantā paredzētās tiesības pildīt valsts dienestu. Militārā dienesta likuma 2. panta 1. punktā ir paredzēts, ka militārais dienests ir valsts dienesta veids valsts aizsardzības jomā, kuru pilda karavīrs. Tiesību doktrīnā ar atzīti, ka Satversmes 101. pants interpretējams galvenokārt kā ikvienas personas tiesība uz vienlīdzīgiem pamatiem iestāties un turpināt pildīt valsts dienestu.²⁰ Tādējādi atteikšanās vakcinēties pret Covid-19 un no tās izrietošais sods – atvaļināšana no militārā dienesta – ir iekļaujama karavīru Satversmes 101. pantā nostiprināto pamattiesību uz nodarbinātību valsts dienestā tvērumā. Arī ārvalstu juridiskajā literatūrā izteikts viedoklis, ka, pildot militāro dienestu, persona realizē savas konstitūcijā noteiktās pamattiesības uz darbu, tomēr šāds darbs tiek īstenots īpašajās formās un ar specifiskajām militārajām metodēm, jo saistīts ar valsts aizsardzības funkciju.²¹

Visbeidzot, šāda obligāta vakcinācija skar Satversmes 111. pantā paredzētās tiesības uz veselību, kas citastarp paredz valsts negatīvo pienākumu – atturēties no tiešās vai pastarpinātas iejaukšanās cilvēka veselības tiesību īstenošanā un brīvībā kontrolēt savu veselību un ķermeni.²² Nosakot karavīriem obligātu prasību vakcinēties, šāds valsts negatīvais pienākums netiek pildīts.

2.2. Pamattiesību aizskāruma konstatācija

Kad ir noskaidrots Satversmes 96., 99., 101. un 111. panta tvērums, ir jāizvērtē, vai šādas pamattiesības ir tikušas aizskartas. Par pamattiesību aizskārumu uzskatāms mērķtiecīgs pamattiesību ierobežojums.²³ Covid-19 infekcijas izplatības pārvaldības likuma²⁴ 7.³ panta sestā daļa paredz, ka, ja NBS karavīrs bez

²⁰ Kusiņš G. 101. panta komentārs. Grām.: Latvijas Republikas Satversmes komentāri. VIII nodaļa. Cilvēka pamattiesības. Autoru kolektīvs prof. R. Baloža zinātniskā vadībā. Rīga: Latvijas Vēstnesis, 2011, 390. lpp.

²¹ Корякин В. М., Кудашкин А. В., Фатеев К. В. Военно-административное право (военная администрация): Учебник. Москва: За права военнослужащих, 2008, с. 271–272.

²² Olsena S. 111. panta komentārs. Grām.: Latvijas Republikas Satversmes komentāri. VIII nodaļa. Cilvēka pamattiesības. Autoru kolektīvs prof. R. Baloža zinātniskā vadībā. Rīga: Latvijas Vēstnesis, 2011, 628. lpp.

²³ Turpat, 769. lpp.

²⁴ Covid-19 infekcijas izplatības pārvaldības likums. Pieņemts 05.06.2020. [08.11.2021. red.].

attaisnojoša objektīva iemesla nav ieguvis vakcinācijas vai pārslimošanas sertifikātu, aizsardzības ministrs vai viņa pilnvarots komandieris var izbeigt profesionālā dienesta līgumu ar karavīru pirms termiņa atbilstoši Militārā dienesta likuma normām. No šā likuma izstrādes un pieņemšanas dokumentiem²⁵ autore gūst apstiprinājumu, ka likumdevējs apzināti ir paredzējis obligātu prasību karavīriem vakcinēties pret Covid-19. Likumdevējs var noteikt personām, kuras pilda militāro dienestu, stingras prasības, kas attiecas uz prasmēm, kvalifikāciju un personību²⁶, t. sk. ar veselības aspektu saistītu, un konkrētajā gadījumā šādas prasības ir skaidri un mērķtiecīgi paredzētas attiecīgajā likuma normā. Tādējādi ar likuma normā ietvertu obligātu pienākumu vakcinēties tiek ierobežotas karavīru pamattiesības, kas noteiktas Satversmes 96., 101. un 111. pantā, proti, valsts rīcība ir kvalificējama kā šo pamattiesību aizskārums.

2.3. Aizskāruma attaisnojāmība

Tomēr Satversmes 96., 101. un 111. panta paredzētās pamattiesības nav absolūtas, proti, tās ir pieļaujams ierobežot. Vērtējot pamattiesību aizskāruma attaisnojāmību, ir jāņem vērā Satversmes tiesas praksē izveidotā pārbaudes metodoloģija, kas paredz konkrētus ierobežojuma kumulatīvus pārbaudes kritērijus:

- 1) tas ir noteikts ar likumu;
- 2) tam ir leģitīms mērķis;
- 3) tas ir samērīgs ar leģitīmo mērķi.²⁷

Ir skaidrs, ja pamattiesību ierobežojums nav noteikts ar pienācīgā kārtā pieņemtu likumu, tad tas neatbilst Satversmei un tālāk arī nebūtu jāvērtē nedz tā leģitīmais mērķis, nedz samērīgums. Autore secina, ka Covid-19 infekcijas izplatības pārvaldības likums ir pieņemts, ievērojot normatīvajos aktos paredzēto kārtību, izsludināts un publiski pieejams atbilstoši normatīvo aktu prasībām. Savukārt pamattiesību ierobežojumu paredzošā tiesību norma ir formulēta pietiekami skaidri, lai persona varētu izprast tās saturu, proti, izprast obligātas vakcinācijas pienākumu un paredzēt šīs normas piemērošanas sekas – profesionālā dienesta līguma izbeigšanu pirms termiņa (prasības neizpildes gadījumā). Tādējādi pamattiesību ierobežojums ir noteikts ar pienācīgā kārtā pieņemtu likumu.

Ikviens ierobežojums jānosaka svarīgu interešu – leģitīma mērķa – labad.²⁸ Satversmes 116. pants noteic, ka tiesības uz privātas dzīves neaizskaramību var

²⁵ Likumprojekta "Grozījumi Covid-19 infekcijas izplatības pārvaldības likumā" anotācija. Pieejams: <http://titania.saeima.lv/LIVS13/SaeimaLIVS13.nsf/0/101DF12AFC8B94CCC225877900418411?OpenDocument#B> [aplūkots 07.11.2021.]; Latvijas Republikas 13. Saeimas 28.10.2021. ārkārtas sēdes stenogramma. Pieejams: <https://saeima.lv/lv/transcripts/view/2310> [aplūkots 07.11.2021.]; Latvijas Republikas 13. Saeimas 04.11.2021. ārkārtas sēdes stenogrammas skaņu failu un attiecīgie nerediģētie tekstu faili. Pieejams: https://saeima.lv/steno/Saeima10/Skana/skan_Hell.htm [aplūkots 07.11.2021.].

²⁶ Katajeva V. 2020, 499. lpp.

²⁷ Sk., piem.,: Satversmes tiesas 06.06.2018. spriedums lietā Nr. 2017-21-01, 14. p. Latvijas Vēstnesis, 2018, Nr. 112.

²⁸ Satversmes tiesas 13.05.2005. spriedums lietā Nr. 2004-18-0106, 16. p. Latvijas Vēstnesis, 2005, Nr. 77.

ierobežot likumā paredzētajos gadījumos, lai aizsargātu citu cilvēku tiesības, demokrātisko valsts iekārtu, sabiedrības drošību, labklājību un tikumību. Satversmes 116. pants *expressis verbis* neparedz iespējamību ierobežot Satversmes 101. pantā noteiktās pamattiesības, tomēr Satversmes tiesa savā praksē secināja, ka Satversmes 101. pantam var noteikt tikai tādus ierobežojumus, kas atbilst Satversmes 106. pantam, proti, kas saistīti ar personas spējām un kvalifikāciju vai arī noteikti saskaņā ar Satversmes 116. pantu.²⁹ Arī Satversmes 111. pantā garantētās tiesības 116. pantā nav minētas, bet valstij piemīt tiesības ierobežot arī tās, ja ierobežojumu galvenais mērķis ir saistīts ar citu privātpersonu tiesību aizsardzību, nevis ierobežojumu kādu valsts interešu vārdā.³⁰

Militārajam dienestam ir savas ievērojamas īpatnības, un būtiskākās no tām ir dienesta pamatā esošās valsts imperatīvās militārās intereses, kas vērstas uz valsts pastāvēšanas un suverenitātes nodrošināšanu.³¹ Valsts imperatīvo militāro interešu aizsardzība ir atkarīga no NBS kaujas gatavības, kas balstās uz visu vienības individu (karavīru) kaujas gatavību. Karavīru spēja veikt ar valsts aizsardzību un sabiedrības drošību saistīto uzdevumu izpildi gan miera laikā, gan iespējamo militāro draudu gadījumā primāri saistīta ar veselības aspektu, pandēmijas laikā – ar imunitāti pret Covid-19. Ņemot vērā militārā dienesta izpildes specifiku un Covid-19 ietekmi uz valsts aizsardzības funkcijas nodrošināšanu, konkrētajā gadījumā pamattiesību ierobežojumu galvenie leģitīmie mērķi ir demokrātiskas valsts iekārtas aizsardzība, kas ietver nacionālās drošības aizsardzību, sabiedrības drošību, kas ir saistāma ar šādas iekārtas aizsardzību, kā arī citu cilvēku tiesības, t. sk. karavīru ar absolūto kontrindikāciju vakcinācijai tiesības.

Neievērojot samērīgumu, nevar nodrošināt taisnīgumu, kas ir demokrātiskas tiesiskas valsts tiesiskās sistēmas galīgais mērķis.³² No Satversmes tiesas judikatūras izriet, ka, izvērtējot, vai pamattiesību ierobežojums atbilst samērīguma principam, jānoskaidro, vai 1) likumdevēja izraudzītie līdzekļi ir piemēroti leģitīmā mērķa sasniegšanai; 2) nav saudzējošāku līdzekļu leģitīmā mērķa sasniegšanai; 3) likumdevēja rīcība ir atbilstoša.³³

²⁹ Satversmes tiesas 10.05.2007. spriedums lietā Nr. 2006-29-0103, 17.2. p. Latvijas Vēstnesis, 2007, Nr. 77.

³⁰ Olsena S. 2011, 633. lpp.

³¹ Augstākās tiesas Senāta Administratīvo lietu departamenta 04.06.2012. spriedums lietā Nr. SKA-138/2012, 12. p. Pieejams: <http://www.at.gov.lv/lv/judikatura/judikaturas-nolemumu-arhivs/administrativo-lietu-departaments/hronologiska-seciba?year=2012> [aplūkots 05.11.2021.].

³² Satversmes tiesas tiesneses D. Rezevskas atsevišķās domas lietā Nr. 2016-14-01 "Par Solidaritātes nodokļa likuma 3., 5., 6., 7. un 9. panta atbilstību Latvijas Republikas Satversmes 91. panta pirmajam teikumam un 109. pantam", 3. p. Pieejams: <http://m.likumi.lv/doc.php?id=295883> [aplūkots 02.11.2021.].

³³ Balodis K. Pamattiesību ierobežojuma konstitucionalitātes izvērtēšana Satversmes tiesas praksē. Pieejams: <https://www.satv.tiesa.gov.lv/runas-un-raksti/pamattiesibu-ierobejojuma-konstitucionalitates-izvertesana-satversmes-tiesas-prakse/> [aplūkots 02.11.2021.].

Likumdevēja izraudzītais līdzeklis ir piemērots leģitimā mērķa sasniegšanai, ja ar konkrēto regulējumu šis mērķis tiek sasniegts.³⁴ Nav pamata apšaubīt, ka profesionālā dienesta karavīru obligāta vakcinācija kā līdzeklis ir piemērota demokrātiskas valsts iekārtas, sabiedrības drošības un citu cilvēku tiesību aizsardzībai, jo pandēmijas apstākļos ir uzskatāma par racionālu un lietderības ziņā adekvātu risinājumu.

Savukārt attiecībā uz saudzējošākiem līdzekļiem jānorāda, ka, lai arī tie teorētiski pastāv, tomēr ar tiem nevar sasniegt leģitimos mērķus vismaz tādā kvalitātē kā ar obligātu vakcināciju. Pirmkārt, valsts aizsardzības funkcijas efektīvu realizāciju nav iespējams nodrošināt ar attālinātu militāro dienestu. Otrkārt, militārā dienesta specifikas dēļ reālu uzdevumu izpildē karavīru iespējas strikti ievērot higiēniskos un pretepidēmiskos pasākumus ir ļoti ierobežotas. Vienīgais līdzeklis, kas šobrīd ļauj efektīvi samazināt inficēšanās risku ar Covid-19 un nodrošināt NBS kaujas spēju saglabāšanu, ir visu karavīru vakcinācija. Situācija, kurā daļa karavīru kādu subjektīvu iemeslu dēļ nav vakcinēta, reāli nenovērsīs vīrusa cirkulāciju šajā slēgtajā militārajā kolektīvā.

Vērtējot pēdējo samērīguma kritēriju – pamattiesību ierobežojumu atbilstību leģitīmajiem mērķiem –, jāņem vērā, ka labums, kuru šajos pandēmijas apstākļos no ierobežojumiem gūst sabiedrība, kopumā ir grūti pārvērtējams. Tā ir atbilstoši augsta NBS kaujas gatavība veikt valsts teritorijas aizsardzības un neaizskaramības nodrošināšanu, lai aizsargātu Latvijas valsts suverenitāti, teritoriālo nedalāmību un tās iedzīvotājus no agresijas. Tādējādi pamattiesību ierobežojums ir samērīgs, jo labums, ko iegūst sabiedrība, ir lielāks par personas tiesībām un likumiskajām interesēm iespējamo nodarīto zaudējumu.

Samērīguma aspektā jānorāda, ka no jaunākās Eiropas Cilvēktiesību tiesas judikatūras³⁵ izriet, ka, izvērtējot pamattiesību ierobežojumus obligātas vakcinācijas gadījumā, papildus tiek pārbaudīts arī tas, vai 1) no šāda obligāta pienākuma ir paredzēti izņēmumi saistībā ar personas kontrindikācijām un pretvakcinēšanās pārlicību, kas ir pietiekami noturīga un patiesa; 2) vai ir paredzēts un tiek veikts vakcinācijas piemērojamības novērtējums katrā individuālajā gadījumā; 3) vai ir pieejams kompensācijas mehānisms, ja vakcinācijas dēļ ir nodarīts kaitējums veselībai.

Profesionālā dienesta karavīru gadījumā izņēmumi saistībā ar kontrindikāciju kā vienu no attaisnojošiem objektīviem iemesliem ir jau paredzēti tiesību normā, savukārt pretvakcinēšanās pārlicība nav uzskatāma par pietiekami noturīgu un patiesu. Arī pirms vakcinācijas medicīniskā pārbaude un pacienta veselības stāvokļa izvērtēšana ir paredzēta un tiek realizēta, jo atbilstoši NBS komandiera 16.12.2020. pavēles Nr. 591 "Par ikgadējam veselības pārbaudēm profesionālā dienesta karavīriem un zemessargiem 2021. gadā"³⁶ 1.1.8. apakšpunktā noteikta-

³⁴ Balodis K. Pamattiesību ierobežojuma konstitucionalitātes izvērtēšana Satversmes tiesas praksē. Pieejams: <https://www.satv.tiesa.gov.lv/runas-un-raksti/pamattiesibu-ierobejojuma-konstitucionalitates-izvertesana-satversmes-tiesas-prakse/> [aplūkots 02.11.2021.].

³⁵ ECT 08.04.2021. spriedums lietā *Vavříčka un citi pret Čehijas Republiku* (iesnieguma Nr. 47621/13, 3867/14, 73094/14, 19298/15, 19306/15, 43883/15), para. 293, 301–302.

³⁶ Nav publicēts. Pieejams NBS Apvienotā štāba lietvedībā.

jam gadījumos, kad karavīra veselības stāvoklis ir pasliktinājies, tostarp tiktāl, ka ir kontrindicēta vakcinācija, viņu ir nepieciešams nosūtīt uz veselības pārbaudi. Šādas pārbaudes laikā tiek īstenota gan karavīru konsultēšana par vakcināciju, gan pirmsvakcinācijas skrīnings. Savukārt kompensācijas mehānisma jautājumā jāsecina, ka Valsts un pašvaldību institūciju amatpersonu un darbinieku atlīdzības likuma³⁷ 39. panta pirmajā daļā noteikts, ka karavīriem ir tiesības saņemt apmaksātu veselības aprūpi. Šāda apmaksāta aprūpe, kas iekļauj arī ar ārstniecību saistīto izdevumu apmaksu, ir attiecināma arī uz gadījumu, ja vakcinācijas rezultātā karavīru veselībai tiks nodarīts kaitējums. Savukārt Covid-19 infekcijas izplatības pārvaldības likuma 49.⁷ pantā ir paredzēts kompensācijas mehānisms, ja vakcinācijas pret Covid-19 infekciju izraisīto blakusparādību dēļ nodarīts smags vai vidēji smags kaitējums pacienta veselībai vai dzīvībai.

Tādējādi Covid-19 infekcijas izplatības pārvaldības likumā noteiktais obligātais pienākums karavīriem vakcinēties pret Covid-19 atbilst samērīguma principam un līdz ar to atzīstams par Satversmes 96., 101. un 111. pantā nostiprināto tiesību attaisnojamu aizskārumu.

Kopsavilkums

1. Pandēmijas laikā vakcinācija pret Covid-19 ir primārās veselības aprūpes galvenā sastāvdaļa un neapstrīdamas pamattiesības ne vien valsts pozitīvā pienākuma garantēt tiesības uz veselību aspektā, bet arī tiesību uz privātās dzīves neaizskaramību, brīvību kontrolēt savu veselību un ķermeni, tiesību pildīt valsts dienestu un paust savus uzskatus aspektā – valsts negatīvā pienākuma nozīmē, jo īpaši gadījumā, kad persona atsakās no obligātas vakcinācijas savas patiesas pārliecības dēļ.
2. Militārā dienesta attiecību pamatā ir valsts imperatīvās militārās intereses, savukārt tā izpildes kvalitāte galvenokārt ir atkarīga no cilvēkresursiem. Šo vitālo valsts interešu efektīva nodrošināšana ir pamatā tam, ka NBS karavīru pamattiesības var tikt ierobežotas, – lai pārvarētu vakcīnneizlēmību un apturētu Covid-19 kā vakcīnregulējamas infekcijas slimības izplatību militārajās vienībās, vakcināciju profesionālā dienesta karavīriem var noteikt kā obligātu pienākumu.
3. Profesionālā dienesta karavīru gadījumā ECT praksē nostiprinātais patiesas un pietiekami noturīgas pārliecības pārbaudes tests netiek izturēts, jo konstatējams karavīru pretvakcinēšanās pārliecības ticamības un patiesuma trūkums. Tādējādi karavīru pretvakcinēšanās pārliecība nebauda Satversmes 99. panta aizsardzību.
4. Covid-19 infekcijas izplatības pārvaldības likumā noteiktais obligātais pienākums karavīriem vakcinēties pret Covid-19 atbilst Satversmes tiesas un

³⁷ Valsts un pašvaldību institūciju amatpersonu un darbinieku atlīdzības likums. Pieņemts 01.12.2009. [08.11.2021. red.].

ECT praksē izveidotajai pamattiesību ierobežojumu pārbaudes metodoloģijai, t. sk. samērīguma principam, un līdz ar to atzīstams par Satversmes 96., 101. un 111. pantā nostiprināto tiesību attaisnojamo aizskārumu.

BIBLIOGRĀFIJA

Literatūras avoti

1. Balodis K. Pamattiesību ierobežojuma konstitucionalitātes izvērtēšana Satversmes tiesas praksē. Pieejams: <https://www.satv.tiesas.gov.lv/runas-un-raksti/pamattiesibu-ierobezojuma-konstitucionalitates-izvertesana-satversmes-tiesas-prakse/> [aplūkots 02.11.2021.].
2. Danovskis E., Ruķers M., Lībiņa-Egnere I. 96. panta komentārs. Grām.: Latvijas Republikas Satversmes komentāri. VIII nodaļa. Cilvēka pamattiesības. Autoru kolektīvs prof. R. Baloža zinātniskā vadībā. Rīga: Latvijas Vēstnesis, 2011.
3. Katajeva V. Atteikšanās no militārā dienesta izpildes pacifisma vai principiālu iebildumu dēļ. Grām.: Tiesības un tiesiskā vide mainīgos apstākļos: Latvijas Universitātes 79. starptautiskās zinātniskās konferences rakstu krājums. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 2021.
4. Katajeva V. Noziedzīga nodarījuma izdarīšana kā absolūts aizliegums pieņemšanai militārajā dienestā. Grām.: Starptautisko un Eiropas Savienības tiesību piemērošana nacionālajās tiesās: Latvijas Universitātes 78. starptautiskās zinātniskās konferences rakstu krājums. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 2020.
5. Katsoni S. What Does the Vavrička Judgement Tell Us About the Compatibility of Compulsory COVID-19 Vaccinations with the ECHR? Pieejams: <https://voelkerrechtsblog.org/what-does-the-vavricka-judgement-tell-us-about-the-compatibility-of-compulsory-covid-19-vaccinations-with-the-echr/> [aplūkots 05.11.2021.].
6. Kusiņš G. 101. panta komentārs. Grām.: Latvijas Republikas Satversmes komentāri. VIII nodaļa. Cilvēka pamattiesības. Autoru kolektīvs prof. R. Baloža zinātniskā vadībā. Rīga: Latvijas Vēstnesis, 2011.
7. Levits E. Cilvēktiesību piemērošanas pamatjautājumi Latvijā. Grām.: Cilvēktiesības Latvijā un pasaulē. I. Ziemeles redakcijā. Rīga: Izglītības soļi, 2000.
8. Olsena S. 111. panta komentārs. Grām.: Latvijas Republikas Satversmes komentāri. VIII nodaļa. Cilvēka pamattiesības. Autoru kolektīvs prof. R. Baloža zinātniskā vadībā. Rīga: Latvijas Vēstnesis, 2011.
9. Pleps J. 116. panta komentārs. Grām.: Latvijas Republikas Satversmes komentāri. VIII nodaļa. Cilvēka pamattiesības. Autoru kolektīvs prof. R. Baloža zinātniskā vadībā. Rīga: Latvijas Vēstnesis, 2011.
10. Корякин В. М., Кудашкин А. В., Фатеев К. В. Военно-административное право (военная администрация): Учебник. Москва: За права военнослужащих, 2008.

Normatīvie akti

11. Latvijas Republikas Satversme. Pieņemta 15.02.1922. [08.11.2021. red.].
12. Cilvēka tiesību un pamatbrīvību aizsardzības konvencija. Parakstīta Romā 04.11.1950. [08.11.2021. red.].
13. Militārā dienesta likums. Pieņemts 30.05.2002. [08.11.2021. red.].

14. Valsts un pašvaldību institūciju amatpersonu un darbinieku atlīdzības likums. Pieņemts 01.12.2009. [08.11.2021. red.].
15. Covid-19 infekcijas izplatības pārvaldības likums. Pieņemts 05.06.2020. [08.11.2021. red.].
16. Vakcinācijas noteikumi. Ministru kabineta 26.09.2000. noteikumi Nr. 330. [08.11.2021. red.].

Tiesu prakse

17. Eiropas Cilvēktiesību komisijas 10.12.1984. lēmums lietā *Acmanne un citi pret Beļģiju* (iesnieguma Nr. 10435/83).
18. ECT 15.03.2012. spriedums lietā *Solomakhin pret Ukrainu* (iesnieguma Nr. 24429/03).
19. ECT 25.02.1982. spriedums lietā *Campbell and Cosans pret Apvienoto Karalisti* (iesnieguma Nr. 7511/76, 7743/76).
20. ECT 07.07.2011. spriedums lietā *Bayatyan pret Armēniju* (iesnieguma Nr. 23459/03).
21. ECT 08.04.2021. spriedums lietā *Vavrička un citi pret Čehijas Republiku* (iesnieguma Nr. 47621/13, 3867/14, 73094/14, 19298/15, 19306/15, 43883/15).
22. Satversmes tiesas 13.05.2005. spriedums lietā Nr. 2004-18-0106. Latvijas Vēstnesis, 2005, Nr. 77.
23. Satversmes tiesas 10.05.2007. spriedums lietā Nr. 2006-29-0103. Latvijas Vēstnesis, 2007, Nr. 77.
24. Satversmes tiesas 14.03.2011. spriedums lietā Nr. 2010-51-01. Latvijas Vēstnesis, 2011, Nr. 42.
25. Satversmes tiesas 18.03.2011. spriedums lietā Nr. 2010-50-03. Latvijas Vēstnesis, 2011, Nr. 45.
26. Satversmes tiesas 06.06.2018. spriedums lietā Nr. 2017-21-01. Latvijas Vēstnesis, 2018, Nr. 112.
27. Satversmes tiesas 26.04.2018. spriedums lietā Nr. 2017-18-01. Latvijas Vēstnesis, 2018, Nr. 85.
28. Augstākās tiesas Senāta Administratīvo lietu departamenta 04.06.2012. spriedums lietā Nr. SKA-138/2012. Pieejams: <http://www.at.gov.lv/lv/judikatura/judikaturas-nolemumu-arhivs/administrativo-lietu-departaments/hronologiska-seciba?year=2012> [aplūkots 05.11.2021.].

Citi materiāli

29. Valsts aizsardzības koncepcija. Ievads. Pieejams: <https://likumi.lv/ta/id/317591-par-valsts-aizsardzibas-koncepcijas-apstiprinasanu> [aplūkots 05.11.2021.].
30. Likumprojekta "Grozījumi Covid-19 infekcijas izplatības pārvaldības likumā" anotācija. Pieejams: <http://titania.saeima.lv/LIVS13/SaeimaLIVS13.nsf/0/101DF12AFC8B94CC C225877900418411?OpenDocument#B> [aplūkots 07.11.2021.].
31. Latvijas Republikas 13. Saeimas 28.10.2021. ārkārtas sēdes stenogramma. Pieejams: <https://saeima.lv/lv/transcripts/view/2310> [aplūkots 07.11.2021.].
32. Latvijas Republikas 13. Saeimas 04.11.2021. ārkārtas sēdes stenogrammas skaņu faili un attiecīgie nerediģētie tekstu faili. Pieejams: https://saeima.lv/steno/Saeima10/Skana/skan_Hell.htm [aplūkots 07.11.2021.].
33. Satversmes tiesas tiesneses D. Rezevskas atsevišķās domas lietā Nr. 2016-14-01 "Par Solidaritātes nodokļa likuma 3., 5., 6., 7. un 9. panta atbilstību Latvijas Republikas Satversmes 91. panta pirmajam teikumam un 109. pantam". Pieejams: <http://m.likumi.lv/doc.php?id=295883> [aplūkots 02.11.2021.].

2. SEKCIJA / SECTION 2

AUGSTĀKĀS IZGLĪTĪBAS IZAICINĀJUMI MŪSDIENĀS

CURRENT CHALLENGES TO HIGHER EDUCATION

Ineta Ziemele, *Ph. D. (Cantab.)*, profesore

Rīgas Juridiskā augstskola

Eiropas Savienības Tiesas tiesnese

NACIONĀLĀ PROFESŪRA GLOBALIZĀCIJAS APSTĀKĻOS

NATIONAL PROFESSORSHIP IN A GLOBALISED WORLD

Atslēgvārdi: cilvēka identitāte, nācija, valsts, valsts esības kritēriji, teritorija, valoda, nacionālā augstskola, nacionālā profesūra, globalizācija

Keywords: human identity, nation, state, statehood criteria, territory, language, national university, national professorship, globalization

Summary

Developments in science and technology have affected human societies in unprecedented ways, and the higher education in the 21st century faces heretofore unknown challenges and new questions. One of the main questions concerns the role of national universities in the era of globalization. Societies need their intellectual elites for their development and sustainability more than ever. The national professorship, among others, forms part of the intellectual elite of the society. Even if national university is not amongst the criteria of statehood, its strength impacts the quality of the State and its sustainability. For as long as a State remains the better form of the organization of human society and the individuals develop their identity in connection with a specific territory and society, the national university will remain a key structure for the identity of that society in a globalised world, and thus the strength and attractiveness of a State is closely linked to the quality of national professorship.

Ievads

Latvijas augstākās izglītības organizāciju un saturu tiešā veidā un vairākos aspektos skar globalizācijas procesi. Piemēram, Latvijas augstskolas cīnās par labākām vietām pasaules universitāšu reitingos. Taču šo reitingu kritēriji netiek veidoti, pamatojoties uz nelielu valstu specifiku. Tāpat arī augstskolu docētāji uztur profesionālos kontaktus ar citu valstu universitāšu docētājiem. Studentu un pasniedzēju mobilitāte ir neatņemama daļa no augstākās izglītības globalizācijas un

nacionālo robežu noārdīšanās realitātes. Angļu valoda, kā pamatoti tika apgalvots citstarp arī publiskajā procesā Satversmes tiesā lietā Nr. 2019-12-01, ir kļuvusi par vispasaules zinātnes valodu. Globalizācijas un tehnoloģiju laikmetā radikāli mainās darba tirgus struktūra. Piemēram, šobrīd acimredzami populāras ir studiju programmas, kas piedāvā izprast tehnoloģiju radītās izmaiņas sabiedrības procesos, tostarp arī tās, kas pēta tiesību zinātnes skatījumu uz tehnoloģiju radītām jaunām cilvēku attiecībām un līdz ar to arī jaunu tiesisko attiecību atzīšanas pieprasījumus. Ņemot vērā gan darbaspēka kustību, gan moderno profesiju attīstību, var novērot to, kuras augstskolas šos procesus nopietni novērtē un mainās, lai spētu tikt līdz šim pārmaiņām. Līdz ar to studēt gribuši jaunieši dodas uz valstīm, kas sniedz iespēju labākai konkurencei darba tirgū nākotnes profesijās, kuras šodien varētu būt pat grūti iedomāties. Tādējādi augstākā izglītība un visas augstākās izglītības iestādes 21. gadsimtā saskaras ar veselu izaicinājumu buķeti, tostarp jautājumu, vai augstākā izglītība vispār var būt nacionāla globalizācijas ērā? Vai ir nepieciešama nacionāla izglītība un zinātne? Kādam mērķim? Kā saglabāt un līdzsvarot nacionālās identitātes esību ar globalizācijas radītām būtiskām izmaiņām cilvēku uzvedībā un vairākiem izaicinājumiem visas planētas nākotnei.

Savā rakstā es piedāvāju sniegt tikai atsevišķus atbildes elementus, jo pilnīgākai atbildei ir nepieciešami visaptveroši, dziļi un starpdisciplināri pētījumi. Šie atbildes elementi veidojas no vairāku mana zinātniskā darba jomu atziņu sintēzes un kopsakarību saskatīšanas.

Izejas punkts – cilvēka daba

Triviāli ir sākt ar tēzi, ka cilvēkam kā sociālai būtnei ir nepieciešama citu cilvēku sabiedrība, bet neko labāku par šādu cilvēka dabas izpratni neesam radījuši. No šīs dabiskās nepieciešamības izriet gan cilvēka spēks, gan vajības. Proti, cilvēku mijiedarbība sekmē katra cilvēka izaugsmi, iedvesmo radošumam un attīstībai. Cilvēkam tā ir nepieciešamība. Taču cilvēku mijiedarbība, kā to rāda vēsture, ir radījusi arī daudz posta. Tādējādi gadsimtu gaitā cilvēks ir meklējis labāko pārvaldības formu tam, lai atbalstītu savas pozitīvās izpausmes un neitralizētu negatīvās.¹

Vienlaicīgi vēsture arī rāda, ka cilvēkam kā fiziskai būtnei ir svarīga vieta jeb teritorialitāte. Proti, cilvēka identitāte citstarp ir saistīta ar to vietu un kopienu, kurā cilvēks izaug un veidojas. Jēdzieni “mans” un “savējais” ir svarīgi cilvēka sevis izpratnē. Sava teritorija ir bijusi drošības un izdzīvošanas jautājums. Nācījas ir veidojušās, cīnoties par to apdzīvotām teritorijām. Francis Fukujama norāda, ka daudzslāņainā identitātes ideja ir dziļi iesakņojusies tajā, kā mūsdienu cilvēki

¹ Ziemele I. Satversmes tiesas priekšsēdētājas Inetas Ziemeles priekšlasījums radošo industriju konferencē “Subject: Creativity”. Pieejams: <https://www.satv.tiesa.gov.lv/runas-un-raksti/satversmes-tiesas-priekssedetajas-inetas-ziemeles-priekslasijums-radoso-industriju-konference-subject-creativity/> [aplūkots 19.12.2021.].

domā par sevi un sev apkārt esošo sabiedrību.² Tādējādi moderna valsts ar savu teritoriju tautai, kas nosaka sev neatkarīgu valdību, līdzās cilvēka cieņai, brīvībai, tiesiskumam un vienlīdzībai ir centrālās mūsu civilizācijas idejas, kas gadsimtu gaitā ir izkristalizējušās, meklējot to, kā nodrošināt mieru un attīstību uz pasaules.³

Meklējot atbildi uz jautājumu, vai nacionālā izglītība un zinātne vienā valstī ir ilgtspējīgas globalizācijas apstākļos, atskaites punkts vēl arvien ir minētās idejas, kas turpina organizēt mūsu prātus.

Valsts un nacionālā augstskola

Gribētu šajā stadijā uzsvērt: lai arī šķiet, ka ar minētajām mūsdienu cilvēku mijiedarbību regulējošām idejām dzīvojam kādu laiku un ka nebūtu vairs ko pētīt un skaidrot jautājumā par to, kas ir valsts, kas ir tiesības un kas tieši būtu jāsaprot ar cilvēka cieņu, taču tā tas nebūt nav. Zinātnes, tostarp tiesību zinātne, nebūt nav visu pateikušas par šīm tēmām. Droši vien, ka tas arī nav iespējams, kamēr neesam izpratuši to, kā darbojas cilvēka apziņa.⁴ Taču, piemēram, valsts zinātnei, īpaši 21. gadsimta mainīgumā, ir ļoti daudz jaunu neatbildētu jautājumu. Arī jautājums par nacionālās izglītības un zinātnes ilgtspēju globalizācijas apstākļos tostarp ir jāskata no valststiesību zinātnes viedokļa.

Pamats tam, kāpēc valststiesības ir viena no perspektīvām, kurā ir jāmeklē atbilde uz jautājumu par nacionālās augstskolas ilgtspēju, ir tas, kāda loma ir augstskolai valsts veidošanā un attīstībā. Līdz galam šis jautājums Latvijā nav vēl izpētīts, un tas noteikti būtu darāms arī, starp citu, valststiesību un Latvijas tiesību vēstures ietvaros. Taču padalīšos ar neliela sava pētījuma secinājumiem. Latvijas Universitāte tika dibināta neilgi pēc Latvijas valsts proklamēšanas, brīvības cīņu laikā. Tā kā gan valststiesību zinātne, gan starptautisko tiesību zinātne detalizēti analizē valsti kā šo tiesību zinātņu vienu no centrālajiem jautājumiem, tad savulaik esmu uzdevusi jautājumu par nacionālās augstskolas vietu valstiskuma teorijā. Esmu konstatējusi, ka valstiskuma normatīvā satura atklāšana parāda, ka nacionālās universitātes esība nav formāls kritērijs, lai pieprasītu savu valsti un lai valsts pastāvētu. Tomēr fakti ir tādi, ka pirmie vēsturē fiksētie latviešu augstskolas idejas paudēji bija latviešu pirmās nacionālās atmodas ideologi – Juris Alunāns un Auseklis. Savukārt pēc Latviešu pagaidu nacionālās padomes izveidošanas 1917. gadā latviešu skolotāju kongresa rezolūcijā, kas pieņemta 1917. gada 13. jūnijā, jau tika noteikti jaunās augstskolas pamatuzdevumi, kas citstarp bija svarīgi latviešu tautas valstsgribas konsolidēšanās procesā.

² Fukuyama F. Identity. Contemporary Identity Politics and the Struggle for Recognition. London: Profile Books, 2018.

³ Par valsts veidošanās iespējām un tiesībām sk.: Crawford J. The Creation of States in International Law. 2nd ed. Oxford University Press, 2007.

⁴ Daudzo pētījumu vidū sk.: Kahneman D. Thinking, Fast and Slow. London: Penguin, 2012.

Tādējādi redzam, ka Latvijā valsts dibināšana, konstitūcijas radīšana un nacionālās augstskolas izveidošana noris kā paralēli, bet saistīti procesi.⁵ Tādēļ Latvijas Universitātes rektori ir norādījuši, ka ir izdarāms secinājums par to, ka valsts dibinātāji saskatīja nepieciešamību pēc izglītotiem tautas un valsts kalpiem. Juris Zaķis savulaik rakstīja par šo periodu: “Valsts nevar būt bez savas augstskolas. Tā nav tikai modes lieta, kas dibināma tikai tāpēc, ka “citādi mūs Eiropā nesaprātis”. Tā ir mūsdienīgas valsts pamats. Tā nav tikai jau Aristoteļa pamanīto visu cilvēku dabisko tieksmju pēc zināšanām apmierinātāja. Nacionālajā valstī tai ir jābūt nacionālās pašapziņas un valstiskuma kā vienotības kopīgu mērķu sasniegšanai veidotājai un uzturētājai.”⁶ Tādējādi augstskola ietekmē vai pat veido nacionālo identitāti. Nacionālās augstskolas dibinātājiem bija arī pavisam pragmatiski mērķi. Kā aicinājis Tautas padomes priekšsēdētājs Jānis Čakste savā uzrunā Latvijas Universitātes atklāšanā: “lai no viņas mums rastos krietni tautas darbinieki.”⁷

Tādējādi, lai arī valsts dibināšanas ārkārtīgi sarežģītajos apstākļos primārā nepieciešamība bija pēc izglītotiem cilvēkiem, kas strādātu ar Satversmes pieņemšanu izveidotajās konstitucionālajās institūcijās, tomēr nacionālās augstskolas esība paveica daudz vairāk. Tā veidoja nācijas apziņu, stiprināja tautas valstsgribu un sekmēja brīvas nacionālās elites – domātāju, radošu cilvēku – tālāku nostiprināšanos starpkaru periodā. Atcerēsimies, ka Čakste savā uzrunā norādīja, ka augstskolai jābūt brīvai un uz to nedrīkst izdarīt spiedienu.

Līdz ar to, raugoties uz to brīdi vēsturē, kad tika dibināta Latvijas valsts, un to, kāda loma tika atvēlēta starpkaru periodā, kā arī Latvijas okupācijas laikā brīvās Latvijas universitātes mācībspēkiem un šajā laikā universitāti beigušajiem, es piedāvāju secinājumu, ka valstsgribas konsolidēšanai un saglabāšanai ir nepieciešama nacionālā augstskola. Varētu mēģināt oponent šim secinājuma, skatoties uz kaimiņiem, jo, piemēram, Viļņā, universitāte pastāvēja kopš 1579. gada, Tērbatas (Tartu) Universitāte – kopš 1632. gada, Helsinku Universitāte – kopš 1640. gada, bet šajās zemēs nacionālās valstis tika dibinātas arī tikai pēc Pirmā pasaules kara, kad bija nobriedusi starptautiskā situācija. Taču jāatceras, ka gan Viļņā, gan Tartu universitātes sāka pasniegt lietuviešu un igauņu valodā arī tikai pēc šo valstu nodibināšanas. Līdz Igaunijas, Lietuvas un arī Somijas valstu nodibināšanai minētajām augstskolām vēl neizdevās nospēlēt tādu lomu valstiskuma veidošanās procesā, kāda tām bija jau pēc valstu proklamēšanas. Taču ir neapšaubāmi tas, ka augstskolu pastāvēšana Baltijas jūras reģionā bija nozīmīgs Baltijas jūras reģiona tautu konsolidēšanas faktors. Lai arī nedz valsts zinātne valststiesībās, nedz starptautiskajās tiesībās neprasa to, lai valsts elementu starpā tiktu iekļauta nacionālā augstskola, kur profesūrā un zinātnē lieto valsts valodu, taču vēsture rāda, ka kvalitatīva

⁵ Rēvalde G. Augstākā izglītība Latvijā. Pieejams: <https://enciklopedija.lv/skirklis/10214-augst%C4%81k%C4%81-izgl%C4%ABt%C4%ABba-Latvij%C4%81> [aplūkots 19.12.2021.].

⁶ Zaķis J. Latvijas Universitāte un Latvijas valsts. Grām.: Zinātņu vēsture un muzejniecība. Latvijas Universitātes Raksti, 639. sēj. Rīga: Latvijas Universitāte, 2001, 17. lpp.

⁷ Čakste J. Taisnība vienmēr uzvarēs: atziņas, runas, dokumenti, raksti, vēstules. 2. izd. Sast. A. Dimants. Rīga: Jumava, 2009.

nacionālā augstskola un zinātne ir bijušas svarīgas kvalitatīvai nacionālas valsts darbībai. Padomju okupācijas periods savukārt norāda uz pretējo, proti, lēnām atņemot profesūrai un zinātnei nācijas valodu un nīcinot nacionālās izglītības kvalitāti, vājinās brīvības alkas. Nācijas konsolidācijas un valsts veidošanas posmā, kā arī valsts saglabāšanas vajadzībai kopsakarības ar nacionālās izglītības un zinātnes nodrošināšanu noteikti ir saskatāmas, bet tās neatbild uz jautājumu, vai tas ir tikpat svarīgi globalizācijas apstākļos.

Nacionālā augstskola un brīvs cilvēks

Aristotelim noteikti ir taisnība, ka ikvienam cilvēkam piemīt dabiska vēlme pilnveidoties un cilvēka dabiskais stāvoklis ir brīvība. Savukārt tikai pilnveidojoties cilvēks var sasniegt lielāku iekšējo brīvību. Brīvs cilvēks ir radošs, drošs un spējīgs iedvesmot. Ikviena sabiedrība vēstures gaitā dažādās pārvaldības formās ir radusi vietu izglītības iestādēm. Tās nav bijušas viegli pieejamas, taču cilvēks vienmēr ir tiecies tajās nokļūt. To, kā tas ideāli varētu būt 21. gadsimtā, parāda Dānija, kas var atļauties visiem jauniešiem maksāt stipendijas, lai visi varētu studēt universitātēs, un līdz ar to sniegt iespēju dāņu nākotnes veidotājiem visiem būt augsti izglītotiem cilvēkiem, kas, šķiet, arī sekmē lielāku iekšējo brīvību, pārliecību un toleranci, proti, arī drošas sabiedrības attīstību. Dānijas universitātes ir ļoti atvērtas arī ārvalstu studentiem un piedāvā lielu programmu klāstu arī angļu valodā. Taču šis fakts atkal pasvīturo nepieciešamību definēt, kāda ir nacionālās augstskolas vieta šajā laikmetā. Izcilu izglītību cilvēks visos vēstures posmos ir varējis iegūt arī ārvalstīs un nevis savā nacionālajā augstskolā pie nacionālās profesūras. Tas nešaubi sniedz to pašu iekšējo brīvību un pārliecību par savām spējām. Vai nacionālā augstskola ir tikai tāpēc, lai nomināli balstītu nacionālas valsts ideju?

Identitāte globalizācijas apstākļos

Jau minēju, ka cilvēka būtību nosaka viņa identitāte. Sociālo zinātņu pārstāvji ir izpētījuši, ka cilvēks dzīves laikā iegūst vairākas identitātes. Piederības sajūta konkrētai tautai un valstij vēsturiski ir bijusi svarīga cilvēka identitātes plakne. Taču Fukujama norāda, ka bieži par cilvēku spriežam nevis pēc viņa paša spējām, bet pēc piederības konkrētai grupai, proti, šī cilvēka grupas identitātes. Tas ir radījis daudzas problēmas, kas nav zudušas globalizācijas apstākļos. Tādēļ Fukujama runā par nacionālās identitātes nepietiekamību labi funkcionējošā demokrātijā, ja identitātei nebūs arī tautu vienojošas funkcijas.⁸ Arī Satversmes tiesa 2019. gadā izspriestajās lietās par Latvijā īstenotās izglītības reformas pēdējo soli skaidroja to, ka vienota izglītības sistēma, kas nodrošina valsts valodas zināšanu iegūšanu tādā līmenī, kas sniedz iespēju mazākumtautībai piederīgai personai, ja tā vēlas,

⁸ Fukuyama F. 2018, pp. 142–143.

piedalīties sabiedrības dzīvē un līdzdarboties valsts demokrātiskajos procesos, veicina kopējo demokrātiskas sabiedrības identitātes veidošanos Latvijā.⁹ Tādējādi Latvijas sabiedrība pārstāv un veido noteiktu sabiedrības identitātes modeli, kurā, protams, saplūst tās vēsturiskā pieredze, kultūras slāņi, izglītības saturs un organizācija un daudzi citi faktori, kas ietekmē cilvēka ikdienu Latvijā.

Vēsture rāda, ka, neskatoties uz dažādu laiku sabiedrības pārvaldības formām, lokālās identitātes loma vienmēr cilvēkam ir bijusi svarīga. Līdz ar to gribētos piedāvāt tēzi par to, ka cilvēka teritoriālā būtība, proti, dzimtās vietas nozīme, arī globalizācijas apstākļos, ņemot vērā pieejamās mobilitātes iespējas, tomēr nepazudīs. Arī valsts kā šobrīd labākā tautu pārvaldības forma turas savās pozīcijās tieši šīs cilvēka teritoriālās identitātes dēļ. No šādas cilvēka dabas izpratnes perspektīvas nacionālajai augstskolai ir svarīgāka nozīme nekā jebkad. Es domāju, ka Latvijā ir pat vienkāršāk to saprast, nekā tas ir citviet. Varam uzdot jautājumu, kā padomju okupācijas laikā Latvijas augstskolas noturēja nacionālo identitāti? Ja ne pārāk labi visās izglītības jomās, tad varam uzdot nākamo jautājumu, kādi tam bija iemesli. Pētījumi par šo jautājumu būtu ļoti noderīgi, arī atrodot savu vietu globalizācijas apstākļos, jo brīva ideju un spēju konkurence ir potenciāli bīstamāka nacionālajai un lokālajai identitātei nekā brīvības ierobežojuma draudi šai identitātei. **Tādējādi cilvēka būtība un identitāte pamato nepieciešamību pēc nacionālās augstskolas.**

Kas nosaka nacionālās augstskolas konkurētspēju?

Satversmes tiesa arī šajā jautājumā ir sniegusi zināmas norādes. 2019. gadā lietā Nr. 2018-15-01 tiesa skaidroja, ka Satversmes 113. pants nosaka valsts pienākumu ievērot, aizsargāt un nodrošināt Latvijā profesūras akadēmisko brīvību. Tiesa turpināja interpretēt Satversmi, atklājot, ka augstākā izglītība un zinātne ir neatņemams valsts un visas sabiedrības ilgtspējīgas attīstības priekšnoteikums.¹⁰ Lai arī, kā jau tika norādīts, augstākā izglītība un zinātne valsts valodā nav formālais kritērijs savas valsts esībai, bet tās ir valsts kvalitātes nepieciešamais elements pēc būtības. Savukārt augstākās izglītības īstenošanā būtiska nozīme ir kvalificētam akadēmiskam personālam. Savās atsevišķajās piekritošajās domās lietā Nr. 2018-15-01 uzskatīju par nepieciešamu šo tiesas konstatāciju turpināt. Proti, kvalificēta akadēmiskā personāla centrā ir profesūra. Augstākās izglītības organizācijai ir jābūt tādai, kas sekmē nacionālās profesūras akadēmisko brīvību. Tas nozīmē, ka tai ir nodrošināti tādi darba apstākļi, kas ļauj radīt idejas un strādāt ar studentiem radoši. Globalizācijas apstākļi nosaka to, ka nacionālajā augstskolā ir nepieciešams tāds radošums, kas sniedz vajadzīgo pienesumu tautas attīstībai un

⁹ Sk., piemēram, Satversmes tiesas 23.04.2019. spriedumu lietā Nr. 2018-12-01. Pieejams: <https://www.satv.tiesa.gov.lv/cases/?search%SBnumber%SD=2018-12-01> [aplūkots 19.12.2021.].

¹⁰ Satversmes tiesas 07.06.2019. spriedums lietā Nr. 2018-15-01. Pieejams: [https://www.satv.tiesa.gov.lv/cases/?search\[number\]=2018-15-01](https://www.satv.tiesa.gov.lv/cases/?search[number]=2018-15-01) [aplūkots 19.12.2021.]. Sk. arī Satversmes tiesas tiesneses Inetas Ziemeles atsevišķās domas lietā Nr. 2018-15-01. Pieejamas turpat.

ir tik atraktīvs, ka jaunās paaudzes vairākums vēlas palikt nacionālajā augstskolā. To primāri noteiks nacionālās profesūras atpazīstamība un autoritāte. Vienlaikus globalizācijas apstākļos nacionālā profesūra atlasa un sintezē pasaules domu un ienes nacionālajā sabiedrībā, kā arī vienlaicīgi rada Latvijas pienesumu gan nacionālā līmenī, gan pasaules līmenī. **Faktiski globalizācija ir jāskata kā iespēja radošiem cilvēkiem, jo tā dod daudz nepieciešamo impulsu savas domas radīšanai.**

Tādējādi gan izvirzītajām prasībām akadēmiskajam personālam, gan darba organizācijai nacionālajā augstskolā ir jābūt tādām, lai nacionālā profesūra būtu neatkarīga no dažādām ietekmēm, lai tā gribētu neatkarīgi, brīvi un radoši strādāt, lai tā būtu kompetenta mijiedarboties ar pasaules domu un radīt savu Latvijas domu Latvijas sabiedrībai un tās ekonomikas prioritārajām jomām. Nacionālajai profesūrai ir jābūt zinātnes un ekonomikas dzinējspēkam valstī. Lai arī ir jomas, kurās vienā valstī radītā zinātne vienīgi papildinās konkrētajā jomā pasaulē saņemto, tomēr ir jomas, kurās vienmēr būs nepieciešama nacionālā sintēze, kamēr vien var runāt par konkrētās tautas esību. Līdz ar to **tieši nacionālās profesūras spēks gan valsts iekšienē, gan ārpus tās ir viens no tautas ilgtspējas faktoriem**, tādēļ šobrīd Latvijas situācijā ir ārkārtīgi svarīgi nacionālo profesūru nostiprināt tā, lai tā var brīvi veikt šo savu valstisko funkciju.

Kopsavilkums

1. Brīvai, nacionālai sabiedrībai un tās veidotai valstij ir nepieciešama intelektuālā elite. Tas ir viens no tautas un tās veidotās valsts ilgtspējības faktoriem.
2. Bez spēcīgas nacionālās profesūras šāda elite neveidojas. Spēcīga nacionālā profesūra ir nepieciešama tautas ilgtspējas nodrošināšanai.
3. Vienlaicīgi augstskolas izglītības pieejamībai ir jābūt demokrātiskai, proti, tai jābūt pieejamai visiem jauniešiem neatkarīgi no katra rocības. Savukārt augstākās izglītības diploma iegūšana jābalsta tikai spējās un studiju rezultātos.
4. Nacionālā profesūra nosaka studiju saturu atbilstoši nacionālas valsts ilgtspējas mērķim un ir saistīta ar pasaules domu katrā zinātnes jomā. Šādu saistību nešaubīgi sekmē globalizācijas apstākļi.
5. Latvijā ir ieildzis pārejas periods augstākās izglītības būtības un tās organizācijas maiņā. Dzīves kvalitāti valstī citstarp nosaka augstākās izglītības kvalitāte, nacionālās profesūras kvalitāte un nacionālās augstskolas veidotā vīzija tautas attīstībai. Tādējādi Latvijā radikāli jāmaina darba organizācija un saturs prasības augstskolās, jānostiprina nacionālā profesūra šī jēdziena klasiskajā izpratnē.

BIBLIOGRĀFIJA

1. Crawford J. The Creation of States in International Law. 2nd ed. Oxford University Press, 2007.

2. Čakste J. Taisnība vienmēr uzvarēs: atziņas, runas, dokumenti, raksti, vēstules. 2. izd. Sast. A. Dimants Rīga: Jumava, 2009.
3. Fukuyama F. Identity. Contemporary Identity Politics and the Struggle for Recognition. London: Profile Books, 2018.
4. Kahneman D. Thinking, Fast and Slow. London: Penguin, 2012.
5. Rēvalde G. Augstākā izglītība Latvijā. Pieejams: <https://enciklopedija.lv/skirklis/10214-augst%C4%81k%C4%81-izgl%C4%ABt%C4%ABba-Latvij%C4%81>
6. Zaķis J. Latvijas Universitāte un Latvijas valsts. Grām.: Zinātņu vēsture un muzejniecība. Latvijas Universitātes Raksti, 639. sēj. Rīga: Latvijas Universitāte, 2001.
7. Ziemele I. Satversmes tiesas priekšsēdētājas Inetas Ziemeles priekšlasījums radošo industriju konferencē "Subject: Creativity". Pieejams: <https://www.satv.tiesa.gov.lv/runas-un-raksti/satversmes-tiesas-priekssedetajas-inetas-ziemeles-priekslasijums-radoso-industriju-konference-subject-creativity/>

Tiesu prakse

8. Satversmes tiesas 23.04.2019. spriedums lietā Nr. 2018-12-01. Pieejams: <https://www.satv.tiesa.gov.lv/cases/?search%5Bnumber%5D=2018-12-01>
9. Satversmes tiesas 07.06.2019. spriedums lietā Nr. 2018-15-01. Pieejams: [https://www.satv.tiesa.gov.lv/cases/?search\[number\]=2018-15-01](https://www.satv.tiesa.gov.lv/cases/?search[number]=2018-15-01)
10. Satversmes tiesas tiesneses Inetas Ziemeles atsevišķās domas lietā Nr. 2018-15-01.

Laura Ratniece, PhD

Rīgas Juridiskās augstskolas docente

TIESAS PROCESA IZSPĒLES KĀ VĒRTĪGS MĀCĪBU UZDEVUMS TIEŠSAISTES STUDIJU VIDĒ: IZAICINĀJUMI UN IESPĒJAS

MOOT COURTS AS A VALUABLE LEARNING EXERCISE IN ONLINE STUDY ENVIRONMENT: CHALLENGES AND OPPORTUNITIES

Atslēgvārdi: tiesas procesa izspēles, mācību uzdevumi, tiešsaistes studiju vide

Keywords: moot courts, learning exercises, online learning environment

Summary

This article focuses on moot courts as a valuable learning exercise in online study environment, outlining challenges and opportunities thereof. It also provides a short overview of online learning environment and the connection between learning exercises and learning outcomes. The key idea proposed by the article is that the fact that a study process takes place online does not change the intended learning outcomes. It is therefore necessary to use such learning exercises that would be effective in online environment, as well. A moot court is a learning exercise of this kind.

Ievads

Covid-19 pandēmija nenoliedzami ir radījusi būtiskas izmaiņas studiju procesa organizācijā. Šobrīd rit jau trešais akadēmiskais gads, kurā liela nozīme ir studijām tiešsaistē¹. Augstskolu mācībbspēkiem šis ir izaicinājumiem pilns laika posms, jo

¹ Šajā rakstā “studijas tiešsaistē” vai “tiešsaistes studijas” apzīmē nodarbības (piemēram, lekcijas un seminārus), kas notiek tiešsaistē, izmantojot kādu no platformām (piemēram, *Zoom*, *MS Teams* u. c.).

studiju procesu nākas pielāgot tiešsaistes studiju vides prasībām un īpatnībām. Tāpat arī nākas domāt jaunus mācību uzdevumus, kā arī pārveidot esošos, lai tie būtu efektīvi arī tiešsaistes studiju vidē un lai studenti varētu sasniegt paredzētos studiju rezultātus.

Visticamāk, katrs tiesību zinātņu students studiju laikā kādu reizi ir piedalījies kādā tiesas procesa izspēlē, vērojis, organizējis to vai vismaz dzirdējis par to. Latvijā notiekošās ikgadējās tiesas procesa izspēles, kā arī studiju kursos organizētās izspēles apliecina, ka šeit ir izveidojusies un nostiprinājusies stabila tiesas procesa izspēļu tradīcija. Tāpat arī Latvijas augstskolu studenti bieži piedalās dažādās starptautiskās tiesas procesa izspēlēs, tādējādi apliecinot piederību starptautisko tiesas procesa izspēļu tradīcijai. Līdz ar to, ievērojot tiesas procesa izspēļu nozīmi tiesību zinātņu studentu vidū (ne tikai Latvijā, bet visā pasaulē), var tikai minēt, cik ļoti liels pārdzīvojums studentiem varēja būt 2020. gada pavasara semestrī, kad vairums tiesas procesa izspēļu vai nu tika atceltas, vai arī tika pārceltas uz tiešsaisti. Aprakstīt vārdos to varētu tikai tie studenti, kuriem bija plānots piedalīties kādā no izspēlēm.

Diemžēl arī šā raksta tapšanas brīdī jau ir skaidrs, ka arī šajā – 2021./2022. – akadēmiskajā gadā dažas no prestižākajām starptautisko tiesību tiesas procesa izspēlēm (piemēram, *Philip C. Jessup International Law Moot Court Competition* un *The Willem C. Vis International Commercial Arbitration Moot*) notiks tiešsaistē.² Tas nozīmē, ka studentiem jāturpina attīstīt tiešsaistes tiesas procesa izspēlei nepieciešamās prasmes un mācībspēku uzdevums ir palīdzēt to darīt. Tajā pašā laikā tas nozīmē arī to, ka ir vēl viens akadēmiskais gads, kurā būs jāpārvar izaicinājumi, kas saistīti ar piedalīšanos tiešsaistes tiesas procesa izspēlēs.

Šā raksta mērķis ir sniegt īsu ieskatu tiesas procesa izspēlēs kā vērtīgā mācību uzdevumā, kas var tikt izmantots tiešsaistes studiju vidē. Raksta pamatā ir šāda problēma – pēkšņa (vai arī pat plānota) pāreja uz tiešsaistes studijām nemaina paredzētos studiju rezultātus. Līdz ar to tiešsaistes studiju apstākļos ir nepieciešami tādi mācību uzdevumi, kas ir efektīvi un palīdz studentiem sasniegt paredzētos studiju rezultātus, jo šo rezultātu sasniegšana ir viens no pamatnosacījumiem studiju pabeigšanai un diploma iegūšanai.

Raksts sastāv no trīs daļām. Raksta pirmajā daļā tiek piedāvāts tiešsaistes studiju vides īss raksturojums. Raksta turpinājumā autore apskata aspektus, kas saistīti ar mācību uzdevumu lomu studiju rezultātu sasniegšanā. Savukārt raksta trešajā daļā apskatīti tiešsaistes tiesas procesa izspēles iespējamie ieguvumi un izaicinājumi, cita starpā analizējot studentu aptaujas rezultātus. Raksta noslēgumā piedāvāti galvenie secinājumi.

² Sk.: Press Release: Announcing the 2022 Jessup Competition. Pieejams: <https://www.ilsa.org/2021/08/18/press-release-announcing-the-2022-jessup-competition/> [aplūkots 04.11.2021.]. The 29th Vis Moot – Format. Pieejams: <https://www.vismoot.org/news/> [aplūkots 04.11.2021.].

Tiešsaistes studiju vides īss raksturojums

Katram, kurš ir iesaistīts studiju procesā (gan studējošiem, gan augstskolu akadēmiskā un arī vispārējā personāla pārstāvjiem), noteikti ir savs viedoklis par tiešsaistes studiju vidi. Kādam varbūt šķiet ērtāk studēt tiešsaistē, jo, piemēram, var pieslēgties nodarbībām no jebkuras vietas. Savukārt kādam citam tas varbūt ir apgrūtinājums, jo nav iespējama pilnvērtīga komunikācija ar citiem studiju biedriem, kā arī pasniedzējiem. Neskatoties uz iespējamiem dažādiem viedokļiem par tiešsaistes studiju procesu, droši vien būtu iespējams konstatēt, ka vienojošais elements ir tas, ka tiešsaistes studiju process nenoliedzami atšķiras no klātienē studiju procesa un ka tam ir savas specifiskas īpatnības. Šis ir ļoti būtisks aspekts, kas mācībspēkiem jāievēro, plānojot un vadot nodarbības. Studiju process tiešsaistē nav un nevar būt klātienē studiju procesa identiska kopija. Tam ir savas raksturīgās īpašības.

Ir atrodamī vairāki pētījumi, kuros no dažādiem skatpunktiem raksturota tiešsaistes studiju vide un aspekti, kas saistīti ar pāreju no klātienē studijām uz tiešsaistes studijām.³ Turklāt daudzi pētījumi tapuši pirms pandēmijas, kad tiešsaistes studijām bija pilnīgi cita nozīme.⁴ Izpētot šos avotus, var secināt, ka tiešsaistes studiju vidi raksturojošās pazīmes varētu iedalīt vairākās grupās. Tā, piemēram, Olufunmileo Teli (*Olufunmilayo Telli*) un kolēģi piedāvā iedalījumu priekšrocībās un trūkumos.⁵ Kā priekšrocības norādīti, piemēram, šādi aspekti: 1) ērtums un elastīgums; 2) studentiem nav jātērē laiks ceļā uz augstskolu; 3) var izmantot tiešsaistes komunikāciju (čatu), lai sazinātos ar pasniedzēju; 4) studenti, kuri strādā, var izmantot tehnoloģijas, lai pieslēgtos kursam.⁶ Savukārt kā trūkums norādīts, piemēram, tas, ka studenti mācās dažādos veidos un ka ir studenti, kuriem ir nepieciešama klātienē komunikācija. Tāpat arī norādīts, ka tiešsaistes studijām ir nepieciešams zināms tehniskais aprīkojums. Ir jābūt datoram, atbilstošai programmatūrai, kā arī pieņemamam interneta pieslēgumam.⁷ Minēti arī citi aspekti, piemēram, mājas apstākļu ietekme uz studijām (mājas pienākumu

³ Sk., piemēram, Rapanta C., Botturi L., Goodyear P., Guàrdia L., Koole M. Online University Teaching During and After the Covid-19 Crisis: Refocusing Teacher Presence and Learning Activity. *Postdigital Science and Education*, 2020, Vol. 2, Issue 3, pp. 923–945; Aristeidou M., Cross S. Disrupted distance learning: The impact of Covid-19 on study habits of distance learning university students. *Open Learning*, 2021, Vol. 36, Issue 3, pp. 263–282.

⁴ Sk., piemēram, Czerkowski B. C. Designing Deeper Learning Experiences for Online Instruction. *Journal of Interactive Online Learning*, 2014, Vol. 13, No. 2, pp. 29–40. Skatīt arī citus rakstus žurnālā "Journal of Interactive Online Learning".

⁵ Telli O., Mountcastle L., Jehl B. L., Munoz-Osorio A., Dahlquist L. M., Jayasekera A., Dougherty A., Castillo R., Minner K. Impact of COVID-19 Campus Closure on Undergraduates. *Teaching of Psychology*, 2021, pp. 1–14. Pieejams: <https://doi.org/10.1177%2F00986283211043924> [aplūkots 07.11.2021.].

⁶ *Ibid.*, p. 2.

⁷ *Ibid.*

veikšana vai citu lietu darīšana paralēli studijām, troksnis mājās, citu ģimenes locekļu klātesamība), kā arī emocionālie faktori.⁸

Arī citi autori ir norādījuši līdzīgus aspektus, proti, ka tiešsaistes studiju vidi raksturo tehnoloģiskie, sociālekonomiskie faktori, kā arī digitālās kompetences un jautājumi par studenta slodzi un kursa pārbaudījumu vērtēšanu.⁹ Izaičinājumi, kas saistīti ar kursa pārbaudījumiem tiešsaistes studiju vidē, minēti arī citās publikācijās. Piemēram, ir analizēts, vai tiešsaistes studiju vidē varētu būt grūtāk nodrošināt akadēmiskā godīguma ievērošanu, un ir secināts: nevar apgalvot, ka tiešsaistes studiju vide pati par sevi automātiski nozīmē lielākas problēmas ar šā principa ievērošanu.¹⁰ Šeit gan būtu jāmin, ka varētu būt praktiski šķēršļi, lai šo jautājumu izpētītu. Proti, studenti varētu nevēlēties godīgi (lai gan tas būtu anonīmi) atzīt iespējamus akadēmiskā godīguma pārkāpumus. Jebkurā gadījumā jānorāda, ka ar akadēmisko godīgumu saistīti aspekti arī ir būtisks tiešsaistes studiju vides elements, kas var ietekmēt mācību uzdevumu un pārbaudījumu veidu izvēli. Piemēram, varētu būt lietderīgi izmantot tādus mācību uzdevumus un pārbaudījumus, kas prasa aktīvu studenta iesaisti un darbošanos tiešsaistē (piemēram, tiesas procesa izspēle).

Deivids S. Stains (*David S. Stein*) un Konstance E. Vonstrīta (*Constance E. Wanstreet*) ir norādījuši, ka “[V]irtuālajām klasēm nav sienu, fiksētu robežu vai noteikta apmācību laika”.¹¹ Šī doma, autore ieskatā, ļoti precīzi raksturo tiešsaistes studiju vidi. Turklāt tā netieši norāda arī uz to, ka līdzšinējās metodes un prakses, kas tika izmantotas klātienē studiju procesā, nevar pilnībā pārnest uz tiešsaistes studiju procesu. Saistībā ar šo ir iespējams identificēt vairākus jautājumus, kurus gan diemžēl šajā rakstā nav iespējams apskatīt. Piemēram, būtisks ir jautājums par to, vai tiešsaistes studiju procesā ir pareizi tas, ka studentam katru dienu ir divas, trīs vai pat četras tiešsaistes nodarbības. Jau divas nodarbības tiešsaistē faktiski nozīmē pilnas trīs stundas, kuras jāpavada pie datora ekrāna. Tāpat arī, ja pieņem, ka studentiem pēc nodarbībām ir paredzēti arī mājasdarbi un individuālās studijas, tad pie datora pavadāmais laiks ievērojami palielinās. Turklāt šajā piemērā nav iekļauta situācija, kurā students strādā. Ja students paralēli studijām arī strādā darbā, kurā darba pienākumi veicami pie datora, tad pie datora pavadītais laiks dienas ietvaros, visticamāk, kļūst nesamērīgs. Tāpat arī būtisks jautājums, kas prasītu atsevišķu pētījumu, ir, vai un kā tiešsaistes studiju vidē mainās uztvere, uzmanība un koncentrēšanās spējas. Arī šis ir svarīgs aspekts, kas mācībspēkam būtu jāņem vērā.

⁸ Telli O., Mountcastle L., Jehl B. L., Munoz-Osorio A., Dahlquist L. M., Jayasekera A., Dougherty A., Castillo R., Minner K. Impact of COVID-19 Campus Closure on Undergraduates. *Teaching of Psychology*, 2021, pp. 1–14. Pieejams: <https://doi.org/10.1177%2F00986283211043924>, pp. 3–5 [aplūkots 07.11.2021.].

⁹ Adedoyin O. B., Soykan E. Covid-19 pandemic and online learning: the challenges and opportunities. *Interactive Learning Environments*, 2020. Pieejams: <https://doi.org/10.1080/10494820.2020.1813180> [aplūkots 07.11.2021.].

¹⁰ Spaulding M. Perceptions of Academic Honesty in Online vs. Face-to-Face Classrooms. *Journal of Interactive Online Learning*, 2009, Vol. 8, No. 3, p. 195.

¹¹ Stein D. S., Wanstreet C. E. *Jump-Start Your Online Classroom: Mastering Five Challenges in Five Days*, Sterling: Stylus Publishing, LLC, 2017, p. 12.

Var pieņemt, ka droši vien lielākā daļa mācībspēku tiešsaistes studiju procesā ir saskārusies ar kādām no iepriekš minētajām tiešsaistes studiju vidi raksturojošām pazīmēm, kā arī varētu nosaukt vēl daudzas citas. Šā raksta autore ieskatā, apzināšanās, ka tiešsaistes studijas ir citādākas nekā klātienē studijas, jau ir būtisks solis ceļā uz to, lai palīdzētu studentiem studēt un sasniegt paredzamos studiju rezultātus arī tiešsaistes apstākļos.

Mācību uzdevumu loma studiju rezultātu sasniegšanā

Augstskolu likuma 1. panta 15. punkts paredz, ka studiju rezultāti ir “studiju programmas, studiju moduļa vai studiju kursa noslēgumā iegūstamais zināšanu, prasmju un kompetences kopums”¹². Savukārt no Augstskolu likuma 11¹. panta izriet, ka kredītpunktus par studiju kursu var piešķirt tad, ja tiek sasniegti studiju kursā definētie studiju rezultāti. Šajās normās paredzētais nav atkarīgs no studiju procesa formas. Proti, arī tiešsaistes studiju procesā studentiem ir jāsasniedz paredzētie studiju rezultāti un prasību līmenis netiek samazināts.

Definējot studiju rezultātus, jāievēro arī Latvijas kvalifikāciju ietvarstruktūra.¹³ Tas nozīmē, ka jāiekļauj arī konkrētajam studiju līmenim atbilstošas prasmes un kompetences, un no tā netieši izriet, ka katram studiju rezultātam, kas saistīts ar prasmēm un kompetencēm, preti nepieciešams atbilstošs mācību uzdevums, jo prasmes un kompetences nevar iegūt, pasīvi klausoties lekcijas. Kā jau iepriekš norādīts, tas, ka studijas notiek tiešsaistē, nemaina sasniedzamos studiju rezultātus. Līdz ar to ir nepieciešams pielāgot mācību uzdevumus tā, lai tie būtu efektīvi arī tiešsaistes studiju vidē, kā arī varētu būt nepieciešams radīt jaunus mācību uzdevumus, kas būtu tieši paredzēti tiešsaistes studiju videi.

Tiesību zinātņu studijās sasniedzamie studiju rezultāti parasti ir saistīti ar juridisku problēmu izpēti un risināšanu, spēju piemērot tiesību normas, kā arī ar prasmēm argumentēt un aizstāvēt savu pozīciju. Tiesību zinātņu studijām visraksturīgākais mācību uzdevums varētu būt kāzusu risināšana. Bieži tiek izmantoti arī tādi mācību uzdevumi kā prezentācijas, nelieli pētnieciskie darbi, diskusijas un projekti. Mācību uzdevuma izvēle parasti ir atkarīga no konkrētā studiju kursa pasniedzēja, līdz ar to dažādos studiju kursus varētu būt dažādi mācību uzdevumi.

Aktīva iesaiste mācību procesā ir būtiska.¹⁴ Ne tikai pirmsskolas, pamata vai vidējā izglītībā, bet arī augstākajā izglītībā. Ir atzīts, ka mācību aktivitātes

¹² Augstskolu likums. Pieejams: <https://likumi.lv/ta/id/37967-augstskolu-likums> [aplūkots 04.11.2021.].

¹³ Ministru kabineta 13.06.2017. noteikumi Nr. 322 “Noteikumi par Latvijas izglītības klasifikāciju”. Pieejams: <https://likumi.lv/ta/id/291524-noteikumi-par-latvijas-izglitibas-klasifikaciju> [aplūkots 04.11.2021.].

¹⁴ Sk., piemēram, Dehaene S. *How We Learn – the New Science of Education and the Brain*. Dublin: Penguin Books, 2020, pp. 177–197.

ir noderīgs papildinājums augstākajā izglītībā.¹⁵ Turklāt mācību uzdevumu izmantošana studiju procesā atbilst arī uz studentiem centrēta studiju procesa principiem.¹⁶ Līdz ar to var secināt, ka mācību uzdevumiem ir būtiska nozīme studiju procesā.

Par tiesas procesa izspēlēm kā vērtīgu studiju procesa sastāvdaļu rakstīts gan aizvadītā gadsimta sākumā,¹⁷ gan arī mūsdienās.¹⁸ Tā nenoliedzami ir iespēja studentiem attīstīt jurista profesijā nepieciešamās prasmes un kompetences. Tiesas procesa izspēles ir klasisks mācību uzdevums tiesību zinātņu studiju procesā. Tās bieži tiek organizētas dažādos studijuursos, kā arī studentiem ir iespēja piedalīties dažādās nacionālās un arī starptautiskās tiesas procesa izspēlēs. Tiesas procesa izspēle palīdz studentiem sasniegt zināšanas, prasmes un kompetences, kas definētas sasniedzamajos studiju rezultātos. Līdz ar to ir būtiski turpināt izmantot tiesas procesa izspēles kā mācību uzdevumus arī tiešsaistes studiju apstākļos.

Izaicinājumi un iespējas

Šā raksta autorei ir bijusi iespēja saskarties ar tiešsaistes tiesas procesa izspēlēm dažādās situācijās – gan kā augstskolas mācībspēkam, cenšoties iekļaut tiesas procesa izspēles elementus studiju kursā, gan kā tiesnesei *The Willem C. Vis International Commercial Arbitration Moot* izspēlē, gan arī novērojot citas 2020./2021. akadēmiskā gada laikā tiešsaistē notikušās tiesas procesa izspēles. Lai gan šī pieredze nav dokumentēta pētniecības nolūkiem, taču tā ir bijusi būtisks iedvesmas avots šā raksta tapšanā un ļāvusi apzināt gan izaicinājumus, gan arī iespējas, kas saistītas ar tiesas procesa izspēles organizēšanu tiešsaistē studiju procesā. Ievērojot šā raksta limitus, autore aprakstīs izaicinājumus un iespējas, kas saistīti ar tiešsaistes tiesas procesa izspēlēm, izmantojot studentu aptaujas rezultātus.

2020./2021. akadēmiskā gada nogalē šā raksta autore aptaujāja tos Rīgas Juridiskās augstskolas studentus, kuri attiecīgajā akadēmiskajā gadā bija piedalījušies tiešsaistes tiesu izspēlēs (gan nacionālās, gan arī starptautiskās).¹⁹ Aptaujas mērķis bija noskaidrot studentu viedokli par tiesas procesa izspēlēm, kas notiek

¹⁵ Bosch E., Seifried E., Spinath B. What successful students do: Evidence-based learning activities matter for students' performance in higher education beyond prior knowledge, motivation and prior achievement. *Learning & Individual Differences*, 2021, Vol. 91, p. 10.

¹⁶ Plašāk par studiju procesu, kas centrēts uz studentiem, skatīt, piemēram, Spooner E. *Interactive Student Centered Learning: A Cooperative Approach to Learning*. London: Rowman & Littlefield, 2015.

¹⁷ Van Veen J. B. Moot Courts and the Law School. *New York University Law Review*, 1924, Vol. 1, No. 1, pp. 37–43; Craig G. W. Moot Courts as a Part of a Law School Curriculum. *American Law School Review*, 1913, Vol. 3, No. 6, pp. 271–277.

¹⁸ Kammerer Jr. E. F. *Undergraduate Moot Court: Student Expectations and Perspectives*. PS: Political Science & Politics, 2018, Vol. 51, Issue 1, pp. 190–193.

¹⁹ Aptauja tika izsūtīta visiem tiem Rīgas Juridiskās augstskolas studentiem, kuri 2020./2021. akadēmiskā gada laikā bija piedalījušies kādā no nacionālajām vai starptautiskajām tiesas procesa izspēlēm. Aptauja tika veikta angļu valodā, izmantojot *Google forms*. Šajā rakstā izmantotās un analizētās studentu atbildes latviešu valodā ir tulkojusi šā raksta autore.

tiešsaistē, tai skaitā par to, kādi, viņuprāt, ir izaicinājumi un iespējas. Aptaujas rezultāti tika analizēti apkopotā veidā, un šajā rakstā ir ietvertas būtiskākās studentu atziņas un komentāri.

Studentiem tika lūgts norādīt, kādi bija izaicinājumi, kas radās tādēļ, ka tiesas procesa izspēle notika tiešsaistē. Studenti norādīja šādus aspektus:

- Tehniskas problēmas, tai skaitā slihts interneta savienojums, problēmas ar mikrofonu, lēns dators.
- Grūtības komunicēt ar komandas biedriem, jo nav iespējams to darīt klātienē.
- Komandas darba organizēšana attālināti.
- Grūtības demonstrēt emocijas, kā arī grūtības sajūst citu komandu un arī tiesnešu klātbūtni.
- Grūtības pārliecināt citus studentus, ka arī tiešsaistes vidē tiesas procesa izspēle var būt interesanta un izglītojoša pieredze.
- Nogurdinošs process (visu laiku pavadot pie datora). Slodze acīm. Zems enerģijas līmenis.
- Nav iespējas aizbraukt uz tiesas procesa izspēli un iepazīt citus studentus.
- Neliela vienaldzība pret izspēli.
- Bezpersoniskāka sajūta.

Savukārt kā ieguvumus vai priekšrocības studenti norādīja šādus aspektus:

- Uzlabotas prasmes prezentēt tiešsaistē.
- Piedalīšanās ir vieglāka, jo visi materiāli var atrasties priekšā, datorā, kā arī var ātri atrast nepieciešamo informāciju. Tāpat arī var sazināties ar komandas biedriem, izmantojot dažādas aplikācijas.
- Nav jātērē laiks un līdzekļi, lai dotos uz izspēles norises vietu. Mazāk naudas jāiegulda apģērbā.
- Tiešsaiste ļauj turpināt organizēt tiesas procesa izspēles. Tāpat arī tiešsaiste ļauj ievērot sociālo distancēšanos.
- Mazāk stresa.

Analizējot studentu norādīto, secināms, ka studenti ir identificējuši vairākus būtiskus aspektus. Tehniskās problēmas ir patiešām nozīmīgs izaicinājums. Šķiet, ka ikkatrs ir sastapies ar situāciju tiešsaistē, kad kādam ir nestabils interneta pieslēgums. Nenoliedzami, ka tas būtiski ietekmē tiesas procesa izspēles norisi. Tāpat arī ir atzīstams, ka ir apgrūtināta komunikācija komandas biedru starpā. Neskatoties uz to, ka ir iespējams komunicēt elektroniski (un to var darīt pat izspēles laikā), tomēr jānorāda, ka šāda veida saziņa nevar aizstāt komandas darbu klātienē.

Aspekts, kuru noteikti būtu vērts pētīt padziļinātāk, ir studentu norādītais pozitīvais faktors, ka tiešsaistes tiesas procesa izspēlē ir mazāk stresa. Pjērs Bergerons (*Pierre Bergeron*) ir norādījis, ka *Zoom* vide ir mazāk formāla un ka mazāk pieredzējušiem juristiem tas pat varētu būt ērtāk.²⁰ Līdz ar to tik tiešām kā vienu no tiešsaistes tiesas procesa izspēļu ieguvumiem varētu minēt to, ka, iespējams,

²⁰ Bergeron P. H. COVID-19, ZOOM, and Appellate Oral Argument: Is the Future Virtual? *Journal of Appellate Practice and Process*, 2021, Vol. 21, No. 1, p. 205.

vairāk studentu vēlētos tajās piedalīties. Proti, tie studenti, kuri varbūt kautrējas vai arī kuriem ir grūtības pārvarēt satraukumu, ko radītu publiska uzstāšanās klātienē, varētu mēģināt piedalīties tiešsaistē, jo tiešsaistes vide tik tiešām varētu šķist ērtāka un studentam draudzīgāka.

Kā vēl vienu pozitīvu apsvērumu var minēt arī to, ka tiesas procesa izspēle kā mācību uzdevums vai pat kā viens no kursa pārbaudījumiem nodrošina to, ka pilnīgi visiem studentiem ir jāiesaistās. Ir norādīts, ka tiešsaistes studiju vidē ir zemāks interaktivitātes līmenis.²¹ Arī šā raksta autore personīgie novērojumi liecina, ka diskusijās, kas notiek tiešsaistes nodarbību laikā, parasti aktīvi piedalās diemžēl tikai neliela daļa studentu. Tāpat arī nav īsti iespējams pilnvērtīgi kontrolēt to, ko studenti dara *Zoom* istabās, proti, vai viņi pilda uzdoto uzdevumu vai ne. Savukārt, ja tiek izmantotas tiesas procesa izspēles, turklāt paredzot, ka katram studentam ir obligāti jārunā, tad var nodrošināt, ka katrs students aktīvi piedalās, un to ir iespējams arī kontrolēt. Šeit gan jānorāda praktisks apsvēruma, tiesa gan, kuru ir iespējams risināt. Proti, lai varētu izmantot tiesas procesa izspēli kā mācību uzdevumu studiju kursā, ir nepieciešams, lai semināru grupās būtu samērīgs studentu skaits.

Pozitīvi vērtējams arī tas, ka visi respondenti rekomendētu citiem studentiem piedalīties tiesas procesa izspēlē, kas notiek tiešsaistē. Tas apliecina to, ka, lai gan pastāv dažādi izaicinājumi tiesas procesa izspēļu izmantošanā tiešsaistes studiju procesā, tos ir iespējams pārvarēt un ieguvumi noteikti atsver dažādās grūtības. Turklāt, apzinoties, ka nodarbību vadīšana tiešsaistē kādā mērā varētu turpināties arī pēc pandēmijas beigām, ir svarīgi attīstīt un praktizēt dažādus mācību uzdevumus, kas nepieciešamības gadījumā var tikt izmantoti tiešsaistes studiju vidē, un tiesas procesa izspēle ir viens no šādiem mācību uzdevumiem.

Kopsavilkums

1. Studiju process tiešsaistē nav un nevar būt klātienē studiju procesa identiska kopija. Tam ir savas raksturīgās īpašības.
2. Katram definētajam studiju rezultātam ir nepieciešams atbilstošs mācību uzdevums, kas studentiem palīdz sasniegt konkrēto studiju rezultātu. Tiesību zinātņu studijās tiesas procesa izspēles ir bieži lietots mācību uzdevums, kas palīdz sasniegt dažādus studiju rezultātus.
3. Pēkšņā pāreja uz tiešsaistes studijām neietekmēja definētos studiju rezultātus. Tāpēc bija nepieciešams pielāgot mācību uzdevumus, lai tos varētu izmantot tiešsaistes studiju vidē. Tas radīja jaunus izaicinājumus un iespējas.

²¹ Sk., piemēram, Smith M. C., Winking-Diaz A. Increasing Students' Interactivity in Online Course. *Journal of Interactive Online Learning*, 2004, Vol. 2, No. 3, pp. 1–25.

4. Lai gan tiešsaistes studiju vide rada dažādus praktiskus šķēršļus tiesas procesa izspēles organizēšanā, to joprojām var izmantot studiju procesā. Turklāt tiesas procesa izspēles, kas tiek organizētas tiešsaistē, palīdz studentiem attīstīt jaunas prasmes un kompetences, piemēram, spēju strādāt komandā, atrodoties dažādās vietās, kā arī prasmes prezentēt tiešsaistē, kas mūsdienās kļūst aizvien būtiskāk.

BIBLIOGRĀFIJA

Literatūras avoti

1. Adedoyin O. B., Soykan E. Covid-19 pandemic and online learning: the challenges and opportunities. *Interactive Learning Environments*, 2020. Pieejams: <https://doi.org/10.1080/10494820.2020.1813180> [aplūkots 07.11.2021.].
2. Aristeidou M., Cross S. Disrupted distance learning: The impact of Covid-19 on study habits of distance learning university students. *Open Learning*, 2021, Vol. 36, Issue 3.
3. Bergeron P. H. COVID-19, ZOOM, and Appellate Oral Argument: Is the Future Virtual? *Journal of Appellate Practice and Process*, 2021, Vol. 21, No. 1.
4. Bosch E., Seifried E., Spinath B. What successful students do: Evidence-based learning activities matter for students' performance in higher education beyond prior knowledge, motivation and prior achievement. *Learning & Individual Differences*, 2021, Vol. 91.
5. Craig G. W. Moot Courts as a Part of a Law School Curriculum. *American Law School Review*, 1913, Vol. 3, No. 6.
6. Czerkowski B. C. Designing Deeper Learning Experiences for Online Instruction. *Journal of Interactive Online Learning*, 2014, Vol. 13, No. 2.
7. Dehaene S. *How We Learn – the New Science of Education and the Brain*. Dublin: Penguin Random House, 2020.
8. Kammerer Jr. E. F. Undergraduate Moot Court: Student Expectations and Perspectives. *PS: Political Science & Politics*, 2018, Vol. 51, Issue 1.
9. Rapanta C., Botturi L., Goodyear P., Guàrdia L., Koole M. Online University Teaching During and After the Covid-19 Crisis: Refocusing Teacher Presence and Learning Activity. *Postdigital Science and Education*, 2020, Vol. 2, Issue 3.
10. Smith M. C., Winking-Diaz A. Increasing Students' Interactivity in Online Course. *Journal of Interactive Online Learning*, 2004, Vol. 2, No. 3.
11. Spaulding M. Perceptions of Academic Honesty in Online vs. Face-to-Face Classrooms. *Journal of Interactive Online Learning*, 2009, Vol. 8, No. 3.
12. Spooner E. *Interactive Student Centered Learning – A Cooperative Approach to Learning*, London: Rowman & Littlefield, 2015.
13. Stein D. S., Wanstreet C. E. *Jump-Start Your Online Classroom: Mastering Five Challenges in Five Days*. Sterling: Stylus Publishing, LLC, 2017.
14. Telli O., Mountcastle L., Jehl B. L., Munoz-Osorio A., Dahlquist L. M., Jayasekera A., Dougherty A., Castillo R., Minner K. Impact of COVID-19 Campus Closure on Undergraduates. *Teaching of Psychology*, 2021. Pieejams: <https://doi.org/10.1177%2F00986283211043924> [aplūkots 07.11.2021.].
15. Van Veen J. B. Moot Courts and the Law School. *New York University Law Review*, 1924, Vol. 1, No. 1.

Tiesību akti

16. Augstskolu likums. Pieejams: <https://likumi.lv/ta/id/37967-augstskolu-likums> [aplūkots 04.11.2021.].
17. Ministru kabineta 13.06.2017. noteikumi Nr. 322 "Noteikumi par Latvijas izglītības klasifikāciju". Pieejams: <https://likumi.lv/ta/id/291524-noteikumi-par-latvijas-izglitibas-klasifikaciju> [aplūkots 04.11.2021.].

Citi materiāli

18. Rīgas Juridiskās augstskolas studentu, kuri 2020./2021. akadēmiskā gada laikā piedalījās nacionālās vai starptautiskās tiesu izspēlēs, aptauja. Aptauja un tās rezultāti nav publicēti.
19. Press Release: Announcing the 2022 Jessup Competition. Pieejams: <https://www.ilsa.org/2021/08/18/press-release-announcing-the-2022-jessup-competition/> [aplūkots 04.11.2021.].
20. The 29th Vis Moot – Format. Pieejams: <https://www.vismoot.org/news/> [aplūkots 04.11.2021.].

Agnese Rusakova, *Dr. sc. admin.*

University of Latvia, Faculty of Education, Psychology and Arts

ALL THAT IS NEEDED FOR THE TOP-PERFORMERS TO CHOOSE LATVIA – TO “REMOVE THE FENCE”

VISS, KAS NEPIECIEŠAMS, LAI AUGSTAS RAUDZES ZINĀTNIKI IZVĒLĒTOS LATVIJU – “JĀNOŅEM ŽOGS”

Kopsavilkums

Augstākās izglītības darba tirgus globalizācijas ietekmē Latvijā notiek administratīvo procedūru pārskatīšana profesora amata piešķiršanai, lai gūtu labumu no diasporas. Tiek apgalvots, ka administratīvās barjeras – prasības pēc doktora grāda – dekonstruēšana atvieglos kvalificētu diasporas pārstāvju reemigrāciju uz Latviju. Analizējot izvirzītos apgalvojumus par labu ierosinātajiem grozījumiem, autore pamato savu argumentāciju ar atziņām no jaunākajiem pētījumiem par diasporām un augsti kvalificēta darbaspēka migrāciju no mazām, atvērtām ekonomikām.

Autore piedāvā jēdzienu “smadzeņu kapitalizācija”, ar to domājot nacionāli vadītus stimulējošus pasākumus, lai izmantotu diasporu tās atrašanās vietā, kā arī klātesošā cilvēkkapitāla attīstības veicināšanu. Šis jēdziens var interesēt valstis, kuras cīnās ar intelektuālā darbaspēka aizplūšanu un kurām jāreķinās ar to, ka tuvākajā nākotnē nebūs iespējams to pārvērst par smadzeņu ieguvumu.

Atslēgvārdi: augstākā izglītība, diaspora, augsti kvalificēti darbinieki, atvērts darba tirgus, smadzeņu ieguvums, smadzeņu kapitalizācija

Keywords: higher education, diaspora, high-skilled workers, open labour market, brain gain, brain-capitalizing

Summary

The globalization of higher education labour market and endeavour to capitalize on diaspora recently called to attention the reconsideration of the administrative procedures in place for awarding a professorship in Latvia. It is claimed that deconstruction of administrative barrier – requirement of doctoral degree – will make it easier for qualified members of the diaspora to re-emigrate to Latvia. Referring to the raised assertions in favour of the proposed amendments, the author reacts, cautiously supporting her own argumentation by findings of recent researches

on diaspora and high skilled labour migration from small, open economies. As a result, a term “brain-capitalizing” is coined, meaning national incentives of capitalizing on diaspora *in situ*, as well as nurturing the existing human capital. The term can be of interest to high-emigration countries fighting the brain drain, but unable to revert it to brain gain in any near future.

Introduction

Globalization contributes to and is enabled by migration of workforce. Until recently, migration research rather focused on immigration policies made by migrants’ destination states than emigration policies devised by migrants’ states of birth or ancestral origin¹.

Movement of the highly educated across international borders to seek better opportunities abroad as a significant part of global migration flows has become an increasingly discussed topic among policy makers and researchers².

In recent years, growing attention has been paid to the institutionalisation of diasporic spaces through what have come to be known as “diaspora strategies”, that reflect attempts to identify and harness the energies and resources of their offshore citizens in order that they are more likely to support the development aspirations of their former home country³.

With the Diaspora Law⁴ that came into effect in 2019, Latvia established such a diaspora strategy, an umbrella legislative framework for implementation of national diaspora policy, with Ministry of Foreign Affairs as the principal coordinating public institution. The main focus areas considered in this paper include maintaining and strengthening diaspora’s ties with Latvia; promoting cooperation with and participation of the diaspora in the fields of economy, science and culture; supporting those who wish to return to Latvia.

Methodology

In its essence, referring to these focus areas of the Diaspora Law, as well as the Law’s objectives of encouraging and providing support for return migration and the engagement of the diaspora in the development and promotion of the Latvian national economy, the transfer of knowledge and technology, as well as research

¹ Gamlen A., Cummings M. E., Vaaler P. M. Explaining the rise of diaspora institutions. *Journal of Ethnic and Migration Studies*, Vol. 45, No. 4, 2019, p. 492.

² Kasnauskiene G., Palubinskaite J. Impact of High-Skilled Migration to the UK on the Source Countries (EU8) Economies. *Organizations and Markets in Emerging Economies*, Vol. 11, No. 1, 2020, p. 55.

³ Larner W. Globalising knowledge networks: Universities, diaspora strategies, and academic intermediaries. *Geoforum*, 2014, 59. 10.1016/j.geoforum. 2014.10.06.

⁴ *Diasporas likums [Diaspora Law]*. Available: <https://likumi.lv/ta/id/302998> [viewed 08.11.2021.].

and development, in the spring of 2021 several proposals⁵ were submitted for discussion at the Education, Culture and Science Commission of the Parliament. The proposals challenge the requirement of a PhD degree for obtaining the professorship in Latvia and seek to create an alternative career path documented by “qualification corresponding to professorship; scientific and pedagogic experience comparable to the requirements”, with the Ministry of Foreign Affairs further specifying/limiting the eligible candidates to the members of Latvian diaspora having dual citizenship with Latvia – thereby to ensure favourable conditions for re-emigration.

The proposals are supported by rhetoric that the doctoral degree is a formal requirement, which does not assess the actual achievements of the candidate for professorship, further arguing that this leads to a closed, uncompetitive higher education system that restricts the range of potential applicants, with system consequently becoming unable to attract outstanding scientists and teachers and remaining mediocre in its performance.

To develop a stance on the submitted proposals, the author analyses the findings of recent researches on diaspora and highly-skilled labour migration from small, open economies and develops a set of arguments.

Discussion

There are several considerations that the policy makers should examine when considering these proposals.

Even though the need for flexible career paths is increasing, one of the largest recent comparative studies of European national regulations on academic staff showcases the complexity of academic position landscape in Europe. The study: “Modernisation of Higher Education in Europe – Academic Staff 2017”⁶ finds that as a matter of fact 22 European higher education systems enlist 6–9 academic staff positions, whereas 10 systems designate between 10 or even more academic staff positions. Each position may differ in terms of employment, qualifications required, its main focus on research or teaching. Even in highly regulated higher education systems, higher education institutions are usually sufficiently autonomous to establish own positions. The great diversity of positions hinders a straightforward comparison of “qualification corresponding to a professorship”. To highlight the issue, the author would like to use the information provided by the abovementioned study on two neighbouring small countries – the study finds

⁵ Homepage of the 13th Parliament of the Republic of Latvia. The Amendments to the Law on Higher Education Institutions No. 981/Lp13. 1st Reading 09.06.2021. Available: <http://titania.saeima.lv/LIVS13/saeimalivs13.nsf/webSasaiste?OpenView&restricttocategory=981/Lp13> [viewed 08.11.2021.].

⁶ European Commission/EACEA/Eurydice. Modernisation of Higher Education in Europe: Academic Staff – 2017, 2017. Available: https://eacea.ec.europa.eu/national-policies/eurydice/content/eurydice-brief-modernisation-higher-education-europe-academic-staff-%E2%80%93-2017_en [viewed 08.11.2021.].

8 nationally defined academic positions in Latvia and 13 positions in Estonia. Taking English translation of the position as the common denominator, it must be concluded that an identical position – “lecturer” in Latvia and Estonia is assigned to different categories of seniority. If in Latvia 35% of the academic staff belongs to the category of the junior academic staff (assistant, lecturer, researcher), then in Estonia only 16% (teacher, assistant, instructor) of academic staff are pinpointed though their positions as belonging to this category. Consequently, the system contains an already pre-programmed high statistical probability that any representative of the Estonian academic staff who might want to transfer to Latvia would belong to a senior position category than the local “competitors” for the position.

The study indicates that in most of the countries a doctorate is a legitimate legal requirement to qualify for certain categories of academic positions. Latvia, by upholding the PhD requirement, still falls within scope of the majority of European countries. In fact, academics intending to progress towards intermediate and/or senior positions in Europe commonly have to comply with a range of further qualification requirements, which constitute formal, structured and often centrally coordinated evaluation of academic achievements and experiences, that *per se* do not give access to a concrete position within an institution. Therefore, the barriers in place for attraction of the academic staff in Latvia, embodied by the formal requirements of a PhD are already to be considered as moderate if compared to the existing European practice.

The prominence of formal, structured and often centrally coordinated evaluation of academic achievements and experiences, given the differences between countries, provides the easiest and cheapest way to compare qualifications between candidates for certain categories of academic staff in the European Higher Education Area, hence *de facto* fostering the mobility of workforce and labour market integration.

Indeed, in a small country, efforts should be made to avoid taking decisions that would require compliance assessment of globally diverse and numerous qualifications with Latvian requirements, and prerequisite that this should be conducted for each individual candidate to professorship. It is more cost efficient to substitute a considerable segment of academic achievements and experiences that must be evaluated with a formal requirement of PhD degree.

As already mentioned, despite several decades of efforts to create a European Higher Education Area, there are significant differences at the national level between the positions of academic staff, and a formal doctoral degree is the common denominator in the assessment of qualifications. In case of Latvia, dual citizenship, in addition to the countries of the European Union, means not only the United States, but also Turkey and Northern Macedonia, not only Australia, but also Brasil⁷. If the European Higher Education Area provides sufficient infrastructure to support

⁷ Homepage of the Office of Citizenship and Migration Affairs of the Republic of Latvia. Dual Citizenship. Available: <https://www.pmlp.gov.lv/lv/dubultpilsoniba> [viewed 08.11.2021.].

decision-making when evaluating the qualifications, then in case of other countries we have much less certainty of the specificities of their higher education systems.

In any case, calling for diminishing the administrative barriers and limiting the eligibility to members of diaspora automatically poses a threat of discrimination, both to non-diaspora members and to local academic staff, which cannot be justified by the leitmotif of encouraging return migration. In addition, the current definition of a diaspora, as defined by the Diaspora Law 1.1) is highly vague and would require further interpretation: “diaspora – citizens of Latvia, permanently residing outside Latvia, Latvians and others who have ties to Latvia, as well as their family members”.

Simultaneously, it is necessary to initiate a broader discussion in Latvia, which would include changing the policy mentality from “border guarding” to “talent attraction”. The very fact that the proposals seek to limit the eligible candidates for the alleviated administrative procedure to different cohorts like “diaspora members” shows that the borders are still guarded against the mobility of highly skilled workforce.

Furthermore, the countries having the restrictions in place, also the ones having additional formal requirements, cannot at best be defined as having mediocre performing higher education systems, thus, Latvia’s having such administrative barriers cannot be directly related to these implied consequences.

It is wishful thinking that by removing the administrative barriers Latvia will be able to attract outstanding scientists and teachers. The requirements for the academic positions are relatively standardized/uniform worldwide, therefore additional factors, such as public investment in research and development, living standards and welfare of the state, as well as attitudes towards immigrants play an important role in choosing the host country.

Consequently, in the fight for highly qualified human resources, countries holding leadership in higher education and science reap greater benefits from an open academic labour market. In less attractive countries, even excellent universities are not able to attract a significant number of foreigners⁸.

Due to the readiness of the globalized higher education labour market to absorb highly skilled workforce, it is often inferred that any returning diaspora member will pose a highly lucrative gain and potentially perform better than local staff members. It should be recognized that mobility and excellence are not interchangeable terms^{9;10;11}. Among emigrants, those who succeed in gaining

⁸ Lepori B., Seeber M., Bonaccorsi A. Competition for talent. Country and organizational-level effects in the internationalization of European higher education institutions. *Research Policy*, Vol. 44, No. 3, 2015, p. 789.

⁹ Mahroum S. Global magnets: Science and technology disciplines and departments in the United Kingdom. *Minerva*, Vol. 37, No. 4, 2000, p. 379.

¹⁰ Ackers L. Internationalisation, Mobility and Metrics: A New Form of Indirect Discrimination? Vol. 46, *Minerva*, 2008, p. 411.

¹¹ Larner W. Globalising knowledge networks: Universities, diaspora strategies, and academic intermediaries. *Geoforum*, Vol. 59, 2015, p. 197.

a better education, a better-paying job abroad are less likely to return¹². No clear difference in productivity was found between elite emigrants and elite stayers¹³.

Although Latvia would benefit from every highly qualified re-emigrant, notably, researchers who have returned to a small, high-emigration country indicate that the benefits of returning to the country could be higher if they faced no obstacles such as ending up in an environment of less abundant science funding¹⁴. Failing to consider the significance of the work environment that “makes the researcher”, any activities to combat the brain drain may turn into “dumping resources in order to return emigrants”¹⁵. Namely, the expected gains from attracting an emigrant to Latvia may turn out to be unexpectedly meagre if the attracted high-class researcher has to perform while exposed to the conditions of less generous and accessible Latvian science funding. As a country which has only recently joined the OECD and become its full member in 2016, furthermore, having to compete with other developed countries, it is much more important to make economically sound and justifiable decisions, thus fostering the knowledge transfer, maintaining and strengthening diaspora’s ties with Latvia, promoting cooperation with and participation of the diaspora in the fields of economy, science and culture in line with the Diaspora Law.

Recognizing that most members of the diaspora are likely to remain in their home countries, irrespectively of the minor adjustments such as lowering of administrative barriers, instead of efforts to relocate individual members of the diaspora to Latvia, greater efforts could be made in developing tools to support this latent national resource *in situ*. This could be a provision of additional evaluation points for undertaking joint research and publications with diaspora within the framework of available national funding grants, to start with.

In addition, significantly more productive than re-migrants and those who have never left the country are the representatives of academic staff currently on the move^{16;17}. Accordingly, it is more effective to provide mobility opportunities for the current academic staff and to create more favourable conditions for retaining the existing staff, rather than cherishing hope that all that is needed for the top-performing academic staff to choose Latvia is to “remove the fence”.

¹² Qin F. Global talent, local careers: Circular migration of top Indian engineers and professionals. *Research Policy*, Vol. 44, No. 2, 2015, p. 405.

¹³ Agrawal A., Kapur D., McHale J., Oettl A. Brain drain or brain bank? The impact of skilled emigration on poor-country innovation. *Journal of Urban Economics*, Vol. 69, No. 1, 2011, p. 43.

¹⁴ Gibson J., McKenzie D. Scientific mobility and knowledge networks in high emigration countries: Evidence from the Pacific. *Research Policy*, Vol. 43, No. 9, 2014, p. 1486.

¹⁵ Qin F. Global talent, local careers: Circular migration of top Indian engineers and professionals. *Research Policy*, Vol. 44, No. 2, 2015, p. 405.

¹⁶ Gibson J., McKenzie D. Scientific mobility and knowledge networks in high emigration countries: Evidence from the Pacific. *Research Policy*, Vol. 43, No. 9, 2014, p. 1486.

¹⁷ Franzoni C., Scellato G., Stephan P. The mover’s advantage: The superior performance of migrant scientists. *Economics Letters*, Vol. 122, 2014, pp. 89–93.

Latvia, one of the EU's lowest spenders on higher education¹⁸ and science¹⁹, is not attractive for foreign academic staff. However, it is not acceptable for demand to be stimulated by breaking down administrative barriers, albeit formal but maintaining certain quality standards.

On the contrary, an open policy for a small, high-emigration country can even be detrimental – increasing the insecurity of the country's academic staff about their careers and motivating the best to look for work abroad.

Conclusions

1. It is a positive development that Latvia has also embarked upon the way to changing the focus from pure “brain-drainism” to “brain-capitalizing” – instead of researching the losses caused to the country by brain drain, it diverts the attention to thinking of ways how to benefit from the emigree nationals, using their skills and knowledge to foster the country's development. In case of high-emigration country like Latvia, it is difficult to talk about “brain gain”. Instead, one has to consider ways of harnessing both the local human capital and the diaspora members from where they are located, e.g., employ a conscious national strategy of “brain-capitalizing”.
2. Understanding that it may take years for the economic development of Latvia to improve the skill premia that can be offered to mobile highly skilled workforce, a small and high-emigration country like Latvia should compensate for the economic disadvantage with other factors that constitute a positive migration experience.
3. It is naïve to expect that highly skilled workforce would not be able to assess the potential benefits and drawbacks of moving from one country to another and could be tricked into moving by removal of some administrative barriers.
4. Really determined top-performers do not need lower fences, as they are used to climbing them, especially if the fence is a regular and standardized formal requirement, alleviating the benchmarking of performance prerequisites between the countries.
5. Lifting the formal requirements that are still considered a useful tool for ensuring a certain quality threshold within the majority of the European countries is not necessarily a factor promoting mobility. Instead, an overarching strategy for improving the work-life conditions of highly skilled workforce should be introduced, backed up by approaches and institutive actions tailored to the country profile.

¹⁸ OECD. Education at a Glance 2021: OECD Indicators. OECD Publishing, 2021, Paris. Available: <https://doi.org/10.1787/b35a14e5-en> [viewed 08.11.2021.].

¹⁹ Eurostat. Statistics. Gross Domestic Expenditure on R&D, 2009 and 2019. Available: [https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?title=File:Gross_domestic_expenditure_on_R%26D,_2009_and_2019_\(%25,_relative_to_GDP\)_F2.png](https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?title=File:Gross_domestic_expenditure_on_R%26D,_2009_and_2019_(%25,_relative_to_GDP)_F2.png) [viewed 08.11.2021.].

6. Considering the scarcity of the resources, it is imperative to be fully aware of both positive and negative consequences of the planned measures before introducing them. As a small country, Latvia has less human capital to conduct its own research, but it can always draw on the experience of other countries and consult the existing research in the field.
7. It seems to be cheaper to build upon the existing human capital and invest in its development, rather than to aspire to outbuy top performers from much more attractive countries.
8. It seems more reasonable to invest into decreasing the outward mobility trend before investing funds into fostering the inward mobility trend.
9. The investment should aim at capitalizing on diaspora members *in situ* rather than on replanting them to Latvia permanently. At this point in time, replanting would be quite expensive and might result in disappointment both to the re-emigrated top-performer and the country that spent money and efforts to relocate the top-performer, as that specialist would need to show the same performance within the context and realities offered by Latvia.
10. If the ties to Latvia are fostered, once the inward mobility picks up on its own accord as a consequence of the country's natural stage of development, the aggregated benefit might be much higher than the advantage generated by replanting the top-performer and later fighting his or her detrimental experience in form of mouth-to-mouth communication leftovers.
11. When deciding on opening the Latvian academic labour market, politicians must be clearly aware of Latvia's competitive position on the global labour market and evaluate the introduced measures as per their capacity to encourage both inward (brain gain) and outward (brain drain) mobilities. Having a thorough understanding of Latvia's competitive position will form a basis for targeted national "brain-capitalizing" strategy.

Acknowledgment

The publication has been elaborated within postdoctoral research project no. 1.1.1.2/VIAA/2/18/296 (European Regional Development Fund).

BIBLIOGRAPHY

Papers in collections of papers, volumes or compendia

1. Franzoni C., Scellato G., Stephan P. The mover's advantage: the superior performance of migrant scientists. *Economics Letters*, Vol. 122, No. 1, 2014.
2. Larner W. Globalising knowledge networks: Universities, diaspora strategies, and academic intermediaries. *Geoforum*, 2014, 59. 10.1016/j.geoforum.2014.10.006.

Articles in journals

3. Ackers L. Internationalisation, Mobility and Metrics: A New Form of Indirect Discrimination? *Minerva*, Vol. 46, 2008.
4. Agrawal A., Kapur D., McHale J., Oettl A. Brain drain or brain bank? The impact of skilled emigration on poor-country innovation. *Journal of Urban Economics*, Vol. 69, No. 1, 2011.
5. Davenport S. Panic and panacea: brain drain and science and technology human capital policy. *Research Policy*, Vol. 33, No. 4, 2004.
6. Gibson J., McKenzie D. Scientific mobility and knowledge networks in high emigration countries: Evidence from the Pacific. *Research Policy*, Vol. 43, No. 9, 2014.
7. Gamlen A., Cummings M. E., Vaaler P. M. Explaining the rise of diaspora institutions. *Journal of Ethnic and Migration Studies*, Vol. 45, No. 4, 2019.
8. Kasnauskiene G., Palubinskaite J. Impact of High-Skilled Migration to the UK on the Source Countries (EU8) Economies. *Organizations and Markets in Emerging Economies*, Vol. 11, No. 1, 2020.
9. Lepori B., Seeber M., Bonaccorsi A. Competition for talent. Country and organizational-level effects in the internationalization of European higher education institutions. *Research Policy*, Vol. 44, No. 3, 2015.
10. Mahroum S. Global magnets: Science and technology disciplines and departments in the United Kingdom. *Minerva*, Vol. 37, No. 4, 2000.
11. Qin F. Global talent, local careers: Circular migration of top Indian engineers and professionals. *Research Policy*, Vol. 44, No. 2, 2015.

Normative acts

12. Diasporas likums [Diaspora Law]. Available: <https://likumi.lv/ta/id/302998> [viewed 08.11.2021.].

Internet materials

13. European Commission/EACEA/Eurydice. Modernisation of Higher Education in Europe: Academic Staff – 2017, 2017. Available: https://eacea.ec.europa.eu/national-policies/eurydice/content/eurydice-brief-modernisation-higher-education-europe-academic-staff-%E2%80%93-2017_en [viewed 08.11.2021.].
14. Eurostat, Statistics. Gross Domestic Expenditure on R&D, 2009 and 2019. Available: [https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?title=File:Gross_domestic_expenditure_on_R%26D,_2009_and_2019_\(%25,_relative_to_GDP\)_F2.png](https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?title=File:Gross_domestic_expenditure_on_R%26D,_2009_and_2019_(%25,_relative_to_GDP)_F2.png) [viewed 08.11.2021.].
15. Homepage of the 13th Parliament of the Republic of Latvia. The Amendments to the Law on Higher Education Institutions No. 981/Lp13. 1st Reading 09.06.2021. Available: <http://titania.saeima.lv/LIVS13/saeimalivs13.nsf/webSasaiste?OpenView&restricttcategory=981/Lp13> [viewed 08.11.2021.].
16. Homepage of the Office of Citizenship and Migration Affairs of the Republic of Latvia. Dual Citizenship. Available: <https://www.pmlp.gov.lv/lv/dubultpilsoniba> [viewed 08.11.2021.].
17. OECD. Education at a Glance 2021: OECD Indicators. OECD Publishing, 2021, Paris. Available: <https://doi.org/10.1787/b35a14e5-en> [viewed 08.11.2021.].

3. SEKCIJA / SECTION 3

INDIVĪDA, SABIEDRĪBAS UN VALSTS INTEREŠU LĪDZSVAROŠANA TIESISKĀ VALSTĪ

BALANCING THE INTERESTS
OF THE INDIVIDUAL,
SOCIETY AND THE STATE
IN A STATE GOVERNED
BY THE RULE OF LAW

Ringolds Balodis, *Dr. iur.*

Latvijas Universitātes Juridiskās fakultātes profesors

SKATĪJUMS UZ SATVERSMES KONSTITUCIONĀLIEM ALGORITMIEM: TO LOĢIKA, LIETDERĪGUMS UN PAMATOTĪBA

VIEW OF THE CONSTITUTIONAL ALGORITHMS OF THE CONSTITUTION: THEIR LOGIC AND VALIDITY

Atslēgvārdi: Satversme, konstitucionāli algoritmi, kvorums, parlaments, konstitucionālisms, tautas nobalsošana, dalības un apstiprināšanas kvorumi tautas nobalsošanā, vairākums, parlamenta sēžu leģitimitāte

Keywords: *Satversme* (Constitution), constitutional algorithms, quorum, parliament, constitutionalism, referendum, participation and approval quorums in a referendum, a majority, legitimacy of parliamentary sittings

Summary

The use of numbers in constitutions is quite widespread and, in some cases, in a constitution they may form some constitutional “formulas”, which are incorporated into the constitution with a special task, and the application of which has corresponding legal consequences. The current study will analyse a rather specific constitutional element – constitutional algorithms, which can be considered as an open legal concept, assessing their logic, usefulness and validity.

The constitutional algorithms resemble an instruction, – similarly to mathematics or computer science that cannot be ignored or overlooked – they make it possible to model a specific result while giving the participants of the constitutional process the opportunity to predict the consequences of their actions. Some of the constitutional algorithms (quorums) are oriented towards obtaining a majority, whereas there are also those that determine the exclusive rights of an opposition of parliament, ensure the election procedure, etc. The algorithms of the Latvian *Satversme* (Constitution) have been taken over from the constitutionalism process and also developed at the *Satversmes sapulce* (Constitutional Assembly), or adjusted in accordance with the procedure for amending the *Satversme* with the will of the *Saeima* (the Parliament of Latvia) as the constitutional legislator. All algorithms of the Constitution and their formulas must be considered as political compromises. The issue of the algorithms of the *Satversme* is important not only from the aspect of the science of constitutional law, but also from the aspect

of the legitimacy of power and constitutional stability. Reasonable algorithms and quorums strengthen the functioning of the parliamentary democracy, while their disproportionality only protects the comfort of the political elite and over time destroys the foundations of the country by stifling any valuable change.

Ievads

Apajā gadadienā (15.02.1922.–15.02.2022.) ir labs iemesls atskatīties uz Latvijas Republikas Satversmi¹ (turpmāk – Satversme vai Latvijas Satversme) un to veidojošiem pamatelementiem. Satversmi ir uzrakstījuši mūsu priekšteči. Nevieni no viņiem nebija praktizējis konstitucionālo tiesību jomā, lai gan vairākiem no viņiem bija iegūta laba juridiskā izglītība (piemēram, A. Bergam, F. Cielēnam, J. Rainim, J. Čakstem, P. Šīmanim, K. V. Pauļukam u. c.) un dažam, kā, piemēram, Jānim Čakstem, bija parlamentārā pieredze neilgi pastāvējušā Krievijas domē. Parlamentārā darbība un konstitucionālie jautājumi lielai daļai no Satversmes rakstītājiem tobrīd bija jaunatklājums un aizraušanās, kamdēļ, no vienas puses, var uzskatīt, ka Satversmi rakstīja entuziasma pilni amatieri, kuri, iedziļinoties citu valstu konstitucionālajā pieredzē, balstoties uz savu personīgo dzīves pieredzi, veidoja mūsu valsts tiesiskos pamatus. 1922. gada 3. novembrī pēdējā Satversmes sapulces sēdē Satversmes sapulces priekšsēdētājs Jānis Čakste, noslēdzot divu gadu darbu, pieticīgi rezumē padarīto, sakot, ka “pirmais legālais Latvijas saimnieks”, kuram bija neierobežotas pilnvaras valsts “izbūvēšanā”, iespējams, nav piepildījis kādas vēlētāju daļas “pārmērīgās cerības”, turpat piebilstams, ka nav arī attaisnojošās skeptiķu visdrūmākās prognozes. Čakste saka – latviešu parlamentārieši savu darbu ir veikuši pēc savas vislabākās apziņas un izpratnes, tāpēc aicināja vērtēt pieņemto Satversmi nākamām paaudzēm: “Par mūsu darba labumu mēs paši nevaram spriest, lai tauta spriež par viņu un tālākās paaudzes Latvijas valsts vēsturē!”² Būtu naivi domāt, ka Satversmes veidotāji paši neapzinātos pašpieņemtā pamatlikumā ietvertos kompromisus un vājās vietas. Vairāki svarīgi valsts pārvaldes funkcionēšanas jautājumi palika ārpus Satversmes (patstāvīgās jeb autonomās iestādes un to vadības iecelšanas un atstādināšanas jautājumi, pašvaldību lietas, pamattiesību ierobežošanas kārtība un secība izņēmuma stāvokļa gadījumā u. c.), jaunrades darbu uzliekot uz parlamenta un tiesību piemērotāju pleciem. Konstitucionāli neizdevās atrunāt valsts valodas jautājumu un pamattiesības. Valsts prezidents, kas bija iecerēts kā tautas vēlēts, tomēr Satversmē tika noteikts Saeimā vēlēts. Likumdošanas process un valdības pienākumi Satversmē tika iezīmēti visai virspusēji. Manuprāt, Satversmes sapulces priekšsēdētāja atvadu vārdi viņa pēdējā uzrunā šai statusā Satversmes sapulcei

¹ Latvijas Republikas Satversme (15.02.1922.). Likumu un Valdības Rīkojumu Krājums, 1922, 12. burtnīca, Nr. 113. Latvijas Vēstnesis, 01.07.1993., Nr. 43.

² Runa Satversmes sapulces pēdējā sēdē 1922. gada 3. novembrī. Čakste J. Taisnība vienmēr uzvarēs. Atziņas. Runas. Dokumenti. Raksti. Vēstules. Rīga: Jumava, 2009, 80.–81. lpp.

ir labs atspēriens jebkuram, arī šim pētījumam par Satversmi, jo tie ir ārkārtīgi intriģējoši savā būtībā. Patiešām, tiesību zinātniekiem, līdzīgi kā Satversmes tiesai, jāspēj būt akadēmiski neitrāliem, lai, neskatoties uz mainīgo sabiedrības noskaņojumu, mediju pretrunīgajiem vērtējumiem un attiecīgā parlamenta leģislatūras periodā valdošajiem politiskajiem uzskatiem, spētu paust objektīvas atziņas par notiekošo tiesību sistēmu un ar to saistītiem procesiem. Šajā pētījumā tiks analizēti visai specifiski konstitucionāli elementi – konstitucionālie algoritmi, kas uzskatāmi par atklātu juridisku jēdzienu, vērtējot to loģiku, lietderīgumu un pamatotību.

Pētījuma mērķa sasniegšanai autors izvirza šādus uzdevumus:

- 1) sniegt konstitucionālo algoritmu skaidrojumu un tvērumu,
- 2) klasificēt algoritmus,
- 3) izvērtēt svarīgāko konstitucionālo algoritmu lietderību un vērtējumu par nepieciešamajiem uzlabojumiem.

1. Konstitucionālie algoritmi jeb formulas

Satversmi veidoja neilgi pēc Neatkarības kara beigām, pastāvīgā karastāvokļa atmosfērā (valstī vai kādā tās daļā tolaik bija spēkā karastāvoklis).³ Paniskas bailes no kara šausmām vai pilsoniskiem nemieriem gaisā virmoja vēl ilgi pēc bermontiādes un sarkano padzīšanas no Latvijas zemes. Lai arī pēc Satversmes sapulces vēlēšanām un Latvijas starptautiskās atzīšanas varēja jau vieglāk uzelpot, bailes no situācijas destabilizēšanās bija jūtamas visu īso pirmā neatkarības laika divdesmitgadi. Satversmē kā tāds juridiskās arheoloģijas slāņojums par to liecina vēl šobrīd tajā esošie, tagad novecojušie “kara panti”⁴, kā arī izņēmuma stāvokļa noregulējums, kurš attiecas vien tikai uz kara vai pilsonisko nemieru apdraudējumu (Satversmes 62. pants) un nevis uz citām dzīvībai iespējamām ķibēlēm, piemēram, dabas katastrofām, pandēmijām u. c.⁵ Satversmes sapulces deputātu bailes no pārlieku lielām pilnvarām valdībai, kas apdraudētu pilsoniskas brīvības,⁶ atspoguļojas valdības regulējuma minimālismā.⁷ Aiz bailēm no iespējama Latgales separātisma Satversmē neparādās pašvaldību regulējums. Visbeidzot, cīnoties pret

³ Noteikumi par kara stāvokli. Latvijas Sargs, 13.02.1919., Nr. 21.

⁴ Satversmē vārds “karš” ietverts pat veselos sešos pantos (42., 43., 44., 73., 82. un 86. pants), un septiņtajā, šī raksta “vaininieka” – 62. pantā, to var nojaust no vārdkopas “ja valsti apdraud ārējs ienaidnieks”.

⁵ Balodis R. Ārkārtējās situācijas normatīvais regulējums: vēsture un nākotnes izaicinājumi. Jurista Vārds, 09.02.2021., Nr. 6.

⁶ Vispārējās debātes par Satversmes I daļu. IV sesijas 19. sēdes 1921. gada 8. septembra stenogramma. Latvijas Satversmes sapulces stenogrammu izvilks 1920–1922. Latvijas Republikas Satversmes projekta apspriešana un apstiprināšana [elektr. izd.]. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2006, 430. lpp.

⁷ Satversmes 4. nodaļā “Ministru kabinets” ir vien deviņi panti (salīdzinājumam: par Saeimu trīsdesmit, bet par Valsts prezidentu divdesmit), no kuriem divi nav saistīti ar valdības ikdienas darbu (62. pants regulē izņēmuma stāvokli, bet 63. pantā tiek runāts par valdības locekļu dalību Saeimas komisiju likumdošanas darbā).

plašāku streiku tiesību formulēšanu⁸ un latgaliešu izloknes nostiprināšanu, galu galā Satversmē neiekļūst viss pamattiesību bloks.⁹ Tai pašā laikā ar visām savām nepilnībām Satversme ir latviešu tiesiskās domas piemineklis, kurš turpina kalpot joprojām.

Latvijas Satversmes normas, tāpat kā daudzu citu pasaules valstu konstitūciju normas, atšķiras no normatīvu aktu normām ar to, ka tās mērķtiecīgi veidotas ar augstu juridiskās abstrakcijas pakāpi un vispārinājuma līmeni, kas ļauj konstitūciju piemērot pastāvīgi mainīgajām sabiedrības vajadzībām.¹⁰ Šādas juridiskas tehnikas lietošana balstās, pirmkārt, uz apsvērumu, ka konstitūcija ir valstī augstākais tiesību akts, kuram nevar būt pretrunā neviens cits dokuments vai tiesību akts, attiecīgi – citādi jo detalizētāks ir konstitūcijas regulējums, jo lielāka pastāv iespējamība kādai tiesiskās pretrunas ieviešanai pašā konstitūcijā. Otrkārt, abstraktāk formulētas normas ir elastīgākas, tas nozīmē, ka tiesību piemērotāji šādas normas var atbilstošāk piemērot dažādās situācijās.¹¹ Treškārt, ņemot vērā, ka konstitūciju grozīšana tiek apzināti veidota krietni apgrūtinātāk nekā citu tiesību aktu grozīšana, labāk ir iestrādāt tajās vispārīgāka satura normas, kuras var vēlāk interpretēt, nekā pēcāk nodarboties ar konstitūcijas pārgrozīšanu. Satversmes ir lakoniska, un tās panti ir formulēti maksimāli kodolīgi.¹² Satversmes normās tiek ietverti tikai paši būtiskākie juridiskie un politiskie kritēriji, svarīgākās vadlīnijas un nosacījumi, detalizāciju atstājot likumu un Ministru kabineta noteikumu ziņā. Uz šī abstrakti formulēto normu fona izceļas kāda visai specifiska normu kopa, kuras vienotājelements ir skaitļi. Skaitļi kā konstitūcijas elementi, atšķirībā no citiem nosacījumiem, principiem un jēdzieniem, ir šauri uztverami un nepakļaujas plašai interpretācijai. Skaitļu izmantošana, no vienas puses, ir zināmā pretrunā ar iepriekš skaidroto abstrakcijas metodi, taču, no otras puses, šie skaitļi ir konstitucionālā likumdevēja konkrēti gribas izpaudumi, kas jāpilda precīzi kā pavēles. Šī visdetalizētākā konstitūciju normu grupa ir savdabīgs izņēmums no vispārējās kārtības, gluži tāda pati, kā tās pretmets – ar plašiem politiskiem vērtējumiem, simbolismu un ideoloģijas skaidrojumiem piesātinātais konstitūciju preambulu teksts.

⁸ Satversmes II daļas lasīšana pa pantiem. V sesijas 4. sēdes 1922. gada 24. janvāra stenogramma. Latvijas Satversmes sapulces stenogrammu izvilks 1920–1922. Latvijas Republikas Satversmes projekta apspriešana un apstiprināšana [elektr. izd.]. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2006, 559.–596. lpp.

⁹ Balodis R. Kā cīņa par latgaliešu valodu ietekmēja latviešu valodas statusu. *Jurista Vārds*, 21.09.2021., Nr. 38.

¹⁰ Balodis R., Levits E. Satversmes ievada interpretēšanas (komentēšanas) pamatjautājumi. Latvijas Republikas Satversmes komentāri. Ievads. I nodaļa. Vispārējie noteikumi. Autoru kolektīvs prof. R. Baloža zinātniskā vadībā. Rīga: Latvijas Vēstnesis, 2014, 42. lpp.

¹¹ Sk.: Satversmes tiesas 19.12.2012. lēmums par tiesvedības izbeigšanu lietā Nr. 2012-03-01. Secinājumu daļas 15. un 18.1. punkts.

¹² Satversmes tiesas 29.11.2007. spriedums lietā Nr. 2007-10-0102. Secinājumu daļas 77.1. punkts.

1.1. Algoritmi – ne tikai matemātikas vai datorzinātnes, bet arī juridisks jēdziens

Skaitļu lietojumam konstitūcijās ir visai plašs spektrs, visupirms jau konstitūcijas normu citēšanā tiek izmantota pantu numerācija, tāpat ir dažnedažādi konstitucionāli termiņi, norādes uz termiņiem vai vecuma ierobežojumi, kas saistās ar virkni tiesību vai juridisku darbību (piemēram, ar tiesībām ieņemt amatus, piedalīties vai balotēties vēlēšanās u. c.), nerunājot nemaz par daļskaitļiem, kas paredzēti kvalificētu kvorumu noteikšanai parlamenta sēdēs. Daļskaitļi mēdz norādīt (deputātu vai vēlētāju korpusa) konkrētu daudzumu no absolūtā skaita, taču līdzīgu uzdevumu var veikt arī konkrēti skaitļi, kas izsaka konkrētu deputātu daudzumu kādu konstitucionālu procedūru izpildei (piemēram, likumprojekta iesniegšanai u. c.).¹³ Protams, skaitļu esamība konstitūcijas normā var arī liecināt par panta “tehnisko” dabu. Labs piemērs ir Satversmes 11. pants,¹⁴ kas nosaka konkrēta konstitucionāla notikuma – Saeimas vēlēšanu – laiku.¹⁵ Tai pašā laikā būtu pārāk vienkāršoti un vieglprātīgi visus šādus tehniskus (atsevišķi ņemot) Satversmes pantus (piemēram, Satversmes 12., 13., 69., 71. un 10., 35. pantu), kas nosaka likumdošanas procedūru un konstitucionālo orgānu pilnvaru termiņu, uztvert tikai kā tehniskus elementus, jo noteiktos apstākļos šo termiņu salikums var radīt pat konstitucionālās krīzes, kuras ir ieprogrammētas caur šo izkārtojumu. Labs piemērs ir Francijas konstitucionālisma kohabitācijas (*cohabitation*) fenomēns.¹⁶ No šāda skatpunkta pilnīgi pamatota un saprātīga savulaik bija 6. Saeimas rīcība, kad tā ceturtajos Satversmes grozījumos¹⁷ ne tikai no trīs uz četriem gadiem palielināja Saeimas leģislatūras periodu, bet arī vienlaikus saskaņoja¹⁸ Valsts prezidenta pilnvaru termiņu. Skaitļiem un lielumam konstitūcijā, tiesību zinātnē tiek piedēvēta ne tikai matemātiska, bet arī Satversmes loģika,¹⁹ ko labi var redzēt,

¹³ Tāpat konkrēti skaitļi var būt saistīti arī ar politiski vēsturiskiem datumiem (piemēram, Satversmes ievada pirmajā un trešajā rindkopā 1918. gada 18. novembris un 1990. gada 4. maijs).

¹⁴ Satversmes 11. pantā ietverts konkrēts datums – “Saeimas vēlēšanas izdarāmas oktobra mēneša pirmajā sestdienā”.

¹⁵ Kārklīņa A. Satversmes 11. panta komentārs. Latvijas Republikas Satversmes komentāri. II nodaļa. Saeima. Autoru kolektīvs prof. R. Baloža zinātniskā vadībā. Rīga: Latvijas Vēstnesis, 2020, 199. lpp.

¹⁶ Francijas 1958. gada konstitūcija tika dēvēta par ģeometriski bidāmu konstitūciju skaitļu kombinācijas 5–7–9 sakarā. Šie skaitļi ir Francijas konstitucionālo institūciju (Nacionālās sapulces, Valsts prezidenta un senāta) pilnvaru termiņi, kas kombinācijā radīja kohabitācijas fenomenu. Francijā, kur pusprezidentālajā (*semi-présidentiel*) sistēmā prezidents un valdība ir efektīvi, ja abi ir no viena politiska spēka. Situācijā, kad prezidenta un premjerministra politiskie spēki ir antagonistiski, kas attiecīgi izveidojas, ievēlot jaunu Nacionālo sapulci ar jaunu politisku spēku vairākumā un “vecajam prezidentam” paliekot amatā vēl divus gadus, veidojas nopietna konstitucionāla krīze. Situāciju mainīja ar konstitucionālu reformu, ieviešot attiecīgi jaunu skaitļu kombināciju 5–5–6 (sk.: Dickson B. Introduction to French Law. Great Britain: Pitman Publishing, 1994, pp. 49, 54).

¹⁷ Grozījumi Latvijas Republikas Satversmē: likums (04.12.1997.). Latvijas Vēstnesis, 17.12.1997., Nr. 331/332.

¹⁸ Latvijas Republikas 6. Saeimas pavasara sesijas 1996. gada 12. jūnija (ārkārtas) sēdes (13. sēde) stenogramma. Pieejams: http://www.saeima.lv/steno/st_96/st1206a.html

¹⁹ Pleps J., Pastars E. Saeimas atļaišana. Rakstu krājums. Rīga: Latvijas Vēstnesis, 2009, 67. lpp.

aplūkojot deputātu skaitu, kas Satversmes normās var būt izteikts kā, piemēram, pieci deputāti (Satversmes 65. pants) vai kā trešā daļa deputātu (Satversmes 26. pants), kas tāpat ir konkrēts deputātu skaits – 37 deputāti. Šie skaitļi, Arveda Berga vārdiem, var veidot konstitucionālas “formulas”²⁰, algoritmus, ko konstitucionālais likumdevējs iestrādājis konstitūcijā ar kādu speciālu uzdevumu, kuru piemērojot iestājas iepriekš izsvērtas tiesiskas sekas. Šo algoritmu daba var būt dinamiska vai, tieši pretēji, konstanta. Piemēram, Satversmes 76. pantā ir noteikts algoritms $[2/3-3-2/3]$, kur pirmais lielums ir deputātu kvalificētais skaits $[2/3]$, otrais – Satversmes grozījumu obligātais lasījumu skaits $[3]$, bet trešais – deputātu balsu skaits, kuriem jānobalso par Satversmes grozījumiem $[2/3]$, lai tie tiktu pieņemti Saeimā. Ja noteiktās prasības pēc kvalificētā vairākuma $2/3-2/3$ ²¹ ir dinamiskas, tad trīs lasījumi ir konstants lielums. Konkrētā algoritma uzdevums ir piesaistīt deputātu vairumu (arī Saeimas opozīciju), bet mērķis – nodrošināt valsts konstitucionālo stabilitāti. Tas notiek, maksimāli samazinot iespējamību, ka pamatlikumā viegli varētu iekļūt acumirkļa izdevīguma radīti maznozīmīgi vai pat valsts stabilitāti apdraudoši grozījumi.²² Lai gan konstitucionālo algoritmu galvenā misija vairumā gadījumā ir orientācija uz vairākuma gribas fiksēšanu,²³ mēdz būt tādi algoritmi, kas veidoti, lai nodrošinātu mazākuma ekskluzīvās tiesības uz kādu konstitucionālu darbību.²⁴ Ir arī tādi, kas attur Valsts prezidentu no Saeimas atļaišanas²⁵ vai nodrošina amatpersonu ievēlēšanas procedūru.²⁶ Algoritmi, tāpat kā datorzinībās, arī konstitucionālās tiesībās ar matemātisku precizitāti pilda tiem paredzētos uzdevumus, un, tos pārskatot, var būtiski mainīties arī sagaidāmais rezultāts. Plašākā nozīmē konstitucionāla algoritma funkcijas pilda arī dažādi principi, piemēram, subsidiaritātes princips Eiropas Savienības kontekstā, jo tas kalpo par pamatu Savienības neekskluzīvo kompetenču īstenošanā. Minētais liek aizdomāties par to, kāpēc jēdziens “konstitucionāls algoritms” ir jāuzskata par atklātu un nenoteiktu juridisku jēdzienu.

²⁰ Satversmes sapulces un pirmo Saeimu deputāts Arveds Bergs algoritmu vietā lieto jēdzienu “formula” (sk. piemēram, Latvijas Republikas IV Saeimas II sesijas 2. sēdes 1932. gada 23. februāra stenogrammu).

²¹ Satversmes grozījumi tiek pieņemti, ja piedalās divas trešdaļas no absolūtā deputātu skaita 100, bet “par” nobalsojuši vismaz divas trešdaļas. Attiecīgi no 70 “par” jānobalso 47 deputātiem, no 78 “par” jānobalso 52, no 88 “par” jānobalso 59, no 91 “par” jānobalso 61, no 97 “par” jānobalso 65, bet no 100 “par” jānobalso 67, bet, ja ir sapulcējies minimālais deputātu skaits – 67 deputāti, tad “par” jānobalso 45 deputātiem.

²² Balodis R., Kuzņecovs A. Satversmes 76. panta komentārs. Latvijas Republikas Satversmes komentāri. V nodaļa. Likumdošana. Autoru kolektīvs prof. R. Baloža zinātniskā vadībā. Rīga: Latvijas Vēstnesis, 2019, 197., 199. lpp.

²³ Piemēram, 51. pants noteic, ka Valsts prezidentu var atlaist ar ne mazāk kā divu trešdaļu visu Saeimas locekļu balsu vairākumu vai ka 75. panta kārtībā ar divu trešdaļu balsu vairākumu pieņemta likuma steidzamība liedz Valsts prezidentam tiesības šādam likumam prasīt otrreizēju caurlūkošanu u. c.

²⁴ Tā, piemēram, Satversmes 26. pantā ir noteiktās vienas trešdaļas deputātu tiesības izveidot parlamentāras izmeklēšanas komisijas neatkarīgi no parlamenta vairākuma uzskatiem.

²⁵ Runa ir par Satversmes 48. un 50. pantu.

²⁶ Piemēram, amatpersonu ievēlēšanas procedūru algoritmi, kas izriet no Saeimas kārtības ruļļa 26. panta, Valsts prezidenta ievēlēšanas likuma 6., 9., 10. un 13. panta.

Konstitucionāla algoritma svarīga iezīme, līdzīgi kā matemātikā vai datorzinātnē, ir tajā ietvertais uzdevums, kas ar skaitli, daļskaitli vai skaitļu kopumu matemātiski veido kādu konkrētu rezultātu (stāvokli, situāciju). Algoritms ir obligatoriski pildāma pavēle, kas var būt ietverta kā Satversmē, tā likumā, kā arī valdības un pašvaldības noteikumos. Satversmes algoritmiem ir, protams, cits (visaugstākais) svars. Savukārt likumos esošiem algoritmiem ir jābūt sabalansētiem un izsvērtiem. Tie nedrīkst bez nopietna pamata iegrožot tautvaldību un tautas suverenitāti. Tiem jākalpo efektīvai tautai, nevis tās griba jāsasaista. Kopumā konstitucionāli algoritmi dod iespēju modelēt konkrētu rezultātu un vienlaikus konstitucionālā procesa dalībniekiem dod iespēju modelēt attiecīgo darbību sekas. Bez algoritmiem konstitūcijas nav iedomājamas un būtu vairāk politisks, nevis juridisks dokuments.

1.2. Konstitucionālo algoritmu ievērojama daļa – kvorumi

Būtisku konstitucionālo algoritmu normu daļu veido kvoruma (lat. *quorum*) panti. Latvijas Satversmē tādi ir, piemēram, Satversmes 14., 23., 51. u. c. panti. Tie ir Satversmē nostiprināti, un tālāk tos jau varam skatīt sazobē ar Saeimas kārtības ruļļa algoritmiem, piemēram, 23. pants jau tālāk atspoguļojas 46., 47. un 48. pantā u. tml., jo konstitucionālie algoritmi, protams, var būt ne tikai formālā Satversmē, bet arī likumos noteikti. Parasti kvorums tiek izteikts konkrētā skaitliskā formā vai procentuālā īpatsvarā,²⁷ kas izriet no sapulcē (sēdē) klātesošo vai, tieši pretēji, kopējā (absolūtā) locekļu skaita. Kvorumi kā konstitucionālie algoritmi parasti tiek izteikti daļskaitļos, taču mēdz būt arī izteikti skaitļu formā. Tas drīzāk ir juridiskas tehnikas un gaumes jautājums.²⁸

Kvorumu ideja ir iegūt “vispareizāko izteiksmi”²⁹ Saeimas lēmumos un tautas nobalsošanās. Vispareizākās izteiksmes ideja nav saistāma ar nekritisku, banālu vairākuma varas iemūžināšanu konstitucionāla apgrūtinājuma formā, jo katram kvorumam, īpaši jau paaugstinātam (!), ir jābūt loģiskam pamatojumam. Vispāratzītā skaidrojumā kvorums ir vairākums (*a majority of the entire body*) no attiecīgās institūcijas (piemēram, likumdevēja, uzņēmuma valdes, komitejas, komisijas, akcionāru u. c.) sapulces locekļiem. Ja konstitūcija, likums vai statūti nenosaka fiksētu kvorumu, tad par kvorumu jāuzskata to personu vairākuma balsis, kurām piemīt tiesībspēja balsot (*it consists of a majority of those entitled to act*).³⁰ Daudzviet parlamentos ir ieviesta prakse, ka pirms attiecīgā balsojuma tiek veikta

²⁷ Большой Юридический Словарь. Под ред. А. Я. Сухарева, В. Е. Крутских. 2-е изд. Москва: ИНФРА-М, 2002, с. 250.

²⁸ To labi apliecina likuma “Par tautas nobalsošanu, likumu ierosināšanu un Eiropas pilsoņu iniciatīvu” 2012. gada grozījumi, kad 22. pantā noteiktais algoritms no 10 000 vēlētājiem tika nomainīts uz “viena desmitā daļa vēlētāju”. Tikpat labi skaitlis 10 000 varētu tikt aizvietots ar skaitli 150 000, kas tas pats vien jau būtu (sk.: “Grozījumi likumā “Par tautas nobalsošanu, likumu ierosināšanu un Eiropas pilsoņu iniciatīvu”” (08.11.2012.). Latvijas Vēstnesis, 27.11.2012., Nr. 186.).

²⁹ Dišlers K. Ievads Latvijas valststiesību zinātnē. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2017, 148. lpp.

³⁰ Black’s Law Dictionary. 6th edition. St. Paul, Minnesota: West Publishing, 1990, p. 1256.

kvoruma klātesamības pārbaude. Šai pārbaudē tiek konstatēts, cik lemttiesīgo dalībnieku no lemttiesīgo dalībnieku absolūtā skaita piedalās sapulcē un vai to skaits ir pietiekams lēmuma pieņemšanai, resp., vai sapulce vispār ir lemttiesīga.³¹ Pēc tam, kad sapulce ir pārliecinājusies, ka tās dalībnieku “klātbūtne ir pietiekama” (*quorum praesentia sufficit*), norisinās balsojums par attiecīgu lēmumu.

No vienas puses, kvoruma nozīme ir nepieļaut, lai svarīgs lēmums netiktu pieņemts ar mazākuma balsīm, bet, no otras puses, paaugstināta kvoruma mērķis ir nepieļaut, lai īpaši svarīgos jautājumos lēmums tiktu pieņemts ar nepietiekamu vairākuma balsu skaitu. Pēdējais arī var nozīmēt būtisku, vairākumam svarīgu lēmumu bloķēšanu, lai gan šķietami tiek proponēts kā vairākuma gribas garants. Ietverot šādu palielinātu kvorumu konstitūcijā, var panākt noteiktu konstitucionālu jautājumu “iecementēšanu”, kas ir slikti, pat kaitīgi sabiedrībai. Latvijas tiesību zinātnē atzīts, ka kvoruma esamība ir obligāts priekšnoteikums Latvijas parlamentam pieņemto lēmumu juridiskajai leģitimitātei³² jeb, kā dēvējis profesors Kārlis Dišlers, “tiesiskam derīgumam”.³³ Izšķirošais vairākums bieži vien tiek apzīmēts kā “vismazākais”,³⁴ “minimālais”³⁵ vai “pietiekams”³⁶ sapulces dalībnieku skaits, resp., tas skaits, bez kura nevar uzsākt sapulci, lai vēlāk tās procedūras varētu atzīt par tiesiskiem,³⁷ bet lēmumus par atbilstošā kārtībā pieņemtiem. Jo augstāki tiek noteikti dalības, apstiprināšanas, kvalificētie kvorumi (panākot dalībnieku “gribas saspilēšanu”),³⁸ jo vairāk sapulces locekļu (vai tautas nobalsošanas dalībnieku) lēmums tuvinās konsensam (lat. *consensus*). Paaugstināts kvorums svarīgā jautājumā, bez kura nav iespējams galarezultāts, pēc savas būtības ir tuvs algoritma izpratnei datorzinātnē.³⁹

Mūsdienās Saeimā domstarpību kvorumu jautājumos praktiski nav, jo parlamenta procedūras ir strikti atrunātas Saeimas kārtības rullī un balsojumi tiek

³¹ Black's Law Dictionary. 6th edition. St. Paul, Minnesota: West Publishing, 1990, p. 1255.

³² Latvijas Republikas Satversmes komentāri. II nodaļa. Saeima. Autoru kolektīvs prof. R. Baloža zinātniskā vadībā. Rīga: Latvijas Vēstnesis, 2020, 379., 382. lpp.

³³ Dišlers K. Referendumu pielietošana un kvoruma jautājums. Jurists, 1930, Nr. 5(21), 131. lpp.

³⁴ Cambridge International Dictionary of English. Great Britain: Cambridge University Press, 1995, p. 1164.

³⁵ Sk., piemēram, Mozley & Whiteley's Law Dictionary. Eleventh Edition. Butterworths, 1993, p. 220; Bird R. Osborn's Concise Law dictionary. London: Sweet & Maxwell 1983, p. 227.

³⁶ Latviešu valodas vārdnīca. Rīga: Avots, 2006, 566. lpp.; Ilustrētā svešvārdu vārdnīca. Rīga: Avots, 2005, 414. lpp.; Latviešu valodas vārdnīca. Rīga: Avots, 2006, 566. lpp. Pieejams: <http://termini.lza.lv/term.php?term=kvorums&list=kvorums&lang=LV>; <https://lv.oxforddictionaries.com/skaidrojums/kvorums> [aplūkots 05.11.2021.].

³⁷ The Oxford dictionary for the Business World. Great Britain: Oxford University Press, 1993, p. 687; Krauklis V., Krauklis J., Ūķis G. Likumdošanas aktu terminu vārdnīca. Rīga: Senders R, 1999, 220. lpp.; Svešvārdu vārdnīca. Rīga: Jumava, 2007, 420. lpp.

³⁸ Latvijas Republikas IV Saeimas V sesijas 4. sēde 1933. gada 10. februārī. Latvijas Republikas IV Saeimas V sesija. 1933. gads. Rīga: Latvijas Republikas Saeimas izdevums, 149. lpp.

³⁹ Angļu-latviešu skaidrojošā datorvārdnīca. Rīga: Jumava, 1998, 33.–34. lpp.

fiksēti digitālā elektroniskās balsošanas sistēmā.⁴⁰ Cita lieta ir balsošana atvasināto publisko personu sapulcēs, kur bieži vien balsošanas procedūras nav strikti atrunātas statūtos un balsis skaita balsu skaitīšanas komisijas. Labs piemērs ir Latvijas Universitātes rektora vēlēšanas 2019. gadā, kad ar neskaidri atrunāto kvorumu un interpretācijām, kas saistītas ar balsu skaitīšanas rezultātiem, radija nopietnas tiesiskas neskaidrības,⁴¹ kas savukārt tika risinātas tiesā. Iepriekš minētais gan tikai apstiprina skaidri noteiktu algoritmu pozitīvo nozīmi tiesiskas noteiktības radīšanā.

Konstitucionālo algoritmu būtība tāpat ir ne tikai lielākas legimitātes radīšana, bet konkrēta, iepriekš prognozējama rezultāta apzināta veidošana, kuram jāapmierina iespējami lielāka daļa balsotāju. Saeimas lēmumu gadījumā nozīmē attiecīgi arī opozīcijas iesaisti lēmuma atbalstīšanā.⁴² Tāda ir jēga balsojumiem, kur tiek prasīts divu trešdaļu deputātu balsu kvorums parlamentā, piemēram, vēlot valsts prezidentu (piemēram, Libānā, Ungārijā, Kosovā un Grieķijā).⁴³ Augsti kvorumi un kvalificētie balsu vairākumi konstitūciju grozīšanai vienpalātu parlamentā (piemēram, Igaunijā)⁴⁴ tiek noteikti ar analogisku mērķi. Tas pats nodoms ir gadījumos, kad augsts kvorums noteikts divpalātu parlamentu abās palātās.⁴⁵ Bez šaubām, kvorumi ir juridisks apgrūtinājums lēmuma pieņemšanai, tāpat kā tautas nobalsošanā prasība pēc lielāka (kvalificēta) balsu vairākuma būtiskāko lēmumu pieņemšanā. Jo attiecīgi vairāk cilvēku referendumā kādu lēmumu atbalsta, jo kvantitatīvi augstāka ir arī lēmuma atzīšanas pakāpe.⁴⁶ Balsotāju vairākums

⁴⁰ Balsošana Saeimas sēdēs notiek atklāti ar elektroniskās balsošanas iekārtas SEBI palīdzību vai ar vēlēšanu zīmēm, un tādēļ viegli noskaidrojama gan deputātu "klātesamība" sēdē (Satversmes 22., 24., 68., 76. pants), gan balsojuma izvēlne (Saeimas kārtības ruļļa 30.¹, 126., 140., 144., 146. pants). Deputātam, lai tas varētu piedalīties Saeimas sēdē un balsojumos, ir jāievieto uz sava galda esošajā SEBI pultī sava personālā tautas priekšstāvja identifikācijas karte. Tikai pēc tam, kad SEBI ievietotā balsošanas karte ir atpazīta, deputāts kļūst SEBI un pārējiem kolēģiem "redzams" jeb "klātesošs" un arī pieskaitīts pie sēdes dalībnieku kvoruma. SEBI ir agrāko balsu skaitītāju darba pienākumu mantiniece, kas mūsdienās konstatē nepieciešamo kvorumu, pilda balsu skaitīšanas uzdevumu, arhivē un atrāda uz sēžu zāles ekrāniem balsojuma rezultātu (sk.: Balodis R. Par priekšlikumu svītrot no Saeimas kārtības ruļļa iespēju deputātiem atturēties. Jurista Vārds, 10.10.2017., Nr. 42).

⁴¹ Sk.: Par Latvijas Universitātes rektoru: Ministru kabineta rīkojums. Latvijas Vēstnesis, 30.08.2019., Nr. 177. Pieejams: <https://likumi.lv/ta/id/309078-par-latvijas-universitates-ektoru>; Muiznieku apstiprina LU rektora amatā. Pieejams: <https://www.apollo.lv/6933860/muiznieku-apstiprina-lu-rektora-amata>; <https://nra.lv/latvija/282437-saeima-uzklausa-solas-nejaujakties-lu-strida-lieta.htm> [aplūkots 05.11.2021.].

⁴² Neimanis J. Satversmes 24. panta komentārs. Latvijas Republikas Satversmes komentāri. II nodaļa. Saeima. Autoru kolektīvs prof. R. Baloža zinātniskā vadībā. Rīga: Latvijas Vēstnesis, 2020, 382. lpp.

⁴³ Balodis R., Kārklīņa A., Hahelis K. B. Salīdzinošs ieskaits valsts prezidentu ievēlēšanas modeļos. Latvijas Republikas Satversmes komentāri. III nodaļa. Valsts prezidents. IV nodaļa. Ministru kabinets. Autoru kolektīvs prof. R. Baloža zinātniskā vadībā. Rīga: Latvijas Vēstnesis, 2017, 33. lpp.

⁴⁴ Sk. Igaunijas konstitūcijas 166. pantu. Pieejams: https://www.constituteproject.org/constitution/Estonia_2015?lang=en [aplūkots 03.11.2021.].

⁴⁵ Piemēram, Vācijā konstitūciju grozījumiem ir jāiztur Bundestāga un Bundesrāta divu trešdaļu deputātu atbalsts (sk. Vācijas Pamatlikuma 79. pantu). Pieejams: https://www.constituteproject.org/constitution/German_Federal_Republic_2014?lang=en [aplūkots 03.11.2021.].

⁴⁶ Neimanis J. Satversmes 24. panta komentārs. Latvijas Republikas Satversmes komentāri. II nodaļa. Saeima. Autoru kolektīvs prof. R. Baloža zinātniskā vadībā. Rīga: Latvijas Vēstnesis, 2020, 381.–382. lpp.

apliecina “nepārprotamo gribu”,⁴⁷ vienlaikus paaugstināta kvoruma prasība kā algoritms var liecināt par pretēju tendenci – par sākotnēju konstitucionālā likumdevēja ieceri nepieļaut vairākuma lēmuma pieņemšanu (piemēram, kā tas ir Latvijas gadījumā ar Satversmes 77. un 79. pantu, jo tie padara Satversmi par “praktiski negrozāmu”).⁴⁸ Kvorumu samērīguma ievērošana referendumu gadījumā⁴⁹ ir saistīta ar tautvaldības būtību, jo nedrīkst ne tikai ļaut kādai nelielai grupai uzspiest vairākumam savu kārtību pret vairākuma gribu, bet arī ar nepārvaramu kvorumu faktiski bloķēt vairākumam tiesību paust savu gribu.

2. Kvorumu izcelsme un konstitucionālā loma

Kā jau bija norādīts, kvorumi balstās uz vairākuma principu, kas ir tuvu esošs arī demokrātijas jēdziena kodolam, kurš ietver ideju par sabiedrības vairākuma gribas īstenošanu.⁵⁰ “Piepildīts kvorums”,⁵¹ kas ir “neapstrīdams apliecinājums” attiecīgā lēmuma leģitimitātei un vairākuma princips kā tā pierādījums, nav demokrātijas izgudrojums. Sapulces dalībnieku balsu vairākums, kas ir pamatā kāda jautājuma izlemšanā, bija loģisks risinājums jau pirmatnējās sabiedrībās. Tas balstās uz spēku līdzsvara ideju starp vienlīdzīgajiem un garantē miermīlīgu jeb kompromisa lēmumu.

2.1. Pirmsākumi

Moderno sapulču un to algoritmu pirmsākumi meklējami senatnē, kad pirmās cilvēku grupas, kurām pamatā bija kopīga darbošanās, izcelšanās un asinsradniecība, sanāca uz dzimtas, klana, ģints vai cilts padomi, lai ko izlemtu. Nav grūti iztēloties, ka akmens laikmetā mūsu senči – nomadi, pirms pamest noplicināto nometni un doties meklēt auglīgākas un ar medījumiem bagātākas vietas, sapulcējās kopīgā apspriedē. Balsu vairākums šais pirmējās sapulcēs bija izšķirošais galīgā lēmuma formēšanā.

Mūsdienu sekulārajā pasaulē liekas neticami, bet liels pienesums sapulču organizācijā un lēmumu pieņemšanā, izpratnes formēšanas veidošanā ir tieši Romas Katoļu baznīcai. Tieši kristīgā baznīca cauri tumšajiem viduslaikiem ir sevī iznesusi savulaik absorbēto Senās Romas sapulču mākslu. Sapulces kā

⁴⁷ Latvijas Republikas IV Saeimas V sesijas 4. sēde 1933. gada 10. februārī. Latvijas Republikas IV Saeimas V sesija. 1933. gads. Rīga: Latvijas Republikas Saeimas izdevums, 149.–150. lpp.

⁴⁸ Ņikuļceva I. Satversmes 77. panta komentārs. Latvijas Republikas Satversmes komentāri. V nodaļa. Likumdošana. Autoru kolektīvs prof. R. Baloža zinātniskā vadībā. Rīga: Latvijas Vēstnesis, 2019, 269. lpp.

⁴⁹ Referendumu kvorumu vājā vieta ir idealizēts tiesībspolitisks pieņēmums par vēlētāju apzinīgumu (politisko aktivitāti, ieinteresētību valsts pārvaldībā) un politiskās elites nekad nepārejošais kārdinājums noteikt augstus kvorumus, lai tādējādi aizsargātos no neprognozējamās tautas gribas.

⁵⁰ Satversmes tiesas 19.05.2009. spriedums lietā Nr. 2008-40-01. Secinājumu daļas 11. punkts.

⁵¹ Turpat.

pārvaldības rīku baznīca izkopa jau pirmajos kristietības trīs gadsimtos. Kristieši no varas slepus pulcējās katakombās un balsojot lēma ne tikai par kopienas iekšējiem jautājumiem, bet bieži par civiltiesiskiem strīdiem. Kristiešiem ticība aizliedza savus strīdus risināt romiešu tiesās, jo tur bija jāzvēr dievietei Temīdai. Vēlāk pēc kristīgās baznīcas legalizācijas sapulču organizācijas prasmes tika bagātinātas ar praksi, kas aizgūta no romiešiem. Izsmalcināto romiešu sapulču sistēmas pamatmērķis bija nodrošināt elites pārākumu lēmumu pieņemšanā, caur lēmumu apstiprināšanas kārtību pildot iepriekš modelētu galarezultātu.⁵² Par šo seno pieredzi var pārliecināties, pašķirstot šobrīd spēkā esošo baznīcas Kanonisko tiesību kodeksu (*Codex juris canonici*), kur virkne kanonu (158.–183. kanons) veltīti Romas Katoļu baznīcas kanonisko vēlēšanu procedūrai, kandidātu izvirzīšanai, balsojumam, sapulces leģitimitātei, kompromisu meklējumiem sapulcē, balsu skaitīšanai, apelācijas kārtībai un daudziem citiem jautājumiem, kas saistās ar baznīcas amatpersonu sapulču rīkošanu.⁵³ No baznīcām sapulču praksi daļēji pārņēma arī pirmie parlamenti Francijā, Spānijā un Lielbritānijā. Vispār jau mūsdienu likumdevēju sapulču iedīgļi meklējami Skandināvijā, kur balsojumos ar sapulces dalībnieku balsu vairākumu jau 790. gadā Islandes Altingā tika gan lemti lokāli un komunāli jautājumi (piemēram, kanalizācijas grāvju rakšana, laupījuma (vergu un sudrablietu) sadalījums), gan arī apstiprināti jauni sirojumi uz Kurzemi vai Angliju. Vikingi kopsapulcēs ar balsu vairākumu vēlēja arī savus monarhus (piemēram, Zviedrijas karaļus Magnusu Ēriksonu (1319) un Gustavu (1523)). Vēlāk Eiropā šādu karaļu ievēlēšana izvērtās elektoru kolēģiju (piemēram, Sv. Romas impērijā, Venēcijas Republikā un Polijas–Lietuvas valstī) formā. Elektoru sapulces ar laiku aizstāja troņmantošanas institūts,⁵⁴ bet parlamentos, par ko transformējās tautas sapulces Lielbritānijā, Prūsijā, Vācijā, Japānā u. c., 19. gadsimtā attīstījās konstitucionālo algoritmu institūts. Parlamenti tolaik tika formēti no monarhu norīkotām personām (augšpalātā) un kārtām (apakšpalātās), kas nozīmēja, ka šādos parlamentos tika nodrošināta vien karaļvalsts elites vara. Algoritmu pamatjēga uz to brīdi bija garantēt kādas noteiktas grupas (augstmaņa +

⁵² Lēmumi pirmsimpērijas sapulcēs tika pieņemti ar attiecīgās sapulces dalībnieku vairākuma balsīm, galīgais lēmums bija atkarīgs no citu sapulču (t. s. kūrīju komīciju) lēmumiem. Izšķirošais vārds šādā sapulču sistēmā tika saglabāts bagātājiem romiešu pilsoņiem (aristokrātijai). Sapulcēm bija plaša kompetence, taču tajās tika nodrošināta elites vara, jo sapulcēs apsprieda tikai maģistrātu ierosinātus un senātā iepriekš apstiprinātus jautājumus. Sapulcēm nebija likumdošanas iniciatīvas tiesību. Romā bija vairāki tautas sapulču veidi: kūrījas, centūrījas un tribu komīcijas. Sapulces pamazām bija spiestas demokratizēties plebeju un patriciešu cīņā (Senās Romas vēsture. Kuziščina V. redakcijā. Rīga: Zvaigzne, 1984, 65.–67. lpp.; sk. arī: Birziņa L. Romiešu tiesības. Mācību līdzeklis. Rīga: Poligrāfists, 1997, 8. lpp.).

⁵³ Piemēram, 173. kanons paredz, ka no sapulces dalībnieku vidus ir jānozīmē balsu skaitīšanas komisija, minimums, divu cilvēku sastāvā. Balsu skaitītāju pienākumos ietilpst pārbaudīt vēlēšanu biļetenus, pārliecināties par to derīgumu, salīdzināt biļetenu skaitu ar klātesošo balsotāju skaitu utt. (sk.: A translation of Codex Iuris Canonici. Kiberia Editrice Vaticana, Vatican City, 1983, p. 55).

⁵⁴ Balodis R., Kārklīņa A., Hahelis K. B. Salīdzinošs ieskats valsts prezidentu ievēlēšanas modeļos Latvijas Republikas Satversmes komentāri. III nodaļa. Valsts prezidents. IV nodaļa. Ministru kabinets. Autoru kolektīvs prof. R. Baloža zinātniskā vadībā. Rīga: Latvijas Vēstnesis, 2017, 25. lpp.

monarha jeb elites) varu. Paradoksāli, bet, attīstoties demokrātijai pasaulē, šie paši algoritmi mainīja savu būtību, tie sāka nodrošināt vairākuma jeb tautas varu.⁵⁵

2.2. Konstitucionālisma ietekme

Līdz ar pirmās rakstītās konstitūcijas (ASV, 1787) parādīšanos, attīstoties pārstāvniecības demokrātijai un vispārējām vēlēšanu tiesībām, sāka parādīties sarežģītāki algoritmi, pie kam liela daļa no tiem bija tieši kvorumi. No konstitūcijas uz konstitūciju sāk ceļot dažādu kvorumu variācijas un izpratne par kvorumiem, lai arī daudzviet konstitūcijās kvoruma regulējumu neatrast, jo salīdzinoši bieži šie parlamenta kvorumu regulējumi tiek ietverti nevis konstitūcijas tekstā, bet parlamentu kārtības ruļļos.⁵⁶ Šie parlamenta procedūru noregulējumi turklāt bieži vien nav likumi, kā, piemēram, Latvijā. Tas ļauj parlamentam brīvāk realizēt savu autonomiju un kazuistiskās situācijas atrisināt efektīvāk. Ņemot vērā pirmās rakstītās konstitūcijas – ASV Konstitūcijas (*Cinstitution of the United States*) – ievērojamo ietekmi uz konstitucionālo algoritmu attīstību, ir vērts īpaši tai pievērsties. ASV Konstitūcija parādīja pasaulei visai sarežģītu piemēru, jau sākot ar Konstitūcijas apstiprināšanu, jo tajā noteiktie konstitucionālie algoritmi nav no vienkāršajiem. Pirmkārt, ASV Konstitūciju apstiprināja ar trim ceturtdaļām savienības pavalstu vairākumu. Otrkārt, Konstitūcijā izrādīts īpašs respekts pret augšpalātas senatoriem, jo ASV Konstitūcijas 2. panta pirmajā daļā noteikts, ka par lēmumu ierobežotu kāda senatoru runas laiku ir jānobalso vismaz trīs piektdaļām ASV senatoru! Laika gaitā ASV Konstitūcijā tika ietverta arī virkne jaunu algoritmu. Labs piemērs ir ASV Konstitūcijas 12. labojums (1804), kas iedibina interesantu algoritmu – Valsts prezidenta ievēšanu ārpus elektorū sapulces.⁵⁷ Vispār jau svarīgi ir atzīmēt, ka ASV Konstitūcijā ir ietverts arī pats jēdziens “kvorums”⁵⁸ – tas apzīmēja sapulces locekļu minimālo skaitu, ar kādu sapulce ir

⁵⁵ Skatīt raksta nodaļu “Konstitucionālie algoritmi jeb formulas”.

⁵⁶ Latvijas Republikas Satversmes komentāri. II nodaļa. Saeima. Autoru kolektīvs prof. R. Baloža zinātniskā vadībā. Rīga: Latvijas Vēstnesis, 2020, 378. lpp.

⁵⁷ Nesekmīga elektorū balsojuma gadījumā Konstitūcijā tiek noteikts, ka ASV Kongresa Pārstāvju palātai ar divu trešdaļu deputātu balsīm ir tiesības ievēlēt Valsts prezidentu. ASV Konstitūcijas rakstītāji ir nopietni piedomājuši arī pie citiem elementiem, kas ļauj iziet no konstitucionāliem strupeļiem. Tā ASV viceprezidentam ir paredzēta izšķirošā balss, kuru izmanto tikai tad, kad likumdevēja sapulcē balsis sadalās līdzīgi. ASV Konstitūcijas 1. panta trešajā daļā ir noteikts: “Savienoto Valstu viceprezidents ir Senāta priekšsēdētājs, bet balso tikai gadījumā, ja balsis dalās uz pusēm.” (Sk. ASV Konstitūcijas 5. pantu. Pieejams: https://www.constituteproject.org/constitution/United_States_of_America_1992?lang=en [aplūkots 10.05.2021.].)

⁵⁸ No ASV Konstitūcijas 1. panta piektās daļas izriet, ka kvorums ir “puse palātas locekļu + 1”. Minētā norma skan šādi: “1. Katra palāta izlemj jautājumus par vēlēšanu rezultātiem, pilnvarām un tās locekļu ievēšanas tiesiskumu, palātas vairākums veido kvorumu lietu kārtīšanai (*Majority of each shall constitute a Quorum to do Business*); bet palāta arī mazākā sastāvā var pārņest sēdes no vienas dienas uz otru, un tai ir tiesības lietot pret sēdes neapmeklējošiem locekļiem tādas sankcijas un soda mērus, kādus palāta uzskata par nepieciešamiem, lai panāktu sēžu apmeklēšanu.” (Sk. ASV Konstitūcijas 5. pantu.)

tiesīga sanākt kopā un pieņemt lēmumus.⁵⁹ Salīdzināšanai – Latvijas Satversmē, atšķirībā no Saeimas kārtības ruļļa, vārdu “kvorums” neatrast. Par kvorumiem un parlamentiem ir jāteic, ka lielum lielais pasaules valstu vairums konstitūcijās tomēr ir ietvēris kvorumus, kas nosaka parlamenta sēžu sanākšanas leģitimitāti. Pēc tam valsts konstitucionālais likumdevējs, ja to īpaši vēlas, nosaka algoritmus jau citiem specifiskiem gadījumiem, piemēram, budžeta vai konstitūcijas grozījumu pieņemšanai u. c. Attiecībā uz parlamenta sēžu leģitimitāti pasaules valstu konstitūcijās ir identificējami četrus veidu modeļi:

1. Parlamenta sēdes leģitīmas neatkarīgi no tā, cik deputātu sapulcējas. Tā, piemēram, Izraēlā, kur nav viena pamatdokumenta, ko uzskatīt par konstitūciju, Izraēlas Knesets sanāk kopā (un arī pieņem lēmumus) neatkarīgi no klātesošo locekļu skaita.⁶⁰ Savukārt Apvienotajā Karalistē apakšpalātā ar deputātu kopējo skaitu 650 parlamenta sēžu kvorumam ir pietiekami, ja sēdē piedalās 40 parlamenta deputātu.⁶¹ Šai gadījumā ir jāsaprot, ka algoritma neesamība pēc būtības ir apzināta izvēle un tātad tas ir algoritms.
2. Parlamenta sēde leģitīma, ja uz sēdi ir sapulcējušies viena trešā daļa (piemēram, Austrija,⁶² Kipra,⁶³ Slovākija⁶⁴) no visiem parlamenta locekļiem (no absolūtā skaita). Šādai izvēlei ir krietni vairāk priekšrocību, jo ārkārtēju situāciju gadījumā parlamenta lēmumiem sniedz leģitimitāti.
3. Parlamenta sēde leģitīma, ja uz sēdi ir sapulcējušies puse no parlamenta locekļu absolūtā skaita. Šo kvorumu ir izvēlējušies Latvija, un tāds ir vēl Polijā un Šveicē.⁶⁵ Arī Francijas pirmajā konstitūcijā (1791) bija noteikts, ka lemtspējas kvorums ir puse no parlamenta⁶⁶ deputātiem.

⁵⁹ Protams, var būt gadījumi, kad sanākšanas kvorums var atšķirties no lēmuma pieņemšanas kvoruma. Tā, piemēram, ASV Kongresa palātas var sanākt arī, ja deputātu ir mazāk par pusi, taču šai sēdē viņi nevar pieņemt lēmumus, bet debatēt. Kolumbijas konstitūcijā savukārt noteikts, ka parlaments un tā komisijas nedrīkst atklāt sēdes, ja dalībnieku skaits ir mazāks par vienu ceturto daļu no parlamenta locekļu skaita. Tomēr turpat arī norādīts, ka lēmumus drīkst pieņemt tikai tad, ja dalībnieku skaits ir vairāk par pusi kopskaita (sk. Kolumbijas konstitūcijas 145. pantu. Pieejams: https://www.constituteproject.org/constitution/Colombia_2015?lang=en [aplūkots 18.05.2021.].

⁶⁰ Sk. Kneseta likuma 24. pantu. Pieejams: https://www.constituteproject.org/constitution/Israel_2013?lang=en [aplūkots 18.05.2021.].

⁶¹ Danovskis E. Satversmes 23. panta komentārs. Latvijas Republikas Satversmes komentāri. II nodaļa. Saeima. Autoru kolektīvs prof. R. Baloža zinātniskā vadībā. Rīga: Latvijas Vēstnesis, 2020, 379. lpp.

⁶² Sk. Austrijas konstitūcijas 31. pantu. Pieejams: https://www.constituteproject.org/constitution/Austria_2013?lang=en [aplūkots 18.05.2021.].

⁶³ Sk. Kolumbijas konstitūcijas 77. pantu.

⁶⁴ Sk. Slovākijas konstitūcijas 84. pantu. Pieejams: https://www.constituteproject.org/constitution/Slovakia_2017?lang=en [aplūkots 18.05.2021.].

⁶⁵ Turpat.

⁶⁶ Saskaņā ar Francijas 1791. gada konstitūcijas 3. sadaļas 1. nodaļas 5. pantu parlamenta locekļu kopējais skaits bija noteikts 745, taču parlaments tiesīgs pieņemt likumus, ja skaits nav mazāks par 373. Pieejams: <https://web.archive.org/web/20111217062556/http://sourcebook.fsc.edu/history/constitutionof1791.html>

4. Parlamenta sēde leģitīma, ja uz sēdi ir sapulcējies “vairākums no visiem parlamenta locekļiem” (puse no absolūtā skaita + viens deputāts). Šāda kārtība ir vēl, piemēram, Beļģijā,⁶⁷ Lietuvā⁶⁸ un Igaunijā.⁶⁹

Konstitucionālos algoritmus kā vairākuma varas nodrošināšanas instrumentus ir jāsaista ne tikai ar likumdevēja sapulču leģitimitātes konstatācijām, bet arī kalkūlējot un nosakot paaugstinātu deputātu skaitu, kas tiek prasīts, lai varētu parlamentā pieņemt konstitūcijas grozījumus. Turklāt atsevišķās valstīs algoritmē arī konstitūcijas grozījumu iniciēšanu un to nodošanu parlamenta izskatīšanai. Atkarībā no attiecīgās valsts konstitucionālā likumdevēja ieskatiem tā var būt viena pietā daļa no parlamenta deputātiem, kas var būt tiesīga iniciēt konstitūcijas grozījumus (piemēram, Igaunijā un Krievijā),⁷⁰ vai viena ceturtdaļa deputātu (piemēram, Lietuvā un Bulgārijā),⁷¹ vai pat vesela trešā daļa deputātu (piemēram, Jemenā, Mozambikā, Ukrainā, Turcijā).⁷² Savukārt ASV Konstitūcija paredz, ka katra no Kongresa palātām⁷³ ir tiesīga rosināt grozījumus, ja to atbalsta divas trešdaļas deputātu (abās palātās). Papildus tam ASV Konstitūcijas labojumus var ierosināt arī 2/3 federācijas subjektu konventi (īpaši sasauktie orgāni).⁷⁴

Tāpat atkarībā no attiecīgās valsts iekārtas veida (unitāra vai federāla modeļa), parlamenta palātu skaita (vienas vai divām) un pašas konstitūciju grozīšanas paveida (stingra vai sevišķi apgrūtināša) ir novērojama visai plaša kvoruma dažādība konstitūcijas grozījumu apstiprināšanā. Par izplatītu ir jāpieņem “kvalificētā vairākuma kvorums”, kad konstitūcijas grozījumi ir jāapstiprina divām trešdaļām no parlamenta deputātu absolūtā skaita (piemēram, Lietuvā, Bulgārijā, Slovēnijā, Portugālē un Ungārijā).⁷⁵ Retāk ir novērojams “trīs ceturtdaļu kvorums”

⁶⁷ Sk. Beļģijas konstitūcijas 38. pantu. Pieejams: https://www.constituteproject.org/constitution/Belgium_2014?lang=en [aplūkots 18.05.2021.].

⁶⁸ Sk. Lietuvas Seima kārtības rullja 113. pantu. Pieejams: <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAD/d97660702cf511e883c7a8f929bfc500?jfwid=39x432mh7> [aplūkots 18.05.2021.].

⁶⁹ Sk. Igaunijas konstitūcijas 77. pantu.

⁷⁰ Sk. Igaunijas konstitūcijas 161. pantu, Krievijas konstitūcijas 134. pantu.

⁷¹ Sk. Lietuvas konstitūcijas 147. pantu, Bulgārijas konstitūcijas 154. pantu. Pieejams: https://www.constituteproject.org/constitution/Bulgaria_2015?lang=en [aplūkots 03.09.2018.].

⁷² Sk. Jemenas konstitūcijas 158. pantu. Pieejams: https://www.constituteproject.org/constitution/Yemen_2015?lang=en [aplūkots 03.09.2018.], Mozambikas konstitūcijas 291. pantu, Turcijas konstitūcijas 175. pantu. Pieejams: https://www.constituteproject.org/constitution/Turkey_2017?lang=en [aplūkots 03.09.2018.], Ukrainas konstitūcijas 154. pantu. Pieejams: https://www.constituteproject.org/constitution/Ukraine_2016?lang=en

⁷³ ASV rosināt Konstitūcijas grozījumus var arī 2/3 daļas pavalstu – federācijas subjektu. Tādā gadījumā ir jāsauc īpaša Konstitucionālā sapulce, kurai jāizskata zemju likumdevējasapulču pieprasījums. Sk. ASV Konstitūcijas 5. pantu.

⁷⁴ Turpat.

⁷⁵ Sk. Igaunijas konstitūcijas 166. pantu, Lietuvas konstitūcijas 148. pantu, Vācijas Pamatlikuma 79. pantu, Bulgārijas konstitūcijas 155. pantu. Pieejams: https://www.constituteproject.org/constitution/Bulgaria_2015?lang=en; Slovēnijas konstitūcijas 169. pantu. Pieejams: https://www.constituteproject.org/constitution/Slovenia_2016?lang=en; Ungārijas konstitūcijas 24. pantu. Pieejams: https://www.constituteproject.org/constitution/Hungary_2016?lang=en; Portugāles konstitūcijas 286. pantu. Pieejams: https://www.constituteproject.org/constitution/Portugal_2005?lang=en

(piemēram, Mongolijā).⁷⁶ Divpalātu parlamentos kvorums, kas nepieciešams konstitūcijas apstiprināšanai, var būt noteikts vai nu abās palātās, vai arī tikai vienā palātā. Piemēram, lai Vācijā, Indijā konstitūcijas grozījumus varētu pieņemt, tiem ir jāiegūst atbalsts abās palātās, turklāt katrā no tām jāsaņem divu trešdaļu atbalsts no deputātu absolūtā skaita.⁷⁷ Tai pašā laikā ir valstis, kur divu trešdaļu apstiprināšanas kvorums prasīts tiek tikai no apakšpalātas (piemēram, Polijā).⁷⁸ Tāpat federālās valstīs konstitūcijas grozīšanā bieži tiek iesaistīti arī federācijas subjekti (piemēram, ASV un Austrālijā). Dažreiz kvorums tiek prasīts no parlamenta, lai konstitūcijas grozījumus varētu nodot visas tautas nobalsošanai (piemēram, Igaunijas parlamentā par šādu soli jānobalso trīs piektdaļām deputātu,⁷⁹ Turcijā⁸⁰ – trīs ceturtdaļām deputātu, turklāt aizklātā balsojumā utt.). Ir valstis, kur parlamentam, attiecīgos konstitūcijas pantus grozot, kā tas ir Latvijas gadījumā, grozījumi, lai tie iegūtu juridisku spēku, jānodod tautas nobalsošanai automātiski. Vispār konstitucionālie kvorumi konstitūcijās tiek noteikti ne vien parlamenta sēdēm, bet arī pašam vēlētajū kopumam, izsakot gribu tautas nobalsošanā. Ir atsevišķas valstis, kur ir pretēja tendence un kvorumi vispār netiek noteikti pat tādos svarīgos jautājumos kā dalība Eiropas Savienībā, tad darbojas balsu vairākums (piemēram, Lielbritānijā⁸¹ un Īrijā).⁸² Tas gan nenozīmē, ka, pirms rīkot tautas nobalsošanu, nebūtu jāsaņem parlamenta palātu un dažkārt arī valdības vai valsts galvas piekrišana (piemēram, Šveicē).⁸³ Ir, protams, arī pretēji piemēri, kad tiek noteikti ārkārtīgi augsti referendumu dalības un apstiprināšanas kvorumi. Piemēram, Lietuvā pusei balsstiesīgo referendumā vajag nobalsot, lai varētu grozīt konstitūcijas nodaļas, kas regulē valsts pamatus un nosaka konstitūcijas grozīšanas kārtību. Lai Lietuvā varētu grozīt konstitūcijas 1. pantu (noteic, ka Lietuva ir demokrātiska valsts), ir jānobalso trīs ceturtdaļām (Lietuvas konstitūcijas 148. p.)

⁷⁶ Sk. Mongolijas konstitūcijas 69. pantu. Pieejams: https://www.constituteproject.org/constitution/Mongolia_2001?lang=en

⁷⁷ Sk. Vācijas Pamatlikuma 79. pantu, Indijas konstitūcijas 368. pantu. Pieejams: https://www.constituteproject.org/constitution/India_2016?lang=en [aplūkots 13.09.2018.].

⁷⁸ Polijā 60 dienu laikā pēc apakšpalātas balsojuma konstitūcijas grozījumiem jāsaņem augšpalātas atbalsts, kur nepieciešams vien absolūtais balsu vairākums. Turklāt grozījumi konstitūcijā abām palātām ir jāpieņem nemainīgā redakcijā (sk. Polijas konstitūcijas 235. pantu. Pieejams: https://www.constituteproject.org/constitution/Poland_2009?lang=en).

⁷⁹ Sk. Igaunijas konstitūcijas 167. pantu.

⁸⁰ Sk. Turcijas konstitūcijas 175. pantu.

⁸¹ Piemēram, Lielbritānijas 2016. gada breksita referendumā piedalījās 72,21% no reģistrētajiem balsstiesīgajiem un par izstāšanos no ES nobalsoja 51,89% britu, kas bija piedalījušies vēlēšanās, un tas bija pietiekami.

⁸² Sk., piemēram, Īrijas konstitūcijas 46. pantu. Pieejams: https://www.constituteproject.org/constitution/Switzerland_2014?lang=en

⁸³ Sk., piemēram, Šveices konstitūcijas 142. pantu. Pieejams: https://www.constituteproject.org/constitution/Ireland_2019?lang=en; Dānijas konstitūcijas 42. pantu. Pieejams: https://www.constituteproject.org/constitution/Denmark_1953?lang=en

vēlētāju, kas praktiski padara attiecīgo normu par negrozāmu.⁸⁴ Valstīs, kur tautas nobalsošanām tiek noteikti dalības vai apstiprinājuma kvorumi, tie ir nopietns rīkošanas un lēmuma pieņemšanas apgrūtinājums pat par tādiem jautājumiem, kas interesē lielu daļu nācijas. Labs piemērs ir Ungārijā, kur, lai referendums būtu leģitīms, tajā jāpiedalās vairākumam vēlētāju, bet apstiprināšanas kvorums ir vairākums no piedalījušos skaita, taču realitātē augstais dalības kvorums neļauj referendumu uzskatīt par notikušu.⁸⁵ Minētais liek aizdomāties par britu pieredzi kā labāku tautvaldības realizācijai, jo parlaments ar savu mandātu leģitimizē (vai tieši pretēji) referendumu un nevis algoritmi, kas drīzāk iekonservē politiskus jautājumus, neļaujot sistēmai rast risinājumu no politiskā strupceļa.

3. Ieskats Satversmes algoritmos

Konstitūcijas tiek rakstītas ar pārliecību par to ilgspēju,⁸⁶ un ar šādu domu savulaik tika veidota arī Latvijas Satversme. Atšķirībā no valstīm, kur jau ir izveidojušās konstitucionālās tradīcijas un agrāk ir tikušas pieņemtas konstitūcijas, kas konstitucionālajam likumdevējam liek izvērtēt valsts konstitucionālo risinājumu plusus un mīnus, analizējot savu pieredzi, Satversme tika rakstīta *ad litteram*⁸⁷ no “tukšas lapas” un “pie konferences galda”.⁸⁸ Satversme tapa politiskā cīņā, pārņemot citu valstu konstitucionālos risinājumus, un šobrīd diskutablākie Latvijas Satversmes noregulējumi ir tapuši sarežģītā kompromisu sabalansēšanas ceļā. Ne pašu risinājumu sabalansēšanā, bet atšķirīgo politisko partiju paustu uzskatu reducēšanā uz blāviem kompromisiem. Plaša sabiedrība diskusijās par Satversmes normām netika iesaistīta, jo sabiedrība bija sašķelta un vai tas arī praktiski nedz būtu iespējams... Satversmes projekts tapa tādā kā konstitucionālā laboratorijā – Satversmes izstrādes komisijas pirmajā apakškomisijā – un vēlāk tika slīpēts Satversmes izstrādes komisijā un arī Satversmes sapulces kopsēdēs 1921. gada pašā nogalē (otrais lasījums) un 1922. gada pavasarī (trešais lasījums).

⁸⁴ Ņikuļceva I. Satversmes 77. panta komentārs. Latvijas Republikas Satversmes komentāri. V nodaļa. Likumdošana. Autoru kolektīvs prof. R. Baloža zinātniskā vadībā. Rīga: Latvijas Vēstnesis, 2019, 265. lpp.

⁸⁵ Tā 2016. gadā Ungārijā notika t. s. “migrantu kvotu referendums”, kur vēlētājiem bija jāatbild uz jautājumu “Vai jūs vēlaties, ka Eiropas Savienība ir tiesīga noteikt obligātu neungāru pilsoņu iemītnāšanu Ungārijā bez Nacionālās asamblejas piekrišanas?”. Par spīti tam, ka 98% no referendumā piedalījušos vēlētāju skaita noraidīja Eiropas Savienības lēmumu dominanci pār nacionālā parlamenta lēmumiem, referendums izgāzās, jo tajā piedalījās vien tikai 41% balsstiesīgo vēlētāju. (Tieslietu ministrija. Ārvalstu konstitucionālo tiesību aktualitātes. Jurista Vārds, 29.08.2017., Nr. 36(990)). Minētais, manuprāt, spilgti ilustrē arī Latvijas pieredzi, jo, par spīti ļoti lielai sabiedrības daļai ieinteresētībai, pārlieku augstais dalības un apstiprināšanas kvorums traucē noskaidrot tautas gribu.

⁸⁶ Pleps J., Pastars E., Plakane I. Konstitucionālās tiesības. Trešais izdevums ar Daiņa Īvāna priekšvārdu. Rīga: Latvijas Vēstnesis, 2021, 28. lpp.

⁸⁷ Lat. ‘burtiski’.

⁸⁸ Pleps J., Pastars E. Par Satversmes grozījumu projekta satversmību. Juridiskas piezīmes pie J. Bojāra publikācijas. Jurista Vārds, 07.05.2002., Nr. 9(242), 6. lpp.

Aculiecinieku atmiņu par Satversmes rakstīšanu ir maz, un tās pašas ir visai vienpusīgas.⁸⁹ Pārdomu vērts ir arī fakts, ka 1934. gada 15. maijā Ulmaņa pučistu vidū, kuri apturēja Satversmi, lai to reformētu, bija pats Satversmes izstrādes komisijas vadītājs Marģers Skujenieks. Pirmās apakškomisijas vadītājs Fēlikss Cielēns savukārt bija to vidū, kurus jaunā vara rūpīgi uzmanīja kā potenciāli bīstamus režimam. Atgriežoties pie Satversmes, galvenais avots ir Satversmes sapulces kopsēžu stenogrammas un komisiju protokoli. Lai arī Satversmes pieņemšana, tāpat kā Latvijas valsts izveidošana, bija providences dāvināta iespēja, ko mūsu priekšteči spēja izmantot un nodot mums mantojumā un lietošanā, ir jāspēj arī ar kritisku aci palūkoties uz Satversmi un tās noregulējumu.

Ulmaņa apturētā Satversme, kas 1993. gada rudenī tika atjaunota pilnā apjomā, šobrīd Satversmes simtgades gadadienā ir uzlabota ar piecpadsmit labojumiem. Starp tiem ir arī daži Satversmes algoritmu labojumi (pirmais,⁹⁰ septītais⁹¹ un vienpadsmitais⁹² Satversmes grozījums). Liela daļa grozījumu ir tapuši liela politiska (gatavošanās iestāšanai Eiropas Savienībā un Saeimas atlaišana) vai sabiedrības spiediena rezultātā. Satversmes sapulcē tapušie algoritmi, kas attiecas uz tautas nobalsošanām, ir izkalkulēti, lai drīzāk varētu izvairīties no tautas grības, nevis lai to respektētu. Pēc neatkarības atjaunošanas likumdevējs šos algoritmus ir vēl vairāk sarežģījis, likumos nosakot tādus aprūtinājumus un algoritmus, ka maz ticams, ka tie ir pārvarami. Runājot par algoritmiem, ar atsevišķiem izņēmumiem to lielākā daļa ir saglabājušies neskarti kopš to pieņemšanas brīža 1922. gada 15. februārī. Par tiem tad tālāk arī ir runa.

3.1. Satversmes algoritmu, tai skaitā kvorumu, vēsturiskās saknes

Ielūkojoties pirms Satversmes perioda parlamentu procedūru un kārtības regulējumā, ir saprotams, ka ir atsevišķi algoritmi, kas Satversmē tika pārņemti no Tautas padomes un Satversmes sapulces kārtības ruļļiem. Pirmkārt jau pie tādiem ir pieskaitāms pats sēžu vairākuma princips, kas šobrīd noteikts Satversmes 24. pantā un ir pārņemts no Tautas padomes kārtības ruļļa⁹³ 39. panta trešās daļas (vēlāk ietverts Satversmes sapulces kārtības ruļļa 125. pantā).⁹⁴ Līdzīgi ir ar Satversmes 23. pantā noteikto Saeimas sēdes lemttiesīguma

⁸⁹ Piemēram, Cielēns savā atmiņā atzīst, ka, lai arī Satversme ir "kollektīvs darinājums", tomēr sociāldemokrāti ir tās galvenie autori (Cielēns F. Laikmetu maiņā. Atmiņas un atziņas. Otrais sējums: Latvijas neatkarīgās demokrātiskās republikas lielais laiks. Stokholma: Memento, 1963, 144. lpp.).

⁹⁰ Pārgrozījumi Latvijas Republikas Satversmes 74. un 79. pantā: likums (21.03.1933.). Valdības Vēstnesis, 31.03.1933., Nr. 74.

⁹¹ Grozījumi Latvijas Republikas Satversmē: likums (08.05.2003.). Latvijas Vēstnesis, 22.05.2003., Nr. 76(2841).

⁹² Grozījums Latvijas Republikas Satversmē: likums (08.04.2009.). Latvijas Vēstnesis, 29.04.2009., Nr. 66.

⁹³ Latvijas Republikas Tautas padomes kārtības rullis (23.08.1919.): likums. Likumu un Valdības Rikojumu Krājums, 1919, Nr. 11.

⁹⁴ Satversmes Sapulces kārtības rullis: likums. Valdības Vēstnesis, 02.11.1920., Nr. 251.

algoritmu “kvorumam nepieciešamais minimālais Saeimas deputātu skaits”.⁹⁵ Tas bija noteikts Tautas padomes kārtības ruļļa 6. panta trešajā teikumā. No pirms-Satversmes perioda kārtības ruļļiem Satversme ir aizguvusi deputātu skaitu, kas nepieciešams atsevišķu konstitucionālu darbību veikšanai, piemēram, piecu deputātu skaits Satversmes 65. pantā vai desmit deputātu – Satversmes 22. pantā.⁹⁶ Vispār, runājot par deputātu skaitu, izskatās, ka to pārņemšana nav bijusi samērīgi izvērtēta, saistot to ar parlamenta absolūto deputātu skaitu, jo divi pirms-Saeimas priekšparlamentari ir krietni apjomīgāki par simt deputātu lielo Saeimu (Tautas padomē bija krietni pāri 200, bet Satversmes sapulcē 150 tautas priekšstāvju). Izskaidrot, kāpēc minētie skaitļi Satversmes rakstītājiem šķituši optimāli, var vien tikai ar numeroloģiju vai pieradumu. Jo, racionāli domājot un par pamatu ņemot parlamenta absolūto deputātu skaitu, Tautas padomes 5 locekļi varētu būt pielīdzināmi 2 vai 3 Saeimas deputātiem. No vienas puses, tas liecina par nekritisku pārņemšanu, lai gan ir arī citi piemēri, kas tieši pretēji liecina par rūpīgu procedūru prakses pārņemšanu. Ir skaidrs, ka Latvijas parlamentārisma nav iedzīvojies, piemēram, Tautas padomes kārtības ruļļa 16. panta⁹⁷ ietverts komisiju “priekšsēdētāja otrās balss jeb izšķirošās balss” princips, resp., ja komisijā balsis sadalās līdzīgi, tad balsojumu izšķir priekšsēdētāja nostāja attiecīgajā jautājumā. Ir atmesti vairāki “grūti saskaitāmi” jeb pārlicīgi detalizēti kvorumi, piemēram, viena astotā daļa deputātu varēja rosināt jautājumu par deputāta runas laika samazināšanu.⁹⁸ Ir redzams, ka atsevišķi algoritmi ir tikuši pārskatīti, piemēram, Tautas padomē bija paredzēts visai augsts divu trešdaļu kvorums, lai varētu deputātu izdot tiesāšanai.⁹⁹

Latvijas Satversmi neapšaubāmi ietekmēja citas konstitūcijas un jo īpaši¹⁰⁰ Vācijas 1919. gada 11. augusta Veimāras (*Weimarer Verfassung*) konstitūcija. Un kāds tur brīnums, jo šī konstitūcija tolaik bija jaunākā, progresīvākā un modernākā konstitūcija. Sava loma noteikti bija arī vācu valodas zināšanām, kas piemita vairumam deputātu (par to liecina fakts, ka Saeimas deputātiem parlamentā bija ļauts uzstāties vācu valodā), un, treškārt, Latvijas Satversmes sapulcē bija neliela, taču intelektuāli spēcīga baltvāciešu pārstāvniecība. Minēšu divus piemērus.

⁹⁵ Danovskis E. Satversmes 23. panta komentārs. Latvijas Republikas Satversmes komentāri. II nodaļa. Saeima. Autoru kolektīvs prof. R. Baloža zinātniskā vadībā. Rīga: Latvijas Vēstnesis, 377. lpp.

⁹⁶ Deputātu skaits desmit atsevišķām procesuālām darbībām ir sākmā noteikts Tautas padomē (sk. Tautas padomes kārtības ruļļa 41. pantu) un vēlāk pārņemts Satversmes sapulcē (sk. Satversmes sapulces kārtības ruļļa 85., 95., 89. un 130. pantu). Savukārt deputātu skaits “pieci” Satversmē ir acimredzami pārņemts no Satversmes sapulces (sk. Satversmes sapulces kārtības ruļļa 90. pantu).

⁹⁷ Latvijas Tautas padomes kārtības rullis: likums (23.08.1919.). Likumu un Valdības Rikojumu Krājums, 1919, Nr. 11.

⁹⁸ Satversmes sapulces kārtības ruļļa 48. pants.

⁹⁹ Satversmes sapulces kārtības ruļļa 19. pants.

¹⁰⁰ Vanags K. Latvijas valsts Satversme. Kas katram jāzina par to (komentāri). Valka: L. Rumaka apgāds, 1948; pārspiedums – Indianapolis: Taurus, 1990, 7. lpp.

Par Satversmes grozījumu algoritmam¹⁰¹ varam pateikties Satversmes sapulces loceklim baltvācietim Paulam Šīmanim, kurš savu priekšlikumu balstīja Veimāras paraugā.¹⁰² Otrs piemērs ir Satversmes 26. panta algoritms, kurā ir labi saskatāms Veimāras Republikas konstitūcijas 34. pants. Tiesa, gan Latvijas konstitucionālais likumdevējs no Veimāras konstitūcijas aizgūto algoritmu ir piekorigējis pēc savas izpratnes, paredzot tiesības izveidot parlamentārās izmeklēšanas komisijas nevis piektdaļai, bet tikai gan trešdaļai parlamenta deputātu.¹⁰³ Minētie piemēri liecina par Satversmes sapulces tendenci uz stingrākiem algoritmiem.

Kā jau iepriekš teikts, Satversmē, atšķirībā no šobrīd spēkā esošā Saeimas kārtības ruļļa, kur vārds “kvorums” tiek minēts pat sešas reizes, šis jēdziens nav pieminēts. Tiesa gan, “kvorums” nav ticis minēts arī priekšparlamentu kārtības ruļļos. Noslēdzot par priekšparlamentu regulējuma ietekmi, jāteic, ka Tautas padomes kārtības rullī 6. pantā minētas “pilnas sēdes”, kas vēlāk Satversmes sapulces kārtības rullī pārtop par “pilntiesīgām sēdēm”¹⁰⁴. Tāpat Tautas padomes kārtības rullī pirmo reizi parādās jēdziens “absolūtais balsu vairākums” (Tautas padomes kārtības ruļļa 39. pants),¹⁰⁵ kas vēlāk tiek pārņemts Satversmes tekstā, un konkrēti, Satversmes 24. pantā: *Saeima, izņemot Satversmē sevišķi paredzētos gadījumus, taisa savus lēmumus ar klātesošo deputātu absolūto balsu vairākumu.*

3.2. Satversmes sistēmas algoritmi

Rakstā tiek sniegts ieskats vien Satversmes algoritmos, lai gan praksē tie darbojas ciešā sazobē ar citiem likumos ietvertiem konstitucionālajiem algoritmiem, kuri var visai būtiski apgrūtināt Satversmē noteiktos. Galvenā atšķirība ir nevis to pielietojumā, bet gan grozīšanas grūtības pakāpē un procedūrā, jo likumos noteikto algoritmu grozīšana ir krietni vienkāršāks process. Trīs piemēri par likumos ietvertiem algoritmiem saistās ar vēlēšanu likumdošanas iniciatīvām, Valsts prezidenta ievēšanu un likuma steidzamības aspektiem. Saeima 2012. gadā, izmantojot 14., 65., 72. un 78. pantā iestrādāto algoritma formulu “viena desmitā vēlēšanu”, nomainīja likuma “Par tautas nobalsošanu, likumu ierosināšanu un Eiropas pilsoņu iniciatīvu” 22. pantā noteikto vēlēšanu skaitu no

¹⁰¹ Satversmes sapulces Satversmes izstrādes komisijas apakškomisijā (1921) Paula Šīmaņa sākotnējais priekšlikums tiek saskaldīts vairākās Satversmes normās, līdz galarezultātā iegūst savu pašreizējo numerāciju (76., 77., 78. un 79.). Šajā savstarpēji saistīto pantu kopā 76. pants nosaka vispārēju (parastu) Satversmes grozīšanas kārtību, 77. pantā noteikta Satversmes pamata pantu grozīšanas kārtība, 78. pantā ir atrunāta kārtība, kā tauta (pilsoņu kopums) var iniciēt Satversmes grozījumus, bet 79. panta pirmajā daļā noteikts apstiprināšanas kvorums tautas nobalsošanā nodotajam Satversmes grozījumam.

¹⁰² Sk. Vācijas 1919. gada 11. augusta konstitūcijas 74., 75. un 76. pantu. Pieejams: <http://hydrastg.library.cornell.edu/fedora/objects/nur:01840/datastreams/pdf/content>

¹⁰³ Balodis R. Parlamentāru izmeklēšanas komisiju statuss un to loma valsts pārvaldībā. Jurista Vārds, 05.12.2015.

¹⁰⁴ Satversmes Sapulces kārtības ruļļa 35. pants.

¹⁰⁵ Saskaņā ar Tautas padomes kārtības ruļļa 39. panta trešo daļu lēmumi pieņemami ar klātesošo Tautas padomes locekļu absolūto balsu vairākumu.

desmit tūkstošiem uz “viena desmitā vēlētāju”. Šādā veidā papildus jau tā augstiem Satversmē noteiktiem nosacījumiem un algoritmiem ar likuma grozījumiem skaits palielinājās par 15 reizēm.¹⁰⁶ Savukārt, lai nepieļautu “pēdējā brīža kandidātu” parādīšanos Valsts prezidenta vēlēšanās, papildus Satversmes 35., 36., 37. pantam tika pieņemts Valsts prezidenta ievēlēšanas likums,¹⁰⁷ kurā ar detalizētu laika algoritmu 6., 9., 10. un 13. pantā ir noregulēts minētais jautājums. Pēdējais piemērs saistās ar Satversmes 75. pantu, kurš nosaka “lielo steidzamību” (atbalsta divas trešdaļas deputātu) un Saeimas kārtības ruļļa 92. pantu, kura algoritma formula (atbalsta vienkāršs vairākums) izveido atšķirīgas tiesiskās sekas, likumdošanas procesu padarot elastīgāku. Pirmie divi no minētiem piemēriem rāda, ka Saeimas tā mirkļa vairākums vēlējas novērst referendumu iespējamību, kas nāktu no vēlētāju puses, un pagarināt jaunu Valsts prezidenta kandidātu izvērtēšanu. Šie, tāpat kā jau Satversmē esošie kvorumi, ir politiskā procesā veidoti algoritmi, kas, protams, var tikt mainīti, mainoties likumdevēja ieskatiem par vienu vai otru jautājumu.¹⁰⁸ Tāpat jāpiekrīt, ka ne tikai Satversmes 14. pants,¹⁰⁹ bet arī visi citi Satversmes algoritmi un to formulas jāuzskata par politiskiem kompromisiem. Šeit ir jāpiezīmē, ka pāriešana uz augstu valsts amatpersonu atklātu ievēlēšanu Saeimā, kas noslēdzās ar piecpadsmitajiem Satversmes grozījumiem,¹¹⁰ nosakot atklātu arī Valsts prezidenta ievēlēšanu, ir būtisks faktors, kas ietekmē ievēlēšanas algoritmus.

Satversmes algoritmus noteikti var dažādi klasificēt, bet šai rakstā tos dalītu trijās grupās: 1) algoritmi, kas saistās ar tautas nobalsošanām (referendumiem); 2) algoritmi, kas aizgūti no citu valstu konstitūcijām, jeb konstitucionālisma procesā pārņemti algoritmi; 3) pārējie algoritmi.

3.2.1. Tautas nobalsošanu algoritmi

Satversmes algoritmi, kuri attiecas uz tautas nobalsošanām, ir pierādījuši, ka sekmīgi referendumi Latvijā ir vien teorētiski iespējami.¹¹¹ Plašāk par to var lasīt *Dr. iur.* Ineses Ņikuļcevas Satversmes 77. panta zinātniskajā komentārā, kā arī manis paša pētījumā “Par tautas tiesībām un faktiskām iespējām grozīt

¹⁰⁶ Vairāk sk.: https://lvportals.lv/viedokli/331821-vai-latvija-ir-iespejams-sarikot-iedzivotaju-inicietu-referendumu-2021#_ftn1

¹⁰⁷ Valsts prezidenta ievēlēšanas likums. Latvijas Vēstnesis, 17.05.2007., Nr. 79.

¹⁰⁸ “[...] konstitucionālā likumdevēja izvēle lielā mērā iezīmē faktu, ka kvoruma un balsu vairākuma noteikšana tautas nobalsošanai nav Satversmes sistēmas, bet gan konstitucionālā likumdevēja politiskās izšķiršanās jautājums. [...]” (Sk. Pleps J., Pastars E. Saeimas atļaišana. Rakstu krājums. Rīga: Latvijas Vēstnesis, 2009, 82. lpp.)

¹⁰⁹ Ņikuļceva I., Litvins G. Satversmes 14. panta komentārs. Latvijas Republikas Satversmes komentāri. II nodaļa. Saeima. Autoru kolektīvs prof. R. Baloža zinātniskā vadībā. Rīga: Latvijas Vēstnesis, 2020, 237. lpp.

¹¹⁰ Grozījums Latvijas Republikas Satversmē: likums (04.10.2018.). Latvijas Vēstnesis, 16.10.2018., Nr. 204.

¹¹¹ Balodis R. The Procedure for Amending the Satversme of the Republic of Latvia and the Substance of Restrictions Established by It. Juridiskā zinātne / Law, 2021, No. 14, p. 40.

Latvijas Republikas Satversmi¹¹², kurā pausts secinājums, ka būtu nepieciešams ieviest “divu līmeņu” konstitucionālus apgrūtinājumus Satversmes grozījumiem, atsakoties no kvalificētā vairākuma prasības nekodola normām.¹¹³

3.2.2. Konstitucionālisma procesā pārņemti algoritmi

Būdams jau ievēlēts par Valsts prezidentu, bijušais Satversmes sapulces priekšsēdētājs Jānis Čakste publiski padalījies ar saviem uzskatiem par citu valstu konstitūciju elementu pārņemšanu. Konstitūcijas, viņa vārdiem, lai arī nav “pilnīgi norakstītas”, tomēr ir “tapinājušās viena no otra”. Katra tauta, strādājot pie savas jaunās konstitūcijas, lūkojas, ko varētu no citiem derīgu pārņemt, t. i., ņemt jau pārbaudīto, jo iepriekš paredzēt visas sekas kādam jaunievedumam esot grūti.¹¹⁴ Čakste to teica vien divus gadus pēc Satversmes pieņemšanas un par Satversmi runājot. Pirmkārt, jau Satversmē tika pārņemts viens no četriem parlamenta kopsēžu leģitimitātes kvorumiem – “puse no visiem parlamenta locekļiem”. Satversmē ir redzama noteikta daļa algoritmu, kas pārņemta no citu valstu prakses, īpaši jau Vācijas Veimāras konstitūcijas.

3.2.3. Pārējie jeb “citi” algoritmi

Šeit Latvijas parlamentārisma būtu plašas iespējas pilnveidoties, un jāatzīst, ka tas lēnām tomēr notiek. Tā, piemēram, 9. Saeima pieņēma vienpadsmitos Satversmes grozījumus, kuri kā reiz pirms 10. Saeimas atlaišanas noteica algoritmu Satversmes atlaišanai līdz tam vien Satversmē 49. pantā visai strupi pieminētam jautājumam. Nekas nav perfekts visās detaļās, un, bez šaubām, uzlabojumi ir iespējami vienmēr, lai gan viens no jautājumiem, kas nav pilnvērtīgi un samērīgi noregulēti Satversmē, ir Valsts prezidenta ievēlēšanas jautājums. Šai gadījumā runa nav par Valsts prezidenta ievēlēšanu vispārējās vēlēšanās, kas būtu vislabākais un saprotamākais risinājums no visiem aspektiem. Runa ir par pārāk nelielo deputātu skaitu, kas šobrīd tiek prasīts, kā arī par nepieciešamību palielināt deputātu skaitu Valsts prezidenta ievēlēšanai. Jau 2008. gadā pašreizējā Valsts prezidenta Egila Levita vadītā konstitucionālo tiesību komisija norādīja uz “relatīvo nelielu balsu skaitu” – 51 balss vairākumu, kas noteikts Satversmes 36. pantā,¹¹⁵ iesakot to paaugstināt līdz vismaz 55 vai 60 deputātiem. Pamatojums – “[...] lai Valsts prezidents varētu neitrāli un patstāvīgi veikt savas no Satversmes sistēmas izrietošās arbitra un rezerves funkcijas”.¹¹⁶ Tāpat šobrīd pat viens vienīgs

¹¹² Balodis R. Par tautas tiesībām un faktiskām iespējām grozīt Latvijas Republikas Satversmi. Tiesības un tiesiskā vide mainīgos apstākļos. Latvijas Universitātes 79. starptautiskās zinātniskās konferences rakstu krājums. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 2021; sk. arī: Balodis R. Cik aktuāla ir senā diskusija par tautas nobalsošanas iespējamību Latvijā. Jurista Vārds, 20.04.2021., Nr. 16.

¹¹³ Turpat, 419. lpp.

¹¹⁴ Čakste J. Par Latvijas satversmi. Latvijas Kareivis, 18.11.1924. Citēts pēc: Taisnība vienmēr uzvarēs. Atziņas. Runas. Dokumenti. Raksti. Vēstules. Rīga: Jumava, 2009, 167. lpp.

¹¹⁵ Par Saeimas priekšlaicīgu vēlēšanu mehānisma pilnveidošanu. Satversmes kodolu. Valsts prezidenta Konstitucionālo tiesību komisija. Viedokļi: 2008–2011. Rīga: Latvijas Vēstnesis, 2011, 32. lpp.

¹¹⁶ Turpat, 39. un 40. lpp.

deputāts var izvirzīt Valsts prezidenta kandidatūru, kas ir visnotaļ dīvaini no visiem aspektiem. Tāpat kā Satversmes grozīšanas iniciēšanas gadījumā,¹¹⁷ šī acīm redzamā neproporcionalitāte drīzāk devalvē abas konstitucionālās iniciatīvas nekā paplašina debates. Kā jau tika minēts iepriekš, skaitļiem un lielumam konstitūcijā ir ne vien aritmētiska, bet arī Satversmes jeb konstitucionāla loģika, kas izriet no Satversmes. Cerams, ka reiz politiskā elite sapratis nepieciešamību un radīs sevī spēku samērot Satversmes algoritmus, padarot tos sistēmiskus, savstarpēji saistītus loģiskā kopsakarā un samērīgus gan no tautvaldības, gan politiskās nepieciešamības viedokļa. Galu galā šis jautājums ir cieši saistīts ar likumdevēja legitimitātes problēmām, kas Latvijas gadījumā sāk visai nopietni iezīmēties. Pagaidām nākas atzīt, ka Satversmes mantojums pilnveidots ir visai maz, tāpat kā Saeimas kārtības rullis, kurš pēc Covid-19 pandēmijas, kas Saeimas darbā ieviesa attālināto parlamenta darbu, ir kļuvis tikai par daļu no Saeimas procedūru regulējuma. Tas rada visai noteiktus konstitucionālus riskus, ka, arvien vairāk padziļinoties tautas neuzticībai pret saviem demokrātiskajiem institūtiem un varai atsvešinoties no tautas, var atkal pienākt brīdis, kad gluži vienkārši būs politiski visērtāk vainot Satversmi politiskā krīzē. Galu galā pasaules pieredze liecina, ka jaunu konstitūciju rakstīšana ir visefektīvākais un ērtākais ceļš tautas acīs “pārstartēt” valsti un atjaunot uzticību.

Kopsavilkums

Mums ir iemesls lepoties ar savu Satversmi. It īpaši uz kaimiņvalstu fona Latvija izceļas ar to, ka sākotnēji pieņemtā konstitūcija mums ir spēkā vēl joprojām, kamēr Polijai, Lietuvai, Igaunijai un Somijai tās ir bijušais jau vairākas. Arī Vācijai, kuras 1919. gada konstitūcija bija mūsu Satversmei labs paraugs, jau vairāk nekā 70 gadus ir cita konstitūcija. Tai pašā laikā leplumam par Satversmi nevajadzētu aizņemt kritisko skatu uz 1922. gada 15. februāra Satversmi, kura, protams, ir pilnveidojama. Lai arī esam ar 15 grozījumiem Satversmi papildinājuši ar jaunu ievadu, Satversmes tiesu un pamattiesību daļu, nedaudz piekorigējot dažas konstitucionālas procedūras, nekādi būtiski, sistēmiski uzlabojumi Satversmē nav veikti. Ir skaidrs, ka Satversmē daļa normu ir novecojušas, pretrunīgas un arī būtiski uzlabojamas. Nešaubīgi uzlabojumi ir nepieciešami arī atsevišķiem algoritmiem.

1. Skaitļu lietojumam konstitūcijās ir visai plašs spektrs, un tie atsevišķos gadījumos var veidot konstitucionālus algoritmus, kas tiek iestrādāti konstitūcijā ar kādu speciālu uzdevumu, kuru piemērojot iestājas attiecīgas tiesiskas sekas. Šie algoritmi var būt kā dinamiski, tā konstanti. Daļa konstitucionālo algoritmu (kvorumi) orientēti uz vairākuma iegūšanu, taču ir arī tādi, kas nosaka mazākuma ekskluzīvās tiesības, nodrošina ievēlēšanas procedūru u. c. Konstitucionāla algoritma svarīga iezīme, līdzīgi

¹¹⁷ Balodis R. 2021.

kā matemātikā vai datorzinātnē, ir tajā ietvertais uzdevums, kas ar skaitli, daļskaitli vai skaitļu kopumu matemātiski veido kādu konkrētu rezultātu (stāvokli, situāciju). Algoritmi līdzinās instrukcijai, kuru nevar nepildīt, ignorēt vai apiet. Tie dod iespēju modelēt konkrētu rezultātu, vienlaikus konstitucionālā procesa dalībniekiem dod iespēju prognozēt savas rīcības sekas.

2. Satversmes konstitucionālie algoritmi ir gan pārņemti no citu valstu konstitūcijām, gan izstrādāti Satversmes sapulcē vai koriģēti Satversmes grozījumu kārtībā ar Saeimas kā konstitucionālā likumdevēja gribu. Satversmē esošie kvorumi ir politiskā procesā veidoti algoritmi, kas, protams, var tikt mainīti, mainoties likumdevēja ieskatiem par vienu vai otru jautājumu. Gandrīz visi Satversmes algoritmi un to formulas jāuzskata par politiskiem kompromisiem. Būtu nepieciešami algoritmu uzlabojumi tautas nobalsošanu jomā (tautu tuvinātu valsts lēmumu pieņemšanai), Valsts prezidentu ievēlēšanas procedūrā (palielinātu valsts galvas neatkarību no koalīcijas un palielinātu institūta leģitimitāti) u. c.
3. Jautājums par Satversmes algoritmiem ir svarīgs ne tikai no konstitucionālo tiesību zinātnes aspekta, bet arī no varas leģitimitātes, konstitucionālās stabilitātes un efektīvas valsts pārvaldes darbības aspekta. Saprātīgi algoritmi un kvorumi stiprina parlamentārās demokrātijas modeļa funkcionēšanu, bet, nesamērīgi pasargājot politiskās elites komfortu, ar laiku nograuz valsts pamatus, jo slāpē jebkuras vērtīgas pārmaiņas. Konstitucionāla un politiska stagnācija ir ne mazāk bīstama kā konstitucionālā nestabilitāte.

BIBLIOGRĀFIJA

Literatūras avoti

1. Angļu-latviešu skaidrojošā datorvārdnīca. Rīga: Jumava, 1998.
2. A translation of Codex Iuris Canonici. Kiberia Editrice Vaticana, Vatican City, 1983.
3. Balodis R. Ārkārtējās situācijas normatīvais regulējums: vēsture un nākotnes izaicinājumi. Jurista Vārds, 09.02.2021., Nr. 6.
4. Balodis R. Cik aktuāla ir senā diskusija par tautas nobalsošanas iespējamību Latvijā. Jurista Vārds, 20.04.2021., Nr. 16.
5. Balodis R. Kā cīņa par latgaliešu valodu ietekmēja latviešu valodas statusu. Jurista Vārds, 21.09.2021., Nr. 38.
6. Balodis R. Par priekšlikumu svītrot no Saeimas kārtības ruļļa iespēju deputātiem atturēties. Jurista Vārds, 10.10.2017., Nr. 42.
7. Balodis R. Par tautas tiesībām un faktiskām iespējām grozīt Latvijas Republikas Satversmi. Tiesības un tiesiskā vide mainīgos apstākļos. Latvijas Universitātes 79. starptautiskās zinātniskās konferences rakstu krājums. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 2021.
8. Balodis R. The Procedure for Amending the Satversme of the Republic of Latvia and the Substance of Restrictions Established by It. Juridiskā zinātne / Law, 2021, No. 14.
9. Bird R. Osborn's Concise Law dictionary. London: Sweet & Maxwell, 1983.

10. Birziņa L. Romiešu tiesības. Mācību līdzeklis. Rīga: Poligrāfists, 1997.
11. Black's Law Dictionary. 6th edition. St. Paul, Minnesota: West Publishing, 1990.
12. Cambridge International Dictionary of English. Great Britain: Cambridge University Press, 1995.
13. Cielēns F. Laikmetu maiņā. Atmiņas un atziņas. Otrais sējums: Latvijas neatkarīgās demokrātiskās republikas lielais laiks. Stokholma: Memento, 1963.
14. Čakste J. Taisnība vienmēr uzvarēs. Atziņas. Runas. Dokumenti. Raksti. Vēstules. Rīga: Jumava, 2009.
15. Dickson B. Introduction to French Law. Great Britain: Pitman Publishing, 1994.
16. Dišlers K. Ievads Latvijas valststiesību zinātnē. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2017.
17. Dišlers K. Referendumu pielietošana un kворuma jautājums. Jurists, 1930, Nr. 5.
18. Ilustrētā svešvārdu vārdnīca. Rīga: Avots, 2005.
19. Krauklis V., Krauklis J., Ūķis G. Likumdošanas aktu terminu vārdnīca. Rīga: Senders R., 1999. Svešvārdu vārdnīca. Rīga: Jumava, 2007.
20. Latviešu valodas vārdnīca. Rīga: Avots, 2006.
21. Latvijas Republikas Satversmes komentāri. Ievads. I nodaļa. Vispārējie noteikumi. Autoru kolektīvs prof. R. Baloža zinātniskā vadībā. Rīga: Latvijas Vēstnesis, 2014.
22. Latvijas Republikas Satversmes komentāri. II nodaļa. Saeima. Autoru kolektīvs prof. R. Baloža zinātniskā vadībā. Rīga: Latvijas Vēstnesis, 2020.
23. Latvijas Republikas Satversmes komentāri. III nodaļa. Valsts prezidents. IV nodaļa. Ministru kabinets. Autoru kolektīvs prof. R. Baloža zinātniskā vadībā. Rīga: Latvijas Vēstnesis, 2017.
24. Latvijas Republikas Satversmes komentāri. V nodaļa. Likumdošana. Autoru kolektīvs prof. R. Baloža zinātniskā vadībā. Rīga: Latvijas Vēstnesis, 2019.
25. Latvijas Republikas IV Saeimas V sesija. 1933. gads. Rīga: Latvijas Republikas Saeimas izdevums, 1933.
26. Latvijas Satversmes sapulces stenogrammu izvilkums 1920–1922. Latvijas Republikas Satversmes projekta apspriešana un apstiprināšana [elektr. izd.]. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2006.
27. Mozley & Whiteley's Law Dictionary. Eleventh Edition. Butterworths, 1993.
28. Pleps J., Pastars E. Par Satversmes grozījumu projekta satversmību. Juridiskas piezīmes pie J. Bojāra publikācijas. Jurista Vārds, 07.05.2002., Nr. 9(242).
29. Pleps J., Pastars E., Plakane I. Konstitucionālās tiesības. Trešais izdevums ar Daiņa Īvāna priekšvārdu. Rīga: Latvijas Vēstnesis, 2021.
30. Pleps J., Pastars E. Saeimas atļaišana. Rakstu krājums. Rīga: Latvijas Vēstnesis, 2009.
31. Senās Romas vēsture. Kuziščina V. redakcijā. Rīga: Zvaigzne, 1984.
32. Latvijas Republikas IV Saeimas V sesija. 1933. gads. Rīga: Latvijas Republikas Saeimas izdevums.
33. The Oxford dictionary for the Business World. Great Britain: Oxford University Press, 1993.
34. Tieslietu ministrija. Ārvalstu konstitucionālo tiesību aktualitātes. Jurista Vārds, 29.08.2017., Nr. 36.
35. Valsts prezidenta Konstitucionālo tiesību komisija. Viedokļi: 2008–2011. Rīga: Latvijas Vēstnesis, 2011.
36. Vanags K. Latvijas valsts Satversme. Kas katram jāzina par to (komentāri). Valka: L. Rumaka apgāds, 1948; pārspiedums – Indianapole: Taurus, 1990.

37. Большой Юридический Словарь. Под ред. А. Я. Сухарева, В. Е. Крутских. 2-е изд. Москва: ИНФРА-М, 2002.

Tiesu prakse

38. Satversmes tiesas 29.11.2007. spriedums lietā Nr. 2007-10-0102.
39. Satversmes tiesas 19.05.2009. spriedums lietā Nr. 2008-40-01.
40. Satversmes tiesas 19.12.2012. lēmums par tiesvedības izbeigšanu lietā Nr. 2012-03-01.

Tiesību akti

41. Latvijas Republikas Satversme (15.02.1922.). Likumu un Valdības Rikojumu Krājums, 1922, 12. burtnīca, Nr. 113; Latvijas Vēstnesis, 01.07.1993., Nr. 43.
42. Pārgrozījumi Latvijas Republikas Satversmes 74. un 79. pantā: likums (21.03.1933.). Valdības Vēstnesis, 31.03.1933., Nr. 74.
43. Saeimas kārtības rullis: Latvijas Republikas likums. Latvijas Vēstnesis, 18.08.1994., Nr. 96.
44. Grozījumi Latvijas Republikas Satversmē: likums (04.12.1997.). Latvijas Vēstnesis, 17.12.1997., Nr. 331/332.
45. Grozījumi Latvijas Republikas Satversmē: likums (08.05.2003.). Latvijas Vēstnesis, 22.05.2003., Nr. 76. Valsts prezidenta ievēlēšanas likums. Latvijas Vēstnesis, 17.05.2007., Nr. 79.
46. Grozījums Latvijas Republikas Satversmē: likums (08.04.2009.). Latvijas Vēstnesis, 29.04.2009., Nr. 66.
47. Grozījumi likumā "Par tautas nobalsošanu, likumu ierosināšanu un Eiropas pilsoņu iniciatīvu": likums (08.11.2012.). Latvijas Vēstnesis, 27.11.2012., Nr. 186.
48. Grozījums Latvijas Republikas Satversmē: likums (04.10.2018.). Latvijas Vēstnesis, 16.10.2018., Nr. 204.
49. Par Latvijas Universitātes rektoru: Ministru kabineta rikojums. Latvijas Vēstnesis, 30.08.2019., Nr. 177. Pieejams: <https://likumi.lv/ta/id/309078-par-latvijas-universitates-rektoru>

Vēsturiskie tiesību akti

50. Francijas 1791. gada konstitūcija. Pieejams: <https://web.archive.org/web/20111217062556/http://sourcebook.fsc.edu/history/constitutionof1791.html>
51. Vācijas 1919. gada 11. augusta konstitūcija. Pieejams: <http://hydrastg.library.cornell.edu/fedora/objects/nur:01840/datastreams/pdf/content>
52. Latvijas Republikas Tautas padomes kārtības rullis (23.08.1919.): likums. Likumu un Valdības Rikojumu Krājums, 1919, Nr. 11.
53. Satversmes Sapulces kārtības rullis: likums. Valdības Vēstnesis, 02.11.1920., Nr. 251.
54. Saeimas kārtības rullis: likums (26.03.1923.). Valdības Vēstnesis, 27.03.1923., Nr. 65.
55. Saeimas kārtības rullis: likums. Latvijas Vēstnesis, 27.03.1928., Nr. 251.
56. Noteikumi par kara stāvokli. Latvijas Sargs, 13.02.1919., Nr. 21.

Ārvalstu tiesību akti

57. ASV Konstitūcija. Pieejams: https://www.constituteproject.org/constitution/United_States_of_America_1992?lang=en

58. Austrijas konstitūcija Pieejams: https://www.constituteproject.org/constitution/Austria_2013?lang=en
59. Beļģijas konstitūcija. Pieejams: https://www.constituteproject.org/constitution/Belgium_2014?lang=en
60. Bulgārijas konstitūcija. Pieejams: https://www.constituteproject.org/constitution/Bulgaria_2015?lang=en
61. Dānijas konstitūcija. Pieejams: https://www.constituteproject.org/constitution/Denmark_1953?lang=en
62. Indijas konstitūcija. Pieejams: https://www.constituteproject.org/constitution/India_2016?lang=en
63. Izraēlas Kneseta likums. Pieejams: https://www.constituteproject.org/constitution/Israel_2013?lang=en
64. Īrijas konstitūcija. Pieejams: https://www.constituteproject.org/constitution/Switzerland_2014?lang=en
65. Jemenas konstitūcija. Pieejams: https://www.constituteproject.org/constitution/Yemen_2015?lang=en
66. Kolumbijas konstitūcija Pieejams: https://www.constituteproject.org/constitution/Colombia_2015?lang=en
67. Lietuvas Seima kārtības rullis. Pieejams: <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAD/d9766070c2f511e883c7a8f929bfc500?jfwid=39x432mh7>
68. Lietuvas konstitūcija. Pieejams: https://www.constituteproject.org/constitution/Bulgaria_2015?lang=en
69. Mongolijas konstitūcija. Pieejams: https://www.constituteproject.org/constitution/Mongolia_2001?lang=en
70. Mozambikas konstitūcija. Pieejams: https://www.constituteproject.org/constitution/Mozambique_2007?lang=en
71. Polijas konstitūcija. Pieejams: https://www.constituteproject.org/constitution/Poland_2009?lang=en
72. Portugāles konstitūcija. Pieejams: https://www.constituteproject.org/constitution/Portugal_2005?lang=en
73. Slovākijas konstitūcija Pieejams: https://www.constituteproject.org/constitution/Slovakia_2017?lang=en
74. Slovēnijas konstitūcija. Pieejams: https://www.constituteproject.org/constitution/Slovenia_2016?lang=en
75. Šveices konstitūcija. Pieejams: https://www.constituteproject.org/constitution/Ireland_2019?lang=en
76. Turcijas konstitūcija. Pieejams: https://www.constituteproject.org/constitution/Turkey_2017?lang=en
77. Ukrainas konstitūcija. Pieejams: https://www.constituteproject.org/constitution/Ukraine_2016?lang=en
78. Ungārijas konstitūcija. Pieejams: https://www.constituteproject.org/constitution/Hungary_2016?lang=en
79. Vācijas Pamatlikums. Pieejams: https://www.constituteproject.org/constitution/German_Federal_Republic_2014?lang=en

Stenogrammas

80. Vispārējās debātes par Satversmes I daļu. IV sesijas 19. sēdes 1921. gada 8. septembra stenogramma.
81. Satversmes II daļas lasīšana pa pantiem. V sesijas 4. sēdes 1922. gada 24. janvāra stenogramma.
82. Latvijas Republikas IV Saeimas II sesijas 2. sēdes 1932. gada 23. februāra stenogramma.
83. Latvijas Republikas IV Saeimas V sesijas 4. sēdes 1933. gada 10. februāra stenogramma.
84. Latvijas Republikas 6. Saeimas pavasara sesijas 1996. gada 12. jūnija (ārkārtas) sēdes (13. sēde) stenogramma.

Interneta resursi

85. <https://lvportals.lv>
86. <http://termini.lza.lv>
87. <https://lv.oxforddictionaries.com>

Diāna Apse, *Dr. iur.*

Latvijas Universitātes Juridiskā fakultāte

ĪPAŠĀ DOKTRĪNA UN JAUNĀ TIESISKĀ REALITĀTE

SPECIAL DOCTRINE AND THE NEW LEGAL REALITY

Atslēgvārdi: īpašā doktrīna, atsevišķās domas, tiesību zinātne, tiesību avotu doktrīna

Keywords: special doctrine, separate opinion, legal science, doctrine of sources of law

Summary

Although legal science (including special doctrine) is a source of subsidiary law, it has a growing role in understanding, applying, creating and further developing the law in order to achieve justice – an independent and divided will for everyone's rights. Judges use their freedom to express special doctrine very responsibly, even modestly. Authoritative criticism of the special doctrine in legal science can, in some cases, promote, as well as “slow down” the self-sufficiency of the court composition, the efficiency and influence of applying this legal institute. The special doctrine clarifies the rule of law, but, for the time being, outside the question of the pandemic. Legal practitioners can achieve justice through applying particular types of sources of law as specifically as possible, in conjunction with the dimensional aspect of the doctrine of national sources of law.

Ievads

Tiesiskās sistēmas vērtības un būtību veido tiesneši, tiesību zinātnieki, tiesībpolitiķi. Lai arī tiesību zinātnei (arī īpašai doktrīnai) ir palīgtiesību avota raksturs, tomēr tai ir pieaugoša nozīme tiesību izpratnes veidošanā, tiesību piemērošanā, tālākveidošanā, jaunradē, nolēmumu izstrādē, lai sasniegtu taisnīgumu – patstāvīgu un nemainīgu gribu iedalīt katram viņa tiesības. Šobrīd atkal jau ļoti pietrūkst dzīvās, nepastarpinātās socializācijas. Cilvēki no tiesību zinātnes, īpašās doktrīnas (no rakstītā vārda vispār) sagaida vairāk, lielāku atvērtību, pieejamību, saprotamību.

Vai viss ir bijis tāpat kā tagad, vai arī vēsture pārvēršas, lai pārvaldītu pašreizējā brīža situācijas? Kādā pasaulē katrā brīdī atrodas tiesības?

Svarīgi noskaidrot, vai pandēmijas u. c. krīžu apstākļos tiesību zinātnei joprojām piemīt pašuzturoša smalka struktūra, kurai ir aktīvā un uztverošā daļa – tiesību prakse un tiesību teorija, un vai tās abas ir tiesību zinātnes radošuma un precizitātes uzturētājas.¹

Ar pārliecību vien nepietiek, ir elastīgi jārikojas saskaņā ar to.

Šā raksta mērķis ir aplūkot atsevišķas tiesībzinātnes izpausmes: īpašās doktrīnas vēsturiskos, tiesību avotu dimensionālā iedalījuma tiesbteorētiskos aspektus. Pētīta tiesnešu atsevišķo domu nozīme pastāvošo tiesību noskaidrošanā, personības nozīmes aspekti, atsevišķas metodoloģijas nostādnes un novērtējuma problēmjaudājumi jaunās tiesiskās realitātes apstākļos.

Jaunā tiesiskā realitāte

Tiesības ir vērtība. Lai neiestātos saprāta krīze (kas stiprāk klieudz, to izdzird), dziļāk jāieklausās patiesi analītiskos ekspertu viedokļos un saprātīgos cilvēkos. Pandēmiju krīzes laikā daļa cilvēku pakļaujas eksistenciālām bailēm un izmisumam. Tiek radikalizēti viedokļi, bieži tiek pieņemti pretrunīgi lēmumi. Varas noteiktam ierobežojumu tiesiskajam regulējumam īpaši nepieciešama sabiedrības vairākuma izpratne, atbalsts un atzīšana.

Tāpēc vēsturiskās atmiņas modināšana ir arī tiesībnieku uzdevums. Jāatgādina, ka globālās pandēmijas, spāņu gripas, citu infekcijas slimību draudi nomākuši pasauli periodiski un skarbi,² varai un sabiedrībai meklējot iespējas pārvarēt krīzes. Tolaik, iespējams, pastāvēja antiseptikas zinātniskais pamatojums, taču nebija antibiotiku un iespējas vakcinēties, kā arī izdarīt saprātīgas mūsdienu zinātnē balstītas izvēles. Šobrīd tiek svērtas dzīvība un brīvība, atbildība sabiedrības priekšā un egoisms.

Egoisma pārvarēšana ir nepieciešama mūsu pašcieņai un attīstībai.³

Tiesību zinātne pastāv un attīstās visos laikos, turpinot rosināt nākamās radošās domas. Zinātniskā darbība attīstās arī īpašajā doktrīnā, pagaidām ārpus pandēmijas skartajām tēmām.

¹ Apse D. Tiesību zinātne un tiesību teorija: attīstības tendences Latvijā. Grām.: Ārvalsts investīcijas: kād tiesības mijiedarbojas. LU 74. zinātniskās konferences rakstu krājums. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 2016, 277. lpp.

² Ezeriņš J. Apdzīsušo mūžu ogles turpina kvēlot. Grām.: Akmentiņš A. Meklējot Ezeriņu. Rīga: Dienas Grāmata, 2021, 341. lpp. Tuberkulozes uzvaras gājiens savulaik "plāva" pavisam jaunus un spēka gadu cilvēkus, tostarp inteliģences pārstāvjus, rakstniecības un mākslas pasaules cilvēkus: dzejnieku un jurisprudences studentu Eduardu Veidenbaumu 24 gadu vecumā, Jāni Ezeriņu 34 gadu vecumā, Rūdolfu Blaumani 45 gadu vecumā, Ēriku Ādamsonu 39 gadu vecumā, Kārlī Padegu 28 gadu vecumā u. c. Viņu talants un darba rezultāti atvēlētās dzīves laikā uzplauksnija ar īpašu spēku.

³ Laganovskis G. Ineta Ziemele: Valsts pastāv cilvēka dēļ. Intervija ar I. Ziemeļi. LV portāls, 08.10.2020. Pieejams: <http://www.lvportals.lv/> [aplūkots 12.09.2021.].

Jo vērtības ir tiesību pamats, to īstenošana un aizsardzība – tiesību mērķis.⁴ Ja vērtības ir kā orientieri, kas nodrošina sabiedrības ilgtspēju, to vienojot, tad tiesības jāīsteno tā, lai sabiedrības vērtības tiktu aizsargātas vislabākajā veidā, lai vairotu personu uzticēšanos valstij un tiesībām, tostarp nosakot ierobežojumus ilgtspējīgāka nākotnes labuma vārdā. Tiesību sfēra demokrātijas, bet jo īpaši pandēmijas, apstākļos nonāk jaunu sarežģītu izaicinājumu priekšā, jo tiesībpolitisko uzdevumu priekšplānā izvirzās cilvēka autonomijas akcentēšana, kas prasa līdzsvaroti izvērtēt brīvības robežas, kuras balstītas demokrātijas un ētikas vērtībās, bet jau pandēmijas u. c. krīzes situāciju apstākļos.

Tiesību zinātnes veidotāji ir atbildīgi, izpildīgi un profesionāli cilvēki, kas nepieļauj radikālām idejām rezultēties postošās darbībās. Viņi interešu argumentēšanu un līdzsvarošanu ar morālo pieļaujamību un taisnīgumu meklē judikatūrā, tiesību zinātnē un īpašajā doktrīnā (tiesnešu atsevišķajās domās). Tiesībnieki turpina veikt izpēti, piemērojoties izmaiņām, un ārkārtas situācija nespēj noslāpēt radošumu un izpētes dziļumu.

Tiesībnieku ieguldījums ir īpaši nozīmīgs netipiskos un krīzes apstākļos. Katrs cilvēcisks izteikums, tāpat arī tiesību normas teksts, kas tiek izsludināts oficiālajā laikrakstā, ir vismaz iztulkojams. Cilvēciskās spējas un iespējas skaidri un nepārprotami izteikties ir ierobežotas. Līdz ar to secināms: ja gadījuma risinājumam mērauklu vairs nesniedz ne pārpozitīvie apsvērumi, ne arī tiesību normas, tiesību piemērotājiem ir jālemj pēc pašu ieskata.⁵ Vēl jo vairāk, īpašā doktrīna – tiesnešu atsevišķās domas – ir sevišķi nozīmīgs palīgavots, likumdevējam izšķiroties par regulējuma izveidi cilvēka cieņas, integritātes u. c. jautājumos.

Īpašā doktrīna

Tiesnešu atsevišķās domas (īpašo doktrīnu) kā tiesību institūtu Latvijā rada Satversmes tiesa, Senāta departamenti. Īpašās doktrīnas radīšanas galvenie priekšnoteikumi ir vēsturiski, sociāli un ar tiesneša personību saistīti. Aplūkotās pandēmijas laika (pamatā no 2020. līdz 2021. gadam) nozīmīgākās tiesas nolēmumiem pievienotās tiesnešu atsevišķās domas, to atsevišķas metodoloģijas īpatnības, tiesnešu aktivitāte noteiktās tiesu institūcijās.

Bībeles citātu “Es teicu un pestīju dvēseli savu” no Ecēhiēla grāmatas 3:18-19 kā krājuma nosaukumu, izdodot savas tiesneša amatā publiskotās atsevišķās domas, izvēlēties kāds konstitucionālās tiesas tiesnesis no Ungārijas.⁶ Tādējādi akcentējot sirdsapziņas, vārda brīvības un personiskās integritātes lielo nozīmi tiesneša darbībā, spriežot tiesu, lai arī paliekot mazākumā. Tiesnešu atsevišķās domas

⁴ Grigore-Bāra E. Pienākums teikt patiesību primāri būtu jāsaprot kā aizliegums melot. *Jurista Vārds*, 04.08.2015., Nr. 30 (882), 29. lpp.

⁵ Neimanis J. Tiesību tālākveidošana. Rīga: Latvijas Vēstnesis, 2006, 55. lpp.

⁶ Kelemen K. Dissenting Opinions in Constitutional Courts. *German Law Journal*, 2013, Vol. 14, No. 08, p. 1360. Pieejams: <https://doi.org/10.1017/S207183220002297> [aplūkots 29.07.2021.].

(angļu val. *separate opinion*) ir tiesneša viedoklis, kas neatbalsta tiesas vairākuma pozīciju par nolēmuma pamatojumu vai secinājumiem.⁷ Viedokļa nošķiršana no tiesas vairākuma skatījuma izpaužas kā atšķirīgās domas (*dissenting opinion*) vai sprieduma rezultātam piekrietošajās domās (*concurring opinion*).⁸ Vēl sīkāk tiesneša piekrietošās domas var iedalīt nolēmuma alternatīvajā motivācijā vai arī tiesneša skaidrojošajā viedoklī.⁹ Satversmes tiesas priekšsēdētāja Sanita Osipova skaidrojusi, ka tiesnešu atsevišķo domu adresāts ir ne tikvien apstrīdētās normas izdevējs, bet arī citi tiesneši un sabiedrība kopumā. Rakstot tiesnešu atsevišķās domas, tiesnesis var iziet ārpus lietas robežām, ko nevar darīt kolēģija sprieduma sagatavošanas laikā, rakstot spriedumu, palīdzot citiem ieraudzīt konkrēto juridisko jautājumu plašākā tvērumā.¹⁰ Kolēģiālās tiesās tiesnešu nevienprātība lēmumu pieņemšanas procesā ir izteikta un pašsaprotama.¹¹

Tiesnešu atsevišķās domas ir **īpašā doktrīna**, nozīmīga tiesiskās domas daļa, kas līdz ar citiem tiesību palīgavotiem veido tiesību prakses attīstības vēsturi. Tai ir analītiski, retrospektīvi, prognozējoši uzdevumi tiesību zinātnē.¹²

Tās kā īpašā doktrīna var izklāstīt tiesneša pieeju tiesas vairākuma atrisinātai juridiskai problēmai vai arī iet tālāk ārpus risinājuma un paust tiesneša viedokli par tiesību sistēmas tālāku attīstību (īpaši konstitucionālās tiesās).

2019. gada rudenī pirmā kursa studenti patstāvīgi veica pētījumu par tēmu "Tiesību avoti". Daži studentu secinājumi.¹³

Jānis Neimanis raksta īsi, vienmēr vienā stilā, parasti viens pats. Artūrs Kučs raksta vairāk kopā ar citiem, ar plašiem paskaidrojumiem. Daiga Rezevska skaidri pārstāv dabisko tiesību doktrīnu, kritiski vērsas pret juridisko pozitīvismu. Ineta Ziemele aktīvāk ietiecas tiesībspolitikā un Satversmes tiesas kompetenču skaidrošanā. Sanitas Osipovas tiesneša atsevišķajās domās vīd valstszinātnes elementi, tiesībsocioloģijas aspekti un vēstures līdzību redzējums, dažreiz iztulkošanas atšķirīgs redzējums. Gunārs Kusiņš un Aldis Laviņš vairāk pievēršas dažādiem juridiskās metodoloģijas jautājumiem.

⁷ Apse D. Tiesnešu atsevišķās domas. Salīdzinošie un personības nozīmes aspekti. LU žurnāls "Juridiskā Zinātne", 2015, Nr. 8, 234. lpp.

⁸ Raffaelli R. Dissenting opinions in the Supreme Courts of the Member States. Study. Policy Department C: Citizen' Rights and Constitutional Affairs. European Union, 2012, p. 8. Pieejams: <http://www.europarl.europa.eu/document/activities/cont/201304/20130423ATT64963/20130423ATT64963 EN.pdf> [aplūkots 29.07.2021.].

⁹ Kursiņa E. Tiesnešu atsevišķās domas: jēdziens un Satversmes tiesas regulējums. Jurista Vārds, 2016, Nr. 49 (952), 37. lpp.

¹⁰ Tiesu dialogs – Satversmes tiesas tiesneši apmeklē Kurzemes apgabaltiesu. Pieejams: <https://juristavards.lv/zinas/274106-tiesu-dialogs-satversmes-tiesas-tiesnesi-apsekle-kurzemes-apgabaltiesu/> [aplūkots 03.08.2021.].

¹¹ Kelemen K. The road from Common Law to East-Central Europe. In: P. Cserne–M. Könczöl (eds.), Legal and Political Theory in the Post-National Age. Frankfurt [etc.], Peter Lang Publ., 2011, p. 119. Pieejams: http://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=2168665 [aplūkots 03.08.2021.].

¹² Apse D. Tiesnešu atsevišķās domas. Nacionālā enciklopēdija. Pieejams: <https://enciklopedija.lv/skirklis/6528-tiesnešu-atsevišķas-domas> [aplūkots 06.08.2021.].

¹³ No 2019. gada studentu darbiem kursā "Tiesību teorija". Personiskā arhīva materiāli.

Jāatzīst, ka šīs studentu novērojumos fiksētās tendences pamatā saglabājas joprojām. Latvijas doktrīnā par tiesnešu atsevišķajām domām ir pausti arī visai kritiski viedokļi.

Profesors Torgāns uzsvēris, ka tiesnešu atsevišķās domas nav uzskatāmas par varoņdarbu, bet drīzāk liecina “par nepilnībām lietas apstākļu un tiesiskā regulējuma vispusīgā izvērtēšanā un diskusiju trūkumu vai nepietiekamību tiesas sastāvā”. Profesors Torgāns atsaucas uz apstākli, ka Latvijas tiesību sistēmā vispārējās jurisdikcijas tiesās tiesnešu atsevišķās domas ļauj iesniegt vienīgi Augstākās tiesas tiesnešiem, kas lietu skata paplašinātā sastāvā. Gadījumos, kad lietu izskata koleģiāli, tiesnesis, kas nepiekrīt pārējiem, ir spiests klusēt. Tas nav savienojams ar tiesneša neatkarību un vārda brīvību. Turklāt uzmanība jāpievērš faktam, ka kuplā skaitā sarakstītās atsevišķās domas esot kontraproduktīvas, neveicinot tiesnešu savstarpēju, kā arī sabiedrības saliedētību un uzticēšanos tiesu prakses ilgtspējībai.¹⁴

Juridiskajā vidē jauni viedokļi visbiežāk tiek uztverti ar aizdomām, ja to paušanas brīdī nesakrīt ar profesijas vairākuma viedokli un tiek nopietni kritizēti.

Profesore Daiga Rezevska uzsvērusi, ka tiesību avotu doktrīnu vienas konkrētas valsts tiesiskajā sistēmā raksturo vairāki kritēriji: tā ir nacionāla un katrai tiesiskai sistēmai oriģināla, piederoša pie konkrētas tiesību saimes, valdošās tiesību izpratnes un pamatnormu atspoguļojoša, mainīga, jo attīstās līdzī tiesiskās sistēmas attīstībai. Nacionālā tiesību avotu doktrīna ir dimensionāla. Tā ietver arī konkrētu tiesību avotu uzskaitījumu,¹⁵ tostarp īpašo doktrīnu kā palīgavotu.

Atskatoties starpkaru Latvijas tiesību avotu doktrīnas vēsturē, meklējot īpašās doktrīnas dimensionālo aspektu, profesora Augusta Lēbera tiesību avotu redzējumā tās vieta būtu juristu tiesībās pie zinātnes.¹⁶ Savukārt docenta Roberta Akmentiņa tiesību avotu iedalījumā starp tiesu un parlamentāriskiem precedentiem,¹⁷ iespējams, ar doktrīnālā precedentā nozīmi (veids, kā no konkrēta lēmuma tiesības var pārvērsties konkrētās normās). Privātdocents Lotārs Šulcs, iespējams, saistītu īpašās doktrīnas radīšanu ne tikai ar tiesību pārdzīvojumu, bet arī ar ētisku emociju, kad pozitīvās tiesības tiek pārvērstas par dabisko tiesību normām. Kamēr tiesiska emocija paliek tikai tiesiska, tā nespēj mūs mudināt uz

¹⁴ Torgāns K. Tiesneša atsevišķās domas – tiesneša varoņdarbs vai nepilnība tiesas darbā. LU 76. starptautiskās zinātniskās konferences rakstu krājums. Centrālās un Austrumeiropas juridiskās tradīcijas un juridiskās identitātes jautājumi. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 2018, 16.–17. lpp.

¹⁵ Rezevska D. Nacionālās tiesību avotu doktrīnas attīstība gadsimta laikā. Grām.: Tiesības un tiesiskā vide mainīgos apstākļos. LU 79. starptautiskās zinātniskās konferences rakstu krājums. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 2021, 282. lpp.

¹⁶ Loebers A. Ievads tiesību zinībās. Pēc Latvijas Augstskolā lasītām lekcijām 1920/21 gadā. Rīga: LU Studentu Padomes izdevums, 1921, 76.–79. lpp.

¹⁷ Akmentiņš R. Tiesību zinību teorija. Roberta Akmentiņa lekciju pieraksti. Rīga: [b. i.], 1928, 23. lpp. “Zem precedentā saprot lietas izšķiršanu pēc iepriekš no tiesas vai cita kompetenta orgāna līdzīgas lietas izlemšanas pamata. Par tiesību avotiem arī formālā nozīmē, bet kam nav tik liela nozīme, var tikt uzskatīts precedents un šē galvenām kārtām saprot tiesas precedentu, tiesas lēmumu, bet tāpat arī t. s. parlamentāriskos precedentus. Tad vēl kā tiesību avoti var būt administratīvie rīkojumi u. c.”

kādu izcilu aktīvu darbību. Tai trūkst kāpinātas intensitātes un spraiguma.¹⁸ Tā izpaužas īpašās doktrīnas psiholoģiski dimensionālais aspekts.

Satversmes tiesas īpašās doktrīnas īss apskats

Satversmes tiesa pērn ierosināja 70, izskatīja 30 lietas, pieņēma 26 spriedumus, tiesvedību izbeidza četrās lietās. 2020. gadā Satversmes tiesas tiesneši pievienojuši spriedumiem 15 atsevišķās domas, ieskaitot 2019. gadā parakstītās, bet atbilstoši ST likuma 33. panta pirmajai daļai tobrīd vēl nepublicētās Satversmes tiesas tiesneša J. Neimaņa 2019. gada 27. novembra atsevišķās domas lietā Nr. 2018-22-01, Satversmes tiesas tiesneša A. Kuča 2019. gada 27. novembra atsevišķās domas lietā Nr. 2018-22-01, Satversmes tiesas tiesneses I. Ziemeles 2019. gada 21. novembra atsevišķās domas lietā Nr. 2018-25-01.¹⁹

Jānis Neimanis paudis 9 (2 apvienotās), Aldis Laviņš – 6 (2 apvienotās), Artūrs Kučs – 4, Gunārs Kusiņš – 4 (1 apvienotā), Sanita Osipova – 1, Ineta Ziemele – 1 tiesneša atsevišķo domu.

Aplūkojot Satversmes tiesas īpašo doktrīnu minētajā periodā, jāizceļ pie Satversmes tiesas 2020. gada 12. novembra sprieduma lietā Nr. 2019-33-01 "Par Darba likuma 155. panta pirmās daļas atbilstību Latvijas Republikas Satversmes 110. panta pirmajam teikumam"²⁰ paustā īpašā doktrīna. Spriedums tiesiskajā sistēmā iezīmē nopietnu pagrieziena, kuram tiesībpolitikā ir pretrunīgi vērtējumi, paplašināti aplūkojot pieteikuma tiesību jautājumu (priekšmetu). Tāpēc likumdevējam tas jāvērtē analītiski, rūpīgi un sistēmiskā kopsakarā ar tiesnešu atsevišķajām domām, kuras pie sprieduma pauduši tiesneši Sanita Osipova²¹ un Aldis Laviņš²² (domājot arī par iespējami paplašināti tulkotās normas mērķi). Līdz ar to tieši tiesneša atsevišķais viedoklis kā īpašā doktrīna dažos jautājumos kļūst īpaši nozīmīgs, norādot uz iespējamiem risinājumiem saistībā ar argumentiem vairākuma spriedumā.

Taču par ikvienu svarīgu un nozīmīgu valsts vai sabiedrības dzīves jautājumu reglamentāciju, kuros nepieciešama konceptuāla izšķiršanās un politiska diskusija, jālemj likumdevējam pašam²³ atbildībā par tiesiskās sistēmas pamatprincipiem. Uz pandēmijas laika izvirzītajiem jautājumiem atbildes un īpašā doktrīna vēl jānogaida.

¹⁸ Šulcs L. Tiesības kā ētikas minimums. Rīga: [b. i.], 1936, 89. lpp.

¹⁹ Pārskats par Satversmes tiesas darbu 2020. Rīga: Satversmes tiesa, 2021, 15. lpp. ISBN 978-9934-8948-2-4

²⁰ Latvijas Vēstnesis, 16.11.2020., Nr. 222.

²¹ Latvijas Vēstnesis, 12.01.2021., Nr. 7.

²² Turpat.

²³ Osipova S. Likumdevēja rīcības brīvības robežas demokrātijā. Grām.: Osipova S. Nācija, valoda, tiesiska valsts: ceļā uz rītdienu. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2020, 374. lpp.

Senāta departamentu īpašās doktrīnas īss apskats

Senāta Administratīvo lietu departamentā 2020. gadā no 156 judikatūras nolēmumu vienībām pie viena sprieduma lietā SKA-64 2020. gada 4. novembrī paustas senatores Līvija Slicas atsevišķās domas, kurās viņa atklāj, kāpēc nevar piekrist Senāta spriedumā sniegtajai likuma “Par valsts sociālo apdrošināšanu” 16.¹ panta (1)¹ daļas interpretācijai, iztulkošanā izmantojot arī palīgavotu – normas radīšanas dokumentu.

Senāts norādīja, ka, gramatiski raugoties, norma attiecas uz visiem gadījumiem, kad Valsts ieņēmumu dienests konstatē, ka darba devējs nav aprēķinājis obligātās iemaksas no ienākumiem, kuri bija jāizmaksā darbiniekam. Vienlaikus atzina, ka no likuma “Par valsts sociālo apdrošināšanu” grozījumu anotācijas izriet atšķirīgs likumdevēja nolūks. Vērtējot normas tekstu un grozījumu anotācijā norādīto, secināms, ka likuma “Par valsts sociālo apdrošināšanu” 16.¹ panta (1)¹ daļas teksts atbilst likumdevēja mērķim. Proti, minētā tiesību norma ir piemērojama gan gadījumā, kad Valsts ieņēmumu dienests konstatē darba devēja negodprātīgu rīcību, neuzrādot grāmatvedības uzskaitē ienākumus, kas izmaksāti darbiniekam, un neaprēķinot no tiem obligātās iemaksas, gan arī gadījumā, kad Valsts ieņēmumu dienests konstatē, ka darba devējs nav uzrādījis grāmatvedības uzskaitē ienākumus, kuri bija jāaprēķina un jāizmaksā un no kuriem bija jāaprēķina obligātās iemaksas citu iemeslu dēļ (nepareiza tiesību normu izpratne).²⁴

No 2021. gadā pieņemtajiem 90 judikatūras nolēmumiem pie viena sprieduma lietā SKA-341 01.06. savas atsevišķās domas paudusi senatore Jautrīte Briede. Senatore, izmantojot tiesību avotu daudzveidību (Eiropas cilvēktiesību tiesas spriedumus, tiesu ekspertu atzinumus, normas radīšanas dokumentus (anotāciju)) kopsakarā argumentācijā, savā īpašajā doktrīnā uzsvēra, ka diemžēl nevar piekrist Senāta vairākuma viedoklim, ka Komerclikuma 318.¹ panta trešajā daļā noteiktais mēneša termiņš ir materiāltiesisks, kas piešķir tiesības trešajām personām iesniegt komercreģistra iestādei pieteikumu par likvidatora iecelšanu, un ka līdz ar šā termiņa beigām šīs tiesības, izņemot īpašus gadījumus, nevar īstenot. Šis termiņš

²⁴ Grozījumu likumā “Par valsts sociālo apdrošināšanu” anotācijā norādīts, ka iepriekš spēkā esošās redakcijas praktiskā piemērošana bija ierobežota, jo nodokļu audita laikā ļoti reti izdodas pierādīt nedeklarēto un ar nodokli neaplikto ienākumu izmaksas faktu. Līdz ar to, ja Valsts ieņēmumu dienests ir noteicis aprēķināmo atbildības summu, ņemot vērā savā rīcībā esošo informāciju, bet ienākuma izmaksas fakts nav konstatēts vai tas nav pierādāms, šobrīd spēkā esošā norma nav piemērojama. Līdzīga situācija veidojas arī, konstatējot Darba likuma nosacījumu neievērošanu attiecībā uz piemaksām par nakts darbu, kā arī piemaksām par virsstundu darbu vai darbu svētku dienās. Šādos gadījumos apliekamo ienākumu nosaka saskaņā ar Darba likuma 67. un 68. pantu, pamatojoties uz darba devēja veikto darba laika uzskaiti vai citiem dokumentiem, kuri pierāda nodarbinātības faktu, savukārt izmaksas fakts šādos gadījumos nav pierādāms. Līdz ar to tiek precizēta likuma norma, kas turpmāk dod Valsts ieņēmumu dienestam tiesības piedzīt no darba devēja obligātās iemaksas no summas, kas atbilst Valsts ieņēmumu dienesta rīcībā esošajai informācijai par personai aprēķināmo atbildību, un soda naudu trīskāršā obligāto iemaksu apmērā, arī gadījumos, kad izmaksas fakts nav konstatēts. Tādējādi tiek mazināta darba samaksas izmaksu aploksnē (likuma “Grozījumi likumā “Par valsts sociālo apdrošināšanu”” anotācijas 1. un 2. punkts. Pieejams: <https://www.at.gov.lv/lv/tiesu-prakse/judikaturas-nolemumu-arhivs/administrativo-lietu-departaments/hronologiskaseciba?lawfilter=0&year=2020> [aplūkots 15.06.2021.].

jāinterpretē kā tāds, kas piešķir tikai tiesības reģistram pēc šā termiņa beigām pieņemt lēmumu par sabiedrības izslēgšanu, bet neierobežo reģistra tiesības atcelt lēmumu par izslēgšanu un anulēt ierakstu. Tā kā likumdošanas procesā kreditoru intereses nav atbilstoši apsvērtas, tās jāapsver, reģistram pieņemot lēmumu. Senatore piekrīt Senāta vairākuma spriedumā izteiktajam viedoklim, ka publiskās ticamības princips ir nozīmīgs. Atkāpšanās no šā principa ievērošanas būtu pieļaujama tikai īpašos gadījumos. Taču šajā gadījumā publiskās ticamības principa ievērošana konfliktē ar privātpersonas tiesību ievērošanas un samērīguma principiem, bet tiem konkrētajā gadījumā ir dodama priekšroka. Senatore uzskata, ka Senāts, ņemot vērā tiesību normas kopumā un piemērojot interpretācijas metodes, var nonākt pie tāda rezultāta, kas tam ļauj efektīvāk aizsargāt trešo personu intereses. Komerclikuma 318.¹ panta trešajā daļā ietverto normu var interpretēt tā, lai pēc iespējas saudzīgāk ietekmētu ieinteresēto personu tiesības un intereses, proti, tā, kā to konkrētajā lietā darījis reģistrs.²⁵

Senāta civillietu departamentā īpašā doktrīna, kas pausta 2020. gadā, rāda, ka no 96 judikatūras nolēmumiem pie spriedumiem lietās (29.04.2020. SKC-97/20, 29.04.20. SKC-107/20, 23.04.20. SKC-1/20, 25.11.20 SKC-41) paustas četras tiesnešu atsevišķās domas kā īpašā doktrīna. 2021. gadā no 57 judikatūras nolēmumiem (03.03.2021 SKC-7 piecu tiesnešu atsevišķās domas, 07.01.21. SKC-42 trīs tiesnešu atsevišķās domas, 22.04.21. SKC-1/21 divu tiesnešu atsevišķās domas, 22.04.21. SKC-5 divu tiesnešu atsevišķās domas) – četras lietās tiesnešu atsevišķās domas kā īpašā doktrīna. Salīdzinot ar 2019. gadu: no 113 judikatūras nolēmumiem – divas tiesnešu atsevišķās domas.

Senāta praksē īpašā doktrīna spilgti izpaudusies Civillietu departamenta senatoru Intara Bistera, Andas Briedes un Mārītes Zāģeres atsevišķajās domās pie sprieduma SKC-41 2020. gada 25. novembrī un senatoru vairākuma viedokļa kritikā par risināmā tiesību jautājuma formulējumu: vai tiesas, kas izskatījusi lietu pēc būtības, spriedums stājas spēkā daļā, ja atsevišķi tās faktu juridiskie novērtējumi nav apstrīdēti apelācijas vai kasācijas kārtībā.

Vairākuma viedoklis tiek kritizēts arī par to, ka tas faktiski akceptējis, ka puse, kura nav pārsūdzējusi pirmās instances tiesas spriedumu, apelācijas instancē, skatot lietu no jauna, var panākt sev labvēlīgu iznākumu. Tātad, liekot tiesai vēlreiz vērtēt pilnīgi visus apstākļus, senatoru vairākums, pretēji dispozitivitātes

²⁵ Doktrīnā pieļauta prasību celšana pret likvidētās sabiedrības amatpersonām par zaudējumu atlīdzināšanu uz vispārējiem delikttiesiskiem pamatiem, tomēr tas nav uzskatāms par līdzekli, kas pilnvērtīgi aizstātu tiesību zudumu, jo runa var būt vienīgi par zaudējumu atlīdzības prasījumu, kura apmērs var arī nebūt vienāds ar kreditora prasījumu. Prasītājam arī būtu jāpierāda amatpersonu prettiesiska rīcība, kas šādās prasībās ir ļoti sarežģīti (uz šo gadījumu neattiecas Komerclikuma 169. panta trešajā gadījumā noteiktā amatpersonu vainojamības prezumpcija). Pieejams: <https://www.at.gov.lv/lv/tiesu-prakse/judikaturas-nolemumu-arhivs/administrativo-lietu-departaments/hronologiska-seciba?lawfilter=0&year=2021> [aplūkots 16.06.2021.].

principam, pēc būtības attaisnojis atbildētājas bezdarbību savu tiesību izlietošanā, kas nebija pieļaujams.²⁶

Senatoru Intara Bistera, Ināras Gardas, Ļubovas Kušnires, Aigara Strupiņa un Mārītes Zāģeres īpašajā doktrīnā pie sprieduma lietā SKC-7 2021. gada 3. martā izsvērti argumentēts, ka senatori nevar piekrist vairākuma spriedumā ietvertajiem argumentiem, ar kuriem pamatota apelācijas instances tiesas sprieduma atcelšana, jo tie izdarīti: 1) pārkāpjot lietas izskatīšanas robežas kasācijas instancē; 2) nepareizi kvalificējot starp pusēm pastāvošo stridīgo tiesisko attiecību, kas ietekmējis materiālās tiesību normas piemērošanas pareizību; 3) liedzot personai iespēju īstenot savas tiesības uz tiesas aizsardzību nodibināta tiesību aizskāruma gadījumā. Izmantojot judikatūras atziņas, senatori argumentēja, ka senatoru vairākums nav ievērojis lietas izskatīšanas robežas kasācijas instances tiesā. Prasības (pretprasības) priekšmeta un pamata grozīšana kasācijas instancē nav pieļaujama. Nav rodams pamatojums, kāpēc ir notikusi atkāpšanās no tiesu praksē nostiprinātajām atziņām.

No spriedumā ietvertajiem motīviem netop skaidrs, ar ko senatoru vairākums attaisno vilcināšanos novērst pretprasības iesniedzēja tiesību aizskārumu, lai to uzturētu līdz brīdim, kad galīgais nolēmums lietā stājas likumīgā spēkā. Šāda pieeja radījusi prasītājam neattaisnojamas priekšrocības ilgstošā laika posmā saņemot no ēkas īpašniekiem zemes nomas maksu, kura tai nepienākas. Spriedums bija atstājams negrozīts.²⁷

Aplūkojot iepriekš minēto tiesu tiesnešu pausto īpašo doktrīnu, redzama vienota un nemainīga tendence: kā raksturojums, kas saistīts ar tiesu autoritātes

²⁶ Lietā nebija risināms jautājums par pārsūdzētā sprieduma motīvu un rezolutīvās daļas stāšanos vai nestāšanos spēkā, bet gan par to, kādas sekas rada tas, ka lietas dalībnieks neapstrīd tādus prasības pamatā esošus apstākļus, kurus tiesa spriedumā atzinusi par nodibinātiem. Kad lieta apelācijas instances tiesā nonāca pirmo reizi, atbildētāja vairs neapstrīdēja prasības pamatā norādīto un pirmās instances tiesas spriedumā atzīto, ka frāzes, kuras prasītājs lūdzis atsaukt, ir ziņas. Pieejams: <http://at.gov.lv/lv/tiesu-prakse/judikaturas-nolemumu-arhivs/civillietu-departaments/hronologiska-seciba?year=2020> [aplūkots 11.06.2021.].

²⁷ Kā iepriekš jau minēts, funkcionāli nepieciešamās zemes platības grozīšana nebija izšķiramais jautājums, nedz skatot lietu pirmajā instancē, nedz apelācijas un kasācijas instancē pirmo reizi. Tādēļ tāds strīds nevarēja pastāvēt, kad lieta otro reizi tika skatīta Augstākajā tiesā. Senatoru vairākums, neiedziļinoties lietas būtībā, faktiski akceptējis jau pirmajā kasācijas instances tiesas spriedumā ietverto kļūdaino secinājumu, ka lietā ir strīds par dzīvojamai mājai funkcionāli nepieciešamās zemes platības grozīšanu, lai gan tas acīmredzami neatbilst abās zemāka līmeņa tiesās izskatītajam strīda priekšmetam.

Pat ja argumenta pēc pieņemtu, ka lietā bija strīds par nomas priekšmeta grozīšanu, senatoru vairākums nonācis pretrunā ar Senāta Civillietu departamenta judikatūras atziņām lietās, kurās faktisko un tiesisko apstākļu ziņā ir konstatējama pietiekama līdzība (īres/nomas līguma būtisko sastāvdaļu grozīšana), par brīdi, no kura novēršams tiesīgās personas tiesību aizskārums. Proti, ja tiesa atzīst par pamatotiem atbildētājas pretprasībā norādītos apstākļus, tad tiesīgai personai ir tiesības uz aizskāruma novēršanu ne vēlāk kā no pretprasības celšanas brīža (sk. Augstākās tiesas Senāta Civillietu departamenta 16.11.2011. spriedumu lietā Nr. SKC-195/2011 (C29352007); Augstākās tiesas Senāta 22.02.2012. spriedumu lietā Nr. SKC-52/2012 (C27054007); Augstākās tiesas Senāta 04.01.2013. spriedumu lietā Nr. SKC-180/2013 (C29290408); Augstākās tiesas Civillietu departamenta 20.05.2016. spriedumu lietā Nr. SKC-246/2016 (C30491910)). Pieejams: <https://www.at.gov.lv/lv/tiesu-prakse/judikaturas-nolemumu-arhivs/civillietu-departaments/hronologiska-seciba> [aplūkots 20.09.2021.].

aspektiem, – tas ir tiesneša darba saturs un vērtības, kas ir īpašās doktrīnas pamatā. Šī tendence ir stabila. Tā izpaužas kā delikāts skaidrojums, ne tik daudz skarba vairākuma viedokļa kritika. Vērtējot integritātes, likumības un koleģialitātes aspektus saistībā ar tiesneša personības nozīmi īpašās doktrīnas radīšanā, secināms, ka atsevišķas domas Latvijas tiesās tiek paustas atbildīgi, saskaņā ar pašas tiesas iedibināto kultūru un tradīcijām. Jo senāka ir īpašās doktrīnas tradīcija autoritatīvā tiesā, jo cieņpilnākas ir koleģialitātes attiecības starp vairākuma spriedumu un mazākuma īpašo doktrīnu.

Tiesu autoritāti ietekmē darba kvalitāte un vērtības, kas ir nolēmumu pamatā. Vērtību faktora pamatā ir ne tikai tiesas, bet arī sabiedrības un likumdevēja atbildība.

Iespējams, ka 2018. gada īpašās doktrīnas kritika tiesību zinātnē ietekmējusi šī institūta izmantošanu Senāta departamentos, un turpmākajos gados **korelācija ar judikatūras nolēmumiem ir visai pieticīga.**

Nav tā, ka “tiesneši, kuri ir spiesti taisīt spriedumus personiskā riska ēnā, ir pilnīgs pretstats neatkarīgiem tiesnešiem, jo bailes un šaubas var virzīt viņus drošā, bet ne patiesā virzienā”²⁸. Tiesneši ņem vērā, ka neatkarība ir paredzēta, lai aizsargātu tiesneša apziņas brīvību, nevis lai garantētu populāru vai pat vispārpieņemamu iznākumu. Tiesneši, radot īpašo doktrīnu, gādā, lai taisnīgi nolēmumi lietā mijiedarbotos ar tiesneša atsevišķajām domām un radītu taisnīgus un labus likumus. Tādā veidā īpaši atbildīgi aizsargājot tiesisko sistēmu un tās pamatprincipus, nodrošinot taisnīgumu.

Kopsavilkums

1. Saistībā ar īpašo doktrīnu – tiesneša atsevišķajām domām – vairumā gadījumu nepieciešama to kritiska izvērtēšana un pārbaude laikā, lai spriestu par tiesiskā regulējuma vispusīgu izvērtēšanu un pareizu piemērošanu, metodoloģijas uzlabojumiem, tiesnešu dialoga efektivitāti, zinātnieku atbalstīta vai kritizēta viedokļa iesakņošanas. Tiesnešu īpašās doktrīnas atziņas ir vērtīgs arguments pastāvošo tiesību satura noskaidrošanā un jaunradāmā tiesību akta tapšanā. Valdošās tiesību izpratnes saikne ar daudzveidīgiem lietojamiem tiesību avotiem dziļāk noskaidro tiesību saturu, veicinot tiesiskās sistēmas attīstību.
2. Tiesneši savu brīvību paust īpašo doktrīnu izmanto ļoti atbildīgi, pat pieticīgi. Īpašās doktrīnas autoritatīva kritika tiesību zinātnē atsevišķos gadījumos var gan veicināt, gan arī bremsēt šī tiesību institūta lietošanas efektivitāti un ietekmēt tiesas sastāva pašpietiekamību. Īpašā doktrīna Latvijas tiesās tiek pausta saskaņā ar pašas tiesas iedibināto kultūru un tradīcijām.

²⁸ Steven S. Judicial Discipline and Judicial Independence. Law and Contemporary Problems, 1998, Vol. 61, No. 3, pp. 59–74.

3. Krīžu situācijās amatpersonām ir grūtāk respektēt nacionālo tiesību avotu doktrīnu, fundamentālas tiesību vērtības un autoritatīvas tiesību zinātnes atziņas par brīvību ierobežojumiem. Tas var traucēt izprast likuma patieso standartu un to piepildīt ar atbilstošām judikatūras, doktrīnas un tiesnešu īpašās doktrīnas atziņām, tādējādi ignorējot tiesību avotu daudzveidības principu. Tiesību zinātne un īpašā doktrīna skaidro, kā tiesiskums liek normēt sabiedrības dzīvi, strikti ievērojot tiesības, bet pagaidām ārpus pandēmijas laika uzdotajiem jautājumiem.
4. Sabiedrība no tiesību zinātnes, īpašās doktrīnas sagaida vairāk, lielāku atvērtību un saprotamību par brīvības, dzīvības attiecībām, drošības, atbildības pret sabiedrību jautājumiem. Tiesību zinātnē ir iespējama tradīciju, simbolu, tiesiskās domas pārnese un turpināšana, tostarp ar īpašās doktrīnas palīdzību, lai tiesību piemērotāji sasniegtu taisnīgu nolēmumu, izmantojot pēc iespējas vairākus tiesību avotu veidus īpašā sasaistē ar nacionālās tiesību avotu doktrīnas dimensionālo aspektu.

BIBLIOGRĀFIJA

1. Akmentiņš R. Tiesību zinību teorija. Roberta Akmentiņa lekciju pierasti Rīga: [b. i.], 1928.
2. Apse D. Tiesību zinātne un tiesību teorija: attīstības tendences Latvijā. Grām.: Ārvalsts investīcijas: kad tiesības mijiedarbojas. LU 74. zinātniskās konferences rakstu krājums. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 2016.
3. Apse D. Tiesnešu atsevišķās domas. Nacionālā enciklopēdija. Pieejams: <https://enciklopedija.lv/skirklis/6528-tiesnešu-atseviskjas-domas> [aplūkots 06.08.2021.].
4. Apse D. Tiesnešu atsevišķās domas. Salīdzinošie un personības nozīmes aspekti. LU žurnāls "Juridiskā Zinātne", 2015, Nr. 8, 234. lpp.
5. Ezeriņš J. Apdzisušo mūžu ogles turpina kvēlot. Grām.: Akmentiņš A. Meklējot Ezeriņu. Rīga: Dienas Grāmata, 2021.
6. Grigore-Bāra E. Pienākums teikt patiesību primāri būtu jāsaprot kā aizliegums melot. Jurista Vārds, 04.08.2015., Nr. 30 (882).
7. Kelemen K. Dissenting Opinions in Constitutional Courts. German Law Journal, 2013, Vol. 14, No. 08, p. 1360. Pieejams: <https://doi.org/10.1017/S2071832200002297> [aplūkots 29.07.2021.].
8. Kelemen K. The road from Common Law to East-Central Europe. In: P. Cserne–M. Könczöl (eds.), Legal and Political Theory in the Post-National Age, Frankfurt [etc.]. Peter Lang Publ., 2011, p. 119. Pieejams: http://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=2168665 [aplūkots 03.08.2021.].
9. Kursiša E. Tiesnešu atsevišķās domas: jēdziens un Satversmes tiesas regulējums. Jurista Vārds, 2016, Nr. 49 (952).
10. Loebers A. Ievads tiesību zinībās. Pēc Latvijas Augstskolā lasītām lekcijām 1920/21 gadā. Rīga: LU Studentu Padomes izdevums, 1921.
11. Neimanis J. Tiesību tālākveidošana. Rīga: Latvijas Vēstnesis, 2006.
12. Osipova S. Likumdevēja rīcības brīvības robežas demokrātijā. Grām.: Osipova S. Nācija, valoda, tiesiska valsts: ceļā uz ritdienu. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2020.

13. Pārskats par Satversmes tiesas darbu 2020. Rīga: Satversmes tiesa, 2021.
14. Raffaelli R. Dissenting opinions in the Supreme Courts of the Member States. Study. Policy Department C: Citizen' Rights and Constitutional Affairs. European Union, 2012, p. 8. Pieejams: http://www.europarl.europa.eu/document/activities/cont/201304/20130423ATT64963/20130423ATT64963_EN.pdf. [aplūkots 29.07.2021.].
15. Rezevska D. Nacionālās tiesību avotu doktrīnas attīstība gadsimta laikā. Grām.: Tiesības un tiesiskā vide mainīgos apstākļos. LU 79. starptautiskās zinātniskās konferences rakstu krājums. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 2021.
16. Steven S. Judicial Discipline and Judicial Independence. Law and Contemporary Problems, 1998, Vol. 61, No. 3.
17. Šulcs L. Tiesības kā ētikas minimums. Rīga: [b. i.], 1936.
18. Torgāns K. Tiesneša atsevišķās domas – tiesneša varoņdarbs vai nepilnība tiesas darbā. LU 76. starptautiskās zinātniskās konferences rakstu krājums. Centrālās un Austrumeiropas juridiskās tradīcijas un juridiskās identitātes jautājumi. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 2018.

Juridiskās prakses materiāli

19. Satversmes tiesas 12.11.2020. spriedums lietā Nr. 2019-33-01 "Par Darba likuma 155. panta pirmās daļas atbilstību Latvijas Republikas Satversmes 110. panta pirmajam teikumam". Latvijas Vēstnesis, 16.11.2020., Nr. 222.

Īpašā doktrīna

20. Tiesneses Sanitas Osipovas atsevišķās domas pie sprieduma lietā Nr. 2019-33-01. Latvijas Vēstnesis, 12.01.2021., Nr. 7.
21. Tiesneša Alda Laviņa atsevišķās domas pie sprieduma lietā Nr. 2019-33-01. Latvijas Vēstnesis, 12.01.2021., Nr. 7.
22. Senatores Līvija Slicas atsevišķās domas pie 04.11.2020. sprieduma lietā SKA-64. Pieejams: <https://www.at.gov.lv/lv/tiesu-prakse/judikaturas-nolemumu-arhivs/administrativo-lietu-departaments/hronologiska-seciba?lawfilter=0&year=2020> [aplūkots 15.06.2021.].
23. Senatores Jautrītes Briedes atsevišķās domas pie 01.06.2021. sprieduma lietā SKA-341. Pieejams: <https://www.at.gov.lv/lv/tiesu-prakse/judikaturas-nolemumu-arhivs/administrativo-lietu-departaments/hronologiska-seciba?lawfilter=0&year=2021> [aplūkots 16.06.2021.].
24. Senatoru Intara Bistera, Andas Briedes un Mārītes Zāģeres atsevišķās domas pie 25.11.2020. sprieduma lietā SKC-41. Pieejams: <http://at.gov.lv/lv/tiesu-prakse/judikaturas-nolemumu-arhivs/civillietu-departaments/hronologiska-seciba?year=2020> [aplūkots 11.06.2021.].
25. Senatoru Intara Bistera, Ināras Gardas, Ļubovas Kušnires, Aigara Strupiņa un Mārītes Zāģeres atsevišķās domas pie 03.03.2021. sprieduma lietā SKC-7. Pieejams: <https://www.at.gov.lv/lv/tiesu-prakse/judikaturas-nolemumu-arhivs/civillietu-departaments/hronologiska-seciba> [aplūkots 20.09.2021.].

Resursi internetā

26. Tiesu dialogs – Satversmes tiesas tiesneši apmeklē Kurzemes apgabaltiesu. Pieejams: <https://juristavards.lv/zinas/274106-tiesu-dialogs-satversmes-tiesas-tiesnesi-apekle-kurzemes-apgabaltiesu/> [aplūkots 03.08.2021.].

27. Laganovskis G. Ineta Ziemele: Valsts pastāv cilvēka dēļ. Intervija ar I. Ziemeli. LV portāls, 08.10.2020. Pieejams: <http://www.lvportals.lv> [aplūkots 12.09.2021.].

Citi materiāli

28. Apse D. No 2019. gada studentu darbiem kursā “Tiesību teorija”. Personiskā arhīva materiāli.

Solvita Olsena, *Dr. iur.*, associated professor, leading researcher
University of Latvia, Faculty of Medicine

Laura Kadile, *Mg. iur.*, doctoral student, researcher, teaching fellow
University of Latvia, Faculty of Law, Faculty of Medicine

FROM LEGAL CAPACITY TO ACT TO DECISION MAKING CAPACITY IN LATVIAN PATIENTS' RIGHTS LAW

PACIENTU TIESĪBAS LATVIJĀ – NO RĪCĪBSPĒJAS LĪDZ LEMTSPĒJAI

Kopsavilkums

Pacientu tiesības sniegt brīvu un informētu piekrišanu ārstniecībā ir vispāratzītas. Tās ir nostiprinātas normatīvajos aktos. Zināms, ka nozīmīga daļa pacientu, kuriem piemīt īslaicīgi vai ilgstoši garīga rakstura un fiziski traucējumi, ir ierobežoti savās spējās pieņemt lēmumus un tā īstenot informētas piekrišanas tiesības. Šī realitāte prasa vērtēt, vai rīcībspēja kā labi zināms civiltiesību institūts ir pietiekams un atbilstošs priekšnoteikums juridiski saistoša lēmuma pieņemšanai ārstniecībā, vai pastāv nepieciešamība Latvijas tiesību sistēmā ieviest jaunu, lemtspējas tiesību institūtu. Rakstā tiek raksturota Latvijas normatīvajos pastāvošais pacienta lēmumu pieņemšanas spējas regulējums un tiek parādīti tā trūkumi. Autoru secinājumi norāda, ka pacientu lemtspējas institūta ieviešana pilnveidotu pacientu tiesību aizsardzības sistēmu.

Keywords: patient, patients' rights, legal capacity, decision-making capacity, limited capacity

Atslēgvārdi: pacients, pacientu tiesības, rīcībspēja, lemtspēja, ierobežotas spējas

Introduction

The patient's right to give, refuse or withdraw free and informed consent for any health care intervention is well established in national¹ and international

¹ Law on the Rights of Patients. Available: <https://likumi.lv/ta/en/en/id/203008-law-on-the-rights-of-patients> [viewed 01.11.2021.].

patients' rights law². Consent is legally valid, if a patient has been properly informed, has the capacity to consent and is free from pressure. To exercise these rights, a patient should be able to understand, retain, analyse and communicate the information and his decision. However, many patients are limited in their ability to give informed consent due to short- or long-term mental and physical disabilities. The systematic review on the prevalence of lack of capacity in medical and psychiatric settings published by UK researchers suggest that for psychiatric settings, the weighted average proportion of patients with incapacity was 45%. For medical settings, the proportion of patients with incapacity was 34%.³ The available data suggests that it is reasonable to believe that more than 8000 patients in Latvia yearly are admitted to mental health care institutions with varying degrees of limited capacity. There is no accurate data on the prevalence of such patients in Latvia. That reality requires clarifying whether legal capacity and capacity to act as well-known legal concepts are sufficient for decision making in health care or a new concept, namely, decision-making capacity should be introduced in Latvian law in general and patients' rights law in particular.

This article presents the institute of legal capacity to act in Latvian law generally and in patients' rights law particularly. It outlines procedural issues in the application of the capacity to act in exercising patients' rights. The article reveals the necessity to introduce the decision-making capacity in the Latvian patients' rights law.

1. Capacity to act in Latvian civil law: Overview

Every national legal system provides regulations concerning legal capacity in general and concerning natural and legal persons. Norms regulating legal capacity and capacity to act of a natural person in civil law matters are stated in the Latvian Civil Law, in the Art. 8, 357, 358, 358¹, 364, 1405, 1408, 1409, as well as in norms of the Civil Procedure Law and other laws. In Latvian law, legal capacity and capacity to act is regulated as two separate legal issues. It is stated that any natural person has a legal capacity, which means that this person can be subject to civil rights. The capacity to act is understood as the ability to acquire rights and responsibilities. A prerequisite for capacity to act is the maturity of will, which is gained by reaching the age of 18 years.⁴ It is presumed that an adult has

² For example, the Convention for the protection of Human Rights and Dignity of the Human Being with regard to the Application of Biology and Medicine: Convention on Human Rights and Biomedicine. Signed in Oviedo on 04.04.1997. [in the wording of 01.11.2021.].

³ Lepping P, Stanly T, Turner J. Systematic review on the prevalence of lack of capacity in medical and psychiatric settings. Available: <https://pubmed.ncbi.nlm.nih.gov/26407382/> [viewed 28.10.2021.].

⁴ Torgāns K. (sc. ed.). Latvijas Republikas Civillikuma komentāri: Ceturtā daļa. Saistību tiesības [Commentary to the Civil Law of Republic of Latvia: Part Four. The Law of Obligations]. Rīga: Mans Īpašums, 2000, p. 20.

the capacity to act by expressing his/her will and performing an action in all legal matters concerning him/herself.

In 2012–2013, a reform of the regulations concerning capacity to act was carried out in Latvia. It followed the judgment of the Constitutional Court of 27 December 2010 in case No. 2010-38-01.⁵ The Constitutional Court declared that the Civil Law provisions in Art. 358 and 364 that permitted restrictions of one's capacity to act in full are unconstitutional and violate human rights of persons with disabilities. The court stated that the above-mentioned provisions of the Civil Law restricted personal rights to a greater extent than necessary and that the capacity of a person must be assessed in each case individually. The court acknowledged that Latvia must amend the legal framework, securing implementation of human rights of persons with disabilities, including the United Nations Convention on the Rights of Persons with Disabilities.⁶

Since 2013, the Art. 356.¹ states: "A person shall not be restricted in personal non-financial rights, as well as to defend his or her rights and lawful interests in institutions and court in relation to his or her restrictions for the capacity to act and freedom, disagreements, disputes with trustee and appointment and removal of the trustee."⁷

Material grounds for restriction of one's capacity to act are stated in Part One of the Civil Law. Firstly, Art. 357 states: "If a person has health disorders of mental nature or other, his or her capacity to act may be restricted, if it is necessary in the interests of such person and it is the only way how to protect them. In such case, trusteeship shall be established for such person." Secondly, the Art. 358¹ states that capacity to act may be restricted to such an extent in which he or she cannot understand the meaning of his or her activity or cannot control his or her activity. As we can see, for restriction of the capacity to act it is necessary to establish that a person cannot understand the meaning of his or her activity or cannot control it. The capacity to act can be restricted but only by a court. The court is supposed to assess to what extent the person is limited in his or her ability to understand and control listed activities. At the same time, the court is obliged to establish a trusteeship for such a person. A court, when assessing the abilities of a person, at first shall determine whether and to what extent a trustee with a person under trusteeship act together and only after that – whether and to what extent the trustee acts independently.⁸

With respect to the legal effect of the actions performed by a person who has health disorders of mental nature limiting his or her abilities to decide and

⁵ Judgment of the Constitutional Court of the Republic of Latvia of 27 December 2010 in case No. 2010-38-01. Available in English: https://www.satv.tiesa.gov.lv/wp-content/uploads/2010/04/2010-38-01_Spriedums_ENG.pdf [viewed 28.10.2021.].

⁶ The United Nations Convention on the Rights of Persons with Disabilities. Signed in New York on 30.03.2007. [in the wording of 01.11.2021.].

⁷ The Civil Law, Art. 356¹. Available: <https://likumi.lv/ta/en/en/id/225418-the-civil-law> [viewed 20.10.2021.].

⁸ The Civil Law, Art. 358¹.

act, the Art. 362 provides that “An action that a person with health disorders of mental nature or other has committed prior to the establishment of a trusteeship has legal effect”. Meanwhile, the Art. 361 provides that the actions of a person under trusteeship shall be regarded as invalid if they are committed to the extent of the restriction of the capacity to act determined by the court. Thus, in cases when there is no restriction of the capacity to act stated by the court, the actions of a person are legally valid.

2. Capacity to act in Latvian obligation law

In respect to the legal effect of civil legal transactions and delicts, the norms contained in Civil Law, Part Four “Obligations Law” provide a more detailed approach and state additional requirements in respect to capacity to act for legal transactions or delicts to be legally valid or void. Thus, Art. 1409 states: “Lawful transactions made by persons with the capacity to act while they are unconscious or being unable to understand the meaning of their action or being unable to control their action are void”. In respect to delicts, the Art. 1637 provides that, firstly, “persons with disorders of mental nature or other health disorders, who have not been able to understand the meaning of their action or have not been able to control their action, shall not be held liable for delicts [...]”. Secondly, “Persons with the capacity to act shall not be held liable for delicts if they committed the delict while unconscious or being unable to understand the meaning of their action or being unable to control their action”.

3. Capacity to act in Latvian patients’ rights law

A patient is a special subject of patients’ rights law. The need for the protection of the patient as a separate right-holder is determined by the special needs and vulnerability of the person in health care. Patients’ rights to information, to give/refuse or withdraw consent, to private life in health care settings etc. are personal rights and exercise of these rights is regulated by the law “On the Rights of Patients” and the Convention on Human Rights and Biomedicine⁹. The law “On the Rights of Patients” does not regulate the issue of capacity to act but establishes the legal order in case a patient is unable to make a treatment decision or a decision in respect to participation in a clinical trial¹⁰.

⁹ The Convention for the Protection of Human Rights and Dignity of the Human Being with regard to the Application of Biology and Medicine: Convention on Human Rights and Biomedicine is ratified and since Latvia has a monist approach, this international treaty is incorporated into Latvian law.

¹⁰ Law “On the Rights of Patients”, Art. 11 (2), (3). Available: <https://likumi.lv/ta/en/en/id/203008-law-on-the-rights-of-patients> [viewed 01.11.2021.].

Given that a person's ability to act in the field of his or her patient's rights is a personal right, the Civil Law Art. 356.¹ provides that the capacity to act in respect of health care issues shall not be limited. Every patient in his civil rights in health care *de iure* has the capacity to act by exercising his patients' rights and can be subject to obligations under the law.

The Convention on Human Rights and Biomedicine does not regulate the capacity to act in its substantive limb. The Art. 6 of the Convention states rules for the protection of persons who do not have a capacity to consent and are not able to consent. Part 3 of the Art. 6 states: "where, according to law, an adult does not have the capacity to consent to an intervention because of a mental disability, a disease or for similar reasons, the intervention may only be carried out with the authorization of his or her representative or an authority or a person or body provided for by law". As it is stated in the Explanatory Report of the Convention, it is for domestic law in each country to determine, in its own way, whether or not persons are capable of consenting to an intervention and taking account of the need to deprive persons of their capacity for autonomy only where it is necessary in their best interests.¹¹

If a patient is unable to make a decision himself or herself regarding medical treatment due to his or her state of health or age, Art. 7 (1) of the law "On the Rights of Patients", gives the decision rights to the spouse or an adult relative,¹² as well as to a person authorised by the patient or the trustee.¹³ In this case, one should establish whether a patient is able or unable to take medical treatment decisions.

Differently is regulated decision-taking for the involvement of a patient in clinical trials. The Art. 11 (2) the law "On the Rights of Patients" provides: "If a patient is unable to express his or her wishes, the spouse or the closest relative of the patient has the right to consent for his or her participation in a clinical trial". Here, a patient's ability to express his or her wishes should be established. However, Art. 11 (3) provides that, if a patient's capacity to act has been restricted by a court, then a patient's trustee has a right to decide to consent to participation in a clinical trial. Even though the Civil Law does not permit the restriction of capacity to act in respect to patients' rights, the law "On the Rights of Patients" provides permission of a trustee of a patient to consent to involvement in a clinical trial.

In case if a patient is concluding a contract or performing another legal transaction regulated by the Part Four of Civil Law concerning Obligation Law in health care being unconscious or being unable to understand the meaning of their action or being unable to control their action, such actions might be declared void. The same applies to delicts. In this case, one should establish that a patient is unconscious or unable to understand or control his or her actions. The Obligation Law provides

¹¹ Explanatory Report to the Convention for the protection of Human Rights and Dignity of the Human Being with regard to the Application of Biology and Medicine: Convention on Human Rights and Biomedicine, para 42. Available: <https://rm.coe.int/16800ccde5> [viewed 01.11.2021.].

¹² Law "On the Rights of Patients", Art. 7 (1). Available: <https://likumi.lv/ta/en/en/id/203008-law-on-the-rights-of-patients> [viewed 01.11.2021.].

¹³ Law "On the Rights of Patients", Art. 7 (2).

more clear criteria in respect to the inability of a person – inability to understand and to control one’s actions should be assessed and revealed in a particular case.

It can be concluded, first, – it is presumed that every adult has the capacity to act in respect to his or her health care matters. Latvian civil law does not permit the restriction of one’s capacity to act in respect to the exercise of patients’ rights by a court, namely, a patient *de iure* cannot be limited in capacity concerning his or her patient rights. Second, despite the general rule, the law “On the Rights of Patients” provides that in case a patient him/herself is unable to decide, the treatment decisions should be taken by listed third persons. The law does not state how that inability should be expressed, how and by whom it should be assessed, user stated, and documented. The law does not provide any safeguards in cases when someone is declared unable to exercise his/her rights by applying the Law on Rights of the Patient. Third, Latvian patients’ rights law does not regulate decision-making procedures in cases when a patient is partially or temporarily able or unable to decide. Fourth, in case of consenting to participate in clinical trials, the trustee has a right to consent. Finally, in case a patient is unconscious, unable to understand or control his actions, his or her legal transactions can be declared void and a patient shall not be liable for delicts in health care matters.

4. The need to integrate decision-making capacity in Latvian patients’ rights law

As mentioned in the introduction, the research data from the UK suggests that around 45% of patients in psychiatric institutions and 34% in somatic medical settings are lacking the decision-making capacity.¹⁴ It can be estimated that the proportion of patients with varying degrees of limited capacity in Latvia could be similar. The human rights approach requires us to ensure that persons with disabilities can enjoy the rights to consenting to or rejecting medical interventions on an equal basis with others. No one should be automatically deprived of these rights because of an impairment or disability, or due to being subjected to guardianship.¹⁵

At present, in Latvian patients’ rights law, the “status approach” towards patients with incapacity is used. This approach equates certain impairments/disabilities with incapacity to make decisions in some or all areas of life. With this model, the very existence of a particular impairment is sufficient to strip the individual of legal capacity, regardless of the individual’s actual capacities.¹⁶

The way forward is to recognise, firstly, that there are numerous cases when a patient has full capacity to act legally, but *de facto* is limited to do so; secondly,

¹⁴ Lepping P., Stanly T., Turner J. Systematic review on the prevalence of lack of capacity in medical and psychiatric settings. Available: <https://pubmed.ncbi.nlm.nih.gov/26407382/> [viewed 28.10.2021.].

¹⁵ Who gets to decide? Right to legal capacity for persons with intellectual and psychosocial disabilities, p. 7. Available: <https://rm.coe.int/16806da5c0> [viewed 05.11.2021.].

¹⁶ Who gets to decide? Right to legal capacity for persons with intellectual and psychosocial disabilities, p. 13.

that a person who *de facto* has limited abilities should not be considered a person unable to make decisions and therefore not given a chance to do so. All patients despite their limited ability to decide should be given a right to decisions in their health care matters as far and to the extent they can do it themselves or with the support of another person. Those with limited capacity should be supported in a manner appropriate to their abilities. Patients who are fully unable to make a decision, for example, being in a coma, should be distinguished from ones who are limited in their abilities. Therefore, an individualised and targeted approach to a patient's abilities and disabilities in a particular health care situation and the context of given intervention should be recognised, assessed and safeguarded.

An individualised approach to a patient's capacity to act and to be protected requires a new legal approach both in law and in practice. A person's capacity to act in health care *de facto* should be recognised and supported. Therefore, we have to introduce new legal regulations, namely, we should state that patients' decision-making capacity rather than the capacity to act is a prerequisite for decision making in health care.

Decision-making capacity is not a concept and term used in Latvian law. In other jurisdictions and legal doctrine, decision-making capacity is understood as the actual ability of a person to make an informed and reasonable decision in a given situation and to execute it. For example, in German law the legal capacity is defined as *Rechtsfähigkeit*, whereas the decision-making capacity – as *Entscheidungsfähigkeit*. Legal capacity and decision-making capacity are different notions in the UK.

Given that the decision-making capacity is related to the performance of a specific function, it would be wrong to consider that a person is *a priori* completely incapable of making all decisions. It is necessary to assess what functions the patient is able or, conversely, unable to perform. On the other hand, in circumstances, where the legal capacity of a patient is limited, without a prior assessment, the patient's decision-making capacity shall not be recognised as limited *a priori*. The actual capacity limitation is an essential condition in preventing the right to informed consent from being exercised independently and therefore requires the application of special solutions for protecting patients' rights.

Therefore, the determination and protection of a patient as a special right-holder must be considered more broadly than within the framework of the capacity to act regulated in Civil Law. It is necessary to cover not only the impact of unconsciousness and ability to understand or control actions – the patients' physical and mental health abilities, which are necessary for self-determination as a whole, must also be taken into account.

Conclusions

1. The legal status of a patient as a special subject within the meaning of the law “On the Rights of Patients” must be considered more broadly than within

the framework of capacity to act established in the Civil Law, covering not only the effects of disturbance of consciousness and will on the patient's ability to understand and manage their actions.

2. Given that a person's ability to act in the field of his or her patient's rights is a personal right, since 2013 the Civil Law provides that the capacity to act in respect of health care issues shall not be limited. Every patient in his/her civil rights in health care *de iure* has the capacity to act by exercising his/her patients' rights and can be subject to obligations in accordance with the law.
3. Some patients are limited in their capacity to understand and act due to mental or physical health issues. Therefore, numerous patients in health care are *de iure* capable but *de facto* limited in their capacity to exercise their rights independently. To secure the exercise of a patient's *de facto* capacity in his/her healthcare process, the patients' actual decision-making capacity is important and shall be evaluated. Proper protection of such patients should be provided by law and in practice.
4. For the protection of rights of persons with limited capacity, a new legal framework should be introduced in Latvian patients' rights law stating the role of decision-making capacity, principles of assessment procedures and legal safeguards for patients who are limited in their capacity. The assessment of each patient requires special attention, given that the patient's mental health condition may change and certain disorders of consciousness or a will may affect a person's decision-making capacity both in the short and long term. Therefore, decision-making capacity must always be assessed in the context of a decision that is required in a particular situation.
5. To ensure the protection of a person, the assessment methodologies of decision-making capacity and expression of one's will require further research in both civil and health law.

This paper has been prepared within the research project "Towards a human rights approach for mental health patients with a limited capacity: A legal, ethical and clinical perspective", No. lzp-2020/1-0397.

BIBLIOGRAPHY

1. Lepping P., Stanly T., Turner J. Systematic review on the prevalence of lack of capacity in medical and psychiatric settings. Available: <https://pubmed.ncbi.nlm.nih.gov/26407382/> [viewed 28.10.2021.].
2. Torgāns K. (sc. ed.). Latvijas Republikas Civillikuma komentāri: Ceturtā daļa. Saistību tiesības. [Commentary to the Civil Law of Republic of Latvia: Part Four. Obligations Law]. Rīga: Mans Īpašums, 2000, p. 20.
3. Judgment of the Constitutional Court of the Republic of Latvia of 27 December 2010 in case No. 2010-38-01. Available in English: https://www.satv.tiesa.gov.lv/wp-content/uploads/2010/04/2010-38-01_Spriedums_ENG.pdf [viewed 28.10.2021.].
4. Explanatory Report to the Convention for the protection of Human Rights and Dignity of the Human Being with regard to the Application of Biology and Medicine: Convention

- on Human Rights and Biomedicine, para. 42. Available: <https://rm.coe.int/16800ccde5> [viewed 01.11.2021.].
5. Law “On the Rights of Patients”, Art. 7 (1), (2), 11 (2), (3). Available: <https://likumi.lv/ta/en/en/id/203008-law-on-the-rights-of-patients> [viewed 01.11.2021.].
 6. The Civil Law, Art. 356¹, 358¹. Available: <https://likumi.lv/ta/en/en/id/225418-the-civil-law> [viewed 20.10.2021.].
 7. The Convention for the protection of Human Rights and Dignity of the Human Being with regard to the Application of Biology and Medicine: Convention on Human Rights and Biomedicine. Signed in Oviedo on 04.04.1997. [in the wording of 01.11.2021.].
 8. The United Nations Convention on the Rights of Persons with Disabilities. Signed in New York on 30.03.2007. [in the wording of 01.11.2021.].
 9. Who gets to decide? Right to legal capacity for persons with intellectual and psychosocial disabilities, pp. 7, 13. Available: <https://rm.coe.int/16806da5c0> [viewed 05.11.2021.].

Džeina Gaile, *Mg. iur., LL. M.*

Latvijas Universitātes Juridiskās fakultātes doktorante

TIESISKĀS VIENLĪDZĪBAS PRINCIPA IZPRATNE PUBLISKAJĀ IEPIRKUMĀ IESNIEGTA PIEDĀVĀJUMA TRŪKUMU IZVĒRTĒŠANĀ

UNDERSTANDING OF THE LEGAL EQUALITY PRINCIPLE IN THE EVALUATION OF DEFICIENCIES OF A TENDER SUBMITTED IN PUBLIC PROCUREMENT

Atslēgvārdi: vienlīdzīga attieksme, publiskais iepirkums, piedāvājums, kļūda

Keywords: equal treatment, public procurement, tender, error

Summary

In this article, the author analyses the understanding of the principle of legal equality in public procurement in the context of tender clarification, based on the case law of the Court of Justice of the European Union and the Supreme Court of the Republic of Latvia. This important principle is implemented by equal and clear procurement rules followed by both tenderers and contracting authorities. Therefore, it is not allowed to substantially amend a tender after its submission, and a general overview of requirements resulting from it is provided.

Ievads

Vienlīdzīga attieksme norādīta gan kā viens no iepirkuma principiem Direktīvā 2014/24/ES¹ (turpmāk – Direktīva), gan Publisko iepirkumu likuma² (turpmāk – PIL) mērķiem. Šis princips arī uzsvērts Direktīvas 56. panta 3. punktā

¹ Eiropas Parlamenta un Padomes 26.02.2014. Direktīva 2014/24/ES par publisko iepirkumu un ar ko atceļ Direktīvu 2004/18/EK, preambulas 1. apsvēruma, kā arī 18. pants. Pieejams: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/LV/TXT/?uri=celex%3A32014L0024> [aplūkots 07.08.2021.].

² Publisko iepirkumu likums, 2. pants. Pieejams: <https://likumi.lv/ta/id/287760-publisko-ievirkumu-likums> [aplūkots 07.08.2021.].

un PIL 41. panta sestajā daļā, kas regulē informācijas par iesniegto piedāvājumu papildināšanu un izskaidrošanu, paredzot pasūtītāja tiesības vai pienākumu šo informāciju precizēt.

Piedāvājuma vērtēšana ir būtisks iepirkuma posms, kura laikā iepirkuma komisija pārliecinās par piedāvājuma atbilstību prasībām. Lai arī varētu šķist, ka normatīvajos aktos un iepirkuma dokumentācijā iekļautais regulējums ir pietiekams, lai veiktu šo izvērtējumu, tomēr attiecībā uz piedāvājumu skaidrošanas robežām jāņem vērā gan Eiropas Savienības Tiesas (turpmāk – EST), gan Latvijas Republikas Augstākās tiesas prakse, kurā šī tēma gadu gaitā ir konsekventi apskatīta, nezaudējot aktualitāti. Tieši vienlīdzīgas attieksmes princips ir centrālais elements, kas iepirkuma komisijai jāievēro, lemjot par iespēju piedāvājumā iekļauto informāciju precizēt. Šim pasūtītāja lēmumam ir būtiskas sekas, kas var ietekmēt iepirkuma rezultātu – ja neprecizitāti nav iespējams izskaidrot, piedāvājums var tikt atzīts par neatbilstošu. Tādēļ raksta mērķis ir analizēt vienlīdzīgas attieksmes principa izpratni tieši publiskā iepirkumā iesniegta piedāvājuma precizēšanas kontekstā.

Rakstā piemērota analītiskā, sistēmiskā, dogmatiskā un salīdzinošā pētniecības metode. Apskatīts klasiskais iepirkumu sektors, galvenokārt analizējot EST spriedumus,³ kā arī 2021. gada pirmā pusgada Augstākās tiesas praksi, sniedzot vispārēju pārskatu par konstatēto problemātiku un atziņām.

Vienlīdzīgas attieksmes principa nozīme un izpratne publisko iepirkumu jomā

Vienlīdzīgas attieksmes princips ir plaši pazīstams koncepts visās tiesību nozarēs un uzskatāms par vispārējo tiesību principu. Tā saturs cita starpā skaidrojams gan saistībā ar Administratīvā procesa likuma 6. pantu, gan Satversmes 91. pantu, kurā iekļautais līdztiesības princips kopā ar diskriminācijas aizliegumu veido vienotu pamattiesību – tiesiskās vienlīdzības principu.⁴ Tā kā Direktīvā un PIL lietots jēdziens “vienlīdzīga attieksme”, tas tiks izmantots šajā rakstā.

Par vienlīdzīgu attieksmi iepirkumu kontekstā Eiropas Kopienu Tiesa norādījusi, ka pienākums ievērot vienlīdzīgas attieksmes principu ir pašā šīs direktīvas, kuras mērķis ir nodrošināt īpaši efektīvas konkurences attīstību publisko līgumu jomā, pamatā.⁵ Pats direktīvas mērķis ir vispirms un visvairāk nodrošināt vienlīdzību visiem tiem, kas piedalās iepirkuma procedūrās. Vienlīdzīga attieksme ir pamatā jebkuriem noteikumiem, kas nosaka procedūru norisi, jo tā ir pati

³ Ierobežotā apjoma dēļ netiek apskatīti Vispārējās tiesas spriedumi, kā arī Iepirkumu uzraudzības biroja lēmumi, kuros iekļauta plaša prakse par apskatāmo jautājumu.

⁴ Levits E. Par tiesiskās vienlīdzības principu. Latvijas Vēstnesis, 2003, Nr. 68, A nodaļas 1. apakšnodaļa. Pieejams: <https://www.vestnesis.lv/ta/id/74628> [aplūkots: 16.09.2021.].

⁵ EST 22.06.1993. spriedums lietā C-243/89 *Komisija/Dānija*, 33., 39. p. EST 25.04.1996. spriedums lietā C-87/94 *Komisija/Belģija*, 51. p.

šo procedūru būtība.⁶ Tomēr EST arī norādījusi, ka viens no galvenajiem Eiropas Savienības (turpmāk – ES) tiesību normu mērķiem publisko iepirkumu jomā ir nodrošināt pakalpojumu sniegšanas brīvību un netraucētu konkurenci visās dalībvalstīs. Šī dubultā mērķa izpildei ES tiesībās it īpaši tiek izmantots vienlīdzīgas attieksmes princips attiecībā uz pretendentiem un no tā izrietošais pienākums nodrošināt pārskatāmību.⁷ Līdz ar to vienlīdzīgas attieksmes principa piemērošana publiskā iepirkuma procedūrā nav pašmērķis, – tas ir jāvērtē šī principa mērķu kontekstā,⁸ tātad arī tā piemērošanai ir savas robežas un, piemērojot publisko iepirkumu regulējumu, jāņem vērā arī virkne citu principu.

Juridiskajā literatūrā norādīts, ka, lai izteiktu vispārējo tiesību principu tiesību normas struktūrā, vispirms ir nepieciešama tā konkretizācija jeb vispārējā tiesību principa piepildīšana ar saturu, izsakot to tekstuāli, un vienlīdzības princips tā pamatnozīmes ietvaros vienmēr nozīmēs vienu un to pašu, proti, ka “pret līdzīgiem jābūt līdzīgai attieksmei”⁹. Analizējot norādes par vienlīdzīgas attieksmes principu,¹⁰ konstatējams, ka identiski tas izprotams arī iepirkumu kontekstā.¹¹ Piemēram, tiek uzskatīts, ka šis princips vispārēji aizliedz atšķirīgu attieksmi pret tādiem uzņēmumiem, kas ir salīdzināmā konkurences pozīcijā. Līdzīgi, piemēram, visiem piegādātājiem jānodrošina vienādas iespējas (piemēram, precizēt vai labot piedāvājumu) un jābūt pakļautiem vienādiem noteikumiem (tādiem kā vienādas kvalifikācijas prasības un laika ierobežojumi).¹² Tāpat, vērtējot vienādus apstākļus iepirkumu kontekstā, jāsecina, ka jau no PIL ietvertā formulējuma¹³ izriet, ka ir ierobežots personu loks, uz kurām šis princips attiecināts, – tikai piegādātāji.¹⁴ Attiecīgi sākotnēji jākonstatē, ka konkrētā persona atbilst piegādātāja statusam (tas daļēji apskatīts tiesu praksē saistībā ar subjektīvajām tiesībām iesniegt pieteikumu tiesā¹⁵). Savukārt pēc piedāvājumu iesniegšanas par līdzīgā situācijā esošiem vispārīgi būtu uzskatāmi tie piegādātāji, kas iesnieguši piedāvājumus, t. i., pretendenti.

Analizējot būtiskākos vienlīdzīgas attieksmes principa aspektus, konstatējams, ka ar vienlīdzīgas attieksmes un diskriminācijas aizlieguma principiem tiek prasīts,

⁶ Ģenerāladvokāta Tesauro 17.11.1992. secinājumi lietā C-243/89 *Komisija/Dānija*, 17., 18. p.

⁷ EST 29.03.2012. spriedums lietā C-599/10 *SAG ELV Slovensko u. c.*, 25. p.

⁸ EST 10.10.2013. spriedums lietā C-336/12 *Manova*, 28.–29. p.

⁹ Rezevska D. *Vispārējo tiesību principu nozīme un piemērošana*. 2. izd. Rīga: Daigas Rezevskas izdevums, 2015, 99.–100. lpp.

¹⁰ Levits E. 2003, A nodaļas 3. apakšnodaļa; Administratīvā procesa likums, 4. panta 2. punkts un 6. pants. Pieejams: <https://likumi.lv/doc.php?id=55567> [aplūkots 22.07.2021.].

¹¹ EST C-336/12 *Manova*, 30. p. un tajā minētā judikatūra.

¹² Arrowsmith S. *The Law of Public and Utilities Procurement: Regulation in the EU and UK*. Third edition. London: Sweet and Maxwell, 2014, pp. 614–615.

¹³ Publisko iepirkumu likums, 2. panta 2. punkts.

¹⁴ Turpat, 1. panta 22. punkts.

¹⁵ Latvijas Republikas Augstākā tiesa. Tiesu prakses apkopojums publisko iepirkumu lietās (2005. gada februāris – 2020. gada jūnijs), 2.2. nodaļa. Rīga: 2020. Pieejams: <http://at.gov.lv/lv/tiesu-prakse/tiesu-prakse-apkopojumi/administrativas-tiesibas> [aplūkots 25.08.2021.].

lai pretendentiem būtu vienādas iespējas izteikt savus piedāvājumus¹⁶ un lai tie būtu vienlīdzīgā situācijā gan brīdī, kad tie sagatavo piedāvājumus, gan brīdī, kad piedāvājumus izvērtē.¹⁷ Līdz ar to pārskatāmības pienākuma mērķis ir garantēt, ka nepastāv favorītisma un pasūtītāja patvaļības risks. Visiem konkursa procedūras nosacījumiem un kārtībai ir jābūt formulētiem skaidri, precīzi un nepārprotami, tā, ka, pirmkārt, jebkuram saprātīgi informētam un parasti rūpīgam pretendentam tiek ļauts skaidri saprast to piemērojamību un tos interpretēt vienādi un, otrkārt, pasūtītājam tiek ļauts efektīvi pārbaudīt, vai pretendentu piedāvājumi atbilst kritērijiem, kuri reglamentē minēto publisko iepirkumu.¹⁸ Secināms, ka būtisks vienlīdzīgas attieksmes principa aspekts ir pārskatāmība. Tāpat vienlīdzīgas attieksmes principa ievērošana pieprasa, lai visi pretendenti atbilstu iepirkuma nosacījumiem, lai nodrošinātu objektīvu dažādu pretendentu iesniegto piedāvājumu salīdzinājumu.¹⁹

Tātad skaidri un saprotami iepirkuma nosacījumi ir būtiska vienlīdzīgas attieksmes principa izpausme, tāpat kā vienāda to piemērošana piedāvājumu izvērtēšanas posmā, no kā izriet arī prasībām neatbilstošu piedāvājumu noraidīšana. Tomēr, lai izdarītu secinājumu par piedāvājuma neatbilstību, ir jābūt skaidram, vai un ciktāl piedāvājumu ir atļauts precizēt vai izskaidrot, jo tas ir nesaraucami saistīts ar piedāvājuma juridiski pareizu novērtējumu. Minētā kontekstā būtiski ir arī identificēt, kad pasūtītājam ir pienākums pieprasīt papildu informāciju, bet kad – tiesības izvēlēties, vai tas uzskata par lietderīgu un nepieciešamu to darīt, un attiecīgi – kādi apsvērumi ir ņemami vērā, lai tā veiktā izvēle tiktu uzskatīta par pamatotu, kā arī tas, kādi nosacījumi tam jāņem vērā, pieprasot papildu informāciju.

Piedāvājuma grozījumi vienlīdzīgas attieksmes kontekstā

Tā kā piedāvājumi jāsgatavo un jāvērtē, balstoties uz vienādiem nosacījumiem, atklātā konkursā iesniegts piedāvājums pēc būtības nav grozāms. Ģenerālvokāts Lencs norādījis, ka piedāvājumus nedrīkst grozīt pēc to iesniegšanas vai atvēršanas termiņa beigām. Tas ir fundamentāls iepirkuma procedūru princips, kas izriet no vienlīdzīgas attieksmes principa, kurš pamatā attiecas uz visām līgumslēgšanas tiesību piešķiršanas procedūrām.²⁰ EST ieskatā, vienlīdzīgas attieksmes princips un pienākums nodrošināt pārskatāmību nepieļauj nekādas pārrunas starp pasūtītāju un kādu no kandidātiem publiskā iepirkuma procedūras

¹⁶ EST C-87/94 *Komisija/Belģija*, 54. p., EST 11.05.2017. spriedums lietā C-131/16 *Archus un Gama*, 25.–26. p.

¹⁷ EST C-131/16 *Archus un Gama*, 25. p.

¹⁸ EST 06.11.2014. spriedums lietā C-42/13 *Cartiera dell'Adda*, 44. p.; EST 07.04.2016. gada spriedums lietā C-324/14 *Partner Apelski Dariusz*, 61. p.; EST 04.05.2017. spriedums lietā C-387/14 *Esaprojekt*, 36. p.

¹⁹ EST C-243/89 *Komisija/Dānija*, 37., 40. p.

²⁰ Ģenerālvokāta Lenca 12.09.1995. secinājumi lietā C-87/94 *Komisija/Belģija*, 29. p.

laikā. Tas nozīmē, ka principā piedāvājums pēc tā iesniegšanas vairs nevar tikt grozīts ne pēc pasūtītāja, ne pēc pretendenta ierosmes. Ja piedāvājumu, kuru pasūtītājs uzskata par neprecīzu vai neatbilstošu tehniskajām specifiskajām, ļautu lūgt izskaidrot, pastāvētu risks, ka gadījumā, ja šis piedāvājums tiktu izvēlēts, varētu šķist, ka ar to risinātas konfidenciālas sarunas, kaitējot pārējiem pretendentiem, un ir pārkāpts vienlīdzīgas attieksmes princips.²¹ Ja pasūtītājs ņem vērā labojumus tikai viena pretendenta sākotnējā piedāvājumā, šis pretendents bauda priekšrocības pār saviem konkurentiem, kas pārkāpj vienlīdzīgas attieksmes principu un mazina iepirkuma pārskatāmību.²²

Kā iepriekš norādīts, piedāvājumi tiek sagatavoti, pastāvot vienādei pieejamajai informācijai, termiņiem, nosacījumiem, kas ir pamatā piegādātāju piedāvātājai cenai un citiem piedāvājuma aspektiem. Savukārt jau pēc piedāvājumu iesniegšanas, konstatējot, piemēram, kuri piegādātāji ir iesnieguši piedāvājumus, pretendents var rasties vēlme savu piedāvājumu padarīt izdevīgāku vai arī pasūtītājam – “glābt” sev vēlamu pretendentu, ja tas, piemēram, izrādījies neatbilstošs, un šādas situācijas acīmredzami pārkāptu vienlīdzīgas attieksmes principu un ir novēršamas.

Tomēr, lai arī sākotnēji varētu šķist, ka piedāvājumu vispār nav atļauts izskaidrot, gan samērīguma, gan labas pārvaldības princips ierobežo pārlietu formālu pieeju piedāvājuma kļūdu novērtējumam. Direktīvas 2014/24/ES 56. panta trešajā punktā ir paredzētas pasūtītāja tiesības pieprasīt papildu informāciju, savukārt PIL 41. panta sestajā daļā paredzēts arī šāds pienākums. Arī iepriekš EST norādījusi, ka Direktīvas 2004/18 2. pants pieļauj, ka ar piedāvājumu saistītie dati vietām var tikt laboti vai papildināti, tostarp tāpēc, ka tie vienkārši acīmredzami ir jāprecizē vai jānovērš acīmredzamas pārrakstīšanās kļūdas.²³ Sākotnējais piedāvājums var tikt labots, lai novērstu acīmredzamas kļūdas pēc būtības, tikai izņēmuma kārtā un tikai tad, ja šāda labojuma rezultātā faktiski netiek iesniegts jauns piedāvājums.²⁴ Direktīvā šādi papildu nosacījumi tieši nav iekļauti, bet vispārīgi paredzēta iespēja pieprasīt papildu informāciju “ar noteikumu, ka šādi lūgumi tiek izdarīti, pilnībā ievērojot vienlīdzīgas attieksmes un pārrēķināmības principus”²⁵. Tādēļ ir būtiski izprast šo principu piemērošanu.

Secināms, ka, no vienas puses, piedāvājuma grozīšana pēc būtības nav pieļaujama, no otras – pasūtītājam ir tiesības (vai atsevišķos gadījumos – pienākums) pieprasīt papildu informāciju. Un katrā gadījumā izšķirams, vai konkrētā informācija attiecas uz piedāvājuma būtību un vai pasūtītājam ir tiesības, pienākums vai, tieši otrādi, aizliegums pieprasīt un ņemt vērā papildu informāciju. Jāvērš uzmanība,

²¹ EST C-599/10 *SAG ELV Slovensko* u. c., 36., 37. p.; EST C-324/14 *Partner Apelski Dariusz*, 62. p.; EST C-387/14 *Esaprojekt*, 37. p.; EST C-131/16 *Archus un Gama*, 27.–28. p.; EST 14.09.2017. spriedums lietā C-223/16 *Casertana Costruzioni*, 35. p.

²² EST C-87/94 *Komisija/Belģija*, 56. p.

²³ EST C-599/10 *SAG ELV Slovensko* u. c., 38.–40. p.

²⁴ EST C-131/16 *Archus un Gama*, 37. p.; EST 28.02.2018. spriedums apvienotajā lietā C-523/16 un C-536/16 *MA.T.I. SUD*, 54. p.

²⁵ Direktīvas 2014/24/ES 56. panta 3. punkts.

ka, ņemot vērā iepirkumā sniedzamās informācijas apjomu, situācijas, kad šāds novērtējums var būt nepieciešams, ir praktiski neierobežotas to skaitā un dažādībā.

EST ir precizējusi, ka, īstenojot rīcības brīvību, kas piedāvājumu precizēšanas ziņā ir pasūtītājam, tam jāievēro virkne nosacījumu, kas konkrētā vienlīdzīga attieksmes principu, t. i., 1) pret visiem pretendentiem attieksme ir vienlīdzīga un lojāla, lai lūgums sniegt precizējumus nešķīstu tāds, kas nepamatoti radījis priekšrocības vai nelabvēlīgu situāciju pretendentiem, kuriem tas izteikts; 2) lūgums var tikt izteikts tikai pēc tam, kad pasūtītājs ir iepazinies ar visiem piedāvājumiem; 3) tam ir jāattiecas uz visiem piedāvājuma punktiem, kas ir neprecīzi vai neatbilst specifiskajām, un nevar noraidīt piedāvājumu tāpēc, ka ir neskaidrs viens tā aspekts, uz kuru šis lūgums neattiecas; 4) šis lūgums līdzvērtīgā veidā ir jāadresē visiem, kas atrodas vienādā situācijā, ja nav objektīvi pārbaudāma iemesla, kas varētu pamatot atšķirīgu attieksmi pret kandidātiem šajā ziņā, it īpaši, ja piedāvājums, ņemot vērā citus elementus, katrā ziņā ir jānoraida;²⁶ 5) šis paskaidrojums vai labojums nevar tikt pielīdzināts jauna piedāvājuma iesniegšanai.²⁷ Piemēram, Senāts kādā lietā ir secinājis, ka veikto labojumu saturs norāda nevis uz iepriekš sniegtās informācijas precizēšanu, bet jauna satura piedāvājuma iesniegšanu, proti, iesniegti jauna satura dokumenti, kas pēc labojumu veikšanas nodrošināja piedāvājuma atbilstību konkursa nolikumam (tehniskajai specifikācijai).²⁸ Citā lietā pretendents ar skaidrojumu mainīja sadarbības formu ar citu piegādātāju, tādējādi grozot piedāvājumu.²⁹ Savukārt Iepirkumu uzraudzības birojs (turpmāk – IUB) norādījis, ka piedāvātā speciālista aizstāšana ar citu neapšaubāmi rada priekšrocības, ļaujot sagatavot attiecīgo piedāvājuma daļu jau pēc piedāvājuma iesniegšanas termiņa beigām.³⁰ IUB ieskatā, informācijas papildināšanas pieļaujamības robežšķirtne ir fakts, ka papildināt vai izskaidrot (ar informāciju vai dokumentiem) var tikai to, kas piedāvājumā jau ir iekļauts, taču nepilnīgi;³¹ 6) EST ieskatā, var prasīt, lai ietvertie dati tiktu precizēti un papildināti, ciktāl šis lūgums attiecas uz tādu informāciju vai datiem kā publicēta bilance, kuras agrāks datums par pietiekuma iesniegšanas termiņa beigām var tikt objektīvi pārbaudīts.³² Tomēr Senāts norādījis, ka tas nav attiecināms uz vispār piedāvājumā nenorādītu informāciju, piemēram, pretendenta pieredzi;³³ 7) lūgums sniegt precizējumus nevar novērst

²⁶ EST C-599/10 *SAG ELV Slovensko* u. c., 41.–44. p.; EST C-131/16 *Archus un Gama*, 30.–33. p.

²⁷ EST C-599/10 *SAG ELV Slovensko* u. c., 40. p.; EST C-336/12 *Manova*, 36. p.

²⁸ Latvijas Republikas Senāta 19.02.2021. lēmums lietā SKA-818/2021, 7. p. Pieejams: <https://manas.tiesas.lv/eTiesasMvc/nolemumi/pdf/439864.pdf> [aplūkots 07.09.2021.].

²⁹ Latvijas Republikas Senāta 24.02.2021. rīcības sēdes lēmums lietā SKA-263/2021. Pieejams: <https://manas.tiesas.lv/eTiesasMvc/nolemumi/pdf/454988.pdf> [aplūkots 07.09.2021.].

³⁰ Iepirkumu uzraudzības biroja 22.03.2021. lēmums Nr. 4-1.2/21-57. Pieejams: <https://pvs.iub.gov.lv/uploads/files/lemumi/646540/lem646540.pdf> [aplūkots 07.09.2021.].

³¹ Iepirkumu uzraudzības biroja 16.08.2021. lēmums Nr. 4-1.2/21-168. Pieejams: <https://pvs.iub.gov.lv/uploads/files/lemumi/663407/lem663407.pdf> [aplūkots 07.09.2021.].

³² EST C-336/12 *Manova*, 39. punkts.

³³ Latvijas Republikas Senāta Administratīvo lietu departamenta 18.06.2021. spriedums lietā SKA-176/2021. Pieejams: <https://manas.tiesas.lv/eTiesasMvc/nolemumi/pdf/452395.pdf> [aplūkots 07.10.2021.].

tāda dokumenta vai informācijas trūkumu, kas bija jāiesniedz atbilstoši iepirkuma procedūras dokumentiem, un pasūtītājam ir stingri jāievēro kritēriji, kurus tas pats ir noteicis.³⁴ Secināms, ka pasūtītājam ir aizliegts vērtēšanas laikā ņemt vērā atsevišķa pretendenta skaidrojumu par tā piedāvājumu, ja tas maina (groza) iesniegto piedāvājumu pēc būtības, padarot neatbilstošu piedāvājumu par atbilstošu.

Šie nosacījumi, kas atspoguļo vienlīdzīgas attieksmes principa izpratni, tieši nav norādīti Direktīvas 2014/24/ES 56. pantā vai PIL 41. pantā, tieši tādēļ ir būtiski padziļināti analizēt tiesu praksē iekļautās atziņas, sistematizējot un attīstot tajā norādītos secinājumus. Jāņem vērā, ka šajā rakstā netiek apskatītas atšķirības, kas varētu rasties, piemēram, piemērojot minētos nosacījumus dažādu iepirkumu regulējošo normatīvo aktu vai iepirkuma procedūru un metožu gadījumā.

Tāpat papildus izvērtējamas pienākuma pieprasīt papildu informāciju robežas. EST norādījusi, ka ne no Direktīvas 2004/18 2. panta, ne no kāda cita tās noteikuma, ne arī no vienlīdzīgas attieksmes principa vai pienākuma nodrošināt pārskatāmību neizriet, ka konkrētajā situācijā pasūtītājam būtu pienākums sazināties ar attiecīgajiem kandidātiem. Turklāt tie nevar sūdzēties, ka pasūtītājam šajā ziņā nav nekāda pienākuma, jo piedāvājums nav skaidrs tikai tāpēc, ka tie nav ievērojuši savu pienākumu rūpīgi sagatavot piedāvājumu, kas tiem ir noteikts tāpat kā citiem,³⁵ kas norādīts saistībā ar atbilstību tehniskajām specifikācijām. Tomēr tiesību doktrīnā ir arī secināts, ka pasūtītājam var rasties pienākums precizēt piedāvājumu,³⁶ kā arī PIL 41. panta sestajā daļā šāds pienākums ir noteikts, praksē to attiecinot uz informāciju par pretendenta kvalifikāciju. EST gan ir arī norādījusi, ka pasūtītāja tiesību ļaut izraudzītājam pretendentam vēlāk papildināt vai precizēt savu sākotnējo piedāvājumu tvērums ir atkarīgs no Direktīvas 56. panta 3. punkta noteikumu ievērošanas, it īpaši, ņemot vērā vienlīdzīgas attieksmes principa prasības, nevis no tā, kā klasificētas prasības.³⁷ Tādēļ, lai arī Direktīvas 56. panta 3. punktā dalībvalstīm ir atļauts ierobežot gadījumus, kuros pasūtītāji var lūgt attiecīgos piegādātājus atbilstīgā termiņā skaidrot informāciju,³⁸ PIL 41. pants būtu papildus izvērtējams šajā kontekstā.

Atsevišķi arī būtu izvērtējams, vai vienādos apstākļos ir tikai tie pretendenti, kas piedalās konkrētā iepirkumā vai, piemēram, visos konkrētā pasūtītāja iepirkumos, vai arī visi pretendenti, kas vispār iesniedz piedāvājumus iepirkumos. Tāpat PIL kontekstā konstatējams, ka informācijas precizēšanu, izskaidrošanu vai labošanu regulē vairākas 41. panta daļas (sestā, astotā, devītā), bet tieša norāde uz vienlīdzīgu attieksmi iekļauta tikai sestajā daļā, šādi atšķirībai nav skaidra pamatojuma. Tomēr tas nevarētu ietekmēt pasūtītāja rīcību – vienlīdzīgas attieksmes princips jebkurā gadījumā jāņem vērā, vērtējot piedāvājumus. Līdz

³⁴ EST C-336/12 *Manova*, 40. punkts un tajā minētā judikatūra; EST C-42/13 *Cartiera dell'Adda*, 48. p.; EST 02.05.2019. spriedums lietā C-309/18 *Lavorgna*, 22. p.

³⁵ EST C-599/10 *SAG ELV Slovensko u. c.*, 38.–40. p.

³⁶ Arrowsmith S. 2014, p. 821.

³⁷ EST 07.09.2021. spriedums lietā C-927/19 *Klaipėdos regiono atlieku tvarkymo centras*, 94. p.

³⁸ EST C-309/18 *Lavorgna*, 23. p.

ar to ir dažādi papildus izvērtējami aspekti, kuru analīze labāk palīdzētu izprast vienlīdzīgas attieksmes principa piemērošanu konkrētajā kontekstā.

Kopsavilkums

1. Vienlīdzīgas attieksmes principa primārā izpausme publiskā iepirkumā ir vienādi un skaidri iepirkuma noteikumi, atbilstoši kuriem tiek sagatavoti un izvērtēti piedāvājumi, tāpat arī noraidīti neatbilstoši piedāvājumi. Šis princips arī ir viens no būtiskākajiem, kas jāņem vērā, pasūtītājam izvērtējot iespēju ļaut izskaidrot un precizēt piedāvājumu.
2. Kaut gan piedāvājums pēc tā iesniegšanas pēc būtības nav grozāms, to ir iespējams izskaidrot vai precizēt, piemēram, acīmredzamu kļūdu gadījumā. Lai arī PIL 41. pantā paredzēts gan pasūtītāja pienākums, gan tiesības pieprasīt papildu informāciju, pasūtītājam jebkurā situācijā ir jāizvērtē tā rīcības atbilstība vienlīdzīgas attieksmes principam, kā arī jāņem vērā tiesu praksē konstatētie noteikumi informācijas precizēšanas procesam.
3. Gan tiesu praksē konstatētie, gan PIL iekļautie apsvērumi un nosacījumi piedāvājuma precizēšanai ir papildus izvērtējami dažādos aspektos, piemēram, kontekstā ar piemērojamo iepirkuma procedūru un informācijas klasifikācijas nozīmi. Tādēļ nepieciešama papildu to sistematizācija, ieviešot skaidrāku dalījumu par gadījumiem, kad pasūtītājam ir pienākums, tiesības vai aizliegums atļaut precizēt piedāvājumu.

BIBLIOGRĀFIJA

Literatūra

1. Arrowsmith S. *The Law of Public and Utilities Procurement: Regulation in the EU and UK*. Third edition. London: Sweet and Maxwell, 2014.
2. Levits E. Par tiesiskās vienlīdzības principu. *Latvijas Vēstnesis*, 2003, Nr. 68.
3. Rezevska D. *Vispārējo tiesību principu nozīme un piemērošana*. 2. izd. Rīga: Daigas Rezevska izdevums, 2015.

Tiesu prakse

4. EST 22.06.1993. spriedums lietā C-243/89 *Komisija/Dānija*.
5. EST 25.04.1996. spriedums lietā C-87/94 *Komisija/Beļģija*.
6. EST 29.03.2012. spriedums lietā C-599/10 *SAG ELV Slovensko* u. c.
7. EST 10.10.2013. spriedums lietā C-336/12 *Manova*.
8. EST 06.11.2014. spriedums lietā C-42/13 *Cartiera dell'Adda*.
9. EST 07.04.2016. spriedums lietā C-324/14 *Partner Apelski Dariusz*.
10. EST 04.05.2017. spriedums lietā C-387/14 *Esaprojekt*.
11. EST 11.05.2017. spriedums lietā C-131/16 *Archus un Gama*.

12. EST 14.09.2017. spriedums lietā C-223/16 *Casertana Costruzioni*.
13. EST 28.02.2018. spriedums apvienotajā lietā C-523/16 un C-536/16 *MA.T.I. SUD*.
14. EST 02.05.2019. spriedums lietā C-309/18 *Lavorgna*.
15. EST 07.09.2021. spriedums lietā C-927/19 *Klaipėdos regiono atlieku tvarkymo centras*.
16. Latvijas Republikas Senāta 19.02.2021. lēmums lietā SKA-818/2021. Pieejams: <https://manas.tiesas.lv/eTiesasMvc/nolemumi/pdf/439864.pdf> [aplūkots 07.09.2021.].
17. Latvijas Republikas Senāta 24.02.2021. rīcībassēdes lēmums lietā SKA-263/2021. Pieejams: <https://manas.tiesas.lv/eTiesasMvc/nolemumi/pdf/454988.pdf> [aplūkots 07.09.2021.].
18. Latvijas Republikas Senāta Administratīvo lietu departamenta 18.06.2021. spriedums lietā SKA-176/2021. Pieejams: <https://manas.tiesas.lv/eTiesasMvc/nolemumi/pdf/452395.pdf> [aplūkots 07.10.2021.].

Normatīvie akti

19. Eiropas Parlamenta un Padomes 26.02.2014. Direktīva 2014/24/ES par publisko iepirkumu un ar ko atceļ Direktīvu 2004/18/EK. Pieejams: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/LV/TXT/?uri=celex%3A32014L0024> [aplūkots 07.08.2021.].
20. Administratīvā procesa likums. Pieejams: <https://likumi.lv/doc.php?id=55567> [aplūkots 22.07.2021.].
21. Publisko iepirkumu likums. Pieejams: <https://likumi.lv/ta/id/287760-publisko-iesirkumu-likums> [aplūkots 07.08.2021.].

Citi materiāli

22. Ģenerālvokāta Tesaro 17.11.1992. secinājumi lietā C-243/89 *Komisija/Dānija*.
23. Ģenerālvokāta Lenca 12.09.1995. secinājumi lietā C-87/94 *Komisija/Beļģija*.
24. Ģenerālvokāta M. Kamposa Sančesa-Bordonas 28.02.2018. secinājumi lietās C-14/17 *VAR* un *ATM*.
25. Latvijas Republikas Augstākā tiesa. Tiesu prakses apkopojums publisko iepirkumu lietās (2005. gada februāris – 2020. gada jūnijs). Rīga: 2020. Pieejams: <http://at.gov.lv/lv/tiesu-prakse/tiesu-prakses-apkopojumi/administrativas-tiesibas> [aplūkots 07.09.2021.].
26. Iepirkumu uzraudzības biroja 22.03.2021. lēmums Nr. 4-1.2/21-57. Pieejams: <https://pvs.iub.gov.lv/uploads/files/lemumi/646540/lem646540.pdf> [aplūkots 07.09.2021.].
27. Iepirkumu uzraudzības biroja 16.08.2021. lēmums Nr. 4-1.2/21-168. Pieejams: <https://pvs.iub.gov.lv/uploads/files/lemumi/663407/lem663407.pdf> [aplūkots 07.09.2021.].

Laura Šāberte, *Mg. iur., PhD candidate*
Rīga Stradiņš University, Faculty of Law

LEGAL AND PRACTICAL ASPECTS OF ENSURING CHAPLAINCY SERVICES IN THE HOSPITALS OF REPUBLIC OF LATVIA IN THE CONTEXT OF THE RIGHT OF PATIENTS AND THEIR RELATIVES TO RECEIVE SPIRITUAL CARE

KAPELĀNU DIENESTA DARBĪBAS ĪSTENOŠANAS TIESISKIE UN PRAKTISKIE ASPEKTI LATVIJAS REPUBLIKAS SLIMNĪCĀS KONTEKSTĀ AR PACIENTA UN PACIENTA TUVINIEKU TIESĪBĀM SAŅEMT GARĪGO APRŪPI

Kopsavilkums

Saskaņā ar Pacientu tiesību likuma 3. panta piekto daļu pacientam un viņa tuviniekiem ir tiesības saņemt garīgo aprūpi, kuru saskaņā ar kapelānu dienestu un reliģisko organizāciju darbību regulējošiem normatīvajiem aktiem sniedz ārstniecības iestādes kapelāns. Kapelānu dienestu un reliģisko organizāciju darbību regulējošie normatīvie akti ir Reliģisko organizāciju likums, Ministru kabineta 2011. gada 15. februāra noteikumi Nr. 134 “Noteikumi par kapelānu dienestu” un citi nacionālie normatīvie akti, kas reglamentē kapelānu dienesta un kapelānu darbības tiesiskās prasības.

Tiesības saņemt garīgo aprūpi ir uzskatāmas par specifiskām un unikālām pacientu tiesībām, un tās ir cieši saistītas ar cilvēktiesību tvērumā ietilpstošajām tiesībām uz domas, apziņas un reliģiskās pārliecības brīvību, kas ir nostiprinātas, piemēram, Apvienoto Nāciju Organizācijas Vispārējās cilvēktiesību deklarācijas 18. pantā, Starptautiskā pakta par pilsoņu un politiskajām tiesībām 18. pantā, Eiropas Cilvēka tiesību un pamatbrīvību aizsardzības konvencijas 9. pantā, Eiropas Savienības pamattiesību hartas 10. pantā, Satversmes 99. pantā.

Rakstā autore analizē tiesību aktus un zinātnisko literatūru medicīnas tiesību jomā un atspoguļo empīriskā pētījuma rezultātus par Pacientu tiesību likuma 3. panta piektās daļas piemērošanu slimnīcās Latvijas Republikā. Autore rakstā noskaidro, ka tiesiskās prasības kapelānu dienesta izveidošanai un kapelānu darbībai slimnīcās ir pārlieku vispārīgas un slimnīcām trūkst izpratnes par garīgās aprūpes īstenošanas kārtību. Tikai divās no 36 pētījumā analizētajām slimnīcām

pacientu tiesības uz garīgo aprūpi tiek īstenotas Pacientu tiesību likuma 3. panta piektajā daļā paredzētajā kārtībā. Pamatojoties uz izpētes rezultātiem un identificētajām tiesiskajām problēmām, autore rakstā norāda uz potenciāli veicamajiem normatīvā regulējuma pilnveidošanas virzieniem.

Keywords: chaplain, chaplaincy services, freedom of thought, conscience and religion, hospital, patient, spiritual care

Atslēgvārdi: kapelāns, kapelānu dienests, tiesības uz domas, apziņas un reliģiskās pārliecības brīvību, slimnīca, pacients, garīgā aprūpe

Introduction

This study analyses the fifth paragraph of Art. 3 of the Law “On the Rights of Patients”, which states that a patient and his or her relatives have the right to receive mental care which, in accordance with the laws and regulations governing the activities of chaplain services and religious organisations, shall be provided by the chaplain of a medical treatment institution. Laws and regulations governing the activities of chaplain services and religious organisations are the law “On Religious Organisations”, Cabinet Regulation No. 134 of 15 February 2011 “Rules for chaplaincy service” and other national legal acts which regulate the requirements for chaplains and professions of medical treatment support.

The right to receive mental care is considered as a unique and specific patient right and the purpose of this right is very closely linked to the human right to freedom of thought, conscience, and religion established in such legal acts as United Nations Universal Declaration of Human Rights (Art.18), the International Covenant on Civil and Political Rights (Art.18), the European Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms (Art. 9), The Charter of Fundamental Rights of the European Union (Art. 10), the Constitution of the Republic of Latvia (Art. 99).

The study presents the results of analysis considering legal acts, scientific literature in the field of medical law and the results of the empirical study implemented by the author of the current Art. in Latvian hospitals.

1. National legal regulation of patients and their relatives right to receive spiritual care

The fifth paragraph of Art. 3 of the Law “On the Rights of Patients” states that a patient and his or her relatives have the right to receive mental care which, in accordance with the laws and regulations governing the activities of chaplain services and religious organisations, shall be provided by the chaplain of a medical treatment institution.¹

¹ Law “On the Rights of Patients”, the fifth paragraph of Art. 3. Available: <https://likumi.lv/ta/id/203008-pacientu-tiesibu-likums> [viewed 26.10.2021.].

Patients' and their relatives' right to receive spiritual care derives from international human rights legal instruments that protect the right to freedom of thought, conscience, and religion. For example, the United Nations Universal Declaration of Human Rights,² the International Covenant on Civil and Political Rights,³ the European Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms.⁴ At the European Union level, the right to freedom of thought, conscience, and religion is enshrined in the Charter of Fundamental Rights of the European Union.⁵

The states that have acceded to the above-mentioned human rights legal instruments, including the Republic of Latvia, have an obligation to ensure effective protection of human rights and respect for the right to freedom of religion, which is one of the fundamental values of a democratic state governed by the rule of law.⁶ The Republic of Latvia has assumed international obligations in the field of human rights with Art. 89 of the Constitution of the Republic of Latvia which stipulates that the State shall recognise and protect fundamental human rights in accordance with this Constitution, laws and international agreements binding upon Latvia. The right to freedom of thought, conscience and religion is protected by Art. 99 of the Constitution of the Republic of Latvia, which provides that everyone has the right to freedom of thought, conscience and religion. The church shall be separate from the State.⁷

The procedure for the provision of spiritual care and the legal status of the chaplain in Latvia is regulated by the Law on Religious Organizations,⁸ Cabinet Regulation No. 134 of 15 February 2011 "Rules for chaplaincy services"⁹ and other specific legal acts, which regulate the legal status of religious organizations and their institutions and persons belonging to them. For example, Cabinet Regulation No. 317 of 24 May 2016 "Procedure for Establishment, Supplementation and Maintenance of the Register of Medical Practitioners and Medical Support

² United Nations General Assembly, Universal Declaration of Human Rights, 10 December 1948, 217 A (III). Art. 18. Available: <https://www.refworld.org/docid/3ae6b3712c.html> [viewed 26.10.2021.].

³ United Nations General Assembly, International Covenant on Civil and Political Rights, 16 December 1966, United Nations, Treaty Series, Vol. 999, p. 171. Art. 18. Available: <https://www.refworld.org/docid/3ae6b3aa0.html> [viewed 26.10.2021.].

⁴ European Convention on Human Rights. Signed in Rome on 04.11.1950. [in the wording of fourth of November nineteen fifty] Art. 9.

⁵ Charter of Fundamental Rights of the European Union No. 2012/C 326/02. 26.10.2012. [in the wording of twenty sixth of October two thousand and twelve]. Art. 10.

⁶ The Council of the European Union. EU Guidelines on the promotion and protection of freedom of religion or belief. Foreign Affairs Council meeting, Luxembourg, 24 June 2013. Available: https://www.consilium.europa.eu/uedocs/cms_data/docs/pressdata/EN/foraff/137585.pdf [viewed 26.10.2021.].

⁷ The Constitution of the Republic of Latvia, Art. 99. Available: <https://likumi.lv/ta/en/en/id/57980-the-constitution-of-the-republic-of-latvia> [viewed 26.10.2021.].

⁸ Law "On Religious Organisations", the fifth paragraph of Art. 14. Available: <https://likumi.lv/ta/en/en/id/36874> [viewed 26.10.2021.].

⁹ Cabinet Regulation No. 134 of 15 February 2011 "Rules for chaplaincy services", para. 19. Available: <https://likumi.lv/ta/id/226332-noteikumi-par-kapelanu-dienestu> [viewed 26.10.2021.].

Persons”,¹⁰ Cabinet Regulation No. 264 of 23 May 2017 “Regulations on the Classification of Professions basic tasks and basic qualification requirements”.¹¹

According to the legislative documents of the law “On the Rights of Patients”, available at the Parliament of the Republic of Latvia, “mental care” in the context of the fifth paragraph of Art. 3 of the law “On the Rights of Patients” should be understood as person-centred and unconditional professional care that effectively helps the patient and the patient's relatives to mobilize their personal and mental resources in dealing with doubts, anxieties and issues that often accompany illness and suffering. The purpose of “mental health” care is also to help patients and their relatives identify and address their mental needs, as well as to receive support and comfort in the process of patient health care, especially in cases of serious illness. “Mental care” also includes support for decision-making and conflict resolution in the health care process.¹² The right to “mental care” is related to “the patient's right to support his or her family and other persons during treatment” included in the third paragraph of Art. 5 of the law “On the Rights of Patients”. With “the patient's relatives” in the context of the fifth paragraph of Art. 3 of the law “On the Rights of Patients” should be understood by any person who is involved in supporting the patient, fighting doubts and anxieties about the patient's state of health, not limited to the patient's legal representative within the meaning of the seventh paragraph of Art. 6, the first paragraph of Art. 7 or Art. 13 of the law “On the Rights of Patients”.¹³

The fifth paragraph of Art. 3 of the law “On the Rights of Patients” does not include manifestation of religion, including the performance of religious rituals or other religious activities by a regular clergyman. According to point 1 of Art. 1 of the law “On Religious Organisations” religious activity is adherence to a religion or belief, practice a cult, fulfilling religious or ritual ceremonies and preaching teachings.¹⁴ The right to mental care in the fifth paragraph of Art. 3 of the law “On the Rights of Patients” is limited to the moral support and consultations on religious matters.²⁶ The patient has the right to manifest freedom of religion as a person who has human rights. In accordance with the fifth and the sixth paragraph of Art. 14 of

¹⁰ Cabinet Regulation No. 317 of 24 May 2016 “Procedures for the Establishment, Supplementation and Maintenance of the Register of Medical Practitioners and Medical Support Persons”. Available: <https://likumi.lv/ta/id/282367-arstniecibas-personu-un-arstniecibas-atbalsta-personu-registracijas-izveides-papildinasanas-un-uztusesanas-kartiba> [viewed 26.10.2021.].

¹¹ Cabinet Regulation No. 264 of 23 May 2017 “Regulations on the Classification of Professions, basic tasks corresponding to the profession and basic qualification requirements”. Available: <https://likumi.lv/ta/id/291004-noteikumi-par-profesiju-klasifikatoru-profesijai-atbilstosiem-pamatuzdevumiem-un-kvalifikacijas-pamatprasibam> [viewed 26.10.2021.].

¹² Latvijas Profesionālo Veselības aprūpes kapelānu asociācijas valdes locekļu 2006. gada 16. oktobra vēstule „Par pacientu tiesību likumprojektu” Nr. 01-7/4 [Letter of the members of the board of the Latvian Association of Professional Health Care Chaplains of 16 October 2006 “On the draft Law “On the Rights of Patients”” No. 01-7/4]. Available at the Parliament of the Republic of Latvia.

¹³ Laura Šāberte, 3. pants. Vispārīgie noteikumi [Section 3. General Provisions]. In: Santa Slokenberga (ed.), *Pacientu tiesību likuma komentāri* [Commentary on the Law “On the Rights of Patients”], Rīga: Latvijas Vēstnesis, 2019, p. 36.

¹⁴ Law “On Religious Organisations”, point 1 of Art. 1. Available: <https://likumi.lv/ta/en/en/id/36874> [viewed 26.10.2021.].

the law “On Religious Organisations” of Republic of Latvia, religious activities may be performed in hospitals if the persons present therein so wish. The anticipated time and place for an event shall be co-ordinated with the administration of the hospital.¹⁵

2. Legal and practical problems of patients and their relatives right to receive spiritual care

Within the framework of the research, the author has identified several legal and practical problems discussed below and on the basis of which it can be concluded the right of patients to “mental care” is not fully implemented in Latvia.

2.1. Terminology used in national legal acts

The word “mental” (*garīgs* in Latvian language) has a dual meaning in Latvian language. In the Latvian language, the word “mental”, first of all, means “one that is related to the human psyche, intellect, characteristic of the psyche, intellect, also psychic”. Also, the word “mental” is related to mental illness when a mental health care is necessary. In that context it is often used in national legal acts governing the provision of “mental health care services” (*garīgās veselības aprūpes pakalpojumi* in Latvian language). Secondly, in the Latvian language, the word “mental” means “related to or characteristic of religion”,¹⁶ and in that context the term “mental care” (*garīgā aprūpe* in Latvian language) must be understood in the light of the fifth paragraph of Art. 3 of the law “On the Rights of Patients”.

Due to the fact two different services in health care in the Republic of Latvia are named almost identical, mistakes are often made in distinguishing between these services. For example, problems with the incorrect application of term “mental health care services” and “mental care” have been identified in case law.¹⁷

One of the solutions of this problem could be to clarify the term “mental care” in the fifth paragraph of Art. 3 of the law “On the Rights of Patients”, using another term that is directly related to or characteristic of religion. In author’s opinion, the correct term in national legal acts should be “spiritual care”¹⁸ (*relīģiskā aprūpe* in Latvian language) which is related to religion, and which is often used term for services provided to patients by a chaplain.¹⁹

¹⁵ Law “On Religious Organisations”, the fifth and the sixth paragraph of Art. 14. Available: <https://likumi.lv/ta/en/en/id/36874> [viewed 26.10.2021.].

¹⁶ Term “Garīgs”. Available: <https://tezaurs.lv/gar%C4%ABgs:1> [viewed 26.10.2021.].

¹⁷ See Laura Šāberte, 3. pants. Vispārīgie noteikumi [Section 3. General Provisions], In: Santa Slokenberga (ed.), Pacientu tiesību likuma komentāri [Commentary on the law “On the Rights of Patients”], Rīga: Latvijas Vēstnesis, 2019, p. 36. District Administrative Court, 8 March. 2010, case No. A42389907 (AA43-0140-10/17).

¹⁸ Also used in this article.

¹⁹ Bierbaum R., Religion and Spirituality in Chaplaincy in Mental Health Care. In: Jean Fletcher (ed.), Chaplaincy and Spiritual Care in Mental Health Settings. London: Jessica Kingsley Publishers, 2019, pp. 88–89.

2.2. Legal status of chaplain of a medical treatment institution

The fifth paragraph of Art. 3 of the law “On the Rights of Patients” does not define who is the chaplain of a medical treatment institution. The laws and regulations governing the activities of chaplain services and religious organisations define different types of chaplains: chaplain of a professional health care institution, professional health care chaplain, associate health care chaplain, etc. The duties of the chaplain are also controversial in national legal acts.

Law “On the Rights of Patients”	Law “On Religious Organisations”	Cabinet Regulation No. 134 of 15 February 2011 “Rules for chaplaincy services”	Cabinet Regulation No. 317 of 24 May 2016 “Procedures for the Establishment, Supplementation and Maintenance of the Register of Medical Practitioners and Medical Support Persons”	Cabinet Regulation No. 264 of 23 May 2017 “Regulations on the Classification of Professions, basic tasks corresponding to the profession and basic qualification requirements”
<i>Chaplain of a medical treatment institution provides mental care to patients and their relatives.²⁰</i>	<i>Chaplain performs religious activities in hospitals if the persons in them so wish.²¹</i>	<i>Chaplain of professional health care institution provides mental care for medical staff and patients; moral support; consultations on religious issues in accordance with regulatory enactments regarding the competence of medical support persons in medical treatment.²²</i>	<i>Professional health care chaplain performs the functions of a medical support person.²³</i>	<i>Professional health care chaplain; Chaplain; Associate health care chaplain organizes and provides professional, results-oriented “mental care services” in various health care-related situations: for patients of all faiths; patients who do not belong to a particular faith tradition; relatives of patients; to plan and manage support programs for the staff of health care institutions: for patients; relatives of patients; staff.²⁴</i>

²⁰ Law “On the Rights of Patients”, the fifth paragraph of Art. 3. Available: <https://likumi.lv/ta/id/203008-pacientu-tiesibu-likums> [viewed 26.10.2021.].

²¹ Law “On Religious Organisations”, the fifth paragraph of Art. 14. Available: <https://likumi.lv/ta/en/en/id/36874> [viewed 26.10.2021.].

²² Cabinet Regulation No. 134 of 15 February 2011 “Rules for chaplaincy services”, para. 19. Available: <https://likumi.lv/ta/id/226332-noteikumi-par-kapelanu-dienestu> [viewed 26.10.2021.].

²³ Cabinet Regulation No. 317 of 24 May 2016 “Procedures for the Establishment, Supplementation and Maintenance of the Register of Medical Practitioners and Medical Support Persons”, annex 2. Available: <https://likumi.lv/ta/id/282367-arstniecibas-personu-un-arstniecibas-atbalsta-personu-registra-izveides-papildinasanas-un-uzturesanas-kartiba> [viewed 26.10.2021.].

²⁴ Cabinet Regulation No. 264 of 23 May 2017 “Regulations on the Classification of Professions, basic tasks corresponding to the profession and basic qualification requirements”, para. 312. Available: <https://likumi.lv/ta/id/291004-noteikumi-par-profesiju-klasifikatoru-profesijai-atbilstosiem-pamatuzdevumiem-un-kvalifikacijas-pamatprasibam> [viewed 26.10.2021.].

According to Cabinet Regulation No. 193 of 24 February 2009 “Regulations on the Procedure for Certification of Medical Support Persons and Professions of Medical Support Persons to be Certified”, chaplains of health care institutions should be medical treatment support persons and only professional health care chaplains qualify.²⁵ According to Medical Treatment Law, medical treatment support persons are the persons who do not have the right to engage in health care, but who are directly involved in ensuring it.²⁶ Medical treatment support persons are entitled to get involved in the provision of health care process if they are certificated and registered in the Register of Medical Practitioners and Medical Treatment Support Persons which is maintained by the Health Inspectorate of Latvia.²⁷

2.3. The type of medical institution in which the patient and his relatives have the right to receive spiritual care

The fifth paragraph of Art. 3 of the law “On the Rights of Patients” does not define what kind of medical treatment institution is where the chaplain performs their official duties, hospital or outpatient treatment institution. The laws and regulations governing the activities of chaplain services and religious organisations define different types of medical institutions where the chaplain performs their official duties: medical treatment institution;²⁸ health care institution;²⁹ place where the pastoral care of a normal clergyman is not available³⁰ (for example, hospital).

According to point 3 of Art. 1 of the Medical Treatment Law, medical treatment institutions are doctors' practices, State and local government institutions, performers of economic activity and commercial companies which are registered in the Register of Medical Treatment Institutions, conform with the mandatory

²⁵ Cabinet Regulation No. 317 of 24 May 2016 “Procedures for the Establishment, Supplementation and Maintenance of the Register of Medical Practitioners and Medical Support Persons”, para. 3. Available: <https://likumi.lv/ta/id/282367-arstniecibas-personu-un-arstniecibas-atbalsta-personu-registra-izveides-papildinasanas-un-uzturesanas-kartiba> [viewed 26.10.2021.].

²⁶ Medical Treatment Law, point 25 of Art. 1. Available: <https://likumi.lv/ta/en/en/id/44108-medical-treatment-law> [viewed 26.10.2021.].

²⁷ *Ibid.*, Art. 12¹.

²⁸ Cabinet Regulation No. 134 of 15 February 2011 “Rules for chaplaincy services”, paras 6, 19. Available: <https://likumi.lv/ta/id/226332-noteikumi-par-kapelanu-dienestu> [viewed 26.10.2021.]. Cabinet Regulation No. 317 of 24 May 2016 “Procedures for the Establishment, Supplementation and Maintenance of the Register of Medical Practitioners and Medical Support Persons”, para. 7, annex 2. Available: <https://likumi.lv/ta/id/282367-arstniecibas-personu-un-arstniecibas-atbalsta-personu-registra-izveides-papildinasanas-un-uzturesanas-kartiba> [viewed 26.10.2021.].

²⁹ Cabinet Regulation No. 264 of 23 May 2017 “Regulations on the Classification of Professions, basic tasks corresponding to the profession and basic qualification requirements”, para. 312. Available: <https://likumi.lv/ta/id/291004-noteikumi-par-profesiju-klasifikatoru-profesijai-atbilstosiem-pamatuzdevumiem-un-kvalifikācijas-pamatprasībām> [viewed 26.10.2021.].

³⁰ Law “On Religious Organisations”, the third paragraph of Art. 29. Available: <https://likumi.lv/ta/en/en/id/36874> [viewed 26.10.2021.].

requirements for medical treatment institutions and structural units thereof laid down in laws and regulations and provide medical treatment services.³¹

In the author's opinion, the normative acts should define that the professional health care chaplain performs his or her duties in hospitals which are one of the medical treatment institutions. In the author's view, the patients who are in the hospital cannot visit the places where the pastoral care of a regular clergyman is available (for example, church), because they are stationed in a hospital and not allowed or able to reach different places due to health issues. Furthermore, their relatives who may have to remain beside the patients may require spiritual care.

2.4. Providing spiritual care in hospitals of the Republic of Latvia

National legal acts do not provide or specify exactly how spiritual care should be organised in the medical treatment institutions. In practice, there are several legal and practical problems in the implementation of this right. The author has conducted an empirical study – circulated questionnaire as to the effectiveness and the efforts made in Latvian hospitals to implement the right to receive mental care. 36 Latvian hospitals were surveyed, and the author concluded the following:

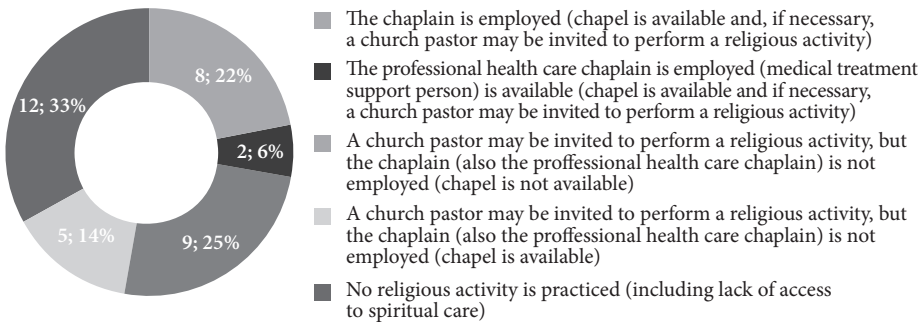
- The chaplain is employed in 10 of the surveyed hospitals (in all these 10 hospitals spiritual care is available to patients, their relatives and medical practitioners). Only 2 hospitals employ professional health care chaplains (medical treatment support persons which are registered in the Register of Medical Practitioners and Medical Treatment Support Persons).³² In all these 10 hospitals, a hospital chapel is available and, if necessary, a church pastor may be invited to perform a religious activity.
- In 14 hospitals, if necessary, a church pastor may be invited to perform a religious activity, but the chaplain is not employed. 5 of these have a hospital chapel.
- 12 hospitals admitted not engaging in any religious activity (including lack of access to spiritual care).

Results confirmed that the current situation in the field of spiritual care fails to comply with the Art. 3 of the law “On the Rights of Patients”. Only 2 of 36 surveyed hospitals of Latvia attested to providing the corresponding spiritual care. Hospitals predominantly lack an understanding of spiritual care organisation. Chaplains should be medical support persons, nevertheless, hospitals believe that spiritual care can be provided by people who are not educated in working with patients – for example, a church pastor.

³¹ Medical Treatment Law, point 3 of Art. 1. Available: <https://likumi.lv/ta/en/en/id/44108-medical-treatment-law> [viewed 26.10.2021.].

³² Health Inspectorate of Latvia. Register of Medical Practitioners and Medical Treatment Support Persons. Available: <https://registri.vi.gov.lv/rap> [viewed 26.10.2021.].

Results of empiric study conducted by author in 36 hospitals of Latvia

Conclusions

According to the author's research, the fifth paragraphs of Art. 3 of the law "On the Rights of Patients", the most correct legal formulation, should be, as follows:

"Patient and his or her relatives have the right to receive spiritual care in hospital, which, in accordance with the laws and regulations governing the activities of chaplain services and religious organizations, shall be provided by the professional health care chaplain."

In the opinion of the author, amendments need to be made not only in Art. 3 of the law "On the Rights of Patients", but also the laws and regulations governing the activities of chaplain services and religious organizations. These legal acts should be improved with the precise procedures prescribing how to provide spiritual care. Furthermore, legal acts which regulate the laws and regulations governing the education of the legal status of the professional health care chaplain should be improved. Spiritual care should be considered as an approach to care. In order words, spiritual care is not an addition to what health care professionals already do, but rather a natural part of compassionate care, which should not present an additional ambiguous burden to deal with.³³ The national health care controlling authority – the Health Inspectorate of Latvia,³⁴ should control medical treatment support persons and hospitals in employing them and the quality of medical support in hospitals, because medical treatment support persons are involved in providing the patients' rights.

³³ Timmins F., Caldeira S. *Spirituality in Healthcare: Perspectives for Innovative Practice*. Springer International Publishing, Springer Nature, Switzerland AG, 2019, p. 14.

³⁴ Cabinet Regulation No. 309 of 9 July 2019 "Regulations of the Health Inspectorate". Available: <https://likumi.lv/ta/id/308072-veselibas-inspekcijas-nolikums> [viewed 26.10.2021.].

BIBLIOGRAPHY

1. Laura Šāberte, 3. pants. Vispārīgie noteikumi [Section 3. General Provisions], In: Santa Slokenberga (ed.), Pacientu tiesību likuma komentāri [Commentary on the Law on the Rights of Patients]. Rīga: Latvijas Vēstnesis, 2019.
2. Timmins F., Caldeira S. Spirituality in Healthcare: Perspectives for Innovative Practice. Springer International Publishing, Springer Nature, Switzerland AG, 2019.
3. Bierbaum R. Religion and Spirituality in Chaplaincy in Mental Health Care, In: Jean Fletcher (ed.), Chaplaincy and Spiritual Care in Mental Health Settings. London: Jessica Kingsley Publishers, 2019.

International treaties

4. United Nations General Assembly, Universal Declaration of Human Rights, 10 December 1948, 217 A (III). Available: <https://www.refworld.org/docid/3ae6b3712c.html> [viewed 26.10.2021.].
5. United Nations General Assembly, International Covenant on Civil and Political Rights, 16 December 1966, United Nations, Treaty Series, vol. 999, p. 171. Available: <https://www.refworld.org/docid/3ae6b3aa0.html> [viewed 26.10.2021.].
6. European Convention on Human Rights. Signed in Rome on 04.11.1950. [in the wording of fourth of November nineteen fifty.]
7. Charter of Fundamental Rights of the European Union. Nr. 2012/C 326/02. 26.10.2012. [in the wording of twenty sixth of October two thousand and twelve.]

National normative acts and legislative documents

8. The Constitution of the Republic of Latvia. Available: <https://likumi.lv/ta/en/en/id/57980-the-constitution-of-the-republic-of-latvia> [viewed 26.10.2021.].
9. Law "On Religious Organisations". Available: <https://likumi.lv/ta/en/en/id/36874> [viewed 26.10.2021.].
10. Medical Treatment Law. Available: <https://likumi.lv/ta/en/en/id/44108-medical-treatment-law> [viewed 26.10.2021.].
11. Law "On the Rights of Patients". Available: <https://likumi.lv/ta/id/203008-pacientu-tiesibu-likums> [viewed 26.10.2021.].
12. Cabinet Regulation No. 134 of 15 February 2011 "Rules for chaplaincy services". Available: <https://likumi.lv/ta/id/226332-noteikumi-par-kapelanu-dienestu> [viewed 26.10.2021.].
13. Cabinet Regulation No. 317 of 24 May 2016 "Procedures for the Establishment, Supplementation and Maintenance of the Register of Medical Practitioners and Medical Support Persons". Available: <https://likumi.lv/ta/id/282367-arstniecibas-personu-un-arstniecibas-atbalsta-personu-registra-izveides-papildinasanas-un-uzturesanas-kartiba> [viewed 26.10.2021.].
14. Cabinet Regulation No. 264 of 23 May 2017 "Regulations on the Classification of Professions, basic tasks corresponding to the profession and basic qualification requirements". Available: <https://likumi.lv/ta/id/291004-noteikumi-par-profesiju-klasifikatoru-profesijai-atbilstosiem-pamatuzdevumiem-un-kvalifikacijas-pamatprasibam> [viewed 26.10.2021.].
15. Cabinet Regulation No. 309 of 9 July 2019 "Regulations of the Health Inspectorate". Available: <https://likumi.lv/ta/id/308072-veselibas-inspekcijas-nolikums> [viewed 26.10.2021.].

16. Latvijas Profesionālo veselības aprūpes kapelānu asociācijas valdes locekļu 2006. gada 16. oktobra vēstule “Par pacientu tiesību likumprojektu” Nr. 01-7/4 [Letter of the members of the board of the Latvian Association of Professional Health Care Chaplains of 16 October 2006 “On the draft law on law “On the Rights of Patients”” No. 01-7/4]. Available at the Parliament of the Republic of Latvia.

National court practice

17. District Administrative Court, 8th March 2010, case No. A42389907 (AA43-0140-10/17).

Internet materials

18. Health Inspectorate of Latvia. Register of medical practitioners and medical treatment support persons. Available: <https://registri.vi.gov.lv/rap> [viewed 26.10.2021.].
19. Term “Garīgs”. Available: <https://tezaurs.lv/gar%C4%ABgs:1> [viewed 26.10.2021.].
20. The Council of the European Union. EU Guidelines on the promotion and protection of freedom of religion or belief. Foreign affairs Council meeting, Luxembourg, 24 June 2013. Available: https://www.consilium.europa.eu/uedocs/cms_data/docs/pressdata/EN/foraff/137585.pdf [viewed 26.10.2021.].

4. SEKCIJA / SECTION 4

KRIMINĀLTIESĪBU AKTUĀLIE JAUTĀJUMI: IZAICINĀJUMI UN TO RISINĀJUMI

CURRENT ISSUES
OF CRIMINAL LAW:
CHALLENGES AND
SOLUTIONS TO THEM

Andrejs Vilks, *Dr. iur, Professor*

Rīga Stradiņš University, Faculty of Law

INNOVATIVE NATURE OF THE 21ST CENTURY CRIMINOLOGY

21. GADSIMTA KRIMINOLOĢIJAS INOVATĪVAIS RAKSTURS

Kopsavilkums

Rakstā tiek atsegtas atsevišķas kriminoloģijas attīstības tendences, tai skaitā Covid-19 pandēmijas apstākļos. Tiek secināts, ka tradicionālās noziedzības atsevišķas formas un veidi postmodernās sabiedrības apstākļos transformējas uz digitālo vidi. XXI gadsimtā veidojas jaunas inovatīvas kriminoloģiskās pieejas un skolas, tai skaitā neokriminoloģija, sinenerģētiskā, naratīvā, digitālā neirokriminoloģija. Autors atzīst, ka, neskatoties uz kriminoloģijas nozīmes nivelēšanu, ir nepieciešami pētījumi par jauno noziedzības formu un veidu attīstības tendencēm un to apkarošanas un novēršanas iespējām.

Atslēgvārdi: XXI gadsimts, kriminoloģija, inovācijas, noziedzība

Summary

The aim of the current article is to study the development trends of criminology, also taking into account the impact of Covid-19 pandemic. The rationale for the innovative criminological approach is related to new types of criminal threats and their consequences. Certain forms and types of traditional crime in postmodern society are transforming into the digital environment, including through the use of *DarkNet* platforms. At the same time, criminological research in Latvia is insufficiently developed, criminology study courses are not included in all law study programmes. In the 21st century, new criminological approaches and schools are emerging, including neocriminology, synergistic, narrative, digital, neurocriminology. Appropriate criminological approaches have a specific nature and content. These trends confirm that, despite the importance of criminology, there is a need for research into the development trends of organized crime, cybercrime, trafficking in human beings, drugs and arms, and the possibilities for combating and preventing them. It would also be necessary to develop specialized criminology study programmes.

Keywords: XXI century, criminology, crime, innovations

Introduction

One of the most socially unfavourable phenomena in society is crime in all its forms and types. Crime is transforming in response to changing social, economic, political, legal and other circumstances. New innovative approaches are needed to detect, investigate and respond to crime. At the same time, it is recognized that criminology, of which crime is a key element, is becoming less and less important in the field of public administration¹. It is also believed that modern criminological theories are doomed to failure in the current economic and political context². However, by new crime modifications, criminological cognition transcends the academic, as well as the law environment, and is required in the sphere of politics and politicians³. The acquisition, analysis and interpretation of knowledge, including in the field of criminology, is becoming increasingly politicized⁴.

Being aware of the new criminal realities, global and national policies, University of Edinburgh scientist Lesley McAra has addressed a very interesting topic: Can criminologists change the world?⁵ Undoubtedly, this question is difficult and even impossible to answer. Mr McAra's views, which are relevant to the perspectives of criminology, relate to the development of criminal law, political strategy and the practice of the institutions. By knowing the relationships of these components, even their dissonances can have sufficiently high capacity of influence. The criminological approach should be independent of external impacts, including political influences.

Why is criminology so important in law and social sciences study programmes in Europe and other countries (USA, Australia, etc.)? This might have a number of preconditions. Firstly, criminal threats affect international and national security. The EU Security Union Strategy, adopted by the European Commission in 2020, recognizes that Europeans face a changing security situation with new threats,

¹ Braithwaite J. The New Regulatory State and the Transformation of Criminology. *The British Journal of Criminology*, Vol. 40, No. 2, March 2000. Available: <https://academic.oup.com/bjc/article-abstract/40/2/222/611103?redirectedFrom=fulltext> [viewed 05.08.2021.].

² Winlow S., Hall. S. *Rethinking Social Exclusion: The End of the Social?* 2013. Available: <https://sk.sagepub.com/books/rethinking-social-exclusion> [viewed 15.08.2021.].

³ Goldson G., Hughes G. Comparative youth justice research and the policy process. *Criminology and Criminal Justice*, 10, pp. 117–118. Available: <https://journals.sagepub.com/doi/pdf/10.1177/1748895810364464> [viewed 15.08.2021.].

⁴ Armstrong S., McAra L. Audience, Borders, Architecture: The Contours of Control. In: Armstrong S. and McAra L. (eds.). *Perspectives on Punishment: The Contours of Control*. Oxford University Press, 2006. Available: <http://www.jus.uio.no/ikrs/english/research/projects/networkfornarrativecrim/>. [viewed 12.09.2021.].

⁵ McAra L. Can Criminologists Change the World? Critical Reflections on the Politics, Performance and Effects of Criminal Justice. *The British Journal of Criminology*, Vol. 57, No. 4, July 2017, pp. 767–788. <https://doi.org/10.1093/bjc/azw015>. Available: <https://academic.oup.com/bjc/article/57/4/767/2623920> [viewed 13.09.2021.].

including terrorism, organized crime, drug trafficking and human trafficking – all these are a direct menace to citizens and our way of life in Europe⁶.

Latvian legal scholars J. Teivāns-Treinovskis and N. Jefimovs also assess crime and its spread as a serious threat to national security⁷. For the protection and security of the society, the state determines what the types of crimes are, defines the responsibility for the committed crime and prosecution of offenders. Secondly, registered and latent crime cause significant and difficult to quantify economic and financial damage at the international and national levels. Thus, Professor Mark A. Koens of Vanhambilt University (USA) has estimated that the cost of crime in the US is at \$ 2.6 trillion per year. That comprises 3.2% of the US gross domestic product⁸. Jacques Bichot, a professor at the University of Lyon, estimates that crime in France costs around € 150 billion a year, or 7.5% of the country's gross domestic product⁹. Therefore, it is necessary to identify the extent of criminal damage and to improve measures to reduce it. Thirdly, the damage caused by crime also affects the social support system. This has two aspects: (a) crime reduces the potential pool of resources that could be available for social support measures; (b) victims of crime have statutory compensation and the necessary legal assistance. Fourthly, insufficient research on crime trends, their individual situations and trends indicates the lack of objectively justified measures for the development and implementation of crime prevention and control measures. At present, common (complex) crime prevention and combating plans and strategies have not been developed and implemented in Latvia. There are only plans, programmes, guidelines and strategies in individual areas (fight against organized crime, prevention of trafficking of human beings, plan to limit the use and spread of drugs, etc.). Such a fragmented approach to preventing and combating certain types and forms of crime is not rational. It is because the defining factors of crime and their specific types are common (economic, social, political, legal, etc.), as well as specific. An integrated approach is needed to address the negative effects of adverse factors. In addition, law enforcement agencies are practically involved in preventing and combating various forms of crime. Fifthly, criminological cognition provides opportunities to study, analyse and interpret crime, its determinants, criminal personality and other elements

⁶ Communication from the Commission to the European Parliament, the European Council, the Council, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions on the EU Security Union Strategy COM/2020/605 final. Available: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?qid=1596452256370&uri=CELEX:52020DC0605> [viewed 15.09.2021.].

⁷ Teivāns-Treinovskis J., Jefimovs N. State national security: aspect of recorded crime. *Journal of Security and Sustainability Issues*: Vilnius, Vol. 2(2), 2012, pp. 43–44.

⁸ New research examines the cost of crime in the U.S., estimated to be \$2.6 trillion in a single year. Available: <https://news.vanderbilt.edu/2021/02/05/new-research-examines-the-cost-of-crime-in-the-u-s-estimated-to-be-2-6-trillion-in-a-single-year> [viewed 12.10.2021.].

⁹ Bichot J. La délinquance estimée à 150 milliards d'euros par an [Crime estimated at 150 billion euros per year]. Available: <http://www.lefigaro.fr/actualite-france/2012/02/20/01016-20120220ARTFIG00491-la-delinquance-estimee-a-150-milliards-d-euros-par-an.php> [viewed 10.11.2012.].

in violation of the fields of criminal law and even legal sciences. Criminological approach, including sociological, economic, political, socio-psychological and other scientific fields, crimes and their mechanism, criminal personality and crime have to be studied and analysed more broadly and profoundly.

1. Methodology

Descriptive, analytical, synthetic and modelling methods are used in the research. The author analyses new directions of criminology development, their innovative framework, content, concept, as well as the factors influencing it. Using the results of national and foreign research and summaries, the author reviews various criminological approaches and analyses their relationship with criminogenic manifestations facilitated by Covid-19.

2. Results

It is quite rightly acknowledged that criminology is of a changing nature, it is extremely dynamic. The process of evolution of criminology can be divided into “old” and “new” criminology¹⁰. Social, economic, political and technological processes have produced new types of crime, which necessitate the definition of their criminal law framework, as well as the development of a very specific system for preventing and combating them. According to the author, the division of criminology into the old and the new is interesting enough. The science of crime, the criminal's personality and other elements of criminology is undoubtedly evolving, resulting in new approaches for their interpretation.

2.1. Elements of criminology

One of the most important elements of criminology is crime. There are several approaches to its interpretation and identification. First, there is the classical approach, which includes a definition of what crime is – a set of offenses (activity or inactivity). Undoubtedly, we still define crime in this way today. However, there is also a completely inappropriate concept of crime. Thereby, crime is understood and identified as a separate offense. For example, “crime” is a set of characteristics that make an act criminal¹¹. Second, crime is identified as a public and state response to the types of offenses for which criminal liability is established. At different stages of the development of society, there is not only a legal, but also a strong political

¹⁰ Matthews R. New Times, New Crimes: Notes on the Depillarization of the Criminal Justice System. Available: <https://link.springer.com/article/10.1007/s10612-020-09489-2#citeas> [viewed 18.10.2021.].

¹¹ Noziedzibas definicija [Crime definition]. Available: <https://lv.facts-news.org/noziedzibas-definicija> [viewed 20.10.2021.].

will to criminalize or decriminalize certain types of offenses. Louk Hulsman, a spokesman for critical criminology, acknowledges that crime is an arbitrary construction and can be challenged or transformed¹². It is also argued that crime is a myth and can be replaced by the all-inclusive concept of “harm”.¹³ This approach is based on the fact that crime and criminality are too narrow concepts compared to all-inclusive harm.

It is also necessary to note the new approaches in the investigation of the criminal's personality. It is acknowledged that the model of an individual's criminalization process is formed on the basis of socially negative heredity, which is included in the information at the genome level¹⁴. Genetic traits such as selfishness, aggression, passivity, greed for revenge, negligence are genetically inherited. Children, from the period of antenatal (prenatal) development to the fixed criminal activities, develop in accordance with the programmed genetic information. The social environment that could bring adjustments in the process of individual formation is not sterile and highly prosocial. Neurocriminological studies suggest that just the brain activity, passivity of control mechanisms, increased dependence on instincts and external irritants, emotionality are the factors to contribute to unmotivated and increased aggression, which can form a “criminal brain”. The issue of the personalized guilt and criminal liability of these individuals is debatable in perspective. Neurocriminology and neurolaw could play an increasingly prominent role in crime prevention, and neurocriminologist A. Raine predicts that by 2034, crime prevention will be based on a neurocriminological approach. By eliminating pathologies in the psychophysiological components of an individual, it would also be possible to prevent crime¹⁵.

2.2. Criminology study programmes

By exploring the Internet resources on specialized criminology studies, we can obtain data that criminology specialization is possible in more than 200 European educational institutions and more than 700 study programmes¹⁶. Thus, the undergraduate programme at the University of Cardiff focuses on the study of the criminalization process, victimization and the social response to crime and other offenses¹⁷. The study programme offers an opportunity to explore sociological

¹² Hulsman L. Critical criminology and the concept of crime. *Contemporary Crisis*, 10(1) 1986. Available: <https://link.springer.com/content/pdf/10.1007/BF00728496.pdf> [viewed 19.10.2021.].

¹³ Hillyard P., Pantazis C., Tombs S., & Gordon, D. *Beyond criminology: Taking harm seriously*. London: Pluto Press, 2004.

¹⁴ Fischman J. *Criminal Minds*. Available: <https://www.chronicle.com/article/Can-This-Man-Predict-Whether/127792> [viewed 03.09.2021.].

¹⁵ Raine A. *The Anatomy of Violence: The Biological Roots of Crime*. New York, NY, US: Pantheon/Random House, 2014.

¹⁶ Criminology Educations. Available: <https://www.educations.com/search/criminology> [viewed 24.10.2021.].

¹⁷ Cardiff University. Available: <https://www.educations.com/study-abroad/cardiff-university/criminology-894397> [viewed 24.10.2021.].

and political approaches to criminology. Oxford Brook University also offers a three-year bachelor's study programme in criminology¹⁸. The content of the study programme includes a study of the historical development stages of crime, changes in crime in the process of evolution of society, analysis of the current criminal law and crime prevention policy. The University of Malmö is implementing a master's degree programme enabling to obtain a master's degree in criminology in one year, or a master's degree in criminology after two years of studies¹⁹. The substantiation is that the study programme includes a multidisciplinary approach and is based on multidisciplinary.

2.3. Innovative criminologies

Corporate criminology

In criminology, we are increasingly confronted with organized groups that may be involved in such forms of economic activity as limited liability companies (LLCs), joint stock companies (JSCs such as *Trasta komercbanka*), etc. Consequently, one has to face a specific object of criminological cognition – the criminality of legal persons. The Committee of Experts on the Prevention of Money Laundering and Terrorist Financing (Moneyval) in its 5th round evaluation report on the technical compliance of the anti-money laundering and anti-terrorist financing system with the recommendations of the Financial Action Task Force (FATF) concluded, that insufficient criminal liability of legal persons for money laundering is applied²⁰. On 15 November 2000, the United Nations adopted the Convention against Transnational Organized Crime (the Convention)²¹. Article 10 of the Convention, entitled “Liability of legal persons” provides that each State Party shall take such measures as may be necessary, in accordance with its legal principles, to establish the liability of legal persons for participation in serious crime involving an organized criminal group.

¹⁸ Criminology Oxford Brookes University. Available: <https://www.educations.com/study-abroad/oxford-brookes-university/criminology-911653> [viewed 24.10.2021.].

¹⁹ Criminology Malmö University. Available: <https://www.educations.com/study-abroad/malmo-university/criminology-852144> [viewed 24.10.2021.].

²⁰ Eiropas Padomes Noziedzīgi iegūtu līdzekļu legalizācijas un terorisma finansēšanas novēršanas pasākumu ekspertu komitejas (Moneyval) Latvijas 5. kārtas novērtēšanas 2018. gada 23. augusta ziņojums [Report of the Expert Committee of the Council of Europe on the Prevention of Money Laundering and Terrorist Financing (Moneyval) 5th Round Evaluation of Latvia, 23 August 2018]. Available: https://www.fid.gov.lv/uploads/files/Dokumenti/Moneyval%20zi%C5%86ojumi/MONEYVAL20188_5th-Round_MER-Latvia_LV.pdf. [viewed 02.08.2021.].

²¹ United Nations Convention against Transnational Organized Crime. Available: <https://www.unodc.org/documents/treaties/UNTOC/Publications/TOC%20Convention/TOCebook-e.pdf> [viewed 12.08.2021.].

2.4. Innovative criminology

On 24 October 2008, the European Council adopted Framework Decision 2008/841/JHA on the fight against organized crime²². Article 5 of the Framework Decision sets out the liability of legal persons: Each Member State shall take the necessary measures to ensure that a legal person can be held liable for any of the offenses referred to in Article 2 (offenses relating to participation in a criminal organization) the structure of a legal person, by any person who holds a senior position in that legal person on the basis of one of the following powers: (a) to represent the legal person; (b) an authority to take decisions on behalf of the legal person; or (c) to exercise control within the legal person. For the purposes of this Framework Decision, “legal person” means any entity having legal personality under the applicable law, except for States or public law entities exercising state power and international public organizations. Article 6 of the Framework Decision, on the other hand, sets out the sanctions that may be applicable to legal persons.

In Latvia, the liability of legal persons was determined on 5 May 2005 with amendments to the Criminal Law, which enters into force on 1 October 2005. The Criminal Law contains Chapter VIII1, which provides for coercive measures applicable to legal persons²³. According to the information of Prosecutor M. Jansons, 17 criminal proceedings have been initiated in Latvia against legal entities that have been subjected to coercive measures. Criminological aspects related to criminal offenses of legal persons, their types, damage and applied coercive measures have not been studied in Latvia. This could be related to the fact that the institute of criminal liability of legal persons has been introduced into the Latvian legal regulation relatively recently and sufficient legal practice has not been established either. However, it can be assumed that the criminality of legal persons can also have a high level of latency. Corporate criminology is sufficiently developed in foreign criminology.

However, it can be assumed that the criminality of legal persons can also have a high level of latency. Corporate criminology is sufficiently developed in foreign criminology²⁴.

Corporate crime is also called “apartment crime”. The essence of corporate crime is that in many cases the line between a criminal offense, an offense and the success or failure of a business is difficult to determine, resulting in the high latency of that crime. However, corporate crime causes great financial and material damage. Corporate crime covers ever new areas: financial lending in construction; service and catering; environmental crime, etc.

²² Council Framework Decision 2008/841/JHA of 24 October 2008 on the fight against organised crime. Available: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/LV/TXT/?uri=celex%3A32008F0841>. [viewed 02.08.2021.].

²³ Criminal Law. Available: <https://likumi.lv/ta/en/en/id/88966> [viewed 02.08.2021.].

²⁴ Almond P, Erp v J. Regulation and governance versus criminology: Disciplinary divides, intersections, and opportunities. 2018. Available: <https://onlinelibrary.wiley.com/doi/full/10.1111/rego.12202> [viewed 22.08.2021.].

Cybercriminology

Cybercriminology includes the analysis of the state and trends of cyber threats, the modulation of new types of threats, as well as the identification of opportunities to eliminate them. Data from the Europol Cybercrime Centre show that the number of cyber-attacks continues to increase²⁵. Not only are cyber threats increasing quantitatively, but they are modifying and becoming more complex. Cyber threats are carried out from different regions of the European Union and beyond. In some cases, the target is critical digital infrastructures, including major cloud providers. Major service providers had to mitigate massive DDoS attacks, such as the attack on Amazon's web services in February 2020. Cybercrime has become a very significant threat to the financial system. The International Monetary Fund has estimated that the annual loss from cyber-attacks is 9% of global net income, or around € 100 billion²⁶. US cybersecurity venture Cybersecurity Ventures, one of the most professional and skilled cyber defense companies, has estimated that the cost of cybercrime will increase by about 15 percent a year²⁷. Experts predict that the cost of cybercrime in 2021 could reach \$ 6 trillion in 2021, and the cost of cybercrime in 2025 will reach \$ 10.5 trillion a year. It is acknowledged that cybercrime will cost the world \$ 11.4 million a year in 2021²⁸. Cybercrime will become the third largest economy this year. The indicators mentioned by experts refer only to the visible and fixed part of the cybercrime network. The damage caused by cybercrime on the "black Internet" cannot be determined at all. It is estimated that the size of the shadow network (which is not indexed and remains inaccessible to search engines) is 5 thousand times larger than the size of the official Internet. The high effectiveness of cybercrime far outweighs the potential risks and stimulates investment in this area and the constant updating of the tools used in criminal activities.

In 2020, RAND Europe conducted an analysis of future technology trends to identify those that could be used to commit cybercrime²⁹. Analysis of possible trends in cybercrime is important in alerting them. The intensive development of artificial intelligence (AI)/machine learning (ML) can make cybercrime more effective, targeted and widespread. The new capabilities of AI/ML will make it more difficult to track and detect criminal and abusive activities. This can increase the attractiveness of cybercrime ventures and increase the burden on law enforcement.

²⁵ ENISA Threat Landscape Report, 2018. Available: <https://www.enisa.europa.eu/publications/enisa-threat-landscape-report-2018> [viewed 04.08.2021.].

²⁶ Estimating Cyber Risk for the Financial Sector (2018). Available: <https://blogs.imf.org/2018/06/22/estimating-cyber-risk-for-the-financial-sector/> [viewed: 05.09.2021.].

²⁷ Morgan S. Cybercrime To Cost The World \$10.5 Trillion Annually By 2025, 2020. Available: <https://cybersecurityventures.com/hackerpocalypse-cybercrime-report-2016> [viewed: 05.08.2021.].

²⁸ Morgan S. Cybercrime Vs. COVID-19: Which Will Inflict More Financial Harm? 2021. Available: <https://cybersecurityventures.com/cybercrime-vs-covid-19-which-will-inflict-more-financial-harm/> [viewed 05.08.2021.].

²⁹ Technological developments and the future of cybercrime. Available: <https://www.rand.org/randeurope/research/projects/technological-developments-and-the-future-of-cybercrime.html> [viewed 07.08.2021.].

More powerful, easier-to-use and cheaper technologies may be available in the future. This can encourage a wide range of people to use new technologies, potentially exposing themselves to cyber threats. At the same time, powerful technologies can stimulate the spread of cybercrime by engaging young vulnerable individuals tempted by rapid financial gain. Intentional or accidental cyber security incidents can seriously disrupt essential services, as well as economic and social activities.

The development of sophisticated new technological solutions and capabilities can enable hackers and organized groups to carry out complex attacks and activities that result in higher proceeds of crime than to cause great harm to individuals and organizations. New technologies will increase the speed and coverage of communications, which will significantly reduce the impact of geographical distance on the telecommunications used by cybercriminals. Advances in computing and data storage technologies, together with the increase in the number of devices, will contribute to an increase in possible criminal and malicious activities, including the development of new methods of criminal activity.

Technological developments in autonomous devices and systems will facilitate the expansion of access to premises and environments that were previously inaccessible. This can be used to disguise criminal activities, develop new criminal methods or carry out large-scale and automated attacks. The development and widespread use of computer and storage technologies can lead to the theft or unauthorized dissemination of data, as well as the disclosure of illegal data.

The development of telecommunications infrastructure can be used to increase anonymity, speed up criminal activity, and steal personal and confidential data. Telecommunications infrastructure can also cause large-scale disruption.

The growing amount of data collected on Internet of Things (IoT) devices can be used to steal and extort personal data. IoT devices can also increase the scale of attacks on cyber-addicts and introduce new vulnerabilities in complex IT systems and environments.

User Interface Privacy (PET) attackers can be used for anonymous and covert illegal activities, making it more difficult to detect and investigate criminal activity. Attackers can also target PET to gain access to confidential or private information.

In Blockchain and Distributed Ledger Technologies (DLT), digitized transactions are performed using DLT, which can be manipulated for malicious purposes, such as to prevent transaction processing. DLT can also be used to store destructive or inappropriate content, making it difficult to remove.

Confidence in new technologies and related products and services may be undermined by certain sections of the public, which may increase the vulnerability and disruption of all these elements. These effects can also have cascading consequences that are difficult to predict. In this context, the development of potentially latent crime cases can lead to much wider negative impact.

Narrative criminology – research of products of literature, cinema, art and other fields that are related to criminogenic manifestations and identification of

their role in individual and group active and/or passive criminal behaviour model³⁰. Let us note the dual influence of cultural objects and products on the individual and general social level. First, cultural messages shape public opinion and attitudes towards elements of the legal system: laws and regulations; law enforcement agencies; institutional practices. Second, narrative criminology studies cultural objects with criminal features and the impact of these objects on the possible criminalization of individuals. Some films and serials hyperbolize criminals and organized criminal groups by promoting criminal socialization. It must be acknowledged that the media, including the Internet, are flooding the cultural environment of modern society with articles, information, discourses and images on crime and crime control³¹. According to G. Tard's theory of imitation and training, members of society successfully learn patterns of behaviour from movies, books, theatre performances, musicals, etc. colourful type. Descriptions of crime, various offenses and the activities of law enforcement agencies are essential elements in building public confidence and feelings about the legal and social order. The work of law enforcement agencies is widely covered in art and film documentaries, television series and book themes. Appropriate cultural and informational sources influence what people think about these structures and their employees. Narrative criminology provides a specific methodological approach to better understand the mechanisms of public loyalty and trust in law enforcement agencies – the police, the opinion and understanding is undoubtedly more influential than personal contacts with the police. prosecutor's office and the courts. It is acknowledged that the influence of the media on public is undoubtedly more influential than personal contacts with the police³².

In 2016, a research group on the development of narrative criminology was established at the European Society of Criminologists³³. The working group of narrative criminology has planned to promote the development of theoretical and empirical approaches to the mentioned criminology, to stimulate the development of a new methodological approach. The working group has set up its own website³⁴, where the results of narrative research are published. Narrative criminology has promising development prospects. The study of literature, cinema, works of art and other products with criminal content and the assessment of their impact on individuals' value systems and behavioural patterns are important in theoretical and practical terms. No less important is the correct coverage of the activities of law enforcement agencies.

³⁰ Presser L. Narrative Criminology. Available: <https://doi.org/10.1093/acrefore/9780190264079.013.556> [viewed 12.09.2021.].

³¹ Ibid.

³² Perlmutter D. Policing the Media: Street Cops and Public Perceptions of Law Enforcement. In: Policing the Media: Street Cops and Public Perceptions of Law Enforcement, David D. Perlmutter, Google Books, 2000.

³³ ESC Narrative Criminology Working Group. Available: <https://www.esc-eurocrim.org/index.php/activities/working-groups/59-narrative-criminology> [viewed 12.09.2021.].

³⁴ Narrative Criminology Research Network. Available: <http://www.jus.uio.no/ikrs/english/research/projects/networkfornarrativecrim/> [viewed 12.09.2021.].

Conclusions

1. One of the most important elements of the subject of criminology is crime, which is transformed according to the changing conditions of the social environment. New types and forms of criminal threats, the movement of certain parts of them to the digital environment determine the need to apply an innovative approach in criminological cognition. The place and role of criminology in legal science and the use of its research results in the activities of state and law enforcement institutions can be assessed in various ways.
2. Despite the relative decline in the importance of criminology, bachelor's and master's degree programmes specializing in criminology are being implemented in higher education institutions in many European and other regions. There is a sufficient political and legal basis for the development of criminology as a science and also as a study programme.
3. In the process of development of criminology, a distinction is made between “old” and “new” – neocriminology. In the context of the “new” criminology, there is an innovative interpretation of the treatment and cognition of crime and the offender. Neurocriminology and neuroscience could play an increasingly prominent role in crime prevention (neurolaw).
4. In recent years, a special place in the structure of crime is occupied by criminal offenses committed by legal persons, whose liability in accordance with the amendments to the Criminal Law of the Republic of Latvia has been only since 2005. Foreign legal regulation on the liability of legal persons has longer experience and richer legal practice.
5. Corporate (legal personality) crime determines the creation of a new field of criminology – corporate criminology. Criminal offenses committed by legal persons cause significant damage to the public interest and have a particularly high latency. Corporate criminology has significant prospects for further development.
6. Cybercrime is playing an increasingly important role in the trend of crime. It can be described as a crime of the future, the scope of which will become larger and the damage caused more extensive. Prognostic models suggest that the types of cyber threats will change.

BIBLIOGRAPHY

Literature

1. Almond P., Erp v J. Regulation and governance versus criminology: Disciplinary divides, intersections, and opportunities, 2018. Available: <https://onlinelibrary.wiley.com/doi/full/10.1111/rego.12202> [viewed: 12.09.2021.].
2. Armstrong S. McAra L. Audience, Borders, Architecture: The Contours of Control. In: Armstrong S. and McAra L. (eds.), Perspectives on Punishment: The Contours of Control. Oxford University Press, 2006. Available: <http://www.jus.uio.no/ikrs/english/research/projects/networkfornarrativecrim/> [viewed: 12.09.2021.].

3. Bichot J. La délinquance estimée à 150 milliards d'euros par an [Crime estimated at 150 billion euros per year]. Available: <http://www.lefigaro.fr/actualite-france/2012/02/20/01016-20120220ARTFIG00491-la-delinquance-estimee-a-150-milliards-d-euros-par-an.php> [viewed: 10.11.2012.].
4. Braithwaite J. The New Regulatory State and the Transformation of Criminology. *The British Journal of Criminology*, Vol. 40, NO. 2, March 2000. Available: <https://academic.oup.com/bjc/article-abstract/40/2/222/611103?redirectedFrom=fulltext> [viewed 05.08.2021.].
5. Cardiff University. Available: <https://www.educations.com/study-abroad/cardiff-university/criminology-894397>. [viewed: 24.10.2021.].
6. Criminal Law. Available: <https://likumi.lv/ta/en/en/id/88966> [viewed: 24.10.2021.].
7. Criminology Educations. Available: <https://www.educations.com/search/criminology> [viewed: 24.10.2021.].
8. Criminology Malmö University. Available: <https://www.educations.com/study-abroad/malmo-university/criminology-852144>). [viewed: 24.10.2021.].
9. Criminology Oxford Brookes University. Available: <https://www.educations.com/study-abroad/oxford-brookes-university/criminology-911653> [viewed: 24.10.2021.].
8. ENISA Threat Landscape Report, 2018. Available: <https://www.enisa.europa.eu/publications/enisa-threat-landscape-report-2018>. [viewed: 04.08.2021.].
9. ESC Narrative Criminology Working Group. Available: <https://www.esc-eurocrim.org/index.php/activities/working-groups/59-narrative-criminology> [viewed: 12.09.2021.].
10. Estimating Cyber Risk for the Financial Sector (2018). Available: <https://blogs.imf.org/2018/06/22/estimating-cyber-risk-for-the-financial-sector/> [viewed 05.09.2021.].
11. Fischman J. Criminal Minds, 2011. Available: <https://www.chronicle.com/article/Can-This-Man-Predict-Whether/127792> [viewed 03.09.2021.].
12. Goldson B., Hughes G. Comparative youth justice research and the policy process. *Criminology and Criminal Justice*, 2013. Available: <https://journals.sagepub.com/doi/pdf/10.1177/1748895810364464> [viewed 15.08.2021.].
13. 15. Hillyard P., Pantazis C., Tombs S., & Gordon, D.). *Beyond criminology: Taking harm seriously*. London: Pluto Press, 2004. <https://doi.org/10.1093/acrefore/9780190264079.013.556> [viewed: 12.09.2021.].
14. Hulsman L. Critical criminology and the concept of crime. *Contemporary Crisis*, 10(1), 1986. Available: <https://link.springer.com/content/pdf/10.1007/BF00728496.pdf> [viewed 19.10.2021.].
15. Matthews R. New Times, New Crimes: Notes on the Depillarization of the Criminal Justice System. Available: <https://link.springer.com/article/10.1007/s10612-020-09489-2#citeas> [viewed 18.10.2021.].
16. McAra L. Can Criminologists Change the World? Critical Reflections on the Politics, Performance and Effects of Criminal Justice . *The British Journal of Criminology*, Vol. 57, No. 4, July 2017, <https://doi.org/10.1093/bjc/azw015>. Available: <https://academic.oup.com/bjc/article/57/4/767/2623920> [viewed: 13.09.2021.].
17. Morgan S. Cybercrime to Cost the World \$10.5 Trillion Annually By 2025, 2020. Available: <https://cybersecurityventures.com/hackerpocalypse-cybercrime-report-2016> [viewed 05.08.2021.].
18. Morgan S. Cybercrime vs. COVID-19: Which Will Inflict More Financial Harm? 2021. Available: <https://cybersecurityventures.com/cybercrime-vs-covid-19-which-will-inflict-more-financial-harm/> [viewed 05.08.2021.].

19. Narrative Criminology Research Network. New research examines the cost of crime in the U.S., estimated to be \$2.6 trillion in a single year. Available: <https://news.vanderbilt.edu/2021/02/05/new-research-examines-the-cost-of-crime-in-the-u-s-estimated-to-be-2-6-trillion-in-a-single-year> [viewed 12.10.2021.].
20. Noziedzības definīcija [Crime definition]. Available: <https://lv.facts-news.org/noziedzibas-definicija> [viewed 20.10.2021.].
21. Perlmutter D. Policing the Media: Street Cops and Public Perceptions of Law Enforcement. In: Policing the Media: Street Cops and Public Perceptions of Law Enforcement, David D. Perlmutter, Google Books, 2000.
22. Presser L. Narrative Criminology. Available: <https://doi.org/10.1093/acrefore/9780190264079.013.556> [viewed: 12.09.2021.].
23. Raine A. The Anatomy of Violence: The Biological Roots of Crime. New York, NY, US: Pantheon/Random House, 2014.
24. Selmini R. Exploring cultural criminology: The police world in fiction. 2020. Available: <https://doi.org/10.1177/1477370820939362> [viewed: 12.09.2021.].
25. Technological developments and the future of cybercrime. Available: <https://www.rand.org/randeuropa/research/projects/technological-developments-and-the-future-of-cybercrime.html> [viewed 07.08.2021.].
26. Teivāns-Treinovskis J., Jefimovs N. State national security: Aspect of recorded crime. Journal of Security and Sustainability Issues: Vilnius, Vol. 2(2), 2012.
27. Winlow S., Hall S. Rethinking Social Exclusion: The End of the Social? SAGE, London, 2013.

Legislative acts

28. Communication from the Commission to the European Parliament, the European Council, the Council, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions on the EU Security Union Strategy COM/2020/605 final. Available: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?qid=1596452256370&uri=CELEX:52020DC0605> [viewed 15.09.2021.].
29. Council Framework Decision 2008/841/JHA of 24 October 2008 on the fight against organised crime. Available: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/LV/TXT/?uri=celex%3A32008F0841> [viewed 25.09.2021.].
30. Eiropas Padomes Noziedzīgi iegūtu līdzekļu legalizācijas un terorisma finansēšanas novēršanas pasākumu ekspertu komitejas (Moneyval) Latvijas 5. kārtas novērtēšanas 2018. gada 23. augusta ziņojums [Report of the Expert Committee of the Council of Europe on the Prevention of Money Laundering and Terrorist Financing (Moneyval) 5th Round Evaluation of Latvia, 23 August 2018]. Available: https://www.fid.gov.lv/uploads/files/Dokumenti/Moneyval%20zi%C5%86ojumi/MONEYVAL20188_5th-Round_MER-Latvia_LV.pdf. [viewed 02.08.2021.].
31. United Nations Convention against Transnational Organized Crime. Available: <https://www.unodc.org/documents/treaties/UNTOC/Publications/TOC%20Convention/TOCebook-e.pdf> [viewed 02.08.2021.].

Evija Vīnkalna, *Mg. soc.*

Latvijas Universitātes Juridiskās fakultātes lektore

CĒĻŅSAKARĪBA KRIMINĀLLIKUMA NORMĀS, TĀS IZPRATNES TEORĒTISKIE UN PRAKTISKIE ASPEKTI

CONCEPT OF CAUSAL RELATIONSHIP IN NORMS OF CRIMINAL LAW, ITS THEORETICAL AND PRACTICAL ASPECTS

Atslēgvārdi: cēloņsakarība, Krimināllikums, noziedzīgs nodarījums

Keywords: causal relationship, Criminal Law, criminal offence

Summary

The concept of causal relationship as the basic feature of the composition of a material criminal offence, is formulated in the doctrine of criminal law. The aim of the article is to explore different opinions and findings linked with issues of understanding the concept of causal relationship and expressed in the criminal law in Latvia during recent years, as well as to deliberate the issues of unambiguous understanding of the composition of material and formal criminal offence.

Ievads

Raksta mērķis ir pievērsties cēloņsakarības jēdziena izpratnes jautājumiem kopsakarībā ar cēloņsakarības teoriju nostādnēm, kam Latvijā, it īpaši pēdējos gados, pievērsta liela vērība; kā arī apsvērt materiāla un formāla noziedzīga nodarījuma sastāva viennozīmīgas izpratnes jautājumus.

Cēloņsakarības izpratnes teorētiskie un praktiskie aspekti

Cēloņsakarības (kā objektīvās saiknes starp prettiesisko nodarījumu un kaitīgajām sekām) jēdziens nostiprināts Latvijas krimināltiesību doktrīnā, atzīstot, ka materiālu sastāvu noziedzīgos nodarījumos kvalifikācija nav iespējama bez

cēloņsakarības konstatēšanas, pierādot, “ka kaitīgās sekas ir iestājušās vainīgās personas darbības vai bezdarbības rezultātā”¹.

Cēloņsakarības definējuma sakarā paustās atšķirīgās teorētiskās nostādnes, kā arī praksē vērojamas atziņas aktualizē tās vienveidīgas izpratnes nostiprināšanas nepieciešamību.

Cēloņsakarības izpratnes jautājumi risināti jau senā pagātnē,² tajā skaitā krimināltiesībās, kur cēloņsakarības nozīmīgā loma noziedzīgu nodarījumu pareizas kvalifikācijas noteikšanā izcelta 14.–15. gadsimtā. Vienotība cēloņsakarības izpratnes jautājumos nepastāv, arī “[..]attiecībā uz kritēriju, pēc kura jānošķir nodarījumi, ar kuriem nodarītas sekas un kas ir pamats atbildībai, no nodarījumiem, kas, kaut arī ir saistīti ar iestājušos kaitīgo rezultātu, tomēr nav pietiekams pamats atbildībai”³.

Lai rastu vienveidīgu un precīzu cēloņsakarības jēdziena pamatu, izstrādātas cēloņsakarības teorijas (piemēram, ekvivalences jeb nosacījumu teorija 19. gadsimta 60. gados),⁴ kuru nostādņēm kopsakarībā ar cēloņsakarības definējumu pievērsta uzmanība arī Latvijā, izteikti pēdējos gados. Lielā mērā kā diskutablus izceļot tieši terminu “galvenais” un “neizbēgami” nozīmes un ietveršanas cēloņsakarības

¹ Liholaja V. Noziedzīgu nodarījumu kvalifikācija. Palīgizdevums krimināltiesību normu piemērotājiem. Rīga: Tiesu nama aģentūra, 2020, 26.–27. lpp. Vispārējo tiesību un Rietumeiropas krimināltiesību doktrīnā cēloņsakarība tiek atzīta par vienu no *actus reus* elementiem (Ķinis U. Noziedzīgi nodarījumi pret informācijas sistēmu drošību (kibernozieģumi). Promocijas darbs. Rīga, 2005, 85. lpp.; Monaghan N. Criminal law: directions. 5th edition. New York, NY: Oxford University Press, 2018, pp. 35–48, u. c.).

² Kā norāda A. Mesers – jau paši pirmie domātāji atzinuši cēlonības likuma nozīmi (Mesers A. Filozofijas vēsture. I daļa. Senatne un viduslaiki. Tulkojis *can. phil.* A. Rolavs. Rīga: Grāmatrūpnieks, 1931, 35. lpp.).

³ Piemēram, Малинин В. Б. Причинная связь в уголовном праве. Санкт-Петербург: Юридический центр Пресс, 2000, c. 27, 3. Ar cēloņsakarību saistītie jautājumi ir nozīmīgi filozofijā, dabaszinātnēs, kā nostādnes ņemamas vērā arī cēloņsakarības izpratnes veidošanā krimināltiesībās. Cēloņsakarības jēdziena, ar to saistīto problēmjautājumu izvērtēšana ir aktualizēta ne tikai krimināltiesībās (piemēram, Torgāns K. Vairāki zaudējumus (kaitējumu) izraisīši cēloņi. Jurista Vārds, 2007, Nr. 28. Pieejams: <http://www.juristavards.lv>; Kārklīņš J. Vainas, prettiesiskas rīcības un atbildības ideja privāttiesībās. Latvijas Universitātes Žurnāls: Juridiskā zinātne, Nr. 8, 2015; Strazdiņš G. Ieskats cēloniskā sakara vērtēšanas pamatos. Jurista Vārds, 2017, Nr. 19, 18.–25. lpp.; Mantrovs V. Cēloniskā sakara izpratnes jautājumi civiltiesību kontekstā. Jurista Vārds, 2016, Nr. 13, 15.–19. lpp.; Kubilis J. Latvijas deliktu tiesību modernizācijas galvenie virzieni. Promocijas darbs. Rīga, 2016, 167.–216. lpp.).

⁴ Козлов А. П. Понятие преступления. Санкт-Петербург: Юридический центр Пресс, 2004, c. 315. Ekvivalences jeb nosacījumu teorija (dēvēta arī par *condicio sine qua non* jeb ekvivalences teoriju; priekšnosacījumu ekvivalences teoriju; piemērojot minēto teoriju, atzīstams, ka katrs nosacījums, bez kura kaitīgās sekas neiestātos, uzskatāms par šo kaitīgo seku cēloni un ka visi cēloņi, kas radījuši sekas, ir līdzvērtīgi jeb ekvivalenti); adekvātuma teorija (adekvātā – “tipiskā” nodarīšanas teorija); galvenā cēloņa teorija; nepastarpinātā (tuvākā) cēloņa teorija; nepieciešamās un nejausās cēloņsakarības; ticamākās cēloņsakarības, iespējamības un realitātes (īstenības) teorija u. c. (piemēram, Малинин В. Б. 2000, c. 130, 95–131; Leja M. Cēloņsakarība Latvijas krimināltiesību teorijā un praksē. Jurista Vārds, 2018, Nr. 35; Leja M. Krimināltiesību aktuālie jautājumi un to risinājumi Latvijā, Austrijā, Šveicē, Vācijā. Noziedzīga nodarījuma uzbūve; cēloņsakarība; vaina; krimināltiesību normu interpretācija un spēks laikā. I daļa. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2019; Lieljuksis A. Cēloņsakarība ārstniecībā Temīdas svaros. Jurista Vārds, 2021, Nr. 17/18; Vinkalna E. Cēloņsakarība un apbūšējā vaina. Ārvalsts investīcijas: kad tiesības mijiedarbojas. Latvijas Universitātes 74. zinātniskās konferences rakstu krājums. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 2016, 173.–180. lpp., u. c.).

definējumā pamatotību, paužot arī apsvērumus, vai norādes uz “galveno” un “neizbēgami” nesašaurina cēloņsakarības tvērumu⁵ (savulaik pamatā nostiprinātajā cēloņsakarības definējumā ar cēloņsakarību krimināltiesībās tika saprasta “tāda objektīvā saikne starp prettiesisko darbību vai bezdarbību un to radītajām laika ziņā sekojošajām kaitīgajām sekām, kurā darbība vai bezdarbība sagatavo un nosaka seku iestāšanās iespēju un kurā darbība vai bezdarbība ir galvenais noteicošais faktors, kas neizbēgami radījis kaitīgās sekas”⁶).

Iepriekš minētā cēloņsakarības definējuma tvērums dažādā izpratnē atspoguļojas arī praksēs, judikatūras atziņās.

Latvijas Republikas Senāta Krimināllietu departamenta 2019. gada 16. maija lēmumā norādīts, ka “kasācijas instances tiesa piekrīt tiesību teorijā un judikatūrā izteiktajām atziņām, ka cēloņsakarība krimināltiesībās ir tāda objektīvā saikne starp prettiesisko darbību vai bezdarbību un radītajām laika ziņā sekojošajām kaitīgajām sekām, kurā darbība vai bezdarbība sagatavo un nosaka seku iestāšanās reālu iespēju, un darbība vai bezdarbība ir galvenais noteicošais faktors, kas neizbēgami radījis kaitīgās sekas”⁷. Lēmumā norādītā sakarā secināms, ka ar “galveno noteicošo faktoru” konkrētajā gadījumā nav saprotams tikai kas tāds, kas bijis dominējošais faktors galvenā cēloņa teorijas izpratnē. Lēmumā par nepamatotu pēc būtības atzīta apelācijas sūdzībā ietvertā “galvenā noteicošā faktora” izpratne (apelācijas sūdzībā norādīts, ka “[.] nav secināms, ka tieši viņas, darbība vai bezdarbība būtu galvenais vai noteicošais faktors, kas izraisīja [.] pers. B nāvi”, jo “B nāve iestājusies no akūtas sirds-asinsvadu nepietiekamības koronārās sirds sasilšanas rezultātā [..], bet ne tādēļ, ka A pieļāva bezdarbību, nenosūtot B uz ārpuskārtas (papildu) veselības pārbaudi, kas nav ļāvis B identificēt veselības traucējumus”⁸).

⁵ Leja M. 2019, Lieljuksis A. 2021, Vinkalna E. 2016 u. c. Šādi apsvērumi pamatā balstīti uz galvenā cēloņa teorijas nostādņiem, kur atzīts, ka kaitīgo seku cēlonis ir tāds, kuram ir izšķiroša (galvenā (noteicošā)) nozīme kaitīgu seku radīšanā. Ņemts arī vērā, ka “galvenais” skaidrots kā svarīgākais, nozīmīgākais, būtiskais, noteicošais, dominējošais, pamata (Sinonīmu vārdnīca. Rīga: Avots, 123. lpp.). Apsvērumi izteikti arī par apzīmējuma “neizbēgams” lietojumu, kas skaidrots kā nenovēršams (Sinonīmu vārdnīca. Rīga: Avots, 646. lpp.).

⁶ Piemēram, Krastiņš U., Liholaja V., Niedre A. Krimināltiesības. Vispārīgā daļa. Trešais papildinātais izdevums. Zinātniskais redaktors prof. U. Krastiņš. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2008, 133. lpp.; Krastiņš U., Liholaja V. Krimināllikuma komentāri. Pirmā daļa (I–VIII nodaļa). Otrais papildinātais izdevums. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2018, 64. lpp.).

⁷ Latvijas Republikas Senāta Krimināllietu departamenta 16.05.2019. lēmums lietā SKK-3/2019 (persona A ar pirmās instances tiesas spriedumu atzīta par nevainīgu un attaisnota, ar apelācijas instances tiesas spriedumu – atzīta par vainīgu Krimināllikuma 146. panta otrajā daļā paredzētā noziedzīgā nodarījuma izdarīšanā; kasācijas instances tiesa atstāja negrozītu apelācijas instances tiesas spriedumu). Pieejams: at.gov.lv/lv/judikatūra/judikatūras-nolemumu-arhivs/senata-kriminallietu-departaments [aplūkots 09.10.2021.].

⁸ Latvijas Republikas Senāta Krimināllietu departamenta 16.05.2019. lēmums lietā SKK-3/2019 (persona A ar pirmās instances tiesas spriedumu atzīta par nevainīgu un attaisnota, ar apelācijas instances tiesas spriedumu – atzīta par vainīgu Krimināllikuma 146. panta otrajā daļā paredzētā noziedzīgā nodarījuma izdarīšanā; kasācijas instances tiesa atstāja negrozītu apelācijas instances tiesas spriedumu). Pieejams: at.gov.lv/lv/judikatūra/judikatūras-nolemumu-arhivs/senata-kriminallietu-departaments [aplūkots 09.10.2021.].

Savukārt Latvijas Republikas Senāta 2019. gada 15. oktobra lēmumā vērojama “galvenā noteicošā faktora” izpratnes saistīšana ar galvenā cēloņa teorijas nostādņiem, atzīstot, ka “[...] galveno (noteicošo) faktoru kā kritēriju cēloņsakarībai lielākoties nav iespējams izmantot noziedzīgos nodarījumos bezdarbības formā, jo šajos gadījumos galvenais seku iestāšanās faktors parasti ir citas personas aktīvas darbības, kuras bezdarbību pieļāvusi persona nav novērsusi. Piemērojot kritēriju “galvenais (noteicošais) faktors” būtu jāsecina, ka krimināli sodāma bezdarbība materiāla sastāva noziedzīgos nodarījumos nav iespējama”⁹.

Kā būtisks un saturošs tiešu norādi uz “galvenā faktora” izpratni saistībā ar galvenā cēloņa teoriju izceļams Senāta Krimināllietu departamenta 2020. gada lēmums (slēgtas lietas statuss), kur atzīts, ka “Krimināllikuma 263. pantā paredzētā noziedzīgā nodarījuma sastāva konstrukcija¹⁰ izslēdz cēloņsakarības noteikšanu tikai atbilstoši galvenā cēloņa teorijai,¹¹ jo šajā tiesību normā paredzētās sekas rada nevis transportlīdzekļa īpašnieks, valdītājs vai turētājs, bet gan transportlīdzekļa vadītājs”¹².

Iepriekš minētie Latvijas Republikas Senāta lēmumi uzskatāmi pierāda cēloņsakarības vienveidīgas izpratnes nostiprināšanas nozīmīgumu krimināltiesībās, ņemot vērā, ka cēloņsakarības jēdzienam jābūt aptverošam un izmantojamam jebkura materiāla sastāva noziedzīgā nodarījumā.

Krimināltiesību doktrīnas jaunākajās atziņās, skaidrojot cēloņsakarības jēdzienu, autore ieskatā, pamatoti netiek ietvertas norādes uz “galveno” un “neizbēgami”, tādējādi, vismaz par šiem jautājumiem noslēdzot diskusiju, ar cēloņsakarību krimināltiesībās atzīstot objektīvo saikni “starp prettiesisko darbību vai bezdarbību un tās izraisītajam laika ziņā sekojošām kaitīgajām sekām, kurā darbība vai bezdarbība sagatavo un nosaka seku iestāšanos, un darbība vai bezdarbība ir faktors, kas radījis kaitīgās sekas”¹³.

Cēloņsakarības izpratnes jautājumiem, domājams, vēl varētu būt zināma nozīme krimināllietā Nr. 11511002713,¹⁴ kur ar pirmās instances tiesas spriedumu astoņas no deviņām apsūdzētām personām attaisnotas, tiesai norādot, ka nav

⁹ Latvijas Republikas Senāta 15.10.2019. lēmums lietā Nr. SKK-357/2019 (cit. Leja M. Cēloņsakarība Latvijas krimināltiesību teorijā un praksē. Jurista Vārds, 2018, Nr. 35, 20. lpp. Pieejams: <https://manas.tiesas.lv> [aplūkots 09.10.2021.].)

¹⁰ Krimināllikuma 263. pantā paredzēta atbildība par tehniski bojātu transportlīdzekļu laišanu ekspluatācijā (par tehniski bojātu transportlīdzekļu apzinātu laišanu ekspluatācijā vai kustības drošību garantējošo citādu to ekspluatācijas noteikumu pārkāpšanu, ko izdarījusi persona, kura ir atbildīga par transportlīdzekļu tehnisko stāvokli vai ekspluatāciju, ja tā rezultātā cietušajam nodarīts vidēja smaguma vai smags miesas bojājums vai tā izraisījusi cilvēka nāvi. Krimināllikums: LV likums. Pieņemts 17.06.1998. [09.10.2021. red.].)

¹¹ Cēlonis kā galvenais noteicošais faktors.

¹² Latvijas Republikas Senāta Krimināllietu departamenta 2020. [...] lēmums lietā Nr. [...], SKK-[N]/2020 (slēgtas lietas statuss). Pieejams: at.gov.lv/lv/judikatura/judikaturas-nolemumu-arhivs/senata-kriminallietu-departaments [aplūkots 09.10.2021.].

¹³ Krastiņš U., Liholaja V., 2021, 67. lpp.

¹⁴ Rīgas pilsētas Pārdaugavas tiesas 18.02.2020. spriedums lietā Nr. 11511002713, arhīva Nr. K68-0025-20/20 (pirmās instances tiesas spriedums nav stājies spēkā). Pieejams: <https://www.tiesas.lv> [aplūkots 12.10.2021.], “Zolitūdes traģēdijas krimināllietā”.

pamata atzīt attiecīgas prettiesiskas darbības vai bezdarbību (tā kā cēloņsakarība ir saikne starp prettiesisku nodarījumu (darbību vai bezdarbību) un kaitīgām sekām, tad cēloņsakarība nav atzīstama) un cēloņsakarību kā saikni starp nodarījumu kā galveno noteicošo faktoru un sekām, kas neizbēgami radītas.¹⁵

Apzīmējumu “tiešs cēlonis”, “tieša cēloņsakarība” lietojuma apsvērumi

Latvijas Republikas Senāta Krimināllietu departamenta 2020. gada lēmumā ietverta arī norāde, ka “[..] atbildīgās personas rīcība, pārkāpjot kustības drošību garantējošus citādus ekspluatācijas noteikumus, ne vienmēr būs tiešs cēlonis kaitīgajām sekām. Atbildīgās personas prettiesiska rīcība var būt cēlonis, kas veicinājis kaitīgo seku iestāšanos”¹⁶, ar ko akcentējami termina “tiešs” izpratnes jautājumi.

Tā lietojumā iespējams konstatēt dažādas izpratnes un nozīmes. Piemēram, “tiešs” tiek skaidrots kā noteikts, precīzs,¹⁷ saprasts kā nepieciešams,¹⁸ ietverts noziedzīga nodarījuma izdarītāja¹⁹ jēdzienā u. c. Savukārt, pamatojoties uz nepastarpinātā (tuvākā) cēloņa teorijas nostādņēm, ar apzīmējumu “tiešs” saprotams tāds, kas ir nepastarpināts (par cēloni atzīstot tikai pēdējo, nepastarpināto un sekām tuvāko nodarījumu), kā izpratne saistāma arī ar iepriekš minētā Senāta Krimināllietu departamenta lēmumā norādīto.²⁰

Atzīts²¹ un konstatējams, ka praksē visai izplatīta ir apzīmējumu “tieša cēloņsakarība”, “tiešs cēlonis” lietošana. Apzinot praksi, piemēram, saistībā ar

¹⁵ Piemēram, atzīstot, ka personai “nebija pienākums padziļināti izvērtēt būvprojektam pievienoto eksperta atzinumu un viņa arī objektīvi to nevarēja izdarīt”, nekonstatējams, ka persona “nebūtu izdarījusi darbības, kuras viņai pēc likuma vai cita normatīvā tiesību akta vai uzlikta uzdevuma ir jāizdara,” un, lai “atzītu kādu darbību vai bezdarbību par konkrētu bīstamu seku cēloni, šai darbībai vai bezdarbībai jābūt galvenajam, noteicošajam faktoram, kas izraisījis sekas”. Rīgas pilsētas Pārdaugavas tiesas 18.02.2020. spriedums lietā Nr. 11511002713, arhīva Nr. K68-0025-20/20 (pirmās instances tiesas spriedums nav stājies spēkā). Pieejams: <https://www.tiesas.lv> [aplūkots 12.10.2021.].

¹⁶ Latvijas Republikas Senāta Krimināllietu departamenta 2020. [..] lēmums lietā Nr. [..], SKK-[N]/2020 (slēgtas lietas statuss). Pieejams: at.gov.lv/lv/judikatura/judikaturas-nolemumu-arhivs/senata-kriminallietu-departaments [aplūkots 09.10.2021.].

¹⁷ Tiešs. Sinonīmu vārdnīca. Rīga: Avots, 760. lpp.

¹⁸ Tā R. Šarapovs norāda, ka “cēloņsakarība starp noziedzīgo darbību vai bezdarbību un tās izraisītām kaitīgajām sekām ir objektīva un tai piemīt krimināli tiesiska nozīme, ja tā ir tieša (nepieciešama), bet ne netieša (nejauša)” (Шарпов Р. А. Физическое насилие в уголовном праве. Санкт-Петербург: Юридический центр Пресс, 2001, с. 138).

¹⁹ Krimināllikuma 17. pants.

²⁰ Piemēram, Соктоев З. Б. Причинность в уголовном праве: о преломлении философской категории. Российский ежегодник уголовного права. 2007, № 2. ООО Университетский издательский консорциум «Юридическая книга», 2008, с. 305–324; Leja M. 2019, 489.–492. lpp.; Leja M. Cēloņsakarība Latvijas teorijā un praksē, Jurista Vārds, 28.08.2018. Nr. 35; Vinkalna E. Cēloņsakarības izpratne, attīstības tendences un nozīme krimināltiesībās. Latvijas Universitātes Juridiskās fakultātes 7. starptautiskās zinātniskās konferences rakstu krājums. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 2019, 419.–429. lpp.

²¹ Jautājumam uzmanība jau pievērsta arī, piemēram, Leja M. 2019, 495.–496. lpp.

Krimināllikuma 146. pantā paredzēto Darba aizsardzības noteikumu pārkāpšanu, daļā spriedumu ir ietvertas norādes uz “tiešu cēloni”, “tiešu cēloņsakarību” (piemēram, norādot, ka persona “apzināti pieļāva normatīvo aktu darba aizsardzības jomā prasību pārkāpumus un neveica darba aizsardzības pasākumus, kuru mērķis ir izveidot drošu un veselībai nekaitīgu darba vidi, kas ir tiešā cēloniskā sakarā ar E nāves iestāšanos”²²). Tomēr nevarētu atzīt, ka ar to kā cēlonis domāts tikai pēdējais, nepastarpinātais un sekām tuvākais nodarījums nepastarpinātā (tuvākā) cēloņa teorijas izpratnē.

Formāla noziedzīga nodarījuma sastāva viennozīmīgas izpratnes jautājumi kopsakarībā ar Krimināllikuma 182.¹ pantā paredzēto noziedzīgo nodarījumu²³

Krimināllikuma 182.¹ panta pirmajā un otrajā daļā (attiecībā uz personu grupas pēc iepriekšējas vienošanās pazīmi) paredzētais noziedzīgais nodarījums atzīts par formāla sastāva noziedzīgu nodarījumu, kas pabeigts ar norādītās darbības izdarīšanu.²⁴

Apzinātā pieejamā prakse ļauj secināt, ka visos gadījumos (par Krimināllikuma 182.¹ panta pirmajā vai otrajā daļā paredzēto noziedzīgo nodarījumu izdarīšanu) arī patērēta gāze vai elektroenerģija, spriedumā, piemēram, atzīstot, ka persona “mantkārīgu motīvu vadīts, pret atbildību, nolūkā radīt iespēju personai, pret

²² Atzīts, ka attiecīgā persona ar savām darbībām izdarīja Krimināllikuma 146. panta otrajā daļā paredzētu noziedzīgu nodarījumu. Daugavpils tiesas 08.09.2021. spriedums lietā Nr. 11240026220. Pieejams: <https://www.tiesas.lv> [aplūkots 15.10.2021.]. Arī citā spriedumā atzīts, ka personas “bezdarbība, nenodrošinot D darba aizsardzības ievadapmācību un sākotnējo instruktāžu darba vietā, nenodrošinot un neveicot pilnvērtīgu uzraudzību un kontroli darba veikšanas laikā, pieļaujot, ka pers. D veic darbu, atrodoties alkohola reibuma stāvoklī, kā arī nenodrošinot darba vides riska novērtēšanu suliņu tvertnes tīrīšanai, neiepazīstīnot /pers. D/ ar šādu darba vietas darba vides riska novērtējumu bija tiešais cēlonis nelaimes gadījumam darbā” (Zemgales rajona tiesas 29.08.2018. spriedums lietā Nr. 73-0976-18/45. Persona atzīta par vainīgu Krimināllikuma 146. panta otrajā daļā paredzētā noziedzīgā nodarījuma izdarīšanā. Pieejams: <https://manas.tiesas.lv> [aplūkots 01.10.2021.]). Tomēr ne vienmēr šāds apzīmējums tiek lietots (tā tiesa norāda, ka ar savām darbībām persona, būdams SIA “valdes priekšsēdētājs, tātad uzņēmējsabiedrības vadītājs, pieļāva [...] normatīvo aktu prasību pārkāpumus darba aizsardzības jomā un darba aizsardzības pasākumu, kuru mērķis ir izveidot drošu un veselībai nekaitīgu darba vidi, nepienācīgu veikšanu, kas ir cēloniskā sakarā ar pers. B nāvi”, izdarot Krimināllikuma 146. panta otrajā daļā paredzētu noziedzīgu nodarījumu. Zemgales rajona tiesas 22.12.2020. spriedums lietā Nr.11390005120. Pieejams: <https://manas.tiesas.lv> [aplūkots 01.10.2021.].

²³ Krimināllikuma 182.¹ panta (nelikumīgas darbības ar patērētās elektroenerģijas, siltumenerģijas un gāzes komercuzskaiti) pirmajā daļā paredzēta atbildība par iekļaušanos elektroenerģijas, siltumenerģijas vai gāzes komercuzskaites mērparātu darbībā vai par tās traucēšanu, vai par iekārtu, ierīču vai programmatūras izgatavošanu, pielāgošanu, izplatišanu vai uzstādīšanu, ja tas rada iespēju personām patvaļīgi patērēt elektroenerģiju, siltumenerģiju vai gāzi. Panta otrajā daļā paredzēta atbildība par tādām pašām darbībām, ja tās izdarījusi personu grupa pēc iepriekšējas vienošanās vai ja tās radījušas smagas sekas. Panta trešajā daļā paredzēta atbildība par šā panta pirmajā daļā paredzētajām darbībām, ja tās izraisījušas divu vai vairāku cilvēku nāvi.

²⁴ Krastiņš U., Liholaļa V., Hamkova D. Krimināllikuma komentāri. Trešā daļa (XVIII–XXV nodaļa). Otrais papildinātais izdevums. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2019, 62.–63. lpp.

kuru kriminālprocess izbeigts daļā, patvaļīgi patērēt gāzi, veica iejaukšanos gāzes komercuzskaites mērāparātu darbībā, radīja iespēju personai, pret kuru kriminālprocess izbeigts daļā, patvaļīgi patērēt dabasgāzi, ne mazāk kā 3384,34 euro vērtībā [...]”²⁵. Arī citā spriedumā norādīts, ka, “iejaucoties elektroenerģijas uzskaites mērāparāta darbībā, pers. A radīja iespēju patvaļīgi patērēt elektroenerģiju no 2014. gada decembra līdz 2015. gada 6. maijam, kad to konstatēja un demontēja AS “Sadales tīkls” speciālists. Saskaņā ar Ministru kabineta noteikumu Nr. 50 “Elektroenerģijas tirdzniecības un lietošanas noteikumi” 112.–115. punktu pers. A, nelikumīgi lietojot elektroenerģiju, AS “Sadales tīkls” radīja zaudējumus 508,12 euro apmērā”²⁶.

Lai novērstu iespējamu neviennozīmīgu izpratni Krimināllikuma 182.¹ panta pirmajā un otrajā daļā (attiecībā uz personu grupas pēc iepriekšējas vienošanās pazīmi) paredzētā noziedzīgā nodarījuma pabeigtības brīža konstatēšanā, Krimināllikuma 182.¹ panta pirmajā daļā vārdi “ja tas rada iespēju”, autores ieskatā, būtu aizstājami ar “nolūkā” (uz attiecīgu nolūku arī praksē veiktas tiesas norādes).²⁷

²⁵ Persona izdārja septiņus noziedzīgus nodarījumus saskaņā ar KL 182.¹ panta pirmo daļu; Rīgas pilsētas Zemgales priekšpilsētas tiesas 22.02.2016. spriedums lietā Nr. K31-89-16/4. Pieejams: <https://manas.tiesas.lv/aplūkots/12.10.2021/>.

²⁶ Persona izdārja noziedzīgu nodarījumu, kas paredzēts Krimināllikuma 182.¹ panta pirmajā daļā (Krāslavas rajona tiesas 25.11.2015. spriedums lietā Nr. 11240022715). Arī, piemēram, atzīts, ka, “iejaucoties elektroenerģijas uzskaites mērāparāta darbībā, pers. D radījis iespēju sev un citai personai, ar kuru viņam ir kopējā saimniecība un neregistrētās laulāto attiecības, patvaļīgi patērēt elektroenerģiju no 2014. gada aprīļa līdz 2014. gada 11. decembrim kopsummā par 734,01 EUR” (ar savām darbībām persona izdārja Krimināllikuma 182.¹ panta pirmajā daļā paredzēto noziedzīgu nodarījumu (Balvu rajona tiesas 06.07.2015. spriedums lietā Nr. 11110006015)); “[...]nodrošināja patvaļīgu elektroenerģijas patēriņu līdz 2011. gada 10. jūnijam, kad to konstatēja policijas darbinieki, veicot kratišanu attiecīgajā adresē. Ar tādām savām noziedzīgajām darbībām pers. D personu grupā pēc iepriekšējas vienošanās ar citu personu un /pers. E/ radīja zaudējumu AS “Sadales tīkls” 1746,42 eiro (Ls 1227,39) apmērā par patvaļīgi izlieto elektroenerģiju” (persona izdārja noziedzīgu nodarījumu, kas paredzēts Krimināllikuma 182.¹ panta otrajā daļā (likuma redakcijā līdz 2013. gada 1. aprīlim) (Jūrmalas pilsētas tiesas 05.05.2015. spriedums lietā Nr. 1151900491)); “pers. A, mantkārīgu motīvu vadīts, nolūkā patvaļīgi patērēt elektroenerģiju, savā dzīvesvietā – /adrese/, A/S “Sadales tīkls” piederošajam elektroenerģijas komercuzskaites skaitītājam [...] nosegvākā tiši izveidoja divus caurumus, caur kuriem mehāniski bremsēja rotējošo skaitītāja disku un apturēja mērāparāta darbību, tādējādi sabojāja skaitītāju Ls 10,14 vērtībā, iejaucoties elektroenerģijas uzskaites mērāparāta darbībā. A patvaļīgi bez uzskaites patērēja elektroenerģiju ne mazāk kā 605 kWh, tas ir, elektroenerģiju Ls 64,44 apmērā, A/S “Sadales tīkls” kopā tika nodarīti zaudējumi Ls 74,58 apmērā. Elektromontieris E, veicot elektroenerģijas uzskaites kontroli [...] /adrese/ konstatēja, ka elektroenerģijas komercuzskaites skaitītāja korpusā izveidoti divi urbumi, caur kuriem tika traucēta elektroenerģijas skaitītāja darbība, kā rezultātā visa patērētā elektroenerģija netika uzskaitīta un apmaksāta” (persona izdārja Krimināllikuma 182.¹ panta pirmajā daļā paredzētu noziedzīgu nodarījumu, Saldus rajona tiesas 16.09.2013. spriedums lietā Nr. 11360039912).

²⁷ Piemēram, Saldus rajona tiesas 16.09.2013. spriedumā lietā Nr. 11360039912 norādīts – “nolūkā patvaļīgi patērēt elektroenerģiju [...]”. Elektroenerģijas vai gāzes patvaļīgas patērēšanas atzišana, iespējams, varētu tikt skaidrota ar Krimināllikuma 182.¹ pantā paredzētās iespējas patvaļīgi patērēt elektroenerģiju, siltumenerģiju vai gāzi radīšanas reālu konstatēšanu.

Kopsavilkums

1. Krimināltiesību doktrīnas jaunākajās atziņās, skaidrojot cēloņsakarības jēdzienu, autore ieskatā, pamatoti netiek ietvertas norādes uz “galveno” un “neizbēgami”, tādējādi vismaz par šiem jautājumiem noslēdzot diskusiju, ar cēloņsakarību krimināltiesībās atzīstot objektīvo saikni “starp prettiesisko darbību vai bezdarbību un tās izraisītajām laika ziņā sekojošām kaitīgajām sekām, kurā darbība vai bezdarbība sagatavo un nosaka seku iestāšanos, un darbība vai bezdarbība ir faktors, kas radījis kaitīgās sekas”.
2. Teorijā un judikatūrā vērsta uzmanību apzīmējumu “tiešs cēlonis”, “tieša cēloņsakarība” izpratnes jautājumiem. Prakses pētījuma rezultātā secināms, ka ar to pamatā netiek saprasta nepastarpināta cēloņa (nepastarpinātās (tuvākās) cēloņa teorijas izpratnē) konstatēšana, bet norādes saistāmas vispār ar cēloņsakarības kā saiknes starp nodarījumu un kaitīgajām sekām atzīšanu, kad šāda apzīmējuma lietošana nebūtu uzskatāma par nepieciešamu.
3. Lai novērstu iespējamu neviennozīmīgu izpratni Krimināllikuma 182.¹ panta pirmajā un otrajā daļā (attiecībā uz personu grupas pēc iepriekšējas vienošanās pazīmi) paredzētā noziedzīgā nodarījuma pabeigtības brīža konstatēšanā, Krimināllikuma 182.¹ panta pirmajā daļā vārdi “ja tas rada iespēju”, autore ieskatā, būtu aizstājami ar “nolūkā”.

BIBLIOGRĀFIJA

Literatūra

1. Kārklīšs J. Vainas, prettiesiskas rīcības un atbildības ideja privāttiesībās. Latvijas Universitātes Žurnāls: Juridiskā zinātne, Nr. 8, 2015.
2. Krastiņš U., Liholaja V., Hamkova D. Krimināllikuma komentāri. Trešā daļa (XVIII–XXV nodaļa). Otrais papildinātais izdevums. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2019.
3. Krastiņš U., Liholaja V. Krimināllikuma komentāri. Pirmā daļa (I–VIII² nodaļa). Otrais papildinātais izdevums. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2018.
4. Krastiņš U., Liholaja V. Krimināllikuma komentāri. Pirmā daļa (I–VIII² nodaļa). Trešais papildinātais izdevums. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2021.
5. Krastiņš U., Liholaja V., Niedre A. Krimināltiesības. Vispārīgā daļa. Trešais papildinātais izdevums. Zinātniskais redaktors prof. U. Krastiņš. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2008.
6. Kubilis J. Latvijas deliktu tiesību modernizācijas galvenie virzieni. Promocijas darbs. Rīga, 2016.
7. Ķinis U. Noziedzīgi nodarījumi pret informācijas sistēmu drošību (kibernozieģumi). Promocijas darbs. Rīga, 2005.
8. Leja M. Cēloņsakarība Latvijas krimināltiesību teorijā un praksē. Jurista Vārds, 2018, Nr. 35.
9. Leja M. Krimināltiesību aktuālie jautājumi un to risinājumi Latvijā, Austrijā, Šveicē, Vācijā. Noziedzīga nodarījuma uzbūve; cēloņsakarība; vaina; krimināltiesību normu interpretācija un spēks laikā. I daļa. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2019.
10. Lieljuksis A. Cēloņsakarība ārstniecībā Temīdas svaros. Jurista Vārds, 2021, Nr. 17/18.

11. Liholaja V. Noziedzīgu nodarījumu kvalifikācija. Palīgīdzeklis krimināltiesību normu piemērotājiem. Rīga: Tiesu nama aģentūra, 2020.
12. Mantrovs V. Cēloniskā sakara izpratnes jautājumi civiltiesību kontekstā. Jurista Vārds, 2016, Nr. 13.
13. Mesers A. Filozofijas vēsture. I. daļa. Senatne un viduslaiki. Tulkojis *can. phil.* A. Rolavs. Rīga: Grāmatrūpnieks, 1931.
14. Monaghan N. Criminal law: directions. 5th edition. New York, NY: Oxford University Press, 2018.
15. Sinonīmu vārdnīca. Rīga: Avots [b. g.].
16. Strazdiņš Ģ. Ieskats cēloniskā sakara vērtēšanas pamatos. Jurista Vārds, 2017, Nr. 19.
17. Torgāns K. Vairāki zaudējumus (kaitējumu) izraisīši cēloņi. Jurista Vārds, 2007, Nr. 28. Pieejams: <http://www.juristavards.lv>.
18. Vīnkalna E. Cēloņsakarība un abpusējā vaina. Ārvalsts investīcijas: kad tiesības mijiedarbojas. Latvijas Universitātes 74. zinātniskās konferences rakstu krājums. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 2016.
19. Vīnkalna E. Cēloņsakarības izpratne, attīstības tendences un nozīme krimināltiesībās. Latvijas Universitātes Juridiskās fakultātes 7. starptautiskās zinātniskās konferences rakstu krājums. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 2019.
20. Козлов А. П. Понятие преступления. Санкт-Петербург: Юридический центр Пресс, 2004.
21. Малинин В. Б. Причинная связь в уголовном праве. Санкт-Петербург: Юридический центр Пресс, 2000.
22. Соктоев З. Б. Причинность в уголовном праве: о преломлении философской категории. Российский ежегодник уголовного права, 2007, № 2. ООО Университетский издательский консорциум «Юридическая книга», 2008.
23. Шарапов Р. Д. Физическое насилие в уголовном праве. Санкт-Петербург: Юридический центр Пресс, 2001.

Normatīvie akti

24. Krimināllikums: LV likums. Pieņemts 17.06.1998. [09.10.2021. red.].

Juridiskās prakses materiāli

25. Latvijas Republikas Senāta Krimināllietu departamenta 2020. [..] lēmums lietā Nr. [..], SKK-[N]/2020 (slēgtas lietas statuss). Pieejams: at.gov.lv/lv/judikatura/judikaturas-nolemumu-arhivs/senata-kriminallietu-departaments [aplūkots 09.10.2021.].
26. Latvijas Republikas Senāta 15.10.2019. lēmums lietā Nr. SKK-357/2019. Pieejams: <https://manas.tiesas.lv> [aplūkots 09.10.2021.].
27. Latvijas Republikas Senāta Krimināllietu departamenta 16.05.2019. lēmums lietā SKK-3/2019. Pieejams: at.gov.lv/lv/judikatura/judikaturas-nolemumu-arhivs/senata-kriminallietu-departaments [aplūkots 09.10.2021.].
28. Balvu rajona tiesas 06.07.2015. spriedums lietā Nr. 11110006015. Pieejams: <https://manas.tiesas.lv> [aplūkots 12.10.2021.].
29. Daugavpils tiesas 08.09.2021. spriedums lietā Nr. 11240026220. Pieejams: <https://www.tiesas.lv> [aplūkots 15.10.2021.].
30. Jūrmalas pilsētas tiesas 05.05.2015. spriedums lietā Nr. 1151900491. Pieejams: <https://manas.tiesas.lv> [aplūkots 12.10.2021.].

31. Krāslavas rajona tiesas 25.11.2015. spriedums lietā Nr. 11240022715. Pieejams: <https://manas.tiesas.lv> [aplūkots 12.10.2021.].
32. Rīgas pilsētas Pārdaugavas tiesas 18.02.2020. spriedums lietā Nr. 11511002713, arhīva Nr. K68-0025-20/20 (nav stājies spēkā). Pieejams: <https://www.tiesas.lv> [aplūkots 12.10.2021.].
33. Rīgas pilsētas Zemgales priekšpilsētas tiesas 22.02.2016. spriedums lietā Nr. K31-89-16/4. Pieejams: <https://manas.tiesas.lv> [aplūkots 12.10.2021.].
34. Saldus rajona tiesas 16.09.2013. spriedums lietā Nr. 11360039912. Pieejams: <https://manas.tiesas.lv> [aplūkots 12.10.2021.].
35. Zemgales rajona tiesas 29.08.2018. spriedums lietā Nr. 73-0976-18/45. Pieejams: <https://manas.tiesas.lv> [aplūkots 01.10.2021.].
36. Zemgales rajona tiesas 22.12.2020. spriedums lietā Nr. 11390005120. Pieejams: <https://manas.tiesas.lv> [aplūkots 01.10.2021.].

† Jānis Maizītis, *Mg. iur.*

Latvijas Universitātes Juridiskās fakultātes lektors

KRIMINĀLPROCESA UZRAUDZĪBAS PROBLEMĀTIKA LATVIJĀ

DIFFICULTIES LINKED TO SUPERVISION OF CRIMINAL PROCEEDINGS IN LATVIA

Atslēgvārdi: izmeklētājs, izmeklētāja tiešais priekšnieks, izmeklēšanas iestādes priekšnieks, prokurors, uzraugošais prokurors

Keywords: investigator, investigator in charge of an investigation, head of a body in charge of investigation, prosecutor, supervising prosecutor

Summary

The author examines the independence of an investigator as the driver of criminal proceedings, and does so in the context of the rights of a judge, a prosecutor and an investigator in charge of an investigation. The independence of the investigator is examined keeping in mind their rights and responsibilities, and the reflections begin with an overview of the investigator's historical rights and responsibilities, as well as the duty of the supervising prosecutor as the driver of criminal proceedings to oversee the actions of a particular investigator. The author analyses the recent amendments to the Criminal Procedure Law and focuses on finding more effective supervisory mechanisms of criminal proceedings, whilst keeping in mind the necessity for the driver of criminal proceedings to be independent in order to achieve the goals of this process. The assessment of this independence is done in relation to the simplified criminal proceedings. As a result of the questions examined within this article, the author suggests several options for improving the supervisory mechanisms of criminal proceedings in Latvia.

Ievads

Daloties pārdomās par procesa virzītāja tiesībām un pienākumiem kriminālprocesa gaitā, jāteic, ka ir radušies jautājumi par izmeklētāja un prokurora neatkarību dažādās kriminālprocesa stadijās, kurus raksta tapšanas gaitā autors vairākkārtīgi pats sev arī uzdeva. Proti, ņemot vērā Latvijas vēsturisko

kriminālprocesuālo kārtību, kas ir būtiskākais – virzība uz būtiski lielāku un stabilāku izmeklētāja patstāvību kā procesa virzītājam pierādījumu savākšanā vai vispirms jau izmeklētāja tiešā priekšnieka lomas, kā arī uzraugošā prokurora, tagad arī virsprokurora lomas, pilnvaru stiprināšana. Izmeklētāja un prokurora neatkarības jautājumi laika gaitā ir bijuši neviennozīmīgi neregulēti. Daļa no iepriekšējā regulējuma savas iezīmes ir saglabājusi 20. gs. beigu formulējumos, bet daļa – arī 21. gs. spēkā esošajos formulējumos un grozījumos Kriminālprocesa likumā (turpmāk – KPL).¹

Vēsturiskie apsvērumi

Noteikti par pozitīvu tendenci uzskatāma KPL attīstība 20. gs. un 21. gs., lai arī likuma grozījumi nereti tiek kritizēti. Autors pievienojas viedoklim, ka grozījumu ir par daudz, tie ne vienmēr ir savstarpēji saskaņoti, un uzskata, ka tas ir vietā, tomēr vienlaikus jāatzīst, ka tikai tā ir iespējama attīstība un kriminālprocesuālo normu jaunrade. Tomēr tieši praksei ir jābūt tai, kas virza kriminālprocesa teorētiskās atziņas un formulējumus un iedzīvina tos realitātē. Varētu piekrist, ka Latvijas situācija joprojām ir unikāla likumdošanas jaunradei un 20. gs. sākuma kriminālprocesuālās likumdošanas vēsturiskais novērtējums joprojām ir aktuāls. Vēl 1936. gadā Zallis Lēvenbergs kriminālprocesa attīstību vēsturiski raksturoja šādi:

Reti kur kriminālprocesa normām bija tik bagāta attīstības vēsture, tik plašs juridisko problēmu lauks, tik īpatnējo parādību savirknējums kā taisni Vidzemē un Kurzemē 15.–18. gadu simteņos. Sevišķs etnogrāfiskais stāvoklis, svešo zemju iekarotāju tieksmes, šo tieksmju dažāda realizēšana, vietējo iedzīvotāju īsto zemes saimnieku – latvju tautas – noteiktība, sevišķi sociāli ekonomiskie apstākļi radīja tādu kriminālprocesuālo normu bagātību kā nekur citur.²

Varbūt pārāk plaša vēsturisko gadsimteņu pieminēšana, bet tomēr. Par dažādību kriminālprocesa attīstībā 20. gs. un 21. gs. arī diskutēt ir pamats, jo kuras gan vēl valsts kriminālprocesuālo likumdošanu var raksturot sākotnēji ar septiņiem vienkāršotiem kriminālprocesa pabeigšanas veidiem?³ Prokuratūras likumā ir skaidri noteikta prokurora kā procesa virzītāja neatkarība procesuālo lēmumu pieņemšanā. Prokuratūras likuma 6. pantā noteikts, ka prokurors savā darbībā ir neatkarīgs no citu valsts varu un pārvaldi realizējošo institūciju vai amatpersonu ietekmes un pakļaujas tikai likumam.⁴ Savukārt KPL 15. pantā noteikts, ka

¹ Kriminālprocesa likums. Latvijas Vēstnesis, 11.05.2005., Nr. 74(3232).

² Levenbergs Z. Kriminālprocesa īpatnības Vidzemē un Kurzemē XV–XVIII gadsimteņos. Rīga: Z. Levenberga izdevniecība, 1936, 3. lpp.

³ Meikališa Ā., Strada-Rozenberga K. Kriminālprocess. Raksti. 2005–2010. Rīga: Latvijas Vēstnesis, 2010, 43. lpp.

⁴ Prokuratūras likums. Pieejams: <https://likumi.lv/ta/id/57276-prokuraturas-likums> [aplūkots 10.10.2021.].

ikvienam ir tiesības uz lietas izskatīšanu taisnīgā, objektīvā un neatkarīgā tiesā. Tādējādi droši iespējams apgalvot, ka kriminālprocesa noslēguma stadijās – kriminālvajāšanā un krimināllietu iztiesāšanā – procesa virzītāju neatkarība lēmumu pieņemšanā ir likumīgi nodrošināta jeb noteikta ar likumu. Nedaudz citāds ir izmeklētāja kā procesa virzītāja likumiskais un faktiskais stāvoklis, un līdz ar to par šo jautājumu ir iespējama diskusija. Lai noformulētu attieksmi pret izmeklētāja kā procesa virzītāja neatkarību, nepieciešams neliels vēsturisks atskats. Latvijas PSR kriminālprocesa kodeksa (turpmāk – LKPK)⁵ 44. pantā bija noteiktas izmeklētāja pilnvaras. Atbilstoši tām, izdarot iepriekšējo izmeklēšanu, izmeklētājs visus lēmumus par izmeklēšanas virzienu un izmeklēšanas darbībām pieņem patstāvīgi, izņemot gadījumus, kad likumā prasīta prokurora sankcija. Turklāt atbilstoši šai normai izmeklētājs ir pilnīgi atbildīgs par šo lēmumu likumīgu un savlaicīgu izpildi. Vienlaikus LKPK 215. pantā bija noteiktas prokurora pilnvaras, uzraugot likumu izpildīšanu izziņā un iepriekšējā izmeklēšanā. Likumu izpildīšanu atbilstoši LKPK regulējumam izziņā un iepriekšējā izmeklēšanā uzrauga prokurors saskaņā ar likumu “Par prokuratūras uzraudzību PSRS”. Tā prokurors, piemēram, sankcionēja tikai būtiskākos procesuālos dokumentus, tādus kā drošības līdzekļa, piemēram, apcietinājuma, piemērošana, un apstiprināja izmeklētāja sagatavotu apsūdzības rakstu. Izmeklētāja neatkarība un patstāvība gan tika ierobežota ar pieaicināto pastāvēšanu, kurā saskatāma neuzticēšanās izmeklētājam; mistiska sabiedrības klātbūtnes nepieciešamība daļā no izmeklēšanas darbību izdarīšanas. LKPK 139. pants noteica pieaicināto piedalīšanos, izdarot apskates, kratīšanas, izņemšanas, īpašuma aprakstus, uzrādīšanu uzzīmēšanai un citos šai kodeksā paredzētajos gadījumos, turklāt bija jāpiedalās ne mazāk par diviem pieaicinātajiem, kuriem bija pienākums apliecināt to darbību faktu, saturu un rezultātus, kuru norisē viņi bijuši klāt. Pieaicinātajiem bija tiesības izdarīt piezīmes par paveiktām darbībām, bet šīs piezīmes bija jāieraksta izmeklēšanas darbības protokolā. Pirms izmeklēšanas darbības, kurā piedalās pieaicinātie, izmeklētājs izskaidroja viņiem viņu tiesības un pienākumus. Jāteic gan, ka praksē pieaicināto reāla pieaicināšana bija saistīta ar lielām problēmām, jo sabiedrības pārstāvji nevēlējās uzņemties pieaicināto pienākumus. Nereti naktī mazapdzīvotās vietās pieaicināto (personu apkārt) vienkārši nebija un izmeklēšanas darbības faktiski notika bez pieaicināto klātbūtnes. Lai kāda būtu prakse, izmeklētāja darbība kriminālprocesā tika deklarēta saistībā ar neatkarību, līdzīgi kā prokurora. Tiesā gan pastāvēja pieaicinātajiem līdzīgais tautas piesēdētāju institūts. Savukārt piesēdētājs tika deklarēts kā pilntiesīgs tiesnesis un tāds arī varēja piedalīties krimināllietas izlemšanā, tomēr deklarēts tādēļ, ka faktiski jau lietu izlēma tiesnesis.

LKPK bez izmeklētāja bija regulēts arī izziņas izdarītāja statuss. Tā izmeklētāja būtība tiek saistīta ar sarežģītākiem Latvijas PSR kriminālkodeksa (turpmāk – LKK) pantiem un tajos ietvertajiem noziedzīgajiem nodarījumiem. Savukārt saskaņā ar LKPK 45. pantu izziņu krimināllietās izdara amatpersonas,

⁵ Latvijas PSR kriminālprocesa kodekss. Pieejams: <https://likumi.lv/ta/id/57276-prokuraturas-likums> [aplūkots 10.10.2021.].

kuras uz to pilnvarojušas šā kodeksa 116. pantā minētās izziņas iestādes. Tādējādi salīdzinājumā ar izziņas izdarītājiem izmeklētāja statuss pēc būtības tiek pakļauts izmeklējamā nozieguma sarežģītības pakāpei. Tiesībsargājošās iestādēs tika izveidotas izmeklēšanas iestādes, kurās strādāja izmeklētāji, kas bija pietiekami neatkarīgi no, piemēram, milicijas vadības, tomēr ar izmeklēšanu problēmas veidojas arī pēc Latvijas neatkarības atjaunošanas, jo rodas ievērojams neizmeklēto krimināllietu atlikums. To savās publiskajās uzstāšanās un rakstos uzsvēra arī ģenerālprokurors Jānis Skrastiņš.⁶ Ņemot vērā šīs problēmas, tika īstenota izmeklēšanas reforma valstī, kuras rezultātā likvidēja Izmeklēšanas departamentu Iekšlietu ministrijā, daļu no pirmstiesas izmeklēšanas procesuāli uzņēmoties prokuratūrai, palielinot štatus, tādējādi atslēdzot tiesas. Palielinot prokuroru skaitu un grozot kriminālprocesuālo kārtību, tika risinātas izmeklēšanā samilzušās problēmas attiecībā uz lieliem neizmeklēto krimināllietu atlikumiem. Ņemot vērā minēto, secināms, ka izšķirošā situācijā tika izmantotas abas iespējas, kā risināt krīzi, – gan darbinieku skaita palielināšana, gan arī grozījumi kriminālprocesuālajā regulējumā. Rezultātā izmeklētājs veic tikai izmeklēšanas darbu, bet prokurors pēc būtības daļēji izmeklētāja darbu, daļēji īsteno prokurora funkcijas kriminālprocesā.

Mūsdienu perspektīva

Mūsdienās kriminālprocesā viena no galvenajām prasībām ir cilvēktiesību un pamatbrīvību garantēšana. Šādas prasības tika ieviestas ap 1995. gadu jau KPK ietvaros, bet jau vēlāk šādi pienākumi ir tieši atspoguļoti KPL 12. pantā. Proti, atbilstoši KPL 12. pantam, kas regulē cilvēktiesību garantēšanu:

- (1) Kriminālprocesu veic, ievērojot starptautiski atzītās cilvēktiesības un nepieļaujot neattaisnotu kriminālprocesuālo pienākumu uzlikšanu vai nesamērīgu iejaukšanos personas dzīvē.
- (2) Cilvēktiesības var ierobežot tikai tajos gadījumos, kad to prasa sabiedrības drošības apsvērumi, un tikai šajā likumā noteiktajā kārtībā atbilstoši noziedzīgā nodarījuma raksturam un bīstamībai.
- (3) Piemērot ar brīvības atņemšanu saistītu drošības līdzekli, pārkāpt publiski nepieejamas vietas neaizskaramību, korespondences un sakaru līdzekļu noslēpumu drīkst vienīgi ar izmeklēšanas tiesneša vai tiesas piekrišanu.
- (3¹) Kriminālprocesu, kurā iesaistīts nepilngadīgais, veic, ievērojot nepilngadīgā vecumu, briedumu un jebkādas īpašās vajadzības.
- (4) Amatpersonai, kura veic kriminālprocesu, ir pienākums aizsargāt personas privātās dzīves noslēpumu un komercnoslēpumu. Ziņas par to drīkst iegūt un izmantot tikai tad, ja tas ir nepieciešams pierādāmo apstākļu noskaidrošanai.

⁶ Trešā vara. Ģenerālprokurora Jāņa Skrastiņa ziņojums par tiesu reformu prokuratūrā. Pieejams: <https://vestnesis.lv/ta/id/38893> [aplūkots 09.10.2021.].

- (5) Fiziskajai personai ir tiesības pieprasīt, lai krimināllietā netiek iekļautas ziņas par šīs personas pašas vai tās saderinātā, laulātā, vecāku, vecvecāku, bērnu, mazbērnu, brāļu un māsu, kā arī tās personas, ar kuru attiecīgā fiziskā persona dzīvo kopā un ar kuru tai ir kopīga (nedalīta) saimniecība (turpmāk – tuvinieki), privāto dzīvi, komercdarbību un mantisko stāvokli, ja tas nav nepieciešams krimināltiesisko attiecību taisnīgai noregulēšanai.

No panta prasībām izriet, ka apcietinājumu, mantas arestu nevar piemērot ne izmeklētājs, ne izmeklētājs ar prokurora sankciju. Tam ir jābūt neatkarīgam it kā “skatam no malas”, un to veic izmeklēšanas tiesnesis, pie kam šādu krimināllietu iztiesāšanas procesā izmeklēšanas tiesnesis nevar piedalīties, lai gan ir tiesas priekšsēdētāja uz laiku nozīmēts tiesnesis. Tādā veidā tad arī tiek nodrošināta izmeklēšanas tiesneša neatkarība katrā konkrētā kriminālprocesā, pieņemot būtiskākos procesuālos lēmumus, kuri ir saistīti ar cilvēka tiesību un pamatbrīvību ievērošanu.

Tālāko gadu prakse ir pamats pēc būtības jauniem izmeklētāja kā procesa virzītāja lomas formulējumiem KPL 28. pantā. Atbilstoši tam izmeklētājs ir izmeklēšanas iestādes amatpersona, kura ar izmeklēšanas iestādes vadītāja rīkojumu pilnvarota izdarīt izmeklēšanu kriminālprocesā. Jēga ir tāda, ka izmeklēšanas iestādes vadītājam ir dotas tiesības noteikt izmeklētāju skaitu viņam pakļautajā struktūrvienībā, kā arī noteikt konkrētas amatpersonas, kuras tiek apveltītas ar izmeklētāja tiesībām un pienākumiem. Te gan ir daudzi būtiski subjektīvi apsvērumi, jo policijas iestāžu priekšnieki kā parasti atsaucas uz daudzu policijas funkciju nodrošināšanu, kuru realizācijai kopumā policijas darbinieku pietrūkst. Tāpat būtisks aspekts ir arī tas, ka pastāv plašs struktūrvienības amatpersonu loks, kas var strādāt par izmeklētāju, jo nav citu izvirzīto kritēriju. Autora ieskatā, galvenajam būtu jābūt noziedzības stāvoklim konkrētajā teritorijā un nepieciešamajam izmeklētāju skaitam, lai šos noziegumus, vispirms jau tos, kuros ir noskaidrotas personas, kas saucamas pie kriminālatbildības, varētu savlaicīgi izmeklēt. Jaunā ideja pilnībā realizēta netiek; izmeklēšanas iestādes tomēr cenšas izmeklētājus koncentrēt izmeklēšanas struktūrvienībās, plaši policijas resursi netiek iesaistīti kriminālprocesu virzībā. Tāpat netiek veikti arī pasākumi izmeklētāja neatkarības stiprināšanai. Tas notiek, uzsverot pamatā kā praktiskā darba, tā izglītības krīzi izmeklēšanā.

Arī šobrīd policijā kā izmeklēšanas iestādē ir uzkrājies, kā var noprast, simtiem tūkstošu krimināllietu atlikumu, tomēr precīza informācija netiek publiskota. Publiskajā retorikā tiek tirāžēts viedoklis, ka izmeklētājam jāstrādā ar simtiem lietvedībā esošo krimināllietu, taču netiek konkretizēts, cik lietās ir noskaidrotas personas, kuras būtu saucamas pie kriminālatbildības. Nav skaidrs, cik krimināllietu būtu jāizbeidz, jo ir ierosinātas saskaņā ar KPL 370. panta otro daļu tikai tāpēc, lai noskaidrotu, vai ir izdarīts noziedzīgs nodarījums. Tāpat nav skaidrs, cik krimināllietās nav noskaidrotas personas, kuras būtu saucamas pie kriminālatbildības. Tai pašā laikā KPL ir ieviests un formulēts izmeklēšanas tiešā priekšnieka statuss. Tas liek secināt, ka atbilstoši KPL regulējumam izmeklētājam kā procesa virzītājam ir neatkarību kā ierobežojošs, tā arī paplašinošs raksturs, kas pēc būtības ir pretrunīgi. Autora ieskatā, šajā ziņā KPL iecerētās reformas un būtība nav

izdevusies; tostarp nav pilnībā izmantotas arī vienkāršoto procesu iespējas, jo to piemērošanai kopumā būtu bijis jāsasniedz 70–80% no visiem kriminālprocesa pabeigšanas veidiem. Par tādu apsūdzēto vainas atzīšanas minimālo procentuālo līmeni, kas dod iespēju piemērot vienkāršotos procesus, liecina 80% no tiesām nosūtīto krimināllietu izskatīšanas bez pierādījumu pārbaudes, kā arī citu vienošanās procesu piemērošana, kas dod iespēju izdarīt secinājumu, ka pāri par 90% no pabeigtajiem kriminālprocesiņiem notiek, apsūdzētām personām atzīstot vainu noziedzīgā nodarījumā.

Pārmērīga iespēja dota arī dažādiem procesa dalībnieku “savstarpējiem strīdiem”. Tā, piemēram, izmeklētājam dotas iespējas KPL 29. panta otrās daļas 3. punkta kārtībā pārsūdzēt sava tiešā priekšnieka norādījumus, bet saskaņā ar KPL 29. panta otrās daļas 4. punktu – pārsūdzēt uzraugošā prokurora lēmumus un norādījumus, bet ar tā paša panta daļas 5. punktu – pārsūdzēt amatā augstāka prokurora norādījumu. Tātad iebilst izmeklēšanu uzraugošām amatpersonām. Te gan tomēr jāizceļ prokurora, ne izmeklēšanas tiešā priekšnieka vadošā loma izmeklēšanas uzraudzībā. Savukārt KPL 31. pants noteic, ka izmeklētāja tiešais priekšnieks ir izmeklēšanas iestādes vai tās struktūrvienības vadītājs vai viņa vietnieks, kuram saskaņā ar pienākumu sadali vai individuālu rīkojumu uzdots kontrolēt konkrētā kriminālprocesa veikšanu izmeklēšanas laikā. Izmeklēšanas tiešajam priekšniekam noteiktas tiesības un pienākumi organizēt izmeklētāja darbu, izdarīt izmeklēšanas darbības izmeklētāja lietvedībā esošajā krimināllietā, tātad esošajos reālajos apstākļos vairākos simtos krimināllietu. Tas būtu darba organizācijas modelis, kurš nebūtu jānosaka, jo vietējie apstākļi praksē ir ļoti atšķirīgi. Pēc būtības tiek dublētas izmeklētāju tiesības un pienākumi, t. i., būt gan līdzatbildīgam par izmeklēšanas gaitu, gan par tādu it kā grēkāzi padarīt izmeklētāju, kas, no vienas puses, ierobežo izmeklētāja patstāvību vēl jo vairāk, kad līdzīgas tiesības un pienākumi kriminālprocesā ir uzraugošajam prokuroram.

KPL 37. pantā noteikts, ka izmeklēšanu uzraugošais prokurors ir

- (1) Prokurors, kuram saskaņā ar prokuratūras iestādē noteikto pienākumu sadali vai rīkojumu konkrētajā kriminālprocesā jāveic izmeklēšanas uzraudzība, ir uzraugošais prokurors.
- (2) Uzraugošajam prokuroram izmeklēšanas laikā ir pienākums:
 - 1) dot norādījumus par procesa veida izvēli, izmeklēšanas virzienu un izmeklēšanas darbību veikšanu, ja procesa virzītājs nenodrošina mērķtiecīgu izmeklēšanu un pieļauj neattaisnotu iejaukšanos personas dzīvē vai vilcināšanos;
 - 2) pieprasīt, lai izmeklētāja tiešais priekšnieks nomaina procesa virzītāju, izdara izmaiņas izmeklēšanas grupā, ja netiek izpildīti dotie norādījumi vai ir pieļauti procesuālie pārkāpumi, kas apdraud kriminālprocesa norisi;
 - 3) *(izslēgts ar 28.09.2005. likumu);*
 - 4) *(izslēgts ar 12.03.2009. likumu);*
 - 5) izskatīt sūdzības savas kompetences ietvaros;
 - 6) izlemt pieteiktos noraidījumus savas kompetences ietvaros;

- 7) nekavējoties pārņemt kriminālprocesa vadīšanu, kad izmeklēšanā iegūti pietiekami pierādījumi krimināltiesisko attiecību taisnīgai noregulēšanai.
- (3) Izmeklēšanu uzraugošajam prokuroram ir tiesības:
 - 1) pieņemt lēmumu par kriminālprocesa uzsākšanu un nodošanu izmeklēšanas iestādei;
 - 2) dot norādījumus un pieprasīt doto norādījumu izpildi;
 - 3) veikt procesuālās darbības, par to iepriekš informējot procesa virzītāju;
 - 4) jebkurā laikā iepazīties ar kriminālprocesa materiāliem;
 - 5) atcelt procesa virzītāja un izmeklēšanas grupas dalībnieka lēmumus, kā arī izmeklētāja tiešā priekšnieka lēmumus, kas nav saistīti ar procesam nozīmīgiem organizatoriskiem jautājumiem;
 - 6) iesniegt ierosinājumu virsprokuroram par cita izmeklētāja tiešā priekšnieka noteikšanu konkrētajā kriminālprocesā vai kriminālprocesa nodošanu citai izmeklēšanas iestādei;
 - 7) piedalīties sēdē, kurā izmeklēšanas tiesnesis lemj par atļaujas došanu piespiedu līdzekļu piemērošanai un speciālo izmeklēšanas darbību veikšanai;
 - 8) piedalīties to procesuālo darbību veikšanā, kas vērstas uz sadarbību ar personu, kurai ir tiesības uz aizstāvību, kā arī vienkāršāka procesa izvēlē.

Kopumā uzraugošā prokurora tiesības un pienākumi ir vērsti uz izmeklētāja procesuālo kontroli un mehānismiem, kā tā tiek realizēta, taču tuvas vai līdzīgas tiesības un pienākumi ir izmeklētāja tiešajam priekšniekam. Problēma noteikti veidojas tajās situācijās, kad izmeklēšanas tiesneša, uzraugošā prokurora un izmeklēšanas tiešā priekšnieka viedoklis un norādījumi izmeklētājam par kriminālprocesa tālāko virzību nonāk pretrunā ar izmeklētāja viedokli. Ir iespējamās visdažādākās situācijas. Subjektīvi atšķirīgi viedokļi, tostarp izmeklētāja tiešā priekšnieka nepietiekamas krimināltiesību un kriminālprocesa zināšanas, jo ikdienas darbs saistīts ar citu policijas funkciju realizāciju. Pamatzināšanu trūkums, lietas materiālu formāla, nevis substantīva pārzināšana nereti tikai tādā apjomā, lai atbildētu uz sūdzībām vai izpildītu uzraugošā prokurora norādījumus. Vēl bīstamāka ir izmeklēšanas tiešā priekšnieka interese par konkrētas krimināllietas izmeklēšanas gaitu, izmantojot savas tiesības un pienākumus, bez attiecīgas vajadzības, kas izmeklētāju amata subordinācijas dēļ nostāda nesavienojamā situācijā ar neatkarību. Var saprast arī pamatotas izmeklēšanas tiešā priekšnieka un uzraugošā prokurora prasības, ja izmeklētājs nepilda savus pamata pienākumus un ir nepieciešamība uz to reaģēt. Ņemot vērā šo aspektu, šīs iespējas un potenciālie draudi tad arī bija autora pārdomu pamats, proti, kādā virzienā būtu teorētiski un praktiski jāattīsta izmeklētāja kā galvenā kriminālprocesa virzītāja statuss. KPL praktiskajā lietojumā jau vairāk nekā 10 gadus ir pierādījis, ka pamatā izmeklēšanā izmeklēšanas iestādēs izmeklētāji paveic procesuālo darbu krimināllietās līdz kriminālvajāšanas stadijai. Situācijas, kad prokurors uzsāk kriminālprocesu un nenodod to izmeklēšanas iestādei, ir ar izņēmuma raksturu, tāpēc autora pārdomas bija saistītas ar to, cik neatkarīgam jābūt izmeklētājam, kā šādai neatkarībai būtu jābūt garantētai,

lai arī izmeklēšana kopumā būtu bijusi neatkarīga; uz tendenciozi ietekmējamu izmeklēšanas pamata nevar balstīties neatkarīga kriminālvajāšana un iztiesāšana. Turklāt šādiem pamatprincipiem par pamatu nevar būt argumenti par izmeklētāju pārslodzi un lielo krimināllietu atlikumu, tam jāmeklē citi fundamentāli risinājumi, un iepriekšējo gadu pieredze, neaktuālas lietas izbeidzot, par to liecina.

Skatījums uz āru un salīdzinājums

Izmeklētāja statusa neatkarības meklējumos autors to salīdzina arī ar citu valstu pieeju, tostarp arī atšķirīgā kriminālprocesuālajā kārtībā. Tā, piemēram, Lielbritānijā noteikts šāds izmeklētāju un citu statusu iedalījums:⁷

- 1) izmeklētājs (*an investigator*) ir jebkurš policists, kurš ir iesaistīts izmeklēšanas procesā, visiem izmeklētājiem ir tiesības izpildīt savus pienākumus, pamatojoties uz šīm vadlīnijām, tai skaitā informācijas savākšanā un uzglabāšanā;
- 2) izmeklētājs, kurš ir atbildīgs par izmeklēšanu (*the officer in charge of an investigation*), ir policists, kas nosaka izmeklēšanas gaitu, viņš ir atbildīgs par to, ka ir spēkā nepieciešamās vadlīnijas, procedūras, kas nosaka, kādā veidā informācija ir jāsavāc un jāuzglabā;
- 3) policists, kurš ir atbildīgs par materiālu nodošanu prokuratūrai (*the disclosure officer*), ir atbildīgs par policijas dokumentu izskatīšanu policijā, par materiālu nodošanu prokuroram un arī jebkādu kriminālprocesu, kas tiek uzsākts šīs izmeklēšanas dēļ. Šī amatpersona ir atbildīga arī par to, ka šie soļi ir izpildīti. Atbildīgs par materiālu nodošanu apsūdzētajam, ja prokurors to pieprasa.

Funkcijas trim pozīcijām ir norobežotas. Sarežģītība nosaka, vai izmeklēšanu izdara viens vai vairāki policisti-izmeklētāji, tas būs atkarīgs no noziedzīgā nodarījuma sarežģītības pakāpes un darba organizācijas konkrētā policijas iecirknī. Ja tos izpilda vairāk nekā viens cilvēks, svarīgi, lai notiktu komunikācija, kas nodrošinātu efektīvu pienākumu izpildi. Funkcijas ir nodalītas, kas ir būtiski un nozīmē arī neatkarību.

Arī KPL neatkarības mehānismi ir iestrādāti prokurora kā procesa virzītāja rīcībā līdz pat tam, ka valsts apsūdzību tiesā uztur tas prokurors, kurš ir pieņēmis lēmumu par saukšanu pie kriminālatbildības. KPL 42. pantā noteikts, ka:

- (1) Valsts apsūdzību pirmās instances tiesā uztur tas prokurors, kurš nodevis krimināllietu tiesai. Virsprokurors apsūdzības uzturēšanu var uzdot citam prokuroram.

⁷ Criminal Procedure and Investigations Act 1996 Code of Practice under Part II. Pieejams: http://assets.publishing.service.gov.uk/government/uploads/system/uploads/attachment_data/file/931173/Criminal-procedure-and-investigations-act-1996.pdf [aplūkots 14.10.21.].

- (2) Valsts apsūdzību apelācijas instances tiesā uztur pēc iespējas tas pats prokurors, kas to uzturēja pirmās instances tiesā. Virsprokurors valsts apsūdzības uzturēšanu var uzdot citam prokuroram.

Tādējādi noteikta kā prokurora neatkarība, tā arī atbildība par savu lēmumu. Tik strikti nosacījumi nav izvirzīti izmeklētājam, tomēr autors uzskata, ka tas būtu nepieciešams, stiprinot izmeklētāja likumā noteiktu neatkarību un atbildību. Pretējā situācijā izmeklēšanas gala rezultāta atbildību iespējams motivēt ar vispirms jau izmeklēšanas tiešā priekšnieka nemotivētiem norādījumiem. Tādā veidā tiktu stiprināta arī uzraugošā prokurora atbildība, viņš pēc tam kriminālprocesā pildītu valsts apsūdzības uzturētāja pienākumus kriminālprocesā, kuru būtu reāli uzraudzījis. Jāuzsver vēlreiz, ka šāds uzraudzības un valsts apsūdzēšanas modelis iespējams, to samērojot ar reālu izmeklētāja un uzraugošā prokurora slodzi, tāpēc kardināli svarīgi ir KPL paredzēt kriminālprocesuālus izlemšanas mehānismus, kuri dotu iespēju atslogot kriminālprocesa virzību krimināllietās, kurās nav noskaidrotas personas, kas būtu saucamas pie kriminālatbildības, uzsāktu krimināllietu skaita samazināšanu, izlemjot līdz galam iesāktu diskusiju par noziedzīgu nodarījumu dekriminālizāciju, slodžu izlīdzināšanu, kā arī radot citas kriminālprocesuālas iespējas tik daudz pieminētajai aktuālo krimināllietu izmeklēšanai. Kā viens no risinājumiem varētu būt līdzīgi kā Lielbritānijā – dažādu pakāpju izmeklētāju statuss; ideja, kuru paskaidrošu turpmāk.

Noslēgums

Domāju, ka izšķirošie nav jautājumi, kas noregulēti pēdējos KPL grozījumos⁸ attiecībā uz sūdzību izskatīšanas kompetences koncentrēšanu amatā augstāka prokurora pilnvarās, tādējādi no tām atbrīvojot virsprokurus. Domāju, ka tuvāko gadu laikā būtu jāatrisina izmeklēšanas iestādēs esošo krimināllietu problēmas. Pie kam tas būtu jādara ar kriminālprocesuālo grozījumu palīdzību, piemēram, aizstājot KPL 400. pantā paredzēto krimināllietas apturēšanas iespēju ar krimināllietas izbeigšanu. Iespējams izmantot arī Krimināllikumā paredzēto noziedzīgu nodarījumu noilgumu mazsvarīgākiem noziedzīgiem nodarījumiem, kuru virzība krimināltiesisko attiecību noregulējumam tāpat nenotiks, tikai tiks papildus uzkrāts neizmeklēto krimināllietu skaitliskais atlikums. Autors netic, ka pašreizējās problēmas būtu iespējams atrisināt, palielinot izmeklētāju skaitu izmeklēšanas iestādēs, tas arī būtu valstiski nesamērīgi liels finansiālais ieguldījums sabiedriski ne tik nozīmīgu nodarījumu izmeklēšanā. Tam gan nepieciešama politiķu izšķiršanās un sabiedrības izpratne, taču nekā nedarīšana un dažādu saukļu izteikšana problēmas neatrisinās. Noteikti ir apsverama arī izmeklēšanas tiešā priekšnieka iesaiste tieši mazāk svarīgu nodarījumu izmeklēšanas koordinēšanā, bīstamāko sabiedrībai koncentrējot uzraugošā prokurora pilnvarās. Arī izmeklētāja

⁸ Grozījumi Kriminālprocesa likumā. Pieejams: <https://www.vestnesis.lv/op/2021/12A.4> [aplūkots 14.10.21.].

statuss būtu pakārtojams noziedzīga nodarījuma smaguma pakāpei, tādējādi gan veicinot izmeklētāju izaugsmi, tai skaitā arī profesijas prestižu.

Apzinoties, ka minētā pieeja ir diskutējama, iespējams, rakstot jaunu KPL, kurā tiktu izmantota jau vairāk nekā 16 gadu gaitā uzkrātā pieredze. Vēl uzsveru, ka, manuprāt, izmeklēšanā uzkrātās problēmas iespējams risināt kriminālprocesuālā kārtībā, būtiski nepalielinot procesa virzītāju štatus. Galvenais ir šos procesus nesamērīgi nepaildzināt, ja ir runa par tuvākajiem gadiem. Vienlaikus kā nepabeigto krimināllietu atlikuma problēmas risinājums ir iespējama arī atsevišķu maznozīmīgu noziedzīgo nodarījumu dekriminalizācija, kas citastarp vērtēta arī autora iepriekšējās publikācijās, bet tas ir vairāk krimināltiesību diskusiju jautājums.

Kopsavilkums

1. Tuvākajos gados nepieciešams grozīt kriminālprocesuālo kārtību un uzraudzību, lai risinātu nepabeigto krimināllietu atlikuma samazināšanu.
2. Nepieciešams nostiprināt izmeklētāja neatkarību, to pakļaujot noziedzīga nodarījuma bīstamības un sarežģītības pakāpei – jo bīstamāks noziegums, jo izmeklēšanu izdara augstāka līmeņa izmeklētājs.
3. Izmantojot paraugus no citām valstīm, ieviest triju līmeņu izmeklētājus valstī varētu būt viens no variantiem, kā efektīvizēt kriminālprocesuālo kārtību un uzraudzību, kā arī sekmēt izmeklētāju neatkarību.
4. No izmeklēšanas viedokļa būtu nepieciešams apsvērt iespēju vienkāršāko noziedzīgo nodarījumu uzraudzību koncentrēt izmeklētāja tiešā priekšnieka organizatoriskā, ne pašreiz KPL noteiktā kompetencē.
5. Tāpat nepabeigto krimināllietu atlikuma problēmu varētu risināt un samazināt šādu lietu skaitu, izbeidzot procesu tā vietā, lai apturētu izmeklēšanu KPL 400. panta kārtībā.
6. Tāpat vērtīgi būtu apskatīt un pārskatīt krimināltiesībās noteiktos noilguma termiņus sabiedrībai ne tik bīstamos noziedzīgos nodarījumos, lemjot arī par dekriminalizācijas iespējām.

BIBLIOGRĀFIJA

Literatūras avoti

1. Levenbergs Z. Kriminālprocesa īpatnības Vidzemē un Kurzemē XV–XVIII gadsimtepos. Rīga: Z. Levenberga izdevniecība, 1936.
2. Meikališa Ā., Strada-Rozenberga K. Kriminālprocess. Raksti. 2005–2010. Rīga: Latvijas Vēstnesis, 2010.

Normatīvie akti

3. Criminal Procedure and Investigations Act 1996 Code of Justice under Part II. Pieejams: <http://assets.publishing.service.gov.uk/government/uploads/system/uploads/>

attachment_data/file/931173/Criminal-procedure-and-investigations-act-1996.pdf [aplūkots 14.10.21.].

4. Grozījumi Kriminālprocesa likumā. Latvijas Vēstnesis, 19.01.2021., Nr. 12A.
5. Kriminālprocesa likums. Latvijas Vēstnesis, 11.05.2005., Nr. 74(3232).
6. Latvijas Kriminālprocesa kodekss. Latvijas Padomju Sociālistiskās Republikas Augstākās Padomes un Valdības Ziņotājs, 09.02.1961., Nr. 6.
7. Latvijas PSR kriminālprocesa kodekss. Pieejams: https://likumi.lv/wwwraksti/1961/LPSR_KPK.PDF.
8. Prokuratūras likums. Latvijas Vēstnesis, 02.06.1994., Nr. 65.

Citi materiāli

9. Trešā vara. Ģenerālprokurora Jāņa Skrastiņa ziņojums par tiesu reformu prokuratūrā. Pieejams: <https://vestnesis.lv/ta/id/38893> [aplūkots 09.10.2021.].

Ērika Gribonika, *Mg. iur.*

Latvijas Universitātes Juridiskās fakultātes doktora
studiju programmas "Tiesību zinātne" studente

MUTISKUMA PRINCIPA UN INTEREŠU IZSKATĪT KRIMINĀLLIETU RAKSTVEIDA PROCESĀ MIJEDARBĪBA KRIMINĀLPROCESA LIKUMĀ

INTERACTION OF THE PRINCIPLE OF ORALITY AND INTERESTS TO CONSIDER A CRIMINAL CASE IN A WRITTEN PROCEEDINGS IN THE CRIMINAL PROCEDURE LAW

Atslēgvārdi: mutiskums, atklātums, rakstveida process, krimināllietas iztiesāšana, pamatprincipi, krimināllietas materiālu pieejamība

Keywords: orality, openness, written proceedings, trial of criminal case, basic principles, availability of criminal case materials

Summary

The article is designed as a doctrinal, descriptive study, the aim of which is to find out the limits of the guarantees arising from the principle of orality in the Criminal Procedure Law and to analyse the mechanism designed to balance the aforementioned principle and the interests collide with it. The article consists of four parts, the first two outlining the content of the principle of orality and the permissibility of its restriction; in the other two, the national regulation is considered, its compliance with the requirements arising from the principle of orality is assessed.

Ievads

Tiesības uz lietas izskatīšanu mutvārdu procesā nav absolūtas, tās var ierobežot, izskatot lietu rakstveidā,¹ tomēr, lemjot par mutiskuma principa ierobežošanu,

¹ Augstākās tiesas Senāta 09.03.2021. lēmums lietā SKK-164/2021, 6. punkts. Pieejams: <https://manas.tiesas.lv/eTiesasMvc/nolemumi/pdf/441558.pdf> [aplūkots 07.11.2021.].

jāņem vērā virkne nianšu, tostarp apstākļi, ka šobrīd no personas, kurai ir tiesības uz aizstāvību, arvien vairāk tiek sagaidīta aktīva līdzdarbošanās kriminālprocesa mērķa sasniegšanai.² Tādējādi raksta mērķis ir izziņāt no mutiskuma principa izrietošo garantiju robežas Kriminālprocesa likumā³ (turpmāk arī – KPL), kā arī izpētīt mehānismu, kas likumā ietverts mutiskuma principa un ar to kolidējošo interešu līdzsvarošanai.

Raksts veidots kā doktrināls, aprakstošs pētījums, kurā pamatā izmantota analītiskā un salīdzinošā zinātniski pētnieciskā metode.

Mutvārdu un rakstveida process

Lietu izskatīšana mutvārdu procesā, iespējams, ir tikpat sena kā tiesības pašas par sevi.⁴ Tā Cicerons (lat. val. – *Marcus Tullius Cicero*) aizstāvēja Milo (lat. val. – *Titus Annius Milo*), ko apsūdzēja politiķa Klodija (lat. val. – *Publius Clodius Pulcher*) tīšā nonāvēšanā. Lai arī Cicerons nespēja sagatavoto runu teikt,⁵ apsūdzētajam tiekot notiesātam un nokļūstot trimdā, Milo pēcāk jokojis – ja Ciceronam uzstāšanās izdotos, viņš nebūtu varējis baudīt smalkās jūras veltes trimdā Masilijā (tagad Marseļa, Francija).⁶ Ņemot vērā, ka vēlāk publicētā runa *Pro Milone* tiek uzskatīta par vienu no Cicerona labākajām runām,⁷ nav izslēgts, ka trimdas gaitas Milo varēja iet secen, efektīvas aizstāvības īstenošanā savu artavu dodot arī no tiesībām uz taisnīgu tiesu izrietošajam mutiskuma principam, kas saistāms kā ar procesā iesaistīto personu tiesībām būt klāt un izteikties pašām vai ar pārstāvju, aizstāvju starpniecību,⁸ tā arī ar sabiedrības tiesībām sekot līdz iztiesāšanai.⁹

Elastīgā komunikācija, ko spēj nodrošināt mutvārdu process,¹⁰ rada iespēju procesa dalībniekiem efektīvi reaģēt uz tiesu interesējošiem lietas aspektiem, pamanīt tiesneša reakciju uz pausto, atbildēt uz uzdotajiem jautājumiem, uzsvērt pozīcijas stiprās puses un demonstrēt oponentu argumentācijā vājās.¹¹ Tā ir

² Owusu-Bempah A. *Defendant Participation in the Criminal Process*. New York: Routledge, 2017, p. 1.

³ Kriminālprocesa likums. Pieejams: <https://likumi.lv/ta/id/107820> [aplūkots 07.11.2021.].

⁴ Tidmarsh J. *The Future of Oral Argument*. *Loyola University Chicago Law Journal*, No. 48(2), 2016, p. 476.

⁵ Dio C. *Dio's Roman History*. Vol. 3. Translated by Earnest Cary. London: W. Heinemann, 1914, p. 489.

⁶ *Ibid.*

⁷ Cicero: *Pro Milone*. Ed. by F. H. Colson, F. H. Colson. Bristol: Bloomsbury Publishing, 1991.

⁸ Ruggeri S. *Personal Participation in Criminal Proceedings, In Absentia Trials and Inaudito Reo Procedures. Solution Models and Deficiencies in ECtHR Case-Law*. In: *Personal Participation in Criminal Proceedings. A Comparative Study of Participatory Safeguards and in absentia Trials in Europe*. Ed. by S. Quattrocchio, S. Ruggeri. Cham: Springer, 2019, pp. 585–586.

⁹ Briede J., Višķere I., Litvins G., Bitāns A., Danovskis E. *Komentārs Satversmes 92. pantam*. Grām.: *Latvijas Republikas Satversmes komentāri*. VIII nodaļa. Cilvēka pamattiesības. Autoru kolektīvs R. Baloža zinātniskā vadībā. Rīga: Latvijas Vēstnesis, 2011, 136. lpp.

¹⁰ Rehnquist W. H. *Oral Advocacy: A Disappearing Art*. *Mercer Law Review*, No. 35(4), 1984, p. 1021.

¹¹ Wakeling T. W. *Reflections on Oral Advocacy*. *Saskatchewan Law Review*, No. 46(1), 1981, p. 167.

iespēja vērst tiesas uzmanību uz lietas dalībnieku ieskatā būtiskiem jautājumiem (lietas esenci), pierādījumiem, kuri, izskatot lietu rakstveidā, iespējams, iejuktu paskaidrojumu gūzmā.¹² Līdz ar to risks pieņemt nolēmumu, pamatojoties uz faktu vai tiesību jautājumu kļūdainu izpratni, kā arī iespēja, ka nolēmums varētu balstīties pieņēmumos, nepietiekami izvērtētās ziņās par faktiem, izskatot lietu mutvārdos, mazinās.

Turklāt būtiski, ka, izskatot lietu mutvārdos, gan personas, par kuru tiesību ierobežojumiem tiek lemts, gan arī cietušais var baudīt nepieciešamo uzmanību.¹³ Šī privilēģija saistāma ne vien ar prasību pret procesa dalībniekiem izturēties ar cieņu,¹⁴ bet, ņemot vērā, piemēram, soda individualizācijas principu, arī ar sodāmās personas personības (Krimināllikuma¹⁵ 46. panta otrā daļa) un citu soda noteikšanai būtisko apstākļu izvērtēšanu un šīs personas, kā arī cietušā uzklausišanu.¹⁶

Kā minētais, tā arī Eiropas Cilvēktiesību tiesas (turpmāk – ECT) judikatūrā paustais liecina, ka lietas izskatīšana mutvārdos procesa dalībniekiem nodrošina tiesības tikt sadzirdētiem, iesniegt pierādījumus, uzklausi oponentu puses apsvērumus, kā arī uzdot jautājumus liecinošajām personām.¹⁷ Tā kā precīza faktu noskaidrošana un krimināltiesisko attiecību taisnīga noregulējuma sasniegšana ir kārotais kriminālprocesa rezultāts,¹⁸ tad pierādījumu pārbaudei iztiesāšanā ir īpaša loma, kurā savukārt akcentējama nupat minētā liecību pārbaude.

Proti, liecību pārbaude tiesā iepazīstina tiesnesi ar ziņām par faktiem, kādas tās uztvērusi liecinošā persona.¹⁹ Jāapzinās, ka ikvienam cilvēkam ir tendence saskatīt to, ko tas sagaida no attiecīgās situācijas, pamatojoties uz vērtībām, kuras atzītas tai ierastajā vidē (sabiedrībā, ģimenē).²⁰ Tādējādi liecības ietekmē liecinošās personas pasaules uztvere. Turklāt šī ietekme ietiecas arī personas kontrolei tieši nepakļautajā apziņas daļā, ko iespējams konstatēt pratināšanā.²¹ Līdz ar to liecību sniegšana tiesā ļauj pārbaudīt personas novērojumu un atmiņas precizitāti, sniegto

¹² Malphurs R. A. *Rhetoric and Discourse in Supreme Court Oral Arguments. Sensemaking in Judicial Decisions*. London: Routledge, 2013, p. 46; Wolfson W. D. *Oral argument: Does it Matter*. *Indiana Law Review*, No. 35(2), 2002, p. 454.

¹³ Mackenzie A. *Oral hearings – who needs them? Pieejams: <https://insights.doughtystreet.co.uk/post/102g4es/oral-hearings-who-needs-them> [aplūkots 24.07.2021.].*

¹⁴ Luban D. *Lawyers as Upholders of Human Dignity (When They Aren't Busy Assaulting It)*. In: *Legal Ethics and Human Dignity*. Cambridge: Cambridge University Press, 2007.

¹⁵ Krimināllikums. Pieejams: <https://likumi.lv/ta/id/88966> [aplūkots 07.11.2021.].

¹⁶ Owusu-Bempah A. 2017, p. 58.

¹⁷ ECT 29.09.2009. spriedums lietā *Talabér pret Ungāriju* (iesnieguma Nr. 37376/05), para. 23.

¹⁸ Owusu-Bempah A. 2017, p. 18.

¹⁹ Haward L. R. C. *Some Psychological Aspects of Oral Evidence*. *British Journal of Criminology*, No. 3(4), 1963, p. 342.

²⁰ *Ibid.*, pp. 344–348.

²¹ Haward L. R. C. 1963, p. 348.

ziņu par faktiem ticamību,²² kas var nebūt paveicams, iepazīstoties vien ar lietas materiālos apkopotajām ziņām par faktiem.²³

Bez tam, ņemot vērā, ka KPL 131. panta otrā daļa pieauj liecības sniegt arī rakstveidā, KPL 449. panta otrajā daļā ietvertā prasība tiesas sēdē liecināt mutvārdos novērš manipulāciju iespējamību, liecībās ziņas par faktiem savijot kopā ar izdomājumiem, kas var novest pie nepatiesi informēta tiesas nolēmuma.²⁴ Tāpat arī jānorāda, ka atbilstoši procesuālās līdztiesības principam, kas cita starpā noteic, ka neviens no procesa dalībniekiem nedrīkst nonākt nelabvēlīgākā stāvoklī, īstenojot savas tiesības,²⁵ tiem jānodrošina līdzvērtīgas tiesības noprotināt liecinošās personas, kas praktiski visefektīvāk un vienkāršāk veicams tieši mutvārdu procesā tiesā.²⁶

Visbeidzot, jāuzsver, ka galīgā nolēmuma leģitimitāte tostarp ir atkarīga no procesa norises, no tiesas un procesā iesaistīto personu mijiedarbības kvalitātes.²⁷ Savukārt lietas izskatīšana mutvārdos veicina tiesnešu apzināšanos par to sasaisti ar citām personām, atbildību par pieņemtajiem nolēmumiem un izvēlēto motivāciju²⁸ kā pret procesa dalībniekiem, tā arī sabiedrību kopumā. Līdz ar to atklāta lietas izskatīšana mutvārdu procesā ir viens no instrumentiem gan nolēmumu kvalitātes uzturēšanai, gan arī sabiedrības uzticības tiesām veidošanai un saglabāšanai.²⁹

Tādējādi tikai daļēji var piekrist Senāta atziņai, ka nolēmuma taisnīgums, pamatotība un atbilstība tiesību normām, patiesības noskaidrošana nav atkarīga no procesa veida.³⁰ Senāts tiesības uz taisnīgu tiesu attiecīgajā gadījumā ir skatījis šauri, saistot to tikai ar kriminālprocesa rezultātu, tomēr taisnīgums kā virsmērķis pārsniedz nepieciešamību sasniegt taisnīgu rezultātu, tas pieprasa taisnīgu procesu, kurā pret kriminālprocesā iesaistītajām personām izturas taisnīgi, ievērojot to tiesības visā procesā.³¹ Turklāt, pat skatot kriminālprocesa mērķi šauri, minētais liecina, ka procesa veids var būtiski ietekmēt arī galīgo procesa iznākumu.

²² Wang Z., Caruso D. R. A. Is an Oral-Evidence Based Criminal Trial Possible in China. *International Journal of Evidence and Proof*, No. 21(1–2), 2017, p. 53.

²³ *Ibid.*, p. 64.

²⁴ *Ibid.*, p. 53.

²⁵ Smans A. Procesuālās līdztiesības principa izpratne kriminālprocesā. Grām: Centrālās un Austrumeiropas juridiskās tradīcijas un juridiskās identitātes jautājumi. LU 76. starptautiskās zinātniskās konferences rakstu krājums. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 2018, 291. lpp.

²⁶ Wang Z., Caruso D. R. A. 2017, p. 65.

²⁷ Owusu-Bempah A. 2017, p. 27.

²⁸ Collings C. Oral Argument Reform in Utah's Appellate Courts: Seeking to Revitalize Oral Argument through Procedural Modification. *Utah OnLaw: The Utah Law Review Online Supplement*, 2013, p. 176.

²⁹ ECT 25.02.2021. spriedums lietā *Mtchedlishvili pret Gruziju* (iesnieguma Nr. 894/12), para. 32.

³⁰ Augstākās tiesas Senāta Krimināllietu departamenta atziņas par tiesiskā regulējuma saistībā ar Covid-19 izplatību valstī piemērošanu. Rīga, 2021, 7. lpp. Pieejams: https://at.gov.lv/files/uploads/files/6_Judikatura/Tiesu_prakses_apkopojumi/2021/Tiesu_prakses_apkopojums_KLD_Covid-19_lemumi.docx [aplūkots 19.10.2021.].

³¹ Owusu-Bempah A. 2017, p. 22.

Mutiskuma principa ierobežojums – lietas izskatīšana rakstveidā

Neraugoties uz mutiskuma principa nozīmi, it īpaši kriminālprocesā,³² mutvārdu procesam ir arī ēnas puses, proti, tas ir laikietilpīgāks, kopējiem lietu izskatīšanas termiņiem nereti raisot neapmierinātību sabiedrībā un pat mazinot sabiedrības uzticību tiesām, to spējai rast risinājumu saprātīgā termiņā.³³

Tādējādi tiek atzīts, ka tiesu efektivitātes un ekonomijas veicināšanai, saprātīgu termiņu ievērošanai, kā arī citos gadījumos, kad sistemātiska lietas izskatīšana tiesas sēdēs apdraudētu kādu interešu ievērošanu, tiesības lietu izskatīt mutvārdu procesā var tikt ierobežotas.³⁴ Būtiski, ka, saskaņā ar ECT judikatūru, absolūta nav pat prasība lietu izskatīt mutvārdos pirmās un vienīgās instances tiesā, ja ir šādu ierobežojumu attaisnojoši izņēmuma apstākļi.³⁵ Savukārt, ja pirmajā instancē uzklaušīšana veikta mutvārdos, lietas izskatīšanu rakstveidā apelācijas vai kasācijas instancē var pamatot ar attiecīgās tiesvedības īpatnībām, ņemot vērā pārsūdzības sistēmas raksturu, jomu, tiesas pilnvaras un veidu, kādā personas intereses faktiski tiek aizsargātas, kā arī tiesību jautājumu, kurš jāatrisina.³⁶ Tās var būt tādas lietas, kurās nepastāv strīds par faktiem un izskatīti tiek tikai tiesību jautājumi, kā arī gadījumi, kuros tiesas nolēmumu var atkārtoti pārsūdzēt. Turklāt pat tad, kad tiesa izskata gan tiesību, gan faktu jautājumus,³⁷ kā arī kad inkriminēts maznozīmīgs noziedzīgs nodarījums vai pārsūdzības instancē tiesa nav tiesīga palielināt piespriesto sodu (nepastāv *reformatio in peius* risks), lietas izskatīšana rakstveida procesā var būt saskaņā ar tiesībām uz taisnīgu tiesu.³⁸

Minētajām ECT atziņām pausta arī kritika, cita starpā norādot, ka pat gadījumā, kad tiesa izskata tikai tiesību jautājumus, pieņemtais nolēmums var pasliktināt personas stāvokli.³⁹ Tomēr jānorāda, ka ECT tāpat uzsver, ka, lemjot par personas vainu noziedzīga nodarījuma izdarīšanā, personas, kurai ir tiesības uz aizstāvību, uzklaušīšanai ir jābūt vispārīgajam noteikumam un ka jebkura atkāpe no tā ir jāinterpretē šauri.⁴⁰ Tādējādi vismaz pamatprocesā apstākļu, kuri pieļauj lietas izskatīšanu rakstveidā, esību var uzskatīt par pietiekamu mutiskuma principa ierobežošanai. Lielākoties to konstatācija būtu kombinējama ar konkrētās lietas apstākļu un lietā iesaistīto personu subjektīvā viedokļa noskaidrošanu atbilstoši iesaistīto tiesību un interešu līdzsvarošanai.

³² Sk., piem., ECT 23.11.2006. spriedums lietā *Jussila pret Zviedriju* (iesnieguma Nr. 73053/01), para. 43.

³³ Wolfson W. D. 2002, p. 451; Tidmarsh J. 2016, p. 480.

³⁴ ECT 25.02.2021. spriedums lietā *Mtchedlishvili pret Gruziju* (iesnieguma Nr. 894/12), para. 32; ECT 29.10.1991. spriedums lietā *Fejde pret Zviedriju* (iesnieguma Nr. 12631/87), para. 31.

³⁵ ECT 23.11.2006. novembra spriedums lietā *Jussila pret Zviedriju* (iesnieguma Nr. 73053/01), para. 41–42.

³⁶ ECT 25.02.2021. spriedums lietā *Mtchedlishvili pret Gruziju* (iesnieguma Nr. 894/12), para. 31.

³⁷ Turpat.

³⁸ ECT 29.09.2009. spriedums lietā *Talabér pret Ungāriju* (iesnieguma Nr. 37376/05), para. 26.

³⁹ Ruggeri S. 2019, pp. 585–586.

⁴⁰ Sk., piem., ECT 29.09.2009. spriedums lietā *Talabér pret Ungāriju* (iesnieguma Nr. 37376/05), para. 25–26.

Lietas izskatīšana rakstveida procesā Kriminālprocesa likumā

Kriminālprocesa likumā virkni jautājumu paredzēts izskatīt rakstveidā, tostarp atsevišķos gadījumos arī lietu pēc būtības var izlemt rakstveida procesā. Tā KPL 540.¹ panta pirmajā daļā un KPL 548.³ panta pirmajā daļā ietvertas tiesības lemt par lietas izskatīšanu rakstveidā vienošanās procesā, KPL 559. panta pirmajā un ceturtajā daļā, kā arī KPL 561.¹ pantā noteikts, ka lietu apelācijas kārtībā var izskatīt gan rakstveidā, gan mutvārdos. Savukārt KPL 583. panta pirmajā daļā un KPL 585. pantā noteikta kārtība procesa veida izvēlei, lietu izskatot kasācijas kārtībā.

Vērtīgs rīks iesaistīto interešu līdzsvarošanai attiecībā uz rakstveidā izskatāmajiem procesuālajiem jautājumiem 2020. gadā tika ietverts⁴¹ KPL 319. pantā, to papildinot ar trešo *prim* daļu, kura paredz tiesneša tiesības noteikt mutvārdu procesu. Savukārt gadījumā, kad tiesnesis nolemj lietu pēc būtības skatīt rakstveidā, būtiskas ir likumā atsevišķiem procesa dalībniekiem noteiktās tiesības iebilst pret lietas izskatīšanu rakstveidā. Tomēr jāņem vērā, ka atšķirīgs ir šo iebildumu raksturs. Tas ir, krimināllietu iztiesājot vienošanās procesā, gadījumā, ja saņemti iebildumi pret lietas izskatīšanu rakstveidā, tiesai tā jāiztiesā mutvārdu procesā (KPL 540.¹ panta ceturtais daļa un KPL 548.³ panta ceturtais daļa). Savukārt, lemjot par kārtību, kādā izskatāma lieta apelācijas instancē, tikai daļā gadījumu tiesai būs saistoši izteiktie iebildumi. Kā norādījis Senāts, ja apelācijas sūdzībā vai protestā ietverts lūgums tikai par soda mikstināšanu, taču lieta pirmās instances tiesā ir izskatīta, pārbaudot pierādījumus (KPL 559. panta ceturtais daļas 1. punkts), apelācijas instances tiesa lietu var iztiesāt rakstveida procesā tikai tad, ja pret to nav saņemti iebildumi.⁴² Tāpat tiesai imperatīvi, saņemot attiecīgu lūgumu, lieta jāizskata mutvārdu procesā arī KPL 559. panta ceturtais daļas 2. un 2.¹ punktā norādītajos gadījumos. Taču KPL 559. panta ceturtais daļas 3.–6. punktā noteiktajos gadījumos tiesa bauda lielāku novērtējuma brīvību, proti, paustie iebildumi tiesai nav saistoši.⁴³ Analogiski arī lūgums lietu izskatīt kasācijas instances tiesā mutvārdos nav saistošs tiesai – jautājuma izlemšana par to, vai lieta kasācijas instances tiesā nosakāma mutvārdu procesā, ir Senāta ziņā.⁴⁴

Papildus tam Covid-19 infekcijas izplatības laikā, saskaņā ar Covid-19 infekcijas izplatības pārvaldības likuma⁴⁵ 12. panta pirmo daļu, apelācijas instancē rakstveidā lietu var izskatīt arī Kriminālprocesa likumā neminētos gadījumos.

⁴¹ Grozījumi Kriminālprocesa likumā. Pieejams: <https://likumi.lv/ta/id/315655> [aplūkots 26.08.2021.].

⁴² Augstākās tiesas Senāta 31.01.2019. lēmums lietā SKK-28/2019. Pieejams: <https://at.gov.lv/downloadlawfile/5768> [aplūkots 07.11.2021.].

⁴³ Augstākās tiesas Senāta 04.07.2018. lēmums lietā SKK-274/2018. Pieejams: <https://at.gov.lv/downloadlawfile/5561> [aplūkots 07.11.2021.].

⁴⁴ Rozenbergs J. Komentārs Kriminālprocesa likuma 73. pantam. Grām.: Kriminālprocesa likuma komentāri. A daļa. Zin. red. K. Strada-Rozenberga. Rīga: Latvijas Vēstnesis, 2019, 262. lpp.

⁴⁵ Covid-19 infekcijas izplatības pārvaldības likums. Pieejams: <https://likumi.lv/ta/id/315278> [aplūkots 07.11.2021.].

Iebildumi pret šādu tiesas lēmumu ir jāpamato.⁴⁶ Savukārt, ja lieta nodota tiesai paātrinātā procesa kārtībā vai izskatīšanai bez pierādījumu pārbaudes (Covid-19 infekcijas izplatības pārvaldības likuma 12. panta pirmā *prim* daļa), saņemot iebildumus, tiesai tie jāņem vērā un lieta jāiztiesā mutvārdu procesā. Tātad šajā gadījumā īpašs pamatojums nav nepieciešams.

Minētais norāda, ka būtiska nozīme gadījumos, kad tiesai piešķirta novērtējuma brīvība, ir iebildumu (lūguma) motivācijai⁴⁷ un pašas tiesas procesuālo pieņēmumu – lēmumu paziņot un informēt par tiesībām iesniegt iebildumus,⁴⁸ kā arī motivēt lēmumu, ja iebildumus nolemts neņemt vērā,⁴⁹ – izpildei. Tiek skaidrots, ka, plaši raugoties uz tiesībām uz taisnīgu tiesu, personai, kurai ir tiesības uz aizstāvību, būtu jāļauj izvēlēties pasīva vai aktīva loma kriminālprocesā.⁵⁰ Tas savukārt nozīmē, ka gadījumā, ja persona norāda uz vēlmi aktīvi iesaistīties, iesniedzot pamatotus iebildumus pret lietas izskatīšanu rakstveidā, nedrīkstētu to izvērtēšanai pieiet formāli vai tulkot šīs personas tiesības šauri.

Galīgā nolēmuma un lietas materiālu pieejamība

Izskatot lietu rakstveida procesā, tostarp tiek ierobežots arī atklātuma princips.⁵¹ Tomēr jāņem vērā, ka atklātuma principu veido ne vien publiska iztiesāšana, bet arī publiska nolēmuma paziņošana.⁵² Turklāt, tā kā viens no atklātuma mērķiem ir sniegt iespēju pārliecināties par tiesas spriešanas tiesīgumu un pamatotību,⁵³ otrais aspekts ir saprotams plaši – ne vien kā galīgā nolēmuma publiska pieejamība, bet arī pieeja lietas materiāliem. ECT praksē skaidrots, ka tiesības uz publisku jeb atklātu iztiesāšanu ir no tiesībām uz publisku nolēmuma paziņošanu atšķirīgas tiesības. Tādējādi arī šo tiesību pārkāpumi vērtējami atsevišķi.⁵⁴

No likuma “Par tiesu varu”⁵⁵ 28.² panta izriet, ka spriedums, ja tas taisīts lietā, kas izskatīta atklātā tiesas sēdē, ir uzskatāms par vispārpieejamu informāciju ar tā pasludināšanas brīdi un sabiedrībai ir tiesības ar to iepazīties, saņemot sprieduma

⁴⁶ Augstākās tiesas Senāta 09.03.2021. lēmums lietā SKK-164/2021, 6. punkts. Pieejams: <https://manas.tiesas.lv/eTiesasMvc/nolemumi/pdf/441558.pdf> [aplūkots 07.11.2021.].

⁴⁷ Turpat.

⁴⁸ Augstākās tiesas Senāta Krimināllietu departamenta atziņas par tiesiskā regulējuma saistībā ar Covid-19 izplatību valstī piemērošanu. Rīga, 2021, 5. lpp. Pieejams: https://at.gov.lv/files/uploads/files/6_Judikatura/Tiesu_prakses_apkopojumi/2021/Tiesu_prakses_apkopojums_KLD_Covid-19_lemumi.docx [aplūkots 19.10.2021.].

⁴⁹ Turpat, 14. lpp.

⁵⁰ Owusu-Bempah A. 2017, p. 2.

⁵¹ ECT 12.11.2002. spriedums lietā *Döry pret Zviedriju* (iesnieguma Nr. 28394/95), para. 37.

⁵² Sk., piem., ECT 25.07.2000. spriedums lietā *Tierce un citi pret Sanmarīno* (iesnieguma Nr. 24954/94, 24971, 24972/94), para. 93.

⁵³ Meikalīša Ā. Kriminālprocesuālo terminu skaidrojošā vārdnīca. Rīga: RaKa, 1998, 90.–91. lpp.

⁵⁴ Sk., piem., ECT 03.04.2014. spriedums lietā *Artemov pret Krieviju* (iesnieguma Nr. 14945/03), para. 109.

⁵⁵ Likums “Par tiesu varu”. Pieejams: <https://likumi.lv/ta/id/62847> [aplūkots 07.11.2021.].

tekstu neatkarīgi no tā, vai tiesvedība konkrētajā lietā ar attiecīgo spriedumu ir noslēgusies.⁵⁶ Savukārt noteiktu personu tiesības iepazīties ar lietas materiāliem pēc krimināllietas pabeigšanas ietvertas likuma “Par tiesu varu” 28.³ un 28.⁴ pantā, kā arī KPL 375. un 375.¹ pantā. Tulkojot šīs tiesību normas, Senāts secinājis, ka pabeigta kriminālprocesa gadījumā liegums iepazīties ar krimināllietas materiāliem nevar būt pašmērķīgs, bet tam jābūt vērstam uz konkrētu interešu aizsardzību.⁵⁷ Tādējādi tiesības iepazīties ar krimināllietas materiāliem nav aplūkojamas nepamatoti šauri, formāli koncentrējoties tikai uz personas kriminālprocesuālo statusu un nevērtējot to, kādu aizsargājamu interešu labad ir attaisnojams aizliegums personai iepazīties ar krimināllietas materiāliem.⁵⁸

Kā tika minēts, intereses, kuru dēļ lietu iespējams izskatīt rakstveidā, pamatā nav vērstas uz konkrētas informācijas aizsardzību, bet uz tiesu efektivitātes, ekonomijas, saprātīgu termiņu nodrošināšanu. Tādējādi, ja, izskatot lietu pirmajā instancē, nav, piemēram, saskaņā ar KPL 450. panta otrajā vai trešajā daļā norādīto, bijis nepieciešams lietu izskatīt slēgtā tiesas sēdē vai iestāde pēc kriminālprocesa pabeigšanas, saņemot lūgumu iepazīties ar krimināllietas materiāliem, nekonstatē īpašus apstākļus, tas ir, tādu informāciju, kuras aizsardzība (neizsniegšana) ir nepieciešama būtisku sabiedrības interešu nodrošināšanai,⁵⁹ rakstveidā izskatītas lietas materiāliem un galīgajam nolēmumam jābūt pieejamiem atbilstoši vispārējiem noteikumiem – tāpat kā publiskā tiesas sēdē izskatītas lietas materiāliem plašākā izpratnē.

KPL 531. panta pirmajā daļā, kā arī KPL 568. panta pirmajā daļā ietverta prasība pasludināt spriedumu, nolasot tā ievaddaļu un rezolutīvo daļu, tomēr jāņem vērā, ka nolēmuma publiska paziņošana nav tulkojama gramatiski un publiska nolasīšana nav vienīgais atklātuma nodrošināšanas veids.⁶⁰ Veidojot elektroniskās datubāzes, kurās ikvienam ir pieeja tiesu nolēmumiem, atklātums tiek paplašināts kā laikā, tā arī telpā.⁶¹ Tiesību norma, kas Latviju padara par virtuālu tiesas sēžu zāli, ietverta likuma “Par tiesu varu” 28.² panta piektajā daļā, Ministru kabinetam precizējot,⁶² ka tiesu informācija atrodama vietnēs *www.tiesas.lv* (šobrīd – *manas.tiesas.lv*⁶³) un *www.at.gov.lv*.

⁵⁶ Augstākās tiesas Senāta 31.01.2019. spriedums lietā SKA-255/2019. Pieejams: <https://manas.tiesas.lv/eTiesasMvc/nolemumi/pdf/374300.pdf> [aplūkots 07.11.2021.].

⁵⁷ Augstākās tiesas Senāta 14.11.2018. spriedums lietā SKA-419/2018, 9. punkts. Pieejams: <https://manas.tiesas.lv/eTiesasMvc/nolemumi/pdf/367687.pdf> [aplūkots 07.11.2021.].

⁵⁸ Turpat.

⁵⁹ Augstākās tiesas Senāta 14.11.2018. spriedums lietā SKA-419/2018, 14. punkts. Pieejams: <https://manas.tiesas.lv/eTiesasMvc/nolemumi/pdf/367687.pdf> [aplūkots 07.11.2021.].

⁶⁰ Sk., piem., ECT 17.01.2008. spriedums lietā *Ryakib Biryukov pret Krieviju* (iesnieguma Nr. 14810/02, para. 38–46.

⁶¹ Bodnár E. Transparency and Openness of Courts in the 21st Century. An Issue Worth Researching on. *Iuris Dictio*, 2016, No. 18, pp. 154–155.

⁶² Sk.: Ministru kabineta noteikumi Nr. 123 “Noteikumi par tiesu informācijas publicēšanu mājaslapā internetā un tiesu nolēmumu apstrādi pirms to izsniegšanas”, 3. punkts. Pieejams: <https://likumi.lv/ta/id/187832> [aplūkots 26.11.2020.].

⁶³ Latvijas tiesas. Tiesu nolēmumi. Pieejams: <https://www.tiesas.lv/tiesu-nolemumi> [aplūkots 25.11.2020.].

Lai arī nolēmumiem, kuri taisīti lietā, kas izskatīta atklātā tiesas sēdē, neatkarīgi no tā, vai process noteikts rakstveidā vai mutvārdos, ir vispārpieejamas informācijas statuss ar tā pasludināšanas dienu, tomēr publicēti tiek tikai spēkā stājušies galīgie tiesas nolēmumi (likuma "Par tiesu varu" 28.² panta piektā daļa). Tādējādi faktiski, ņemot vērā pieaugošo tendenci ar nolēmumiem iepazīties elektroniski, atklātums tiek vēl jo vairāk ierobežots. Rakstveidā izskatītu lietu gadījumā tas ir īpaši būtiski, tiekot liegtām arī tiesībām sekot līdz pašam tiesas procesam.

Secinājumi

1. Mutiskums ir no tiesībām uz taisnīgu tiesu izrietošs princips, kurš kalpo divējādiem mērķiem, proti, efektīvai un pilnīgai kriminālprocesā iesaistīto personu tiesību nodrošināšanai un sabiedrības tiesību sekot līdzī krimināllietas iztiesāšanai iedzīvināšanai.
2. No mutiskuma principa pieļaujamas atkāpes, lai veicinātu tiesu darbības efektivitāti, ekonomiju, kriminālprocesa pabeigšanu saprātīgā termiņā, gan izskatot lietu pirmās un vienīgās instances tiesā, ja ir izņēmuma apstākļi, gan arī pārskatot nolēmumu augstākas instances tiesai, ņemot vērā procesa un kopējās tiesu sistēmas īpatnības, apelācijas un kasācijas instances tiesu lomu tajā, kā arī veidu, kā tiek nodrošinātas procesā iesaistīto personu tiesības. Tomēr gadījumos, kad tiek lemts par personas vainu, saglabājama tās uzklauššana kā pamatnoteikums un jebkuri ierobežojumi tulkojami šauri.
3. Kriminālprocesa likums paredz, ka procesā pret personu lietu pēc būtības rakstveidā var izskatīt vienošanās procesā, kā arī apelācijas un kasācijas kārtībā, ievērojot atsevišķu kriminālprocesa dalībnieku tiesības iebilst pret lietas izskatīšanu rakstveidā. Lai arī izteiktais lūgums izskatīt lietu mutvārdu procesā tiesai ir saistošs tikai daļā gadījumu, likumdevēja noteiktie ierobežojumi ir pietiekami elastīgi un pārdomātas tiesību normu piemērošanas gadījumā nerada bažas par iespējamajiem pamattiesību pārkāpumiem.
4. Izskatot lietu rakstveidā, ierobežots tiek arī viens no atklātuma principa aspektiem – tiesības uz atklātu lietas izskatīšanu. Publiskai nolēmuma paziņošanai un lietas materiālu pieejamībai, esot atklātuma principa otrai šķautnei, jāievēro, ka intereses, kuru aizsardzībai nolemts izskatīt lietu rakstveidā, pamatā nepārkāpīsies ar tām interesēm, kuru dēļ sabiedrībai var liegt iepazīties ar galīgo nolēmumu un lietas materiāliem. Tādējādi, nekonstatējot informāciju, kuras aizsardzība ir nepieciešama būtisku sabiedrības interešu nodrošināšanai, rakstveidā izskatītas lietas materiāliem jābūt pieejamiem saskaņā ar vispārējiem noteikumiem, savukārt nolēmums uzskatāms par vispārpieejamu informāciju ar tā pasludināšanas brīdi.
5. Galīgo tiesas nolēmumu publicēšana elektroniskās datubāzēs ir viens no galvenajiem tiesas nolēmumu atklātuma nodrošināšanas mehānismiem. Nolēmums, kas taisīts lietā, kura skatīta atklātā tiesas sēdē, tostarp rakstveidā, ir uzskatāms par vispārpieejamu informāciju ar tā pasludināšanas brīdi,

tādējādi šī brīža regulējums ierobežo sabiedrības tiesības uz efektīvu pieeju nolēmumiem. Tas it īpaši svarīgi rakstveidā izskatītās lietās, kad netiek nodrošināta arī atklāta lietas izskatīšana.

BIBLIOGRĀFIJA

Literatūras avoti

1. Bodnár E. Transparency and Openness of Courts in the 21st Century. An Issue Worth Researching on. *Iuris Dictio*, No. 18, 2016.
2. Briede J., Višķere I., Litvins G., Bitāns A., Danovskis E. Komentārs Satversmes 92. pantam. Grām.: Latvijas Republikas Satversmes komentāri. VIII nodaļa. Cilvēka pamattiesības. Autoru kolektīvs R. Baloža zinātniskā vadībā. Rīga: Latvijas Vēstnesis, 2011.
3. Cicero: Pro Milone. Ed. by F. H. Colson, F. H. Colson. Bristol: Bloomsbury Publishing, 1991.
4. Collings C. Oral Argument Reform in Utah's Appellate Courts: Seeking to Revitalize Oral Argument through Procedural Modification. *Utah OnLaw: The Utah Law Review Online Supplement*, 2013.
5. Dio C. Dio's Roman History. Vol. 3. Translated by Earnest Cary. London: W. Heinemann, 1914.
6. Haward L. R. C. Some Psychological Aspects of Oral Evidence. *British Journal of Criminology*, No. 3(4), 1963.
7. Luban D. Lawyers as Upholders of Human Dignity (When They Aren't Busy Assaulting It). In: *Legal Ethics and Human Dignity*. Cambridge: Cambridge University Press, 2007.
8. Mackenzie A. Oral hearings – who needs them? Pieejams: <https://insights.doughtystreet.co.uk/post/102g4es/oral-hearings-who-needs-them> [aplūkots 24.07.2021.].
9. Malphurs R. A. Rhetoric and Discourse in Supreme Court Oral Arguments. *Sensemaking in Judicial Decisions*. London: Routledge, 2013.
10. Meikališa Ā. Kriminālprocesuālo terminu skaidrojošā vārdnīca. Rīga: RaKa, 1998.
11. Owusu-Bempah A. Defendant Participation in the Criminal Process. New York: Routledge, 2017.
12. Rehnquist W. H. Oral Advocacy: A Disappearing Art. *Mercer Law Review*, No. 35(4), 1984.
13. Rozenbergs J. Komentārs Kriminālprocesa likuma 73. pantam. Grām.: Kriminālprocesa likuma komentāri. A daļa. Zin. red. K. Strada-Rozenberga. Rīga: Latvijas Vēstnesis, 2019.
14. Ruggeri S. Personal Participation in Criminal Proceedings, *In Absentia* Trials and *Inaudito Reo* Procedures. Solution Models and Deficiencies in ECtHR Case-Law. In: *Personal Participation in Criminal Proceedings. A Comparative Study of Participatory Safeguards and in absentia Trials in Europe*. Ed. by S. Quattrocchio, S. Ruggeri. Cham: Springer, 2019.
15. Smans A. Procesuālās līdztiesības principa izpratne kriminālprocesā. Grām.: Centrālās un Austrumeiropas juridiskās tradīcijas un juridiskās identitātes jautājumi. Latvijas Universitātes 76. starptautiskās zinātniskās konferences rakstu krājums. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 2018.
16. Tidmarsh J. The Future of Oral Argument. *Loyola University Chicago Law Journal*, No. 48(2), 2016.
17. Wakeling T. W. Reflections on Oral Advocacy. *Saskatchewan Law Review*, No. 46(1), 1981.

18. Wang Z., Caruso D. R. A. Is an Oral-Evidence Based Criminal Trial Possible in China. *International Journal of Evidence and Proof*, No. 21(1-2), 2017.
19. Wolfson W. D. Oral argument: Does it Matter. *Indiana Law Review*, No. 35(2), 2002.

Tiesību akti

20. Covid-19 infekcijas izplatības pārvaldības likums. Pieejams: <https://likumi.lv/ta/id/315278> [aplūkots 07.11.2021.].
21. Grozījumi Kriminālprocesa likumā. Pieejams: <https://likumi.lv/ta/id/315655> [aplūkots 26.08.2021.].
22. Kriminālprocesa likums. Pieejams: <https://likumi.lv/ta/id/107820> [aplūkots 07.11.2021.].
23. Krimināllikums. Pieejams: <https://likumi.lv/ta/id/88966> [aplūkots 07.11.2021.].
24. Likums "Par tiesu varu". Pieejams: <https://likumi.lv/ta/id/62847> [aplūkots 07.11.2021.].
25. Ministru kabineta noteikumi Nr. 123 "Noteikumi par tiesu informācijas publicēšanu mājaslapā internetā un tiesu nolēmumu apstrādi pirms to izsniegšanas". Pieejams: <https://likumi.lv/ta/id/187832> [aplūkots 26.11.2020.].

Tiesu prakse

26. ECT 25.02.2021. spriedums lietā *Mtchedlishvili pret Gruziju* (iesnieguma Nr. 894/12).
27. ECT 03.04.2014. spriedums lietā *Artemov pret Krieviju* (iesnieguma Nr. 14945/03).
28. ECT 29.09.2009. spriedums lietā *Talabér pret Ungāriju* (iesnieguma Nr. 37376/05).
29. ECT 17.01.2008. spriedums lietā *Ryakib Biryukov pret Krieviju* (iesnieguma Nr. 14810/02).
30. ECT 23.11.2006. spriedums lietā *Jussila pret Zviedriju* (iesnieguma Nr. 73053/01).
31. ECT 12.11.2002. spriedums lietā *Döry pret Zviedriju* (iesnieguma Nr. 28394/95).
32. ECT 25.07.2000. spriedums lietā *Tierce un citi pret Sanmarīno* (iesnieguma Nr. 24954/94, 24971, 24972/94).
33. ECT 29.10.1991. spriedums lietā *Fejde pret Zviedriju* (iesnieguma Nr. 12631/87).
34. Augstākās tiesas Senāta 09.03.2021. lēmums lietā SKK-164/2021. Pieejams: <https://manas.tiesas.lv/eTiesasMvc/nolemumi/pdf/441558.pdf> [aplūkots 07.11.2021.].
35. Augstākās tiesas Senāta 31.01.2019. spriedums lietā SKA-255/2019. Pieejams: <https://manas.tiesas.lv/eTiesasMvc/nolemumi/pdf/374300.pdf> [aplūkots 07.11.2021.].
36. Augstākās tiesas Senāta 31.01.2019. lēmums lietā SKK-28/2019. Pieejams: <https://at.gov.lv/downloadlawfile/5768> [aplūkots 07.11.2021.].
37. Augstākās tiesas Senāta 14.11.2018. spriedums lietā SKA-419/2018. Pieejams: <https://manas.tiesas.lv/eTiesasMvc/nolemumi/pdf/367687.pdf> [aplūkots 07.11.2021.].
38. Augstākās tiesas Senāta 04.07.2018. lēmums lietā SKK-274/2018. Pieejams: <https://at.gov.lv/downloadlawfile/5561> [aplūkots 07.11.2021.].
39. Augstākās tiesas Senāta Krimināllietu departamenta atziņas par tiesiskā regulējuma saistībā ar Covid-19 izplatību valstī piemērošanu. Rīga, 2021. Pieejams: https://at.gov.lv/files/uploads/files/6_Judikatura/Tiesu_prakses_apkopojumi/2021/Tiesu_prakses_apkopojumi_KLD_Covid-19_lemumi.docx [aplūkots 19.10.2021.].

Citi materiāli

40. Latvijas tiesas. Tiesu nolēmumi. Pieejams: <https://www.tiesas.lv/tiesu-nolemumi> [aplūkots 25.11.2020.].

Oskars Kulmanis, *Mg. iur.*

Latvijas Universitātes Juridiskā fakultāte

TAISNĪGA KRIMINĀLPROCESA NORISE ĀRKĀRTAS SITUĀCIJĀ

FAIR CRIMINAL PROCEEDINGS IN EMERGENCY SITUATION

Atslēgvārdi: tiesības uz taisnīgu tiesu, pušu līdztiesība, sacikstes process

Keywords: right to fair trial, equality of arms, adversarial proceedings

Summary

The global spread of Covid-19 virus has significantly affected the continuous operation of courts in criminal proceedings and spurred changes to justice systems. The court system of Republic of Latvia is no exception. Since the adoption of Law on the Management of the Spread of Covid-19 Infection, securing a fair trial in criminal proceedings has been a great challenge. The paper addresses proportionality of use of written procedure as one of the main procedural forms to try a criminal case in court of appeal.

Ievads

Covid-19 infekcijas straujā izplatīšanās un ārkārtas situācijas ieviešana arī Latvijā radījusi virkni izaicinājumu, tostarp arī saistībā ar tiesu darbības un krimināllietu iztiesāšanas nepārtrauktības nodrošināšanu. Krimināllietu iztiesāšana pēc būtības ir cieši saistīta ar vispārīgo no tiesībām uz taisnīgu tiesu izrietošajām garantijām uz efektīvu lietas dalībnieku piedalīšanos krimināllietas iztiesāšanā. Lai nodrošinātu minētās tiesības un rastu balansu starp sabiedrības drošību un veselību, lielu nozīmi ieņem veids, kādā ārkārtas situācijas laikā Latvijā tiek noregulēta krimināllietu iztiesāšanas kārtība.

Kriminālprocesa norisei un tā rezultātā pieņemtajiem nolēmumiem ir raksturīga visaugstākā iejaukšanās pakāpe personu pamattiesībās. Tādēļ par vienu no šī procesa mērķiem tiek izvirzīta taisnīga krimināltiesisko attiecību noregulēšana bez neattaisnotas iejaukšanās personas dzīvē. Citstarp kriminālprocesā personas,

kurām ir tiesības uz aizstāvību, savas tiesības īsteno taisnīgā tiesā, ievērojot viņu tiesības uz aizstāvību un pušu līdztiesību. Tas nozīmē, ka Kriminālprocesa likums, garantējot personu tiesības uz taisnīgu tiesu, uzliek par pienākumu procesuālo kārtību organizēt tādā veidā, kas liedz neattaisnoti ierobežot kriminālprocesā iesaistītās personas tiesības un nodrošina šo tiesību praktisku un efektīvu īstenošanu.

2021. gada 26. augustā tika publicēts tiesu prakses apkopojums “Senāta Krimināllietu departamenta atziņas par tiesiskā regulējuma saistībā ar Covid-19 izplatību valstī piemērošanu”,¹ kurā detalizēti aplūkoti gadījumi par lietu izskatīšanu rakstveida procesā apelācijas instances tiesā kopš ārkārtas situācijas izsludināšanas Latvijā 2020. gadā. Ievērojot minēto, iespēja lietas izskatīt mutvārdu procesā šajā rakstā tiks aplūkota no tiesību uz taisnīgu tiesu veidojošo vērtību viedokļa.

Raksta mērķis ir īsumā apkopot līdz šim tiesību zinātnē un tiesu praksē paustās atziņas par taisnīgas tiesas nozīmi, kurā tostarp ietilpst arī pušu līdztiesības principa, sacikstes procesa un efektīvu iespēju piedalīties klātienē lietas izskatīšanā nodrošināšana. Tiesību uz taisnīgu tiesu nozīme tiks aplūkota no perspektīvas, kāpēc arī apelācijas instances tiesā ir nepieciešams saglabāt krimināllietu iztiesāšanu mutvārdu procesā vai videokonferencē.

Tiesiskais regulējums krimināllietu iztiesāšanai Covid-19 apstākļos

2020. gada 10. jūnijā spēkā stājās Covid-19 infekcijas izplatības pārvaldības likums² (turpmāk – Otrais Covid-19 likums). Otrā Covid-19 likuma pamata redakcijas 12. panta pirmā daļa noteica, ka krimināllietu apelācijas kārtībā var iztiesāt rakstveida procesā arī Kriminālprocesa likumā neminētos gadījumos, ja pret to neiebilst prokurors vai persona, kuras intereses un tiesības sūdzība vai protests aizskar. Tātad kopš 2020. gada 10. jūnija iespējamība krimināllietas iztiesāt rakstveida procesā attiecināta tikai uz apelācijas instances tiesu ar nosacījumu, ja pret to neiebilst prokurors vai persona, kuras intereses un tiesības sūdzība vai protests aizskar.

Ar grozījumiem, kas spēkā stājās 2020. gada 23. decembrī, Otrā Covid-19 likuma 12. panta pirmā daļa tika izteikta jaunā redakcijā, saskaņā ar kuru krimināllietu apelācijas kārtībā var iztiesāt rakstveida procesā arī gadījumos, kas nav minēti Kriminālprocesa likumā. Prokurors vai persona, kuras intereses un tiesības sūdzība vai protests aizskar, var izteikt lūgumu, to pamatojot, lietu izskatīt mutvārdu procesā. Grozījumu pamatojumā norādīts – “ņemot vērā, ka personas spēkā esošo regulējumu mēdz izmantot, lai novilcinātu tiesas procesu, proti, norādot iebildumus lietas izskatīšanai rakstveida procesā bez pamatojuma vai paskaidrojuma, tādā veidā pagarinot arī krimināllietas iztiesāšanas laiku

¹ Latvijas Republikas Senāta Krimināllietu departamenta atziņas par tiesiskā regulējuma saistībā ar Covid-19 izplatību valstī piemērošanu (2020. gada 5. augusts – 2021. gada 5. augusts), 2021.

² Covid-19 infekcijas izplatības pārvaldības likums: LV likums. Latvijas Vēstnesis, 09.06.2020., Nr. 110A.

un palielinot to gadījumu skaitu, kad notiek mutvārdu procesi, ir nepieciešams noteikt papildu nosacījumu, kādos gadījumos tiesai ir pienākums krimināllietu izskatīt mutvārdos, proti, turpmāk personai ir jāmotivē savi iebildumi pret lietas [izskatīšanu] rakstveida procesā, ko tiesnesis izvērtēs un izvēlēsies piemērotāko procesa veidu, nodrošinot visu iesaistīto pušu tiesību un interešu ievērošanu”³.

Ar norādītajiem grozījumiem Otrais Covid-19 likums tika papildināts tostarp ar 10.¹ pantu. Saskaņā ar minētā panta pirmo daļu, ja tiesa atzīst par nepieciešamu lietu iztiesāt tiesas sēdē, epidemioloģiskās drošības mērķu sasniegšanai tiek izmantota videokonference. Pret šādu lēmumu var izteikt iebildumus personas, kuras piedalās administratīvā pārkāpuma procesā tiesā vai kriminālprocesā tiesā, bet citās lietās, ja tam ir objektīvs pamats, iebildumus var izteikt fiziskā persona, kuru nepārstāv advokāts. Savukārt atbilstoši minētā panta ceturtajai daļai lietu izskatīšana mutvārdu procesā klātienē notiek, ja ir iespējams ievērot epidemioloģiskās drošības prasības lietas izskatīšanas laikā un lietas izskatīšanu nav iespējams nodrošināt rakstveidā vai izmantojot videokonferenci.

Pēc grozījumiem Otrā Covid-19 likuma 10.¹ pantā, kas spēkā stājās 2021. gada 1. aprīlī, šī panta ceturtajā daļā noteic, ka lietu izskatīšana mutvārdu procesā klātienē notiek, ja lietas izskatīšanu nav iespējams nodrošināt rakstveidā vai izmantojot videokonferenci. Lietu izskatīšana mutvārdu procesā klātienē notiek, pēc iespējas ievērojot epidemioloģiskās drošības prasības lietas izskatīšanas laikā.

Tieslietu ministrijas priekšlikumā grozījumi Otrā Covid-19 likuma 10.¹ panta ceturtajā daļā skaidroti, norādot, ka tiesības uz taisnīgu tiesu ir nozīmīgas Satversmē garantētās cilvēka tiesības, kuru ierobežošana ir jo rūpīgi pamatojama. Tiesības uz taisnīgu tiesu nav tiešā veidā salīdzināmas ar tiesībām saņemt citu valsts pārvaldes sniegtu pakalpojumu. Līdz ar to, kā tas jau ir noteikts, ne visas epidemioloģiskās drošības prasības ir attiecināmas uz situāciju, kad lieta izskatāma mutvārdu procesā un pastāv objektīvi iemesli tam, ka lietas izskatīšanu nav iespējams nodrošināt rakstveidā vai izmantojot videokonferenci. Ievērojot minēto, precizēts likuma 10.¹ pants, uzsverot, ka, lemjot par lietas izskatīšanu mutvārdu procesā klātienē, vispirms tiek novērtētas iespējas to izskatīt rakstveidā vai izmantojot videokonferenci. Gadījumā, ja lietas izskatīšanu nav iespējams nodrošināt rakstveidā vai izmantojot videokonferenci, lietu izskata mutvārdu procesā klātienē. Šādā gadījumā lietas izskatīšana notiek, pēc iespējas ievērojot epidemioloģiskās drošības prasības lietas izskatīšanas laikā.⁴

³ Likumprojekta “Grozījumi Covid-19 infekcijas izplatības pārvaldības likumā” sākotnējās ietekmes novērtējuma ziņojums (anotācija). Pieejams: <http://titania.saeima.lv/LIVS13/SaeimaLIVS13.nsf/0/74C10BD43ADA54C5C2258625003C9731?OpenDocument> [aplūkots 27.08.2021.].

⁴ Tieslietu ministrijas priekšlikumi likumprojektam “Grozījumi Covid-19 infekcijas izplatības pārvaldības likumā” (962/Lp13). Pieejams: <http://titania.saeima.lv/LIVS13/SaeimaLIVS13.nsf/0/53C49571650E0D69C22586A200567152?OpenDocument> [aplūkots 27.08.2021.].

Tiesību uz taisnīgu tiesu saturs tiesību zinātnē un praksē

Latvijas Republikas Satversmes⁵ 92. panta pirmais teikums noteic, ka ikviens var aizstāvēt savas tiesības un likumiskās intereses taisnīgā tiesā.

Kriminālprocesa likuma⁶ 15. pantā noteikts, ka ikvienam ir tiesības uz lietas izskatīšanu taisnīgā, objektīvā un neatkarīgā tiesā.

Saskaņā ar likuma "Par tiesu varu"⁷ 3. panta otro daļu katrai personai ir garantētas tiesības, lai uz pilnīgas līdztiesības pamata, atklāti izskatot lietu neatkarīgā un objektīvā tiesā, tiktu noteiktas šīs personas tiesības un pienākumi vai pret to vērstās apsūdzības pamatotība, ievērojot visas taisnīguma prasības.

Saskaņā ar Cilvēka tiesību un pamatbrīvību aizsardzības konvencijas⁸ (turpmāk – Eiropas Cilvēktiesību konvencija) 6. panta pirmā punkta 1. teikumu ikvienam ir tiesības, nosakot civilo tiesību un pienākumu vai viņam izvirzītās apsūdzības pamatotību, uz taisnīgu un atklātu lietas savlaicīgu izskatīšanu neatkarīgā un objektīvā likumā noteiktā tiesā. Savukārt 6. panta trešajā punktā noteikts apsūdzēto minimālo tiesību apjoms.

2016. gada 9. marta Eiropas Parlamenta un Padomes Direktīvas 2016/343⁹ par to, lai nostiprinātu konkrētus nevainīguma prezumpcijas aspektus un tiesības piedalīties klātienē lietas izskatīšanā tiesā kriminālprocesā, preambulas 35. apsvērumā noteikts, ka aizdomās turēto un apsūdzēto tiesības piedalīties klātienē lietas izskatīšanā tiesā nav absolūtas. Saskaņā ar konkrētiem nosacījumiem aizdomās turētajiem un apsūdzētajiem vajadzētu būt tiesīgiem, precīzi paužot savu gribu vai klusējot, nepārprotami no minētajām tiesībām atteikties.

Tiesiskā valstī valstij ir pienākums nodrošināt tiesību normu ievērošanu tās teritorijā. Taču tas, ka valsts ir tiesiska valsts, vēl automātiski nenozīmē, ka vienmēr un visur valda tiesības. Nevar paļauties uz to, ka visi pilsoņi rīkosies atbilstoši tiesību normām un pareizi sapratis tiesību normas. Arī valsts institūcijas tiesiskā valstī pieļauj kļūdas. Tādēļ tiesiska valsts nozīmē arī tiesību sargāšanu un tiesiska valsts nav reiz iegūts labums, kas "droši guļ skapi", bet gan pastāvīgs uzdevums valstij un privātpersonām.¹⁰

⁵ Latvijas Republikas Satversme. Latvijas Vēstnesis, 01.07.1993., Nr. 43.

⁶ Kriminālprocesa likums. Latvijas Vēstnesis, 11.05.2005., Nr. 74.

⁷ Likums "Par tiesu varu". Latvijas Republikas Augstākās Padomes un Valdības Ziņotājs, 14.01.1993., Nr. 1/2.

⁸ Cilvēka tiesību un pamatbrīvību aizsardzības konvencija. Latvijas Vēstnesis, 13.06.1997., Nr. 143/144 (858/859).

⁹ Eiropas Parlamenta un Padomes Direktīva 2016/343 par to, lai nostiprinātu konkrētus nevainīguma prezumpcijas aspektus un tiesības piedalīties klātienē lietas izskatīšanā tiesā kriminālprocesā. Eiropas Savienības Oficiālais Vēstnesis, 11.03.2016.

¹⁰ Grigore-Bāra E., Kovaļevska A., Liepa L., Levits E., Mīts M., Rezevska D., Rozenvalds J., Sniedzīte G. Komentārs Satversmes 1. pantam. Grām.: Latvijas Republikas Satversmes komentāri. Ievads. I nodaļa. Vispārējie noteikumi. Autoru kolektīvs prof. R. Baloža zinātniskā vadībā. Rīga: Latvijas Vēstnesis, 2014, 208. lpp.

Cilvēka pamattiesību atzišana par tiesiskās sistēmas pamatā esošām objektīvām vērtībām ir viens no konstitūcijas pārākuma principa pamatojumiem.¹¹ Cilvēktiesības atspoguļo sabiedrības fundamentālās vērtības. Īpaši krimināltiesībās cilvēktiesībām ir ievērojama, šķietami paradoksāla, aizsargājoša un arī uzbrūkoša loma. Šāda loma gan neizslēdz, gan arī iedarbina krimināltiesību piemērošanu. Tradicionāli cilvēktiesības krimināltiesību jomā atspoguļo pamatprincipus, kuru mērķis ir aizsargāt individu pret neierobežotu valsts varas izmantošanu. Šādas varas izmantošanas ierobežojumi ar skaidri izteiktu prasību nodrošināt tiesības uz taisnīgu tiesu un arī citas garantijas saista valsti krimināltiesību piemērošanas procesā, kam ir piespiedu ierobežojums raksturs.¹² Kriminālprocesa pamatprincipu ievērošana ir neatņemama kriminālprocesa mērķa sastāvdaļa.¹³

Taisnīga tiesa ir būtisks taisnīguma un tiesiskas valsts pastāvēšanas priekšnoteikums.¹⁴ Tiesību uz taisnīgu tiesu garantijām ir jābūt efektīvām, praksē saprātīgi īstenojamām, ne teorētiskām. Arī vienas garantijas efektivitātes trūkums var novest pie visa procesa netaisnīguma un netaisnīga rezultāta. Turklāt, lai konstatētu tiesību uz taisnīgu tiesu pārkāpumu, nav būtiski noskaidrot, vai pārkāpums konkrētajā gadījumā tiešām novedis pie netaisnīga rezultāta.¹⁵ Eiropas Cilvēktiesību tiesa (turpmāk – ECT) ir atzīmējusi, ka pārkāpums var pastāvēt pat kaitējuma neesības gadījumā.^{16, 17}

Augstākās tiesas judikatūrā ir nostiprināts, ka lietas izskatīšana apelācijas instances tiesā ir lietas otrreizēja izskatīšana pēc būtības un tā ir papildu garantija tiesas nolēmuma tiesiskumam un pamatotībai. Apelācijas instances tiesas izvērtēšanas priekšmetā ietilpst apelācijas sūdzībā un protestā norādītie motīvi ar izņēmumu, kas noteikts Kriminālprocesa likuma 562. panta pirmajā daļā.¹⁸

Augstākā tiesa ir norādījusi, ka, izvēloties rakstveida procesa veidu, apelācijas instances tiesai ir jānodrošina, lai tiktu ievērotas procesā iesaistīto personu tiesības uz taisnīgu tiesu. Tiesības uz taisnīgu tiesu ietver arī tiesības nopratināt

¹¹ Grigore-Bāra E., Kovaļevska A., Liepa L., Levits E., Mīts M., Rezevska D., Rozenvalds J., Sniedzīte G. 2014, 197. lpp.

¹² Fedorova M. The Principle of Equality of Arms in International Criminal Proceedings. School of Human Rights Research Series, 2012, Vol. 55, pp. 23–24. Cambridge: Interesentia.

¹³ Kulmanis O. Advokāts un pierādījumu pieļaujamība kriminālprocesā. Grām.: Starptautisko un Eiropas Savienības tiesību piemērošana nacionālajās tiesās. Latvijas Universitātes 78. starptautiskās zinātniskās konferences rakstu krājums. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 2020, 143. lpp.

¹⁴ Osipova S. Taisnīga tiesa un sabiedrības viedoklis. Grām.: Nācija, valoda, tiesiska valsts: ceļā uz rītdienu. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2020, 376. lpp.

¹⁵ Briede J., Višķere I., Litvins G., Bitāns A., Danovskis E. Komentārs Satversmes 92. pantam. Grām.: Latvijas Republikas Satversmes komentāri. VIII nodaļa. Cilvēka pamattiesības. Autoru kolektīvs prof. R. Baloža zinātniskā vadībā. Rīga: Latvijas Vēstnesis, 2011, 125. lpp.

¹⁶ Eiropas Cilvēktiesību tiesas 13.05.1980. spriedums lietā *Artico v. Italy* (iesnieguma Nr. 6694/74), 35. punkts.

¹⁷ Eiropas Cilvēktiesību tiesas 10.06.2021. spriedums lietā *Bajic v. North Macedonia* (iesnieguma Nr. 2833/13), 59. punkts.

¹⁸ Latvijas Republikas Augstākās tiesas Krimināllietu departamenta 15.06.2021. lēmums lietā Nr. SKK-58/2021, krimināllietas Nr. 15830008914.

liecinošās personas, un tas nav panākams, izskatot lietu rakstveida procesā.¹⁹ Iztiesājot krimināllietu apelācijas kārtībā rakstveida procesā, bet nenodrošinot iespēju apsūdzētajam īstenot procesuālās tiesības izteikt motivētu lūgumu par lietas izskatīšanu mutvārdu procesā, apelācijas instances tiesa ir pārkāpusi Kriminālprocesa likuma 15. pantā nostiprināto kriminālprocesa pamatprincipu – tiesības uz taisnīgu tiesu –, kas atzīstams par Kriminālprocesa likuma būtisku pārkāpumu šā likuma 575. panta trešās daļas izpratnē.²⁰

Procesa taisnīguma koncepts un nosacījums par procesa taisnīgumu kopumā radās, vērtējot dažādus Eiropas Cilvēktiesību konvencijas 6. panta pirmajā līdz trešajā punktā noteiktos aspektus.²¹ ECT, pārbaudot procesa taisnīgumu, tostarp vērtē, vai noteikto garantiju ierobežošana vienā procesa posmā ir atsvērta ar citām garantijām.²² ECT judikatūrā vērsta uzmanība uz vairākiem taisnīga procesa konceptu veidojošiem elementiem, tostarp pušu līdztiesību;²³ procesu ar sacīkstes raksturu;²⁴ efektīvu iespēju piedalīties procesā.²⁵ Šie nav izsmelši ar Eiropas Cilvēktiesību konvencijas 6. pantu garantēto tiesību uz taisnīgu tiesu elementi.

Pušu līdztiesības princips ir viens no taisnīgas tiesas konceptā ietilpstošajiem elementiem, kas ietver arī fundamentālu tiesību, ka kriminālprocesam būtu jānotiek kā sacīkstes procesam.²⁶ Eiropas Cilvēktiesību konvencijas 6. pants savā būtībā garantē apsūdzētā tiesības efektīvi piedalīties lietas iztiesāšanā krimināllietā, kas ietver tostarp ne tikai viņa tiesības atrasties klāt lietas iztiesāšanā, bet arī tiesības dzirdēt un sekot līdzī procesa norisei. Tiesības uz sacīkstes procesu nozīmē, ka krimināllietā apsūdzības uzturētājam un apsūdzētajam ir jābūt nodrošinātai iespējai uzzināt un izteikties par otras puses secinājumiem un iesniegtajiem pierādījumiem.²⁷ Pastāv dažādi veidi, kā minētā prasība var tikt izpildīta valsts tiesību aktos. Neatkarīgi no izvēlētās metodes ir nepieciešams garantēt, ka otra puse tiek informēta par izdarītajiem secinājumiem un ka tiek nodrošināta reāla iespēja par tiem izteikties.²⁸

¹⁹ Latvijas Republikas Augstākās tiesas Krimināllietu departamenta 2021. gada lēmums lietā Nr. SKK-[H]/2021. Slēgtas lietas statuss.

²⁰ Latvijas Republikas Augstākās tiesas Krimināllietu departamenta 09.03.2021. lēmums lietā Nr. SKK-164/2021.

²¹ Eiropas Cilvēktiesību tiesas 06.12.1988. spriedums lietā *Barberà, Messegué and Jabardo* (iesnieguma Nr. 10590/83), 67., 68., 89. punkts.

²² Eiropas Cilvēktiesību tiesas 15.06.2000. lēmums lietā *Pullicino v. Malta* (iesnieguma Nr. 45441/99).

²³ Eiropas Cilvēktiesību tiesas 12.05.2005. spriedums lietā *Öcalan v. Turkey* (iesnieguma Nr. 46221/99), 140., 146. punkts.

²⁴ Eiropas Cilvēktiesību tiesas 18.12.2018. spriedums lietā *Murtazaliyeva v. Russia* (iesnieguma Nr. 36658/05), 91. punkts.

²⁵ Eiropas Cilvēktiesību tiesas 14.05.2020. spriedums lietā *Kadagishvili v. Georgia* (iesnieguma Nr. 12391/06), 169. punkts.

²⁶ Eiropas Cilvēktiesību tiesas 25.04.2013. spriedums lietā *Zahirović v. Croatia* (iesnieguma Nr. 58590/11), 42. punkts.

²⁷ Eiropas Cilvēktiesību tiesas 28.08.1991. spriedums lietā *Brandstetter v. Austria* (iesniegumu Nr. 11170/84, Nr. 12876/87 un Nr. 13468/87), 67. punkts.

²⁸ Eiropas Cilvēktiesību tiesas 18.12.2018. spriedums lietā *Murtazaliyeva v. Russia* (iesnieguma Nr. 36658/05), 91. punkts.

Ar pušu līdztiesības principu cieši saistītais sacīkstes princips Eiropas Cilvēktiesību konvencijas 6. panta pirmā punkta izpratnē ir fundamentāls “taisnīgas uzklaušanās” koncepta elements. Šie principi pieprasa starp pusēm nodrošināt “taisnīgu līdzsvaru”: katrai pusei ir jābūt nodrošinātai ar saprātīgu iespēju izklāstīt savu lietu apstākļos, kas viņu nenostāda neizdevīgā situācijā salīdzinājumā ar pretējo pusi.^{29, 30, 31} Pušu līdztiesības principa koncepts pārklājas ar Eiropas Cilvēktiesību konvencijas 6. panta trešajā punktā noteikto apsūdzētā minimālo tiesību apjomu un arī 6. panta pirmā punkta saturu, kurā šis koncepts atspoguļo tikai vienu no tā elementiem.³²

ECT uzsver, ka Eiropas Cilvēktiesību konvencijas 6. pants savā būtībā tostarp ietver apsūdzētā tiesības efektīvi piedalīties krimināllietas iztiesāšanā, kas ietver viņa tiesības ne tikai būt klātienē lietas iztiesāšanā, bet arī dzirdēt procesu un tam sekot.³³

Apelācijas instances tiesā lietu iespējams skatīt mutvārdos vai arī rakstveidā. Ņemot vērā, ka šobrīd atbilstoši Otrā Covid-19 likuma 12. panta pirmajai daļai lūgumam par lietas izskatīšanu mutvārdos jābūt pamatotam, ir paplašinātas iespējas krimināllietu apelācijas instances tiesā iztiesāt arī Kriminālprocesa likuma 559. panta ceturtajā daļā neminētos gadījumos. Šie gadījumi sistēmiski saistīti ar tādiem lietas izskatīšanas priekšmetiem, kuros nav apstrīdēts personas vainīgums. Attiecīgi var tikt uzdots jautājums, vai Kriminālprocesa likuma 559. panta ceturtajā daļā minētie gadījumi var tikt paplašināti tādā veidā, kā tas ir noteikts Otrā Covid-19 likuma 12. panta pirmajā daļā. Kriminālprocesa likuma 559. panta ceturtajā daļā nav noteikts, ka lietas izskatīšana rakstveida procesā šajā tiesību normā minētajos gadījumos ir obligāta. Tiesai ir zināma rīcības brīvība izvēlēties veidu, kādā tiek iztiesāta lieta.

No kriminālprocesa mērķa un tiesībām uz taisnīgu tiesu izriet, ka apsūdzētās personas efektīva piedalīšanās klātienē lietas iztiesāšanā ir kriminālprocesa pamatu veidojošs elements. Arī Direktīvā 2016/343 ir uzsvērts, ka piedalīšanās klātienē lietas iztiesāšanā ir personas tiesības. Atkāpes no šīm tiesībām normālos apstākļos iespējamas vien pēc paša personas iniciatīvas. Tas nozīmē, ka valstij ir pienākums nodrošināt, ka persona var praktiski un efektīvi īstenot tiesības uz taisnīgu tiesu un taisnīgu procesu un piedalīties krimināllietas iztiesāšanā.

Covid-19 izplatības apstākļos normatīvi tiesiskais regulējums, piemēram, Otrā Covid-19 likuma 3. pants, uzsver pieeju izmantot pēc iespējas minimālus

²⁹ Eiropas Cilvēktiesību tiesas 2016. gada 23.05. spriedums lietā *Avotiņš v. Latvia* (iesnieguma Nr. 17502/07), 119. punkts.

³⁰ Eiropas Cilvēktiesību tiesas 19.09.2017. spriedums lietā *Regner v. The Czech Republic* (iesnieguma Nr. 35289/11), 146. punkts.

³¹ Eiropas Cilvēktiesību tiesas 23.03.2021. lēmums lietā *Mikolić v. Croatia* (iesnieguma Nr. 53561/17), 23. punkts.

³² Eiropas Cilvēktiesību tiesas 13.09.2016. spriedums lietā *Ibrahim and Others v. The United Kingdom* (iesniegumu Nr. 50541/08, 50571/08, 50573/08 un 40351/09), 251. punkts.

³³ Eiropas Cilvēktiesību tiesas 18.12.2018. spriedums lietā *Murtazaliyeva v. Russia* (iesnieguma Nr. 36658/05), 91. punkts.

personu tiesību ierobežojumus un tikai objektīvi nepieciešamā apjomā. Taču krimināllietu iztiesāšanas nepārtrauktības nodrošināšana atsevišķos gadījumos prasa krimināllietas apelācijas instances tiesā iztiesāt pat rakstveida procesā. Autora ieskatā, ir nepieciešams rast veidu un iespējas arī Covid-19 apstākļos spēt nodrošināt un saglabāt normālu krimināllietu iztiesāšanu mutvārdu procesā arī apelācijas instances tiesā. To pieprasa kriminālprocesa pamatprincipu sistēma un jēga.

Apelācijas instance krimināllietās ir otra instance, kurā lieta tiek izskatīta pēc būtības un lemts par cilvēka likteni. Demokrātiskā un tiesiskā valstī arī ārkārtas situācijā un infekcijas slimību izplatīšanās laikā ir ļoti svarīgi nodrošināt, ka personu tiesības uz pieeju tiesai un taisnīgu procesu ir nepieciešams garantēt ar tādiem līdzekļiem, kas ir samērīgi un neatņem minētās tiesības pēc būtības. Tas nozīmē, ka nav iespējams vispirms uzdot jautājumu, vai lietu primāri būs iespējams izskatīt rakstveidā.

Valstī esošā situācija ikvienam tiesību piemērotājam uzliek lielu atbildību. Būtu atbalstāma tikai tāda pieeja, kuras mērķis ir arī Kriminālprocesa likumā neminētos gadījumos pēc iespējas nodrošināt krimināllietu iztiesāšanu mutvārdu procesā. Ja epidemioloģiskās drošības prasības nav iespējams ievērot, kā procesuālais līdzeklis lietas iztiesāšanas nodrošināšanai ir videokonferences izmantošana. Ja videokonferenci nav iespējams izmantot, šādā gadījumā lietas izskatīšana rakstveidā būtu kā izņēmuma gadījums.

Kopsavilkums

1. No kriminālprocesa mērķa un tiesībām uz taisnīgu tiesu izriet, ka apsūdzētās personas efektīva piedalīšanās klātienē lietas iztiesāšanā ir kriminālprocesa pamatu veidojošs elements. Arī Direktīvā 2016/343 ir uzsvērts, ka piedalīšanās klātienē lietas iztiesāšanā ir personas tiesības. Atkāpes no šīm tiesībām normālos apstākļos iespējamas vien pēc pašas personas iniciatīvas. Tas nozīmē, ka valstij ir pienākums nodrošināt, ka persona var praktiski un efektīvi īstenot tiesības uz taisnīgu tiesu un taisnīgu procesu un piedalīties krimināllietas iztiesāšanā.
2. Apelācijas instance krimināllietās ir otra instance, kurā lieta tiek izskatīta pēc būtības un lemts par cilvēka likteni. Demokrātiskā un tiesiskā valstī arī ārkārtas situācijā un infekcijas slimību izplatīšanās laikā ir ļoti svarīgi nodrošināt, ka personu tiesības uz pieeju tiesai un taisnīgu procesu ir nepieciešams garantēt ar tādiem līdzekļiem, kas ir samērīgi un neatņem minētās tiesības pēc būtības. Tas nozīmē, ka nav iespējams vispirms uzdot jautājumu, vai lietu primāri būs iespējams izskatīt rakstveidā.
3. Valstī esošā situācija ikvienam tiesību piemērotājam uzliek lielu atbildību. Būtu atbalstāma tikai tāda pieeja, kuras mērķis ir arī Kriminālprocesa likumā neminētos gadījumos pēc iespējas nodrošināt krimināllietu iztiesāšanu mutvārdu procesā. Ja epidemioloģiskās drošības prasības nav iespējams

ievērot, kā procesuālais līdzeklis lietas iztiesāšanas nodrošināšanai ir videokonferences izmantošana. Ja videokonferenci nav iespējams izmantot, šādā gadījumā lietas izskatīšana rakstveidā būtu kā izņēmuma gadījums.

BIBLIOGRĀFIJA

Literatūra

1. Briede J., Višķere I., Litvins G., Bitāns A., Danovskis E. Komentārs Satversmes 92. pantam. Grām.: Latvijas Republikas Satversmes komentāri. VIII nodaļa. Cilvēka pamattiesības. Autoru kolektīvs prof. R. Baloža zinātniskā vadībā. Rīga: Latvijas Vēstnesis, 2011.
2. Fedorova M. The Principle of Equality of Arms in International Criminal Proceedings. School of Human Rights Research Series, Vol. 55. Cambridge: Interesentia, 2012.
3. Grigore-Bāra E., Kovaļevska A., Liepa L., Levits E., Mits M., Rezevska D., Rozenvalds J., Sniedzīte G. Komentārs Satversmes 1. pantam. Grām.: Latvijas Republikas Satversmes komentāri. Ievads. I nodaļa. Vispārējie noteikumi. Autoru kolektīvs prof. R. Baloža zinātniskā vadībā. Rīga: Latvijas Vēstnesis, 2014.
4. Kulmanis O. Advokāts un pierādījumu pieļaujāmība kriminālprocesā. Grām.: Starptautisko un Eiropas Savienības tiesību piemērošana nacionālajās tiesās. Latvijas Universitātes 78. starptautiskās zinātniskās konferences rakstu krājums. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 2020.
5. Osipova S. Taisnīga tiesa un sabiedrības viedoklis. Grām.: Nācija, valoda, tiesiska valsts: ceļā uz ritdienu. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2020.

Normatīvie akti

6. Cilvēka tiesību un pamatbrīvību aizsardzības konvencija. Latvijas Vēstnesis, 13.06.1997., Nr. 143/144 (858/859).
7. Eiropas Parlamenta un Padomes Direktīva 2016/343 par to, lai nostiprinātu konkrētus nevainīguma prezumpcijas aspektus un tiesības piedalīties klātienē lietas izskatīšanā tiesā kriminālprocesā. Eiropas Savienības Oficiālais Vēstnesis, 11.03.2016.
8. Latvijas Republikas Satversme. Latvijas Vēstnesis, 01.07.1993., Nr. 43.
9. Covid-19 infekcijas izplatības pārvaldības likums. Latvijas Vēstnesis, 09.06.2020., Nr. 110A.
10. Kriminālprocesa likums. Latvijas Vēstnesis, 11.05.2005., Nr. 74.
11. Likums "Par tiesu varu". Latvijas Republikas Augstākās Padomes un Valdības Ziņotājs, 14.01.1993., Nr. 1/2.

Juridiskā prakse

12. Eiropas Cilvēktiesību tiesas 13.05.1980. spriedums lietā *Artico v. Italy* (iesnieguma Nr. 6694/74).
13. Eiropas Cilvēktiesību tiesas 06.12.1988. spriedums lietā *Barberà, Messegué and Jabardo* (iesnieguma Nr. 10590/83).
14. Eiropas Cilvēktiesību tiesas 28.08.1991. spriedums lietā *Brandstetter v. Austria* (iesniegumu Nr. 11170/84, Nr. 12876/87 un Nr. 13468/87).

15. Eiropas Cilvēktiesību tiesas 15.06.2000. lēmums lietā *Pullicino v. Malta* (iesnieguma Nr. 45441/99).
16. Eiropas Cilvēktiesību tiesas 12.05.2005. spriedums lietā *Öcalan v. Turkey* (iesnieguma Nr. 46221/99).
17. Eiropas Cilvēktiesību tiesas 25.04.2013. spriedums lietā *Zahirović v. Croatia* (iesnieguma Nr. 58590/11).
18. Eiropas Cilvēktiesību tiesas 23.05.2016. spriedums lietā *Avotiņš v. Latvia* (iesnieguma Nr. 17502/07).
19. Eiropas Cilvēktiesību tiesas 13.09.2016. spriedums lietā *Ibrahim and Others v. The United Kingdom* (iesniegumu Nr. 50541/08, 50571/08, 50573/08 un 40351/09).
20. Eiropas Cilvēktiesību tiesas 19.09.2017. spriedums lietā *Regner v. The Czech Republic* (iesnieguma Nr. 35289/11).
21. Eiropas Cilvēktiesību tiesas 18.12.2018. spriedums lietā *Murtazaliyeva v. Russia* (iesnieguma Nr. 36658/05).
22. Eiropas Cilvēktiesību tiesas 14.05.2020. spriedums lietā *Kadagishvili v. Georgia* (iesnieguma Nr. 12391/06).
23. Eiropas Cilvēktiesību tiesas 23.03.2021. lēmums lietā *Mikolić v. Croatia* (iesnieguma Nr. 53561/17).
24. Eiropas Cilvēktiesību tiesas 10.06.2021. spriedums lietā *Bajic v. North Macedonia* (iesnieguma Nr. 2833/13).
25. Latvijas Republikas Augstākās tiesas Krimināllietu departamenta 2021. gada lēmums lietā Nr. SKK-[H]/2021.
26. Latvijas Republikas Augstākās tiesas Krimināllietu departamenta 09.03.2021. lēmums lietā Nr. SKK-164/2021.
27. Latvijas Republikas Augstākās tiesas Krimināllietu departamenta 15.06.2021. lēmums lietā Nr. SKK-58/2021.
28. Latvijas Republikas Senāta Krimināllietu departamenta atziņas par tiesiskā regulējuma saistībā ar Covid-19 izplatību valstī piemērošanu (2020. gada 5. augusts – 2021. gada 5. augusts), 2021.

Citi materiāli

29. Likumprojekta “Grozījumi Covid-19 infekcijas izplatības pārvaldības likumā” sākotnējās ietekmes novērtējuma ziņojums (anotācija).
30. Tieslietu ministrijas priekšlikumi likumprojektam “Grozījumi Covid-19 infekcijas izplatības pārvaldības likumā” (962/Lp13).

5. SEKCIJA / SECTION 5

JAUNĀ REGULĒJUMA ATTĪSTĪBA STRAUJI MAINĪGAJĀ DIGITĀLAJĀ PASAULĒ

DEVELOPMENT OF NEW
REGULATIONS IN FAST-
CHANGING DIGITAL WORLD

Vija Kalniņa, *Mg. iur., PhD student*

University of Latvia, Faculty of Law

LIABILITY OF INTERMEDIARY SERVICE PROVIDERS UNDER THE DIGITAL SERVICES ACT

STARPNIEKU PAKALPOJUMU SNIEDZĒJU ATBILDĪBA DIGITĀLO PAKALPOJUMU AKTĀ

Kopsavilkums

2020. gada beigās Eiropas Komisija prezentēja tās priekšlikumu Digitālo pakalpojumu aktam. Šis akts aizstās starpnieku pakalpojumu sniedzēju atbildības regulējumu, kas šobrīd iekļauts Direktīvā par elektronisko tirdzniecību. Lai arī normas, kas tiks pārņemtas no Direktīvas par elektronisko tirdzniecību, tiks tikai nedaudz grozītas, starpnieku pakalpojumu sniedzēju atbildība un pienākumi palielināsies. Tas netiks sasniegts, atkāpjoties no vispārēju pārraudzīšanas saistību neesamības principa, bet gan nosakot preventīvu pasākumu veikšanas pienākumus, tiešsaistes satura uzraudzīšanu, ko veiks trešās personas, un ieviešot institucionālo uzraudzību.

Keywords: intermediary service providers, liability, the Digital Services Act, no general obligation to monitor, the e-Commerce Directive

Atslēgvārdi: starpnieku pakalpojumu sniedzēji, atbildība, Digitālo pakalpojumu akts, vispārēju pārraudzīšanas saistību neesamība, Direktīva par elektronisko tirdzniecību

Introduction

The Directive on electronic commerce, also known as the e-Commerce Directive¹ was adopted 20 years ago. The main goal of this directive has been and still remains to ensure that the EU can provide an open and secure place for

¹ Directive 2000/31/EC of the European Parliament and of the Council of 8 June 2000 on certain legal aspects of information society services, in particular electronic commerce, in the Internal Market (Directive on electronic commerce). Available in English: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:32000L0031> [viewed 08.11.2021.]

development of new digital services, thus enabling an economic growth in this sector of services.²

Since the adoption the e-Commerce Directive has not been amended once. However, during the last 20 years there has been a significant development and many changes in the digital environment. Although the e-Commerce Directive has laid the main principles for the liability framework, it can no longer effectively address various problems that have emerged in the recent years, such as disinformation.³ Namely, the e-Commerce Directive does not offer sufficient protection of human rights, no solution for automated messages, no unified understanding of neutrality of service providers, there are new digital services that fall outside the scope of the e-Commerce Directive, and the directive focuses on the limitation of the liability of the intermediary service providers but does not address the issue of deleting the illegal content.⁴

The Digital Single Market has been a priority already for the previous president of the European Commission that has taken many serious steps to achieve this goal.⁵ The Digital Single Market has also remained one of priorities also for von den Leyen.⁶ The Digital Services Act presented last year in December is a step towards this goal.

The proposal of the European Commission for the Digital Services Act is supposed to be an answer to the new problems that the e-Commerce Directive cannot solve, keeping the best from the directive. The Digital Services Act is going to revise the liability regulation of the e-Commerce Directive and to supplement it. The aim of this article is to describe the goals of the Digital Services Act, compare the existing and proposed regulations and analyse additional obligations that the Digital Services Act will impose on the intermediary service providers.

1. The state of play and a need for a change in the existing regulation

The e-Commerce Directive covers various central issues regarding electronic commerce, such as commercial communications, formations of online contracts,

² Ibid., Art. 1 para. 1. See also: Proposal for a Regulation of the European Parliament and of the Council on a Single Market for Digital Services (Digital Services Act) and amending Directive 2000/31/EC. COM(2020) 85 final, 15.12.2020., Explanatory memorandum, p. 7.

³ This issue has become topical in the light of *Brexit*, US presidential election and Covid-19.

⁴ Commission staff working document. Impact assessment accompanying the document “Proposal for a Regulation of the European Parliament and of the Council on a Single Market for Digital Services (Digital Services Act) and amending Directive 2000/31/EC”. SWD(2020) 348 final, 15.12.2020., pp. 5–7.

⁵ For more detail, see: Schulze R., Staudenmayer D. (eds.). *EU Digital Law: Article-by-Article Commentary*. Baden-Baden: Nomos Verlag, 2020, p. 498.

⁶ Bassot É. The von der Leyen Commission’s six priorities: State of play in autumn 2020. European Parliamentary Research Service, September 2020. Available: [https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/BRIE/2020/652053/EPRS_BRI\(2020\)652053_EN.pdf](https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/BRIE/2020/652053/EPRS_BRI(2020)652053_EN.pdf) [viewed 08.11.2021].

etc., but the most significant are the liability rules of intermediary service providers. Although one dimension of the directive is to ensure greater clarity and predictability of regulation, the other dimension of the directive is to secure various benefits to the information society service providers, thus encouraging provision and development of such services.⁷

Liability of intermediary service providers is regulated in four articles of the e-Commerce Directive. These rules are not applicable to all digital services but only those that are *mere conduit* i.e., transmission of information (Art. 12), *caching* that is a faster transmission of information with temporary storage of that information (Art. 13) and hosting (Art. 14). Hosting does not cover hosting in a traditional sense of hosting services, where one stores information in servers, but any digital service that offers its users to store, publish and spread information. Thus, all kinds of online platforms, such as social media, trading platforms are considered as hosting services providers.⁸ Art. 12–14 establish that intermediary service providers cannot be held liable for information or content that is being transmitted and/or stored by their service users, if the service provider was impartial. That is, if the service provider does not initiate transmission, does not modify the information, does not have actual knowledge of illegal activity or information, it is considered as impartial and cannot be held liable for activities carried out by the users of its services.⁹ In addition, Art. 15 of the e-Commerce Directive establishes the ‘no general obligation to monitor’ principle. This principle means that Member States cannot impose a general obligation on the intermediary service providers to monitor information, actively seek facts or circumstances indicating illegal activity. All these rules and limitations of the liability are very significant for service providers, because without any doubt they release the service providers from costly obligations and offer more freedom to develop digital services.¹⁰

The proposal for the Digital Services Act has been introduced as a solution to problems that the e-Commerce Directive can no longer address. The connection between both normative acts is very clear. The Digital Services Act will take over the Art. 12–15 of the e-Commerce Directive, improve them and add new rules to involve the intermediary service providers in achieving better online environment.

The main goals of the Digital Services Act as highlighted by the European Commission are, as follows: 1) better conditions for innovative cross-border

⁷ Lodder A. R., Murray A. D. (eds.). *EU Regulation of E-Commerce. A Commentary*. Cheltenham: Edward Elgar Publishing, 2017, p. 18.

⁸ The CJEU has acknowledged that *eBay*, *Google AdWords*, *Facebook* services are hosting services. See the CJEU judgment of 23 March 2010 in joined cases C-236/08, C-237/08 and C-238/08 *Google France and Google*, the CJEU judgment of 12 July 2011 in case C-324/09 *L’Oreal*, and the CJEU judgment of 3 October 2019 in case C-18/18 *Glawischmig-Piesczek*.

⁹ See, for example, the CJEU judgment of 15 September 2016 in the case C-484/14 *Mc Fadden*, para. 49–50.

¹⁰ See the CJEU judgment of 16 October 2008 in case C-298/07 *deutsche internet versicherung*, para. 21.

digital services through legal certainty (regulation can secure a stronger and deeper harmonisation than a directive), 2) safe online environment through responsible involvement of intermediary service providers in securing that (the safe online environment must become a partial responsibility of intermediary service providers), 3) protection of digital services users' rights (not only contractual rights, but also fundamental rights), especially freedom of speech and 4) proper supervision of intermediary service providers and stronger cooperation between national institutions (through establishing a multi-level supervision of intermediary service providers).¹¹

These goals will be achieved by introducing the following measures. Firstly, the Digital Services Act will take over and modernize only 4 articles of the e-Commerce Directive – Art. 12–15 that limit the liability of the intermediary service providers. Secondly, the Digital Services Act will impose new responsibilities on the intermediary service providers. Thirdly, the Digital Services Act will establish an institutional system for supervising the intermediary service providers, the goal of which is to support service providers to clearly and certainly identify illegal content and precisely address it. However, these last measures do not concern the liability of the intermediary service providers, therefore this issue will not be addressed in this paper.

2. Comparison of e-Commerce Directive and the Digital Services Act

Taking into consideration that the Digital Services Act will take over the liability regulation from the e-Commerce Directive, it is necessary to compare, if there are any changes to the existing regulation.

Firstly, Art. 12 and 13 of the e-Commerce Directive that concern transmission of the information (*mere conduit* and *caching*) will be moved to Art. 3 and 4 of the Digital Services Act without any changes. However, this is not surprising because the cause of problems indicated before are not really related to these services.

Secondly, Art. 14 of the e-Commerce Directive that limits liability of hosting service providers will also be moved to the Art. 5 of the Digital Services Act without significant changes. However, new additional rules and limitations that will concern online trading platforms that allow trading with consumers will be added. In case there can be justified confusion with whom the distance trading had taken place – the platform itself or another trader that uses the platform – the platform will not be able to rely on the liability limitations.¹² These rules will

¹¹ Commission staff working document. Impact assessment accompanying the document “Proposal for a Regulation of the European Parliament and of the Council on a Single Market for Digital Services (Digital Services Act) and amending Directive 2000/31/EC”. SWD(2020) 348 final, 15.12.2020., pp. 36–37.

¹² See the Art. 5 para. 3 of the Digital Services Act.

concern online market platforms that trade their own products but also allow other traders to trade through these platforms, such as *Amazon*.

Thirdly, the ‘no general obligation to monitor’ principle that is stipulated in the Art. 15 of the e-Commerce Directive will be kept and word for word copied to the Art. 7 of the Digital Services Act. Thus, it will be emphasized that this principle remains a cornerstone of the digital services regulation. However, the further articles of the Digital Services Act additionally establish a clearer procedure, how actions against illegal content must be taken and how national institutions can request information from intermediary service providers. This will harmonize the procedures of national institutions securing that in every Member State the competent institutions will follow the same model which currently is not the case.

So far, changes that the Digital Services Act provides are not that impressive, as they mostly amount to copying norms from the e-Commerce Directive and offer little changes and improvements. Hence, it can be concluded that the liability of the intermediary service providers regimen will not change significantly. However, the Digital Services Act consists of much more than just 4 articles, and its significant impact on the online environment rather stems from the additional new rules concerning the involvement of intermediary service providers securing that.

3. Additional obligations of intermediary service providers

In comparison to the existing regulation, the Digital Services Act will involve digital service providers in securing a safe online environment by imposing new obligations the service providers. This means that the service providers will have to be more active and involved in addressing the illegal content online.

The list of obligations is quite long, and the number of obligations will increase based on the type of services that are provided and on the size of the service provider. This can be best illustrated with this table 1 created by the European Commission:¹³This long list of obligations raises the question – is this compatible with the much praised ‘no general obligation to monitor’ principle? Indeed, at first glance some of these new obligations might seem like unambiguous obligations to monitor the online content.

However, as the analysis of these obligations indicate, the European Commission has very carefully and successfully avoided imposing any general monitoring obligations. It was possible because, firstly, general monitoring of information online is not the only instrument to achieve better environment online. It can also be attained by transparency and preventive measures which is

¹³ Commission staff working document. Impact assessment accompanying the document “Proposal for a Regulation of the European Parliament and of the Council on a Single Market for Digital Services (Digital Services Act) and amending Directive 2000/31/EC”. SWD (2020) 348 final, p. 73.

Table 1. Obligations of intermediary service providers

Intermediaries	Hosting Services	Online Platforms	Very Large Platforms
Transparency reporting			
Requirements on terms of service and due account of fundamental rights			
Cooperation with national authorities following orders			
Points of contact and, where necessary, legal representative			
Notice and action and information obligations		Complaint and redress mechanism and out of court dispute settlement	
		Trusted flaggers	
		Measures against abusive notices and counter-notices	
		Vetting credentials of third-party suppliers ("KYBC")	
		User-facing transparency of online advertising	
		Risk management obligations	
		External risk auditing and public accountability	
		Transparency of recommender systems and user choice for access to information	
		Data sharing with authorities and researchers	
		Codes of conduct	
		Crisis response cooperation	

one type of obligations that will be imposed on the intermediary service providers. For example, Art. 22 of the Digital Services Act requires that online platforms will have to verify persons that want to provide services or trade goods using the platform. Although this obligation can be considered a control and monitoring of platform users, and the result of these actions should be reduced illegal content online (reduced number of fraudulent offers of services or goods), it is not a monitoring of the content.

Secondly, monitoring of the information online can be performed by third parties – service users or trusted flaggers. As soon as a specific illegal information is identified, the service provider just needs to react to it. It is considered that taking actions against identified specific illegal information is easier, as well as

cheaper for the service provider than monitoring of the whole content and thus proportionate. It must be emphasized that this is how it also works currently – the intermediary service provider must take action against identified illegal information.¹⁴ Accordingly, the second type of obligations in the Digital Services Act consists of reaction mechanisms to information about illegal content provided by third parties.

Although none of the new obligations imposed on intermediary service providers by the Digital Services Act can be considered as a general obligation to monitor, they illustrate a significant shift in the division of responsibilities and obligations. For example, Art. 14 of the Digital Services Act requires that the hosting service provider creates a notification system enabling any individual or legal person to notify about illegal content. After receipt of a notification, the service provider will have to check and evaluate these notifications and decide whether this information needs to be deleted or restricted. Furthermore, if the service provider were to conclude that the notified information did not contain illegal content and were not to take any actions against it, the service provider would thereby risk its liability for this content, should the competent institution later decide that the particular information were illegal.

The only new obligation that is almost at odds with the ‘no general obligation to monitor’ principle is the identified risk management obligation stipulated in the Art. 27 of the Digital Services Act. Para. 1 of this article contains a list with specific activities that can be used to address risks such as adjustments of content management or recommendation systems, limitation of advertisements, initiation or adjustment of cooperation with trusted flaggers or other online platforms, etc. This list is not exhaustive and very large online platforms can choose other measures that are not mentioned in this list in order to fulfil their obligations, but these measures need to be reasonable, proportionate and effective. Although the Art. 27 of the Digital Services Act does not *expressis verbis* imply that very large online platforms need to conduct monitoring of the information published by their service users, such activities are not completely excluded. The author thinks that it could even be argued that very large online platforms are not only allowed to conduct such activities but in specific situations such measures might be required as the most appropriate. There are various aspects that could justify these measures, such as the size of the platform (only very large platforms), since that usually means more serious damage that the illegal content can cause and more extensive resources available to the platform. However, most likely the question whether these obligations are compatible with the ‘no general obligation to monitor’ principle, or if this principle is even applicable in these situations, will develop in practice based on case-by-case approach.

¹⁴ See Art. 12 para. 3, Art. 13 para. 2, Art. 14 para. 3 of the e-Commerce Directive.

Conclusions

1. Overall, the Digital Services Act does not propose significant changes in the existing liability rules that are determined in the Art. 12–15 of the e-Commerce Directive. These articles are word for word copied to the Digital Services Act. However, the Digital Services Act will impose new obligations on the intermediary service providers based on the type of services provided. The liability of the service providers will be affected through these new obligations, since these obligations will increase the awareness of the intermediary service providers about illegal content published or transmitted using their services.
2. The Digital Services Act illustrates a strong commitment to stick to the ‘no general obligation to monitor’ principle as a cornerstone of legal framework of digital services liability.
3. The Digital Services Act offers creative and effective alternatives to the general monitoring of the online content – various preventive measures and monitoring of the content performed by third parties (service users, trusted flaggers, state institutions). Furthermore, the proportionality of these new obligations and the burden they impose on the service provider is achieved through diversifying obligations based on the type (impact) and size of the service.
4. None of the proposed additional obligations that will be imposed on the intermediary service providers by the Digital Services Act is a general obligation to monitor. However, it could be argued that obligations that are defined in the Art. 27 of the Digital Services Act might be almost at odds with the ‘no general obligation to monitor’ principle. Namely, this article might include obligation to monitor the content in specific cases, if this were to be the most effective and proportionate measure available.
5. Adoption of the Digital Services Act in the form of regulation will achieve a higher level of harmonization and establish a more uniform understanding of activities that can be requested from intermediary service providers, liability framework and procedures how institutions of Member States can request information or activities against identified illegal content. That will be a significant contribution to the transparency, uniformity, and predictability of these rules regardless of the Member State in which the service provider operates or the information that is published or transmitted.

BIBLIOGRAPHY

Literature

1. Lodder A. R., Murray A. D. (eds.). *EU Regulation of E-Commerce. A Commentary*. Cheltenham: Edward Elgar Publishing, 2017.

- Schulze R., Staudenmayer D. (eds.). *EU Digital Law: Article-by-Article Commentary*. Baden-Baden: Nomos Verlag, 2020.

Case law

- CJEU judgment of 16 October 2008 in case C-298/07 *deutsche internet versicherung*.
- CJEU judgment of 23 March 2010 in joined cases C-236/08, C-237/08 and C-238/08 *Google France and Google*.
- CJEU judgment of 12 July 2011 in case C-324/09 *L'Oreal*.
- CJEU judgment of 15 September 2016 in the case C-484/14 *Mc Fadden*.
- CJEU judgment of 3 October 2019 in case C-18/18 *Glawischnig-Piesczek*.

Other materials

- Directive 2000/31/EC of the European Parliament and of the Council of 8 June 2000 on certain legal aspects of information society services, in particular electronic commerce, in the Internal Market (Directive on electronic commerce). Available in English: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:32000L0031> [viewed 08.11.2021].
- Proposal for a Regulation of the European Parliament and of the Council on a Single Market for Digital Services (Digital Services Act) and amending Directive 2000/31/EC. COM(2020) 85 final, 15.12.2020.
- Commission staff working document. Impact assessment accompanying the document “Proposal for a Regulation of the European Parliament and of the Council on a Single Market for Digital Services (Digital Services Act) and amending Directive 2000/31/EC”. SWD (2020) 348 final, 15.12.2020.
- Bassot É. The von der Leyen Commission’s six priorities: State of play in autumn 2020. European Parliamentary Research Service, September 2020. Available: [https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/BRIE/2020/652053/EPRS_BRI\(2020\)652053_EN.pdf](https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/BRIE/2020/652053/EPRS_BRI(2020)652053_EN.pdf) [viewed 08.11.2021].

Viktorija Soņeca, LL. M.

Latvijas Universitātes Juridiskās fakultātes doktorante

TEHNOLOĢIJU MILŽU IETEKME UZ SUVERĒNU

GLOBAL TECHNOLOGY GIANTS AND THEIR INFLUENCE ON THE SOVEREIGN

Atslēgvārdi: tehnoloģijas, suverēns, likumdevējs, lobēšana, suverenitāte, platformas

Keywords: technologies, sovereign, legislature, legislation, lobbying, sovereignty, platforms

Summary

In the last two decades, we have seen the rise of companies providing digital services. Big Tech firms have become all-pervasive, playing critical roles in our social interactions, in the way we access information, and in the way we consume. These firms not only strive to be dominant players in one market, but with their giant monopoly power and domination of online ecosystems, they want to become the market itself. They are gaining not just economic, but also political power. This can be illustrated by Donald Trump's campaigns, in which he attempted to influence the sovereign will, as the sovereign power is vested in the people. The Trump campaigns' use of *Facebook's* advertising tools contributed to Trump's win at the 2016 presidential election. After criticism of that election, *Facebook* stated that it would implement a series of measures to prevent future abuse. For example, no political ads will be accepted in the week before an election. Another example of how Big Tech firms can effect the sovereign is by national legislator. For example, Australia had a dispute with digital platforms such as *Facebook* and *Google*. That was because Australia began to develop a News Media and Digital Platforms Mandatory Code. To persuade the Australian legislature to abandon the idea of this code, *Facebook* prevented Australian press publishers, news media and users from sharing/viewing Australian as well as international news content, including blocking information from government agencies. Such action demonstrated how large digital platforms can affect the flow of information to encourage the state and its legislature to change their position. Because of such pressure, Australia eventually made adjustments to the code in order to find a compromise with the digital platform. Also, when we are referring to political power, it should include lobbying and the European Union legislator. Tech giants are lobbying their interests to influence the European Union's digital policy, which has the most direct effect on member states, given that the member states are bound by European Union law.

Ievads

Ikdienā internetu lieto vairāk nekā 5 miljardi cilvēku,¹ savukārt *Instagram* lietotāji augšupielādē aptuveni 65 tūkstošus fotogrāfiju, *Netflix* skatās aptuveni 452 tūkstoši lietotāju, bet *TikTok* lietotāji noskatās vairāk nekā 167 miljonus video, tiek publicēti aptuveni 575 tūkstoši *Twitter* ieraksti utt.² Minētā statistika attēlo ne tikai lielo digitālo platformu lietotāju skaitu, pateicoties internetam,³ bet arī to, ka internetam, datiem un lielām digitālām platformām ir būtiska loma mūsu ikdienā. To apliecina arī plaša Eiropas Savienības Tiesas (turpmāk – EST) judikatūra, piemēram, EST lieta C-40/17 *Fashion ID*, lieta C-18/18 *Glawischnig-Piesczek*, lieta C-507/17 *Google*, lieta C-434/15 *Asociación Profesional Elite Taxi*, lieta C-390/18 *Airbnb Ireland* utt.⁴

Tas tā ir vēl jo vairāk tādēļ, ka ikviens, izmantojot internetu, ir sastapies ar tādu milzuzņēmumu kā *Google*, *Amazon*, *Microsoft*, *Facebook*, *Apple* sniegtajiem pakalpojumiem. Piemēram, ikdienā pastāv izvēle lietot *Google* izstrādāto pārlūkprogrammu *Google Chrome* vai *Apple* gadījumā – *Safari*. Lietojot *WhatsApp* vai *Instagram*, notiek mijiedarbība ar *Facebook*, jo apvienošanās rezultātā *Facebook* iegādājās minētos uzņēmumus.⁵ Savukārt *Apple* piedāvā ne tikai *iPhone*, bet cita starpā arī mūzikas, audiogrāmatu un podkāstu klausīšanos, filmu un TV seriālu skatīšanos ar tādu lietotņu kā *Apple Music*, *Apple TV*, *Apple Podcasts*, *Apple Books* starpniecību. Bet *Amazon* gadījumā tā sen vairs nav tikai grāmatu iegāde, jo ikdienā ar *Amazon* saskare notiek, lietojot, piemēram, *Prime Video*, *Alexa* vai arī apmeklējot tās vietnes, kuras izmanto *Amazon* mākoņdatošanas pakalpojumus.⁶

Šie milzuzņēmumi piedāvā pakalpojumus, kas atvieglo mūsu ikdienu, tomēr tajā pašā laikā piedāvāto pakalpojumu kontekstā jāņem vērā svarīgi aspekti. Piemēram, lielo digitālo platformu ietekme uz suverēnu. Viens no izciliem piemēriem ir Donalds Trampa (*Donald Trump*) uzvara 2016. gada vēlēšanās. Šo uzvaru cita starpā veicināja tādas digitālās platformas kā *Facebook* un *Twitter* un, konkrēti, šo platformu izmantotie algoritmi, ņemot vērā, ka tieši lielā digitālā

¹ World Internet Users Statistics and 2021 World Population Stats. Pieejams: <https://www.internetworldstats.com/stats.htm>.

² What 'Data Never Sleeps 9.0' Proves About the Pandemic. Pieejams: <https://www.domo.com/blog/what-data-never-sleeps-9-0-proves-about-the-pandemic/>.

³ Lutz T. Private International Law Online. Internet Regulation and Civil Liability in the EU. Oxford University Press, 2020, p. 13.

⁴ EST 29.07.2019. spriedums lietā C-40/17 *Fashion ID*; EST 03.10.2019. spriedums lietā C-18/18 *Glawischnig-Piesczek*; EST 24.09.2019. spriedums lietā C-507/17 *Google (Portée territoriale du référencement)*; EST 19.12.2019. spriedums lietā C-390/18 *Airbnb Ireland*; EST 20.12.2017. spriedums lietā C-434/15 *Asociación Profesional Elite Taxi*.

⁵ Regulation (EC) No. 139/2004, Merger Procedure. Case No. COMP/M.7217 – Facebook/WhatsApp. Pieejams: https://ec.europa.eu/competition/mergers/cases/decisions/m7217_20141003_20310_3962132_EN.pdf

⁶ Web Hosting Usage Distribution in the Top 10k Sites. Pieejams: <https://trends.builtwith.com/hosting/traffic/Top-10k>.

platforma var noteikt, ko tās lietotājs lasa, kādu tieši informāciju un kādā veidā lasītājs saņem.⁷

Savukārt cits piemērs ir nacionālās kontaktu izsekošanas lietotnes Covid-19 sakarā.⁸ Iesākumā šādu lietotņu izstrādei tika izmantoti publiski pieejami protokoli, tomēr, “pēc tam *Apple* un *Google* paziņoja, ka izstrādās lietojumprogrammu saskarni (*Exposure Notification API*), pamatojoties uz decentralizētu pieeju, kā arī norādīja, ka tā neatbalstīs centralizētu lietotņu arhitektūru. Kaut arī daudzas valstis sākotnēji izvēlējās centralizētu pieeju, pēc *Apple* un *Google* paziņojuma vairākas valstis, tostarp Lielbritānija, Itālija un Vācija, atteicās no centralizētas lietotnes ieviešanas, lai pārietu uz šo decentralizēto pieeju. Daudzas citas [...] valstis, ieskaitot Latviju, Igauniju, Somiju, Austriju, Īriju, Čehiju un Šveici, arī ieviesa lietotnes, kuru pamatā ir *Apple* un *Google* decentralizētais modelis”⁹. Tādējādi šis piemērs ilustrē, kāda ietekme ir lielām digitālām platformām un ka tās var mainīt valdību pieņemtos lēmumus digitālo jautājumu kontekstā arī pandēmijas apstākļos.

Šāda situācija daļēji izveidojusies tādēļ, ka šobrīd vienīgais Eiropas Savienības (turpmāk – ES) normatīvais akts, kas regulē digitālos pakalpojumus, ir Direktīva par elektronisko tirdzniecību.¹⁰ Šī direktīva pieņemta 2000. gadā, un kopš tās pieņemšanas brīža tā vairs nav pārskatīta, lai gan 2000. gadā, piemēram, tādas platformas kā *Facebook* un *Instagram* nemaz neeksistēja, bet *Google* tikai uzsāka darbību, t. i., šis uzņēmums tika dibināts 1998. gadā.¹¹ Savukārt minētā direktīva pieņemta pirms 21 gada un digitālie pakalpojumi kopš 2000. gada ir būtiski mainījušies un attīstījušies, līdz ar to aktualitāti ir ieguvuši problēmjautājumi, kas saistīti ar lielajām digitālajām platformām.¹²

Piemēram, daudzas lielās digitālās platformas darbojas cita starpā ne tikai kā starpnieki darījumos starp galalietotājiem un komerciālajiem lietotājiem, bet arī kā

⁷ Sahly A., Shao C., Kwon K. H. Social Media for Political Campaigns: An Examination of Trump's and Clinton's Frame Building and Its Effect on Audience Engagement. *Social Media + Society*. April 2019. Doi: 10.1177/2056305119855141; How to combat the threat of Facebook ads in US elections. Pieejams: <https://www.ft.com/content/87651b8a-e9e3-11e9-aefb-a946d2463e4b>; Facebook to limit last-minute political ads in final U.S. election push. Pieejams: <https://www.reuters.com/article/us-usa-election-facebook-idUSKBN25U1N3>.

⁸ Lomas N. Europe's PEPP-PT COVID-19 contacts tracing standard push could be squaring up for a fight with Apple and Google. April 17, 2020. Pieejams: <https://techcrunch.com/2020/04/17/europes-pepp-pt-covid-19-contacts-tracing-standard-push-could-be-squaring-up-for-a-fight-with-apple-and-google/>; Ilves I. Why are Google and Apple dictating how European democracies fight coronavirus? Pieejams: <https://www.theguardian.com/commentisfree/2020/jun/16/google-apple-dictating-european-democracies-coronavirus>

⁹ Ņesterova I. Apturi Covid-19 ar vai bez digitālām tehnoloģijām: tālāk par privātumu un datu aizsardzību. *Jurista Vārds*, 06.10.2020., Nr. 40(1150), 43.–47. lpp.

¹⁰ Eiropas Parlamenta un Padomes 08.06.2000. Direktīva 2000/31/EK par dažiem informācijas sabiedrības pakalpojumu tiesiskiem aspektiem, jo īpaši elektronisko tirdzniecību, iekšējā tirgū.

¹¹ Joanne E. Gray. *Google rules: the history and future of copyright under the influence of Google*. Oxford University Press, 2020, pp. 2–3, 135–143.

¹² Barnard Catherine. *The Substantive law of the EU. The Four Freedoms*. Sixth edition. Oxford University Press, 2019, pp. 608–612.

vārtziņi¹³ starp komerciālajiem lietotājiem un galalietotājiem. Minētais rezultējas vārtziņu kontrolē pār galalietotāju piekļuvi komerciāliem lietotājiem, un līdz ar to komerciālie lietotāji ir lielā mērā atkarīgi no vārtziņiem. Uzskatāms piemērs, lai ilustrētu vārtzini, ir Austrālija un tās domstarpības ar tādiem milzuzņēmumiem kā *Facebook* un *Google*¹⁴. Šo domstarpību rezultātā *Facebook* liedza Austrālijas preses izdevējiem, ziņu medijiem un lietotājiem koplietot/skatīt Austrālijas, kā arī starptautisko ziņu saturu, bloķējot tajā skaitā arī informāciju no valsts iestādēm.¹⁵ Vienlaikus šis ir lielisks piemērs arī tam, kā tāda digitālā platforma kā *Facebook* spēj ietekmēt Austrālijas likumdevēju, demonstrējot ne tikai ekonomisko, bet arī politisko ietekmi digitālajā vidē, lai tādējādi grozītu sākotnējo likumdevēja ieceri.¹⁶

Eiropas Komisija (turpmāk – EK) 2020. gada decembrī, lai, pirmkārt, palielinātu konkurenci attiecībā uz platformu sniegtajiem pamatpakalpojumiem, otrkārt, veicinātu alternatīvu platformu izveidi, kas varētu nodrošināt ne tikai kvalitatīvus, bet arī inovatīvus produktus un pakalpojumus par pieņemamām cenām, treškārt, sekmētu mazo uzņēmumu inovācijas potenciālu un, ceturtkārt, uzlabotu pakalpojumu kvalitāti, radot patērētājam izvēles iespējas, jo šobrīd ir tikai milzuzņēmumu piedāvātās izvēles pieejamas, publicēja divus priekšlikumus diviem jauniem ES normatīvajiem aktiem, t. i., regulām.

Tomēr, ņemot vērā pieļaujamo apjomu, šajā rakstā tiks aplūkots tikai viens no EK priekšlikumiem, proti, regula par sāncensīgiem un godīgiem tirgiem digitālajā nozarē jeb priekšlikums Digitālo tirgu tiesību aktam (turpmāk – DTA)¹⁷. Tāpat rakstā tiek pievērsta uzmanība tam, ka EK priekšlikumi var arī nebūt pietiekami efektīvi, ņemot vērā milzuzņēmumu lobēšanas tendences ES likumdevēja līmenī, kā arī tiks aplūkots Austrālijas piemērs, ES likumdevēja un lobētāju mijiedarbība, un beigās tiek izdarīti attiecīgie secinājumi kopsavilkuma formā.

Tautas suverenitāte un Austrālijas piemērs

Tautas suverenitāte

Suverenitātes jēdziens ietver tādus jēdzienus kā valsts suverenitāte, tautas suverenitāte, valsts varas suverenitāte, valsts varas orgāna suverenitāte un tiesību

¹³ “Vārtzini” ir platformas pamatpakalpojumu sniedzējs, kura vārtziņa statuss noteikts saskaņā ar Digitālo tirgu tiesību akta priekšlikuma 3. pantu. COM/2020/842 final. Pieejams: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/LV/TXT/?uri=COM%3A2020%3A842%3AFIN>.

¹⁴ Joanne E. Gray 2020, pp. 145–150.

¹⁵ Par vārtziņiem vairāk sk.: Welbers K., Opgenhaffen M. Social media gatekeeping: An analysis of the gatekeeping influence of newspapers’ public Facebook pages. *New Media & Society*, 2018, Vol. 20(12), pp. 4728–4747. Doi:10.1177/1461444818784302.

¹⁶ Soņeca V. “Facebook” un “Google” domstarpības ar Austrāliju. *Jurista Vārds*, 16.03.2021., Nr. 11(1173), 32. lpp.

¹⁷ Procedūra 2020/0374/COD. Pieejams: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/LV/HIS/?uri=COM:2020:842:FIN>.

suverenitāte, un tādējādi šis jēdziens skatāms no vairākiem skatpunktiem. Tomēr šajā rakstā tiks aplūkots tikai jēdziens “tautas suverenitāte” jeb “tautas tiesības pašai lemt par savu likteni, tostarp radot patstāvīgu valsti. Tautas suverenitātes princips atzīst tautu par suverēnās valsts varas avotu, no kura savu varu atvasina citi valsts orgāni”¹⁸. Piemēram, Latvijas Republika (turpmāk – Latvija) ir neatkarīga demokrātiska tiesiska valsts. Minētais nozīmē, ka Latvijas tiesiskās sistēmas “pamatnorma ir neatkarīga demokrātiska tiesiska valsts”¹⁹. Suverēns ir pamatnormas avots, savukārt pamatnormas saturs ir suverēna griba, t. i., suverēna griba nosaka pamatnormas saturu jeb to, kādā valstī suverēns vēlas dzīvot.²⁰ “Ņemot vērā, ka Latvijas Satversmes sapulce ir paredzējusi referendumu, suverēnās varas nesējs valstī ir Latvijas tauta”²¹, kurai “jāspēj ietekmēt lēmumu pieņemšanu valstī”²².

Kā izriet no Satversmes 6. panta, Latvijā ir pārstāvnieciskā demokrātija, kad “tauta nevis pati savā kopumā tieši pieņem lēmumus, bet gan ievēlē savus priekšstāvjus, kuri [...] pieņem lēmumus tās vietā un vārdā”²³. Tomēr jāņem vērā, ka “atsevišķas demokrātijas iekārtas ir saglabājušas arī tiešās demokrātijas elementus: tautas nobalsošanu un pilsoņu iniciatīvu (tautas likumdošanas tiesības)”²⁴.

Satversme paredz četrus veidus, kādos pilsoņi var īstenot savu gribu: 1) tieši vēlot savus priekšstāvjus valsts likumdošanas orgānā – Saeimā (Satversmes 6.–9., 14. pants); 2) pašiem tieši darbojoties kā likumdevējam, pieņemot likumus vai Satversmes grozījumus (Satversmes 64., 65., 78.–80. pants); 3) lemjot par Saeimas pieņemtajiem likumiem vai Satversmes grozījumiem (Satversmes 72.–75., 77., 79., 80. pants); 4) lemjot par citiem Satversmē noteiktiem jautājumiem, kas nodoti tautas nobalsošanai (Satversmes 48. pants, 68. panta trešā un ceturrtā daļa). Pilsoņu gribas īstenošanas veidiem Satversmē noteiktas divas procedūras: Saeimas vēlēšanas notiek vēlēšanu procedūras ietvaros, bet pārējie trīs tautas gribas īstenošanas veidi – tautas nobalsošanas procedūras ietvaros.²⁵ Līdz ar to pilsoņi ir tie, kas nosaka, kāds būs parlaments un attiecīgi arī valdība. Savukārt to izvēle cita starpā ir atkarīga no tā, kāda informācija tiem ir pieejama digitālā vidē, un šobrīd digitālā

¹⁸ Pleps J., Pastars E., Plakane I. Konstitucionālās tiesības. Trešais izdevums ar Daiņa Īvāna priekšvārdu. Rīga: Latvijas Vēstnesis, 2021, 85. lpp.

¹⁹ Rezevska D. Vispārējo tiesību principu nozīme un piemērošana. 2. izd. Rīga, 2015, 42.–44. lpp.; Latvijas Republikas Satversmes komentāri. Ievads. I nodaļa. Vispārējie noteikumi. Autoru kolektīvs prof. R. Baloža zinātniskā vadībā. Rīga: Latvijas Vēstnesis, 2014, 157. lpp.; Vispārējie tiesību principi: tiesiskā drošība un tiesiskā pašāvība. Valsts pārvaldes. Bizness. Jurisprudence. Rakstu krājums. Autoru kolektīvs R. Baloža vadībā. Rīga: Tiesu nama aģentūra, 2017, 19. lpp.; Rezevska D. Latvijas tiesiskā sistēma. Nacionālā enciklopēdija. Pieejams: <https://enciklopedija.lv/skirklis/25869>.

²⁰ Latvijas Republikas Satversmes komentāri. Ievads. I nodaļa. Vispārējie noteikumi. Autoru kolektīvs prof. R. Baloža zinātniskā vadībā. Rīga, Latvijas Vēstnesis, 2014, 148. lpp.

²¹ Pleps J., Pastars E., Plakane I. 2021, 86. lpp.

²² Turpat.

²³ Latvijas Republikas Satversmes komentāri. II nodaļa. Saeima. Autoru kolektīvs prof. R. Baloža zinātniskā vadībā. Rīga: Latvijas Vēstnesis, 2020, 80. lpp.

²⁴ Pleps J., Pastars E., Plakane I. 2021, 86. lpp.

²⁵ Satversmes tiesas 19.05.2009. spriedums lietā Nr. 2008-40-01, 11. punkts.

vide nav iedomājama bez lielo digitālo platformu starpniecības, kuras darbojas ar algoritmu palīdzību un var cita starpā rezultēties informācijas filtru burbuļos (*filter bubbles*), viltus ziņās utt.

Austrālijas piemērs

Austrālija atšķirībā no Latvijas ir konstitucionāla federatīva monarhija, kur Austrālijas likumdevējs ir federālais parlaments, kurā cita starpā ietilpst Lielbritānijas karaliene, kuru pārstāv Austrālijas ģenerālgubernators.²⁶ Tāpat Austrālija ir pārstāvības demokrācija,²⁷ kas attiecīgi nozīmē, ka pilsoņiem un to izdarītai izvēlei ir nozīme.

2020. gadā Austrālija uzsāka izstrādāt Ziņu mediju un digitālo platformu obligātas vienošanās kodeksu (turpmāk – Kodekss), kurš 2021. gada 25. februārī apstiprināts Austrālijas parlamentā.²⁸ Kodekss tika izstrādāts, jo digitālās platformas izmantoja visas Austrālijas preses izdevumu ziņas, nemaksājot par tām, lai gan minētās digitālās platformas savus ienākumus galvenokārt gūst ar reklāmu starpniecību²⁹ un šīs reklāmas tiek sasaistītas ar preses izdevumu ziņām. Turklāt jāņem vērā, ka, piemēram, *Facebook* ikdienā lieto apmēram 1,82 miljardi³⁰ lietotāju, savukārt *Google* katru dienu tiek veikti vairāk nekā 3,5 miljardi³¹ meklējumu, līdz ar to, sasaistot reklāmu ar preses izdevumu ziņām, šīs digitālās platformas gūst ārkārtīgi lielus ienākumus.

Minētā Kodeksa izstrāde kļuva par pamatu domstarpībām ar tādām digitālām platformām kā *Facebook* un *Google*, jo tika paredzēts, ka lielajām digitālām platformām turpmāk būs jāmaksā Austrālijas preses izdevējiem, kas atbilst Kodeksa nosacījumiem, par šajās platformās izvietoto šo preses izdevumu ziņām. Šīs domstarpības savu kulmināciju sasniedza 2021. gada februārī, kad *Facebook* liedza Austrālijas preses izdevējiem, ziņu medijiem un lietotājiem koplietot/skatīt Austrālijas, kā arī starptautisko ziņu saturu,³² bloķējot tajā skaitā arī informāciju

²⁶ Infosheet 20 – The Australian system of government. Pieejams: https://www.aph.gov.au/About_Parliament/House_of_Representatives/Powers_practice_and_procedure/00_-_Infosheets/Infosheet_20_-_The_Australian_system_of_government.

²⁷ Australian democracy: An overview. Pieejams: <https://www.moadoph.gov.au/democracy/australian-democracy/#>.

²⁸ Treasury Laws Amendment (News Media and Digital Platforms Mandatory Bargaining Code) Bill 2021. Pieejams: https://www.aph.gov.au/Parliamentary_Business/Bills_Legislation/Bills_Search_Results/Result?bId=r6652

²⁹ Sk., piemēram, Facebook Reports Fourth Quarter and Full Year 2020 Results. Pieejams: https://s21.q4cdn.com/399680738/files/doc_news/Facebook-Reports-Fourth-Quarter-and-Full-Year-2020-Results-2021.pdf.

³⁰ The Top 20 Valuable Facebook Statistics – Updated October 2020. Pieejams: <https://zephoria.com/top-15-valuable-facebook-statistics/>.

³¹ Google Search Statistics. Pieejams: <https://www.internetlivestats.com/google-search-statistics/>.

³² Changes to Sharing and Viewing News on Facebook in Australia. Pieejams: <https://about.fb.com/news/2021/02/changes-to-sharing-and-viewing-news-on-facebook-in-australia/>

no valsts iestādēm.³³ Šāda rīcība kļuva par paraugdemonstrējumu tam, kā lielās digitālās platformas var ietekmēt informācijas plūsmu, lai tādējādi mudinātu valsti mainīt savu nostāju.³⁴ Tas tā ir, jo Austrālija galarezultātā veica precizējumus Kodeksā, lai rastu kompromisu ar minēto digitālo platformu.³⁵ Līdz ar to Austrālijas gadījums ilustrē, kā lielā digitālā platforma, liedzot piekļuvi informācijai, var ietekmēt valsts nostāju.³⁶ Tomēr uzsverams, ka šādi piemēri sastopami ne tikai kādās atsevišķās trešajās valstīs vai arī ES dalībvalstīs. Norādītais attiecināms arī uz ES likumdevēju.

EK priekšlikumi

Kā tas norādīts ievadā, šobrīd vienīgais ES normatīvais akts, kas regulē digitālos pakalpojumus, ir Direktīva par elektronisko tirdzniecību. Tādēļ EK publicēja divus priekšlikumus diviem jauniem ES normatīvajiem aktiem. Viens no EK priekšlikumiem tika publicēts DTA, savukārt otrs priekšlikums tika publicēts regulai par digitālo pakalpojumu vienoto tirgu, un tas ir priekšlikums Digitālo pakalpojumu tiesību aktam (DPA).³⁷ DTA galvenais mērķis ir nodrošināt godīgus un atvērtus digitālos tirgus patērētājiem, kā arī iespēju digitālajiem uzņēmumiem augt vienotajā tirgū un konkurēt globāli. Savukārt DPA cita starpā tiek noteikta lielāka atbildība par to, kā platformas regulē saturu. Minētais ietver gan nelikumīgu saturu, gan saturu, kas pats par sevi nav nelikumīgs, tomēr ir kaitīgs.³⁸ Šobrīd DTA un DPA atrodas pirmajā lasījumā un notiek aktīvas diskusijas par abiem priekšlikumiem,³⁹ tomēr DPA ir ārpus šī raksta tvēruma un detalizētāk šajā rakstā netiks aplūkots, lai gan pieminams, ka abi priekšlikumi izraisīja diskusijas ne tikai no milzuzņēmumu, bet arī no dalībvalstu puses.

Saistībā ar DTA, kā izriet no Ministru kabineta 2021. gada 27. maija sēdes protokola, ir apstiprināta arī Latvijas pozīcija, kurā Latvija kopumā atbalsta

³³ Posts disappear from pages of health authorities, Bureau of Meteorology amid Facebook news ban. Pieejams: <https://www.abc.net.au/news/2021-02-18/bom-health-authorities-betoota-caught-in-facebook-news-ban/13166394>.

³⁴ De Gregorio G. The Rise of Digital Constitutionalism in the European Union. *International Journal of Constitutional Law*, 2020. Pieejams: <https://ssrn.com/abstract=3506692>

³⁵ Changes to Sharing and Viewing News on Facebook in Australia. Pieejams: <https://about.fb.com/news/2021/02/changes-to-sharing-and-viewing-news-on-facebook-in-australia/>.

³⁶ Facebook vs. Australia – the latest dispute over the digital space. Pieejams: <https://www.universal-rights.org/universal-rights-group-nyc-2/facebook-vs-australia-the-latest-dispute-over-the-digital-space/>

³⁷ Procedūra 2020/0361/COD. Pieejams: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/LV/HIS/?uri=COM:2020:825:FIN>.

³⁸ 25.10.2021. intervija ar EK tieslietu komisāru Didjē Reindersu (*Didier Reynders*). Viktorijas Soņecas personiskā arhīva materiāli; Soņeca V., Piģēns K. Eiropas Savienība jaunu tiesisko izaicinājumu priekšā. *Jurista Vārds*, 09.11.2021., Nr. 45(1207), 6.–10. lpp.

³⁹ European Parliament Press Kit for the European Council of 21–22 October 2021. Pieejams: <https://www.europarl.europa.eu/news/lv/press-room/20211015IPR15013/european-parliament-press-kit-for-the-european-council-of-21-22-october-2021>.

šo priekšlikumu, norādot cita starpā, ka jānotiek diskusijai par konstatētajiem problēmjaudājumiem, neprecizējot šos problēmjaudājumus.⁴⁰ Vācija, Francija un Nīderlande 2021. gada 26. maijā savukārt sagatavoja ne-papīru,⁴¹ izsakot aicinājumu ietvert DTA striktākus nosacījumus saistībā ar uzņēmumu apvienošanas kontroli, jo, šo valstu ieskatā, milzuzņēmumi kontrolē novatoru un jaunuzņēmumu piekļuvi digitālajam tirgum. Tāpat ne-papīrā uzmanība pievērsta tāda veida uzņēmumu apvienošanai kā “*killer acquisition*”, kuras ietvaros notiek apvienošanās starp tirgū dominējošo uzņēmumu un tādu jaunuzņēmumu, kas rada draudus šim dominējošam uzņēmumam, lai tādējādi šo jaunuzņēmumu likvidētu,⁴² kā tas, piemēram, notika ar *Lexcycle*, kad to iegādājās *Amazon*.⁴³

Turklāt 2021. gada 9. septembrī šīs valstis sagatavoja arī vēstuli ar priekšlikumiem DTA uzlabošanai,⁴⁴ tomēr pagaidām nav zināms, cik daudz no šiem priekšlikumiem ES likumdevējs ņems vērā. Papildus pieminams arī tas, ka Eiropas Parlamenta deputāts Andrēass Švābs (*Andreas Schwab*) 2021. gada jūnijā sagatavoja ziņojumu par DTA, piedāvājot DTA veikt vairāk nekā 100 precizējumus, jo, līdzīgi kā Vācija, Francija un Nīderlande, uzskata, ka ES būtu jāizstrādā striktāks regulējums attiecībā uz milzuzņēmumiem.⁴⁵

Milzuzņēmumi un lobēšana ES

Ņemot vērā, ka DTA atrodas pirmajā lasījumā, uzmanības vērts ir apstākļi, ka ES normatīvo aktu pieņemšana ir nesaraujami saistīta ar lobēšanas procesu un milzuzņēmumiem ir nozīmīga loma šajā jautājumā. Tas tā ir, jo, lobējot intereses ES, tiek ietekmēti ES likumdevēja lēmumi par ES normatīvo aktu saturu. Minētais savukārt ietekmē to, kāds gala rezultātā būs normatīvais regulējums, kurš būs jāpiemēro 27 ES dalībvalstīs.⁴⁶ Ņemot vērā ES likumdevēja būtiskumu, kā arī milzuzņēmumu nepieciešamību lobēt savas intereses, it īpaši digitālā vienotā

⁴⁰ Ministru kabineta 27.05.2021. protokollēmums. Latvijas Republikas nacionālās pozīcijas Eiropas Savienības Konkurētspējas ministru padomes 27.05.2021. sanāksmei. Pieejams: <http://tap.mk.gov.lv/lv/mk/tap/?pid=40502769>.

⁴¹ Non-Paper DMA. Pieejams: <https://www.rijksoverheid.nl/documenten/publicaties/2021/05/26/non-paper-dma>.

⁴² Start-ups, Killer Acquisitions and Merger Control – Background Note. OECD. DAF/COMP(2020)5. 12 May 2021. Pieejams: [https://one.oecd.org/document/DAF/COMP\(2020\)5/en/pdf](https://one.oecd.org/document/DAF/COMP(2020)5/en/pdf); Meaning of non-paper. Pieejams: https://penguincompaniontoeu.com/additional_entries/non-paper/

⁴³ Fowler G. A., Amazon Buys Ebook Firm Lexcycle Inc. April 28, 2009. Pieejams: <https://www.wsj.com/articles/SB124086914655960889>.

⁴⁴ Letter and proposal: Strengthening the Digital Markets Act and its Enforcement. Pieejams: <https://www.permanentrepresentations.nl/permanent-representations/pr-eu-brussels/documents/publications/2021/09/9/strengthening-the-digital-markets-act-and-its-enforcement>.

⁴⁵ 2020/0374(COD). Pieejams: https://www.europarl.europa.eu/doceo/document/IMCO-PR-692792_EN.pdf

⁴⁶ Coen D., Katsaitis A., Vannoni M. Business Lobbying in the European Union. Oxford University Press, 2021, pp. 111–112.

tirgus kontekstā, kā arī saistībā ar digitālo pakalpojumu jautājumu, piemēram, *Google* iegulda gandrīz 6 miljonus eiro, *Facebook* mazliet vairāk par 5,5 miljoniem eiro, bet *Apple* 3,5 miljonus eiro lobēšanas pakalpojumos.⁴⁷ Aktīvas lobēšanas darbības jau šobrīd, iespējams, rezultējas tajā, ka, lai arī DTA mērķi faktiski paliek nemainīgi, tomēr DTA kopumā orientējas uz konkurences palielināšanu digitālajā tirgū, aizmirstot regulēt tādu svarīgu aspektu kā apvienošanās darījumi,⁴⁸ lai gan tieši apvienošanās darījumu rezultātā uzņēmums kļūst par milzuzņēmumu un iegūst ekonomisko un politisko ietekmi digitālajā vidē.

Tādējādi, ņemot vērā, ka pastāv aktīva lobēšana no milzuzņēmumu puses, ES dalībvalstīm jābūt daudz skrupulozākām attiecībā uz EK piedāvāto DTA saturu. Tāpat būtu jānodrošina, piemēram, Latvijā sabiedrības informēšana un uzklaušīšana saistībā ne tikai ar šo EK priekšlikumu un tā virzību, bet arī ar citiem priekšlikumiem,⁴⁹ lai tādējādi uzņēmumiem, kā arī jebkuram interesentam būtu iespēja izteikt viedokli vēl regulas tapšanas procesā, ņemot vērā, ka regulas pēc to pieņemšanas un stāšanās spēkā būs jāpiemēro tieši. Šobrīd, piemēram, Ekonomikas ministrija nodrošina sabiedrības informēšanu tikai par nacionāliem normatīvajiem aktiem, nevis ES normatīvo aktu priekšlikumiem,⁵⁰ un minētais attiecīgi nozīmē, ka valsts pozīcija tiek sagatavota un pausta, neuzklaušot novatoru vai jaunuzņēmumu viedokli, kuri saskaras ar lielām digitālām platformām un darbojas digitālā vienotā tirgū tieši regulu izstrādes procesā.

Priekšlikums Digitālo tirgu aktam – galvenie aspekti īsumā

DTA 1. panta 2. punktā noteikts, ka šis tiesību akts attieksies uz pamatpakalpojumiem, ko vārtziņi sniedz vai piedāvā komerciālajiem lietotājiem, kas veic uzņēmējdarbību ES, vai galalietotājiem, kuru dzīvesvieta vai atrašanās vieta ir ES,

⁴⁷ LobbyFacts. Pieejams: <https://lobbyfacts.eu/reports/lobby-costs/all/0/2/2/2/21/0>; Corporate Europe Observatory. The lobby network: Big Tech's web of influence in the EU. Pieejams: <https://corporateeurope.org/sites/default/files/2021-08/The%20lobby%20network%20-%20Big%20Tech%27s%20web%20of%20influence%20in%20the%20EU.pdf>

⁴⁸ Big Tech Turns Its Lobbyists Loose on Europe, Alarming Regulators. Pieejams: <https://www.nytimes.com/2020/12/14/technology/big-tech-lobbying-europe.html?smid=tw-share>; Portuese A. The Digital Markets Act: European Precautionary Antitrust. Pieejams: <https://itif.org/publications/2021/05/24/digital-markets-act-european-precautionary-antitrust>; Broadbent M. Implications of the Digital Markets Act for Transatlantic Cooperation. 15.09.2021. Pieejams: <https://www.csis.org/analysis/implications-digital-markets-act-transatlantic-cooperation>; Caffarra C., Morton F. S. The European Commission Digital Markets Act: A translation. Pieejams: <https://voxeu.org/article/european-commission-digital-markets-act-translation>; Silva M., Bank M. How Big Tech money skews the European playing-field. Pieejams: <https://socialeurope.eu/how-big-tech-money-skews-the-european-playing-field>.

⁴⁹ Soņeca V. Lobēšanas regulējuma nepieciešamība Latvijā kā demokrātiskā tiesiskā valstī. 2021. Pētījums izstrādāts ZAB *Eversheds Sutherland Bitāns* stipendijas "Mūsdienu izaicinājumi tiesību piemērošanas teorijai un praksei Latvijā" ietvaros. Pieejams: https://www.fonds.lv/fileadmin/user_upload/lu_portal/projekti/lu_fonds/PDF/SonecaV_petijums_S.O.vadiba_par_lobesanu.pdf.

⁵⁰ Diskusiju dokumenti. Pieejams: <https://www.em.gov.lv/lv/diskusiju-dokumenti>.

neatkarīgi no vārtziņu uzņēmējdarbības veikšanas vietas vai atrašanās vietas un neatkarīgi no tiesību aktiem, kas piemērojami pakalpojuma sniegšanai. Atbilstoši DTA norādītajam “platformas pamatpakalpojums” ir

- 1) tiešsaistes starpniecības pakalpojumi (piemēram, *Amazon marketplace* vai *Google* un *Apple app stores*);
- 2) tiešsaistes meklētājprogrammas (piemēram, *Google Search*);
- 3) tiešsaistes sociālās tīklošanās pakalpojumi (piemēram, *Facebook*);
- 4) video koplietošanas platformas pakalpojumi (piemēram, *YouTube*);
- 5) numurneatkarīgi starppersonu sakaru pakalpojumi (piemēram, *Facebook Messenger*);
- 6) operētājsistēmas (piemēram, *Apple iOS*);
- 7) mākoņpakalpojumi (piemēram, *Microsoft Azure*);
- 8) reklāmas pakalpojumi, to skaitā jebkādi reklāmas tīkli, reklāmas apmaiņas un jebkādi citi reklāmas starpniecības pakalpojumi, ko sniedz jebkurš no iepriekš uzskaitīto platformas pamatpakalpojumu sniedzējiem (piemēram, *Google AdSense*).

Savukārt vārtzinis ir platformas pamatpakalpojumu sniedzējs, kas atbilst DTA 3. panta kritērijiem, kurus nosaka, balstoties uz konkrētiem kvantitatīviem kritērijiem, kā arī veicot kvalitatīvu izvērtējumu un tirgus pētījumu, vērtējot cita starpā pamatpakalpojumu sniedzēja lielumu, apgrozījumu, tirgus kapitalizāciju, piekļuves ierobežojumus, kas izriet no tīkla efekta un datu sniegtām priekšrocībām, it sevišķi saistībā ar pakalpojumu sniedzēja piekļuvi persondatiem un neperсонdatiem, komerciālo lietotāju un galalietotāju piesaisti utt.

Pieminams, ka DTA 5. un 6. pantā ir noteikti vārtziņa pienākumi. Piemēram, DTA 5. panta a) apakšpunktā noteiktais pienākums nekombinēt persondatus attieksies uz *Facebook*, kā arī *Google*.⁵¹ Savukārt DTA 6. panta b) apakšpunkts saistībā ar pienākumu ļauj galalietotājiem atinstalēt jebkādas iepriekš uzinstalētas lietojumprogrammas. Šis pienākums attieksies, piemēram, uz tādiem pamatpakalpojumu sniedzējiem kā *Apple* vai *Google*.⁵²

Tomēr, lai arī DTA vispārēji tiecas veicināt konkurenci un uzlabot patērētāju izvēles iespējas, tajā pašā laikā viens no svarīgākajiem jautājumiem par uzņēmumu apvienošanās joprojām netiek risināts (šis jautājums ir ārkārtīgi būtisks “*killer acquisition*” kontekstā). Minēto ilustrē tādi milzuzņēmumi kā *Google*, *Amazon*, *Microsoft*, *Facebook*, *Apple* un to sniegto pakalpojumu daudzpusējais klāsts, t. i., jo vairāk notiek tāda uzņēmumu apvienošanās kā “*killer acquisition*”, jo lielāku pakalpojumu klāstu piedāvā milzuzņēmums, un novatoriem vai arī jauniem

⁵¹ Bundeskartellamt prohibits Facebook from combining user data from different sources. Pieejams: https://www.bundeskartellamt.de/SharedDocs/Meldung/EN/Pressemitteilungen/2019/07_02_2019_Facebook.html; Mergers: Commission fines Facebook € 110 million for providing misleading information about WhatsApp takeover. Pieejams: https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/IP_17_1369; EU starts new preliminary probe into Google and Facebook's use of data. Pieejams: <https://www.cnbc.com/2019/12/02/european-commission-opens-probe-into-google-and-facebook-for-data-use.html>

⁵² CASE AT.40099 Google Android. Pieejams: https://ec.europa.eu/competition/antitrust/cases/dec_docs/40099/40099_9993_3.pdf.

uzņēmumiem samazinās iespēja ienākt digitālā vienotā tirgū, un attiecīgi patērētājam izvēles iespējas tiek samazinātas vai arī to nemaz nav.

Tāpat uzsverams, ka, piemēram, DTA 12. pantā noteikts, ka vārtzinim jāinformē EK par jebkādu plānotu koncentrāciju EK Apvienošanās Regulas⁵³ 3. panta nozīmē, tomēr saistībā ar DTA 12. pantu plašāks skaidrojums neizriet no DTA, t. i., kāds mērķis vai jēga ir šim pantam. Līdz ar to, lai arī DTA mērķi ir atbalstāmi, tajā pašā laikā ir vairāki aspekti, kurus būtu vērts risināt DTA ietvaros, papildinot konkrēto EK priekšlikumu, un tas ir ne tikai EK, bet arī ES dalībvalstu kopīgs uzdevums.

Kopsavilkums

1. Tehnoloģiju milzuzņēmumi un to ietekme uz suverēnu ir komplikēts problēmjaudājums, un risinājums šim problēmjaudājumam rodams, veicot uzlabojumus dažādos aspektos, t. i., sākot ar ES regulējumu un beidzot ar sabiedrības informēšanu un uzklauššanu ES normatīvā akta izstrādes procesā nacionālajā līmenī. Tas tā ir, jo rakstā attēlotais problēmjaudājums jārisina starpdisciplināri, sākot ar to, kā uzņēmums ir kļuvis par milzuzņēmumu un kādas ir tā darbības saistībā ar citiem uzņēmumiem, kādus pakalpojumus un informāciju šis milzuzņēmums piedāvā galalietotājam, kā arī kādi nosacījumi ir izvirzīti komerciāliem lietotājiem. DTA ir tikai viens no normatīvajiem aktiem, kas var sakārtot jaudājumu par konkurenci ES ietvaros, ļaujot digitālā vienotā tirgū ienākt jauniem spēlētājiem. Tomēr, piemēram, lielo digitālo platformu izmantotie algoritmi un to attēlotais saturs ir jaudājums, kurš jāreglamentē pavisam citā ES normatīvajā aktā, kas šajā rakstā netiek apskatīts.
2. Šobrīd EK iesniegusi ES likumdevējam divus priekšlikumus divām regulām, lai, pirmkārt, uzlabotu konkurenti (DTA), otrkārt, tiktu nodrošināta lielo digitālo platformu uzraudzība attiecībā uz saturu, kas tiek piedāvāts lietotājam, ietverot arī šo digitālo platformu izmantotos algoritmus (DPA). Šie EK priekšlikumi pagaidām atrodas pirmajā lasījumā, kas nozīmē, ka milzuzņēmumiem, kā arī ES dalībvalstīm ir iespēja ietekmēt ES likumdevēju un attiecīgo priekšlikumu saturu.
3. Jāņem vērā, ka milzuzņēmumi iegulda ievērojamus līdzekļus lobēšanā, lai ES likumdevējs EK priekšlikumos nevis risinātu problēmjaudājumus, bet gan pievērstos to lietu reglamentācijai, kuras ir maznozīmīgas, vai arī šajos priekšlikumos tiktu iekļautas vispārējas normas, kuras būtu formulētas ģenerālklaudzulas formā. Tādējādi izveidojas situācija, kad tiek atstāti nereglamentēti tie jaudājumi, kas rada iespējas milzuzņēmumiem ietekmēt suverēnu. Tas tā ir vēl jo vairāk tādēļ, ka valsts pilsoņi ir tie, kas nosaka, kāds būs parlaments un attiecīgi arī valdība. Savukārt to izvēle cita starpā ir atkarīga no tā, kāda informācija tiem ir pieejama digitālajā vidē.

⁵³ 20.01.2004. Padomes Regula Nr. 139/2004 par kontroli pār uzņēmumu koncentrāciju.

BIBLIOGRĀFIJA

Monogrāfijas

1. Barnard C. The Substantive law of the EU. The Four Freedoms. Sixth edition. Oxford University Press, 2019.
2. Coen D., Katsaitis A., Vannoni M. Business Lobbying in the European Union. Oxford University Press, 2021.
3. Gray J. E. Google rules: the history and future of copyright under the influence of Google. Oxford University Press, 2020.
4. Latvijas Republikas Satversmes komentāri. Ievads. I nodaļa. Vispārējie noteikumi. Autoru kolektīvs prof. R. Baloža zinātniskā vadībā. Rīga: Latvijas Vēstnesis, 2014.
5. Latvijas Republikas Satversmes komentāri. II nodaļa. Saeima. Autoru kolektīvs prof. R. Baloža zinātniskā vadībā. Rīga: Latvijas Vēstnesis, 2020.
6. Lutzi T. Private International Law Online. Internet Regulation and Civil Liability in the EU. Oxford University Press, 2020.
7. Pleps J., Pastars E., Plakane I. Konstitucionālās tiesības. Trešais izdevums ar Daiņa Ivāna priekšvārdu. Rīga: Latvijas Vēstnesis, 2021.
8. Rezevska D. Vispārējo tiesību principu nozīme un piemērošana. 2. izd. Rīga, 2015.
9. Vispārējie tiesību principi: tiesiskā drošība un tiesiskā pašāvība. Valsts pārvaldes. Business. Jurisprudence. Rakstu krājums. Autoru kolektīvs R. Baloža vadībā. Rīga: Tiesu nama aģentūra, 2017.

Normatīvie akti un izstrādes materiāli

10. Treasury Laws Amendment (News Media and Digital Platforms Mandatory Bargaining Code) Bill 2021. Pieejams: https://www.aph.gov.au/Parliamentary_Business/Bills_Legislation/Bills_Search_Results/Result?bId=r6652
11. Eiropas Parlamenta un Padomes 08.06.2000. Direktīva 2000/31/EK par dažiem informācijas sabiedrības pakalpojumu tiesiskiem aspektiem, jo īpaši elektronisko tirdzniecību, iekšējā tirgū.
12. 20.01.2004. gada Padomes Regula Nr. 139/2004 par kontroli pār uzņēmumu koncentrāciju.
13. Ministru kabineta 27.05.2021. protokollēmums. Latvijas Republikas nacionālās pozīcijas Eiropas Savienības Konkurētspējas ministru padomes 27.05.2021. sanāksmei. Pieejams: <http://tap.mk.gov.lv/lv/mk/tap/?pid=40502769>.
14. Procedūra 2020/0374/COD. Pieejams: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/LV/HIS/?uri=COM:2020:842:FIN>.
15. Procedūra 2020/0361/COD. Pieejams: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/LV/HIS/?uri=COM:2020:825:FIN>.
16. Non-Paper DMA. Pieejams: <https://www.rijksoverheid.nl/documenten/publicaties/2021/05/26/non-paper-dma>
17. COM/2020/842 final. Pieejams: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/LV/TXT/?uri=COM%3A2020%3A842%3AFIN>.
18. 1918. gada 18. novembra Latvijas valsts proklamēšanas akts. Pieejams: http://www.periodika.lv/periodika2-viewer/view/index-dev.html#panel:pp|issue:/g_001_030706_9100|article:DIVL162|issueType:undefined; Latvijas Satversmes preambulas pirmais teikums. Latvijas Vēstnesis, 01.07.1993., Nr. 43.
19. Likums "Deklarācija par Latvijas valsti". Valdības Vēstnesis, 28.05.1920., Nr. 118.

20. Padomes 20.01.2004. Regula (EK) Nr. 139/2004 par kontroli pār uzņēmumu koncentrāciju.
21. Letter and proposal: Strengthening the Digital Markets Act and its Enforcement. Pieejams: <https://www.permanentrepresentations.nl/permanent-representations/pr-eu-brussels/documents/publications/2021/09/9/strengthening-the-digital-markets-act-and-its-enforcement>.
22. 2020/0374(COD). Pieejams: https://www.europarl.europa.eu/doceo/document/IMCO-PR-692792_EN.pdf.
23. Opinion 2/2021 on the Proposal for a Digital Markets Act. Pieejams: https://edps.europa.eu/system/files/2021-02/21-02-10-opinion_on_digital_markets_act_en.pdf.
24. Regulas priekšlikums. Vienotais tirgus – jauns rīks konkurences noteikumu izpildes veicināšanai. Pieejams: https://ec.europa.eu/info/law/better-regulation/have-your-say/initiatives/12416-Vienotais-tirgus-jauns-riks-konkurences-noteikumu-izpildes-veicinasanai_lv.

Raksti periodiskā izdevumā

25. Araujo Father Robert. Sovereignty, Human Rights, and Self-Determination: The Meaning of International Law. *Fordham International Law Journal*, Vol. 24, Issue 5 (2000), Article 1.
26. De Gregorio G. The Rise of Digital Constitutionalism in the European Union (2019). *International Journal of Constitutional Law*, 2020. Pieejams: <https://ssrn.com/abstract=3506692>
27. Fowler M. R., Bunck J. M. What Constitutes the Sovereign State? *Review of International Studies*, Vol. 22, No. 4. Cambridge University Press, 1996. Pieejams: <http://www.jstor.org/stable/20097458>.
28. Sahly A., Shao C., Kwon K. H. Social Media for Political Campaigns: An Examination of Trump's and Clinton's Frame Building and Its Effect on Audience Engagement. *Social Media + Society*. April 2019. Doi: 10.1177/2056305119855141.
29. Soņeca V. "Facebook" un "Google" domstarpības ar Austrāliju. *Jurista Vārds*, 16.03.2021., Nr. 11(1173), 32. lpp.
30. Soņeca V., Piģēns K. Eiropas Savienība jaunu tiesisko izaicinājumu priekšā. *Jurista Vārds*, 09.11.2021., Nr. 45(1207), 6.–10. lpp.
31. Welbers K., Opgenhaffen M. Social media gatekeeping: An analysis of the gatekeeping influence of newspapers' public Facebook pages. *New Media & Society*, 2018; Vol. 20(12), pp. 4728–4747. Doi: 10.1177/1461444818784302.

Judikatūra

32. Satversmes tiesas 19.05.2009. spriedums lietā Nr. 2008-40-01, 11. punkts.
33. EST 20.12.2017. spriedums lietā C-434/15 *Asociación Profesional Elite Taxi*.
34. EST 29.08.2019. spriedums lietā C-40/17 *Fashion ID*.
35. EST 24.09.2019. spriedums lietā C-507/17 *Google (Portée territoriale du référencement)*.
36. EST 03.10.2019. spriedums lietā C-18/18 *Glawischmig-Piesczek*.
37. EST 19.12.2019. spriedums lietā C-390/18 *Airbnb Ireland*.

Arhīva materiāli

38. 25.10.2021. intervija ar EK tieslietu komisāru Didjē Reindersu (*Didier Reynders*). Viktorijas Soņecas personiskā arhīva materiāli.

Elektroniskie resursi

39. World Internet Users Statistics and 2021 World Population Stats. Pieejams: <https://www.internetworldstats.com/stats.htm>.
40. What 'Data Never Sleeps 9.0' Proves About the Pandemic. Pieejams: <https://www.domo.com/blog/what-data-never-sleeps-9-0-proves-about-the-pandemic/>.
41. Web Hosting Usage Distribution in the Top 10k Sites. Pieejams: <https://trends.builtwith.com/hosting/traffic/Top-10k>.
42. How to combat the threat of Facebook ads in US elections. Pieejams: <https://www.ft.com/content/87651b8a-e9e3-11e9-ae6b-a946d2463e4b>; Facebook to limit last-minute political ads in final U.S. election push. Pieejams: <https://www.reuters.com/article/us-usa-election-facebook-idUSKBN25U1N3>.
43. Infosheet 20 – The Australian system of government. Pieejams: https://www.aph.gov.au/About_Parliament/House_of_Representatives/Powers_practice_and_procedure/00_-_Infosheets/Infosheet_20_-_The_Australian_system_of_government.
44. Facebook Reports Fourth Quarter and Full Year 2020 Results. Pieejams: https://s21.q4cdn.com/399680738/files/doc_news/Facebook-Reports-Fourth-Quarter-and-Full-Year-2020-Results-2021.pdf.
45. Changes to Sharing and Viewing News on Facebook in Australia. Pieejams: <https://about.fb.com/news/2021/02/changes-to-sharing-and-viewing-news-on-facebook-in-australia/>
46. Posts disappear from pages of health authorities, Bureau of Meteorology amid Facebook news ban. Pieejams: <https://www.abc.net.au/news/2021-02-18/bom-health-authorities-betoota-caught-in-facebook-news-ban/13166394>.
47. Definition and development of human rights and popular sovereignty in Europe Science and technique of democracy, No. 49. Venice Commision. Pieejams: [https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-STD\(2011\)049-e](https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-STD(2011)049-e)
48. Changes to Sharing and Viewing News on Facebook in Australia. Pieejams: <https://about.fb.com/news/2021/02/changes-to-sharing-and-viewing-news-on-facebook-in-australia/>.
49. Seven West Media announces news agreement with Facebook. Pieejams: <https://www.abc.net.au/news/2021-02-23/seven-west-media-news-agreement-facebook-media-bargaining-code/13185008>.
50. The Top 20 Valuable Facebook Statistics – Updated October 2020. Pieejams: <https://zephoria.com/top-15-valuable-facebook-statistics/>.
51. Google Search Statistics. Pieejams: <https://www.internetlivestats.com/google-search-statistics/>.
52. European Parliament Press Kit for the European Council of 21–22 October 2021. Pieejams: <https://www.europarl.europa.eu/news/lv/press-room/20211015IPR15013/european-parliament-press-kit-for-the-european-council-of-21-22-october-2021>.
53. Start-ups, Killer Acquisitions and Merger Control – Background Note. OECD. DAF/COMP(2020)5. 12 May 2021. Pieejams: [https://one.oecd.org/document/DAF/COMP\(2020\)5/en/pdf](https://one.oecd.org/document/DAF/COMP(2020)5/en/pdf)
54. Geoffrey A. Fowler, Amazon Buys Ebook Firm Lexcycle Inc. April 28, 2009. Pieejams: <https://www.wsj.com/articles/SB124086914655960889>.
55. Big Tech Turns Its Lobbyists Loose on Europe, Alarming Regulators. Pieejams: <https://www.nytimes.com/2020/12/14/technology/big-tech-lobbying-europe.html?smid=tw-share>.
56. Portuese A. The Digital Markets Act: European Precautionary Antitrust. Pieejams: <https://itif.org/publications/2021/05/24/digital-markets-act-european-precautionary-antitrust>.

57. Broadbent M. Implications of the Digital Markets Act for Transatlantic Cooperation. 15.09.2021. Pieejams: <https://www.csis.org/analysis/implications-digital-markets-act-transatlantic-cooperation>.
58. Caffarra C., Morton F. S. The European Commission Digital Markets Act: A translation. Pieejams: <https://voxeu.org/article/european-commission-digital-markets-act-translation>.
59. Silva M., Bank M. How Big Tech money skews the European playing-field. Pieejams: <https://socialeurope.eu/how-big-tech-money-skews-the-european-playing-field>.
60. Soņeca V. Lobēšanas regulējuma nepieciešamība Latvijā kā demokrātiskā tiesiskā valstī. 2021. Pētījums izstrādāts ZAB *Eversheds Sutherland Bitāns* stipendijas “Mūsdienu izaicinājumi tiesību piemērošanas teorijai un praksei Latvijā” ietvaros. Pieejams: https://www.fonds.lv/fileadmin/user_upload/lu_portal/projekti/lu_fonds/PDF/SonecaV_petijums_S.O.vadiba_par_lobesanu.pdf.
61. Bundeskartellamt prohibits Facebook from combining user data from different sources. Pieejams: https://www.bundeskartellamt.de/SharedDocs/Meldung/EN/Pressemitteilungen/2019/07_02_2019_Facebook.html.
62. Mergers: Commission fines Facebook € 110 million for providing misleading information about WhatsApp takeover. Pieejams: https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/IP_17_1369.
63. EU starts new preliminary probe into Google and Facebook’s use of data. Pieejams: <https://www.cnn.com/2019/12/02/european-commission-opens-probe-into-google-and-facebook-for-data-use.html>
64. LobbyFacts. Pieejams: <https://lobbyfacts.eu/reports/lobby-costs/all/0/2/2/2/21/0>.
65. Corporate Europe Observatory. The lobby network: Big Tech’s web of influence in the EU. Pieejams: <https://corporateeurope.org/sites/default/files/2021-08/The%20lobby%20network%20-%20Big%20Tech%27s%20web%20of%20influence%20in%20the%20EU.pdf>.
66. Lomas N. Europe’s PEPP-PT COVID-19 contacts tracing standard push could be squaring up for a fight with Apple and Google. April 17, 2020. Pieejams: <https://techcrunch.com/2020/04/17/europes-pepp-pt-covid-19-contacts-tracing-standard-push-could-be-squaring-up-for-a-fight-with-apple-and-google/>
67. Ilves I. Why are Google and Apple dictating how European democracies fight coronavirus? Pieejams: <https://www.theguardian.com/commentisfree/2020/jun/16/google-apple-dictating-european-democracies-coronavirus>
68. Facebook vs. Australia – the latest dispute over the digital space. Pieejams: <https://www.universal-rights.org/universal-rights-group-nyc-2/facebook-vs-australia-the-latest-dispute-over-the-digital-space/>
69. Australian democracy: an overview. Pieejams: <https://www.moadoph.gov.au/democracy/australian-democracy/#>.

Daina Ose, *Dr. iur.*

Latvijas Universitātes Juridiskās fakultātes docente

DIGITALIZĀCIJAS IZAICINĀJUMI CIVILPROCESĀ

CHALLENGES OF DIGITIZATION IN CIVIL PROCEEDINGS

Atslēgvārdi: civilprocess, e-lieta, rakstveida pierādījumi, saziņa ar tiesu

Keywords: civil process, e-case, written proof, communication with a court

Summary

The paper covers a number of civil process issues related to the rights to the fair trial, which are simultaneously essential to the digitization of the civil process which becomes a part of unified e-case system. Such issues definitely include a right of the applicable person to know about initiated proceedings and to carry out timely communication with a court. Related to this issue and specifically important is the conversion of a paper document into electronic form, and ensuring the credibility of such a written proof.

Ievads

Viens no būtiskiem civilprocesa uzdevumiem ir mainīties līdzī laim un iegūt to civiltiesisko strīdu izskatīšanas formu, kādu pieprasa mūsdienu vajadzības. Pārmaiņas un grozījumi ir nepieciešami, lai nodrošinātu elastību un vienkāršību procesuālajās darbībās. Procesuālais ātrums un ērta tiesas pieejamība ir sabiedrības izvirzīto prasību pamatā.

Modernizējot atsevišķas procedūras, būtiska uzmanība ir jāpievērš formālisma mazināšanai tiesvedības procesos un novecojušu un smagnēju regulējumu vienkāršošanai.

Kā viens no beidzamā laika izaicinājumiem Latvijas civilprocesā ir pāreja uz elektronisko saziņu un e-lietām tiesā, kas ļautu izveidot efektīvu tiesvedības elektronisko procesu. Šī procesa ieviešanai noderīga ir to valstu pieredze, kurās jau šādas reformas ir realizētas, lai identificētu nepieciešamo darbu apjomu un iespējamo normatīvo regulējumu, kas sekmētu elektronisko procesu tiesiskumu un tiesas

pieejamību jebkurai personai civiltiesiskā strīda gadījumā. Kā piemēru var minēt Igauniju, kura jau kopš 2017. gada 13. marta daļēji tiesās realizē digitālo tiesvedību noteiktu kategoriju lietās.¹ Arī citās Eiropas Savienības dalībvalstīs ir uzsāktas procedūras, lai modernizētu normatīvo regulējumu un pārietu uz digitālajām lietām², vai arī šie procesi jau sekmīgi tiek realizēti praksē.

Tiesas pieejamība ir jānodrošina ikvienai personai – gan tādai, kurai ir augsta līmeņa zināšanas digitālajās prasmēs, gan tādai, kurai šādu prasmju nav vispār vai kura savu fizisko trūkumu vai saslimstības dēļ elektronisko procesu patstāvīgi nespēj realizēt. Tas nozīmē, ka saziņai ar tiesu ir jāparedz pietiekami plašas opcijas, kuras vienlaikus nodrošinātu visu personu spēju komunicēt ar tiesu gan digitālajā vidē, izmantojot Tiesu informācijas sistēmas (TIS) sniegtās iespējas, gan lietojot citus komunikācijas rīkus, tādus kā sūtījumi ar pasta komersanta starpniecību un informācijas saņemšana papīra formātā personas dzīvesvietā.

E-lietas ieviešanas pozitīvie aspekti sevi var attaisnot ilgtermiņā līdz ar digitālo prasmju stiprināšanu sabiedrībā kopumā un koptikla izveidi starp dažādām jau atsevišķi pastāvošām sistēmām. Tas veicinātu procesuālo dokumentu apriti un savstarpējo informācijas ieguvi no dažādiem publiskiem reģistriem un datubāzēm. Atteikšanās no papīra formas izpildraksta kā atsevišķa, līdz šim tikai šādā formā pastāvoša dokumenta ir tikai viens no piemēriem, kā tiek mazināts formālisms un nelietderīgs cilvēkresursu patēriņš. Savstarpēja dokumentu izgūšana no sistēmas ne tikai ir atbilstoša procesuālās ekonomijas principa prasībām, bet arī nodrošina godprātīgu tiesību izmantošanu, realizējot procesuālās darbības.

Pāreja uz e-lietām Latvijā ir noteikta ar 2021. gada 1. decembri, veicot attiecīgos grozījumus Kriminālprocesa likumā, Administratīvā procesa likumā un Civilprocesa likumā, kuru mērķis ir pielāgot procesuālo regulējumu elektroniskai dokumentu apritei, elektroniskai saziņai un procesuālajām darbībām tiešsaistes sistēmā. Būtiski atzīmēt, ka, atšķirībā no Igaunijas, kura vismaz trīs gadus testēja e-lietu digitālā procesa darbību noteiktās lietu kategorijās, identificējot iespējamās problēmas un modelējot to risinājumus, Latvijas lēmums bija ieviest e-lietas visos procesos un visās tiesvedībās vienlaikus, paredzot pabeigt izskatīt papīra formātā tās lietas, kas bija jau iesāktas šajā formātā. Tas liek domāt, ka normatīvā regulējuma pietiekamība ir izvērtēta un attiecīgā procesa likuma grozījumi sniegs pietiekamus risinājumus saistībā ar tiešsaistes sistēmas lietošanu un iespējamajiem risinājumiem dokumentu aprītē un saziņā ar tiesvedībās iesaistītajām personām. Tomēr, neskatoties uz šādu pieņēmumu, ir pamats identificēt vairākus aspektus un norādīt uz tiem, kuri varētu jau sākotnēji tikt pilnveidoti.

¹ Ministry of Justice – Opinion on a draft intention to develop draft amendments to the Code of Civil Procedure (digital court file) // 14.06.2020. Intention to develop a draft law amending the Code of Civil Procedure (draft). Pieejams: https://www.ekou.ee/doc/2020-07-23_JM-digitoimik-VTK.pdf [aplūkots 24.10.2021.].

² Use of IT tools in the field of justice. Survey on the use of IT tools by courts in Member States. Pieejams: <https://data.consilium.europa.eu/doc/document/ST-10836-2019-REV-2/en/pdf> [aplūkots 24.10.2021.].

Elektroniskās formas saziņas ar tiesu prioritāte

Pastāvot iespējai sazināties un kārtot noteiktus jautājumus valsts un pašvaldības iestādēs elektroniski vai klātienē, arī tiesas nav izņēmums. Izvirzot elektronisko saziņu kā primāru saziņas veidu, Latvijas civilprocesā iezīmējas pāreja uz, iespējams, pilnīgu procesuālo darbību veikšanu elektroniskā formātā. Vienlaikus tiek saglabāta iespēja saziņai ar tiesu un papīra formas dokumentu nosūtīšanai izmantojot arī fizisko personu kā lietas dalībnieku deklarētās dzīvesvietas adresi, kā arī citu lietas dalībnieka norādīto adresi saziņai. Šādi tiek pilnīgāk nodrošināts viens no būtiskākiem tiesību uz taisnīgu tiesu elementiem – zināt par tiesvedību un realizēt savas pašaizstāvības tiesības, nodrošinot personas izvēlētu vai normatīvajos aktos noteiktu pēc iespējas ātrāku un šai personai ērtāku saziņas veidu. Saziņai ar lietas dalībnieku oficiālā elektroniskā adrese var aizstāt sūtījumus uz personas deklarēto dzīvesvietu, taču tā nevar aizstāt Latvijas civilprocesā nostiprināto deklarētās dzīvesvietas nozīmi, lai noteiktu lietu piekritību noteiktai tiesai. Tādējādi personām, kuras vēlas iesniegt prasību tiesā, joprojām paliks aktuāls jautājums par atbildētāja kā lietas dalībnieka (fiziskas personas) deklarētās dzīvesvietas adreses izziņāšanu un noteiktās tiesas izvēli atbilstoši šai piekritībai.

Oficiālās elektroniskās adreses likums³ fiziskām personām noteic izvēles brīvību oficiālās elektroniskās adreses izmantošanai (5. panta otrā daļa), savukārt kā obligāts pienākums tās izmantošanai ir noteikts valsts iestādei, reģistros reģistrētam tiesību subjektam un rezerves karavīram. Pamatojoties uz šo regulējumu, oficiālās elektroniskās adreses lietošana fiziskām personām, kuras nav reģistrētas speciālos reģistros saistībā ar nodarbošanos, aizstājot papīra formas sūtījumus uz deklarēto dzīvesvietu vai citu saziņas adresi ar pasta komersanta starpniecību, kas termiņā ziņā ir ilgāks process un saistīts ar papildu izmaksām, var tikt atrisināta tikai pakāpeniski un ilgtermiņā. Procesu veicināšanai ir nepieciešams realizēt pasākumus, lai noteiktā sabiedrības daļa pilnvērtīgāk apgūtu digitālās prasmes, gan arī radot brīvpieeju viedierīcēm, ja personas mantiskais stāvoklis ir šķērslis tās iegūšanai.

Pastāvot dažādām saziņas opcijām ar tiesu un lietas dalībnieku, tiesām katrā vienā gadījumā individuāli būs jāreķina ar lietas izskatīšanu saistīto izdevumu apmēri, jo tie būs atšķirīgi gadījumos, ja persona saziņai ar tiesu izmanto oficiālo elektronisko adresi vai elektronisko adresi vai arī vēlas saņemt tiesas pavēsti un citus sūtījumus no tiesas papīra formātā ar pasta komersanta piegādi. Elektronisko sūtījumu gadījumā ar lietas izskatīšanu saistīto izdevumu apmēri var būtiski atšķirties un veidot zemākas izmaksas, kas saistītas ar lietas izskatīšanu. Civilprocesa likuma grozījumu 56. panta jaunā redakcija sniedz skaidras saziņas ar tiesu prioritātes, ierindojojot kā primāro dokumentu nosūtīšanas veidu elektronisko sūtījumu un tikai pēc tam norādot vienkāršo pasta sūtījumu vai piegādi ar ziņnesi (zvērinātu tiesu izpildītāju).

Sarp elektroniskiem tiesas dokumentu sūtīšanas veidiem priekšroka ir dodama saziņai tiešsaistes sistēmā, kas ļauj daudz sekmīgāk konstatēt personas piekļuvi

³ Law on the Official Electronic Address. Pieejams: <https://likumi.lv/ta/en/en/id/283229-law-on-the-official-electronic-address> [aplūkots 25.10.2021.].

elektroniskās formas dokumentam un citai lietā nozīmīgai informācijai, kura rada vai var radīt personai nozīmīgas sekas, kas izriet no tiesību uz taisnīgu tiesu tvēruma. Šī saziņa notiek drošā un kontrolētā vidē, kuru nodrošina sistēmas turētājs, reģistrējot katru vienu darbību, tajā skaitā arī piekļuves tehniskos šķēršļus.

Kā nākamais elektroniskais tiesas dokumentu nosūtīšanas veids tiek norādīts sūtījums uz elektronisko pasta adresi, kuru norādījis saziņai adresāts. Šim saziņas veidam ir atsevišķi pozitīvie un negatīvie aspekti, kuri lietas dalībniekam, kas izvēlas šādu komunikāciju ar tiesu, ir jāapzinās. Kā tas izriet no Elektronisko sakaru likuma⁴ regulējuma, persona pati kā galaierīču īpašnieks ir atbildīga par to atbilstību un piemērotību elektronisko sakaru komersanta sniegto elektronisko sakaru pakalpojumu saņemšanai, elektronisko sakaru komersanta izvēli, viedierīču programmatūru, iestatījumiem un atjauninājumu uzstādīšanu, kas ļautu saņemt un iepazīties ar attiecīgiem sūtījumiem. Apzinoties visus šos aspektus, adresāts saglabā tiesību brīvi izvēlēties sev vēlamu saziņas veidu un formu, kas ļautu saņemt sūtījumus viņam ierastā veidā.

Kā beidzamais pieļaujama elektroniskais nosūtīšanas veids tiek norādīts sūtījums uz adresāta oficiālo elektronisko adresi, ja fiziska persona to ir aktivizējusi un nav norādījusi citus sev vēlamus saziņas veidus.

Līdzīga dokumentu nosūtīšanas kārtība tiek attiecināta arī uz juridiskām personām kā lietas dalībniekiem, nosakot elektronisko saziņu kā primāro saziņas formu, respektējot juridiskās personas izvēli attiecībā uz saziņas adresi.

Šāda saziņas iespēju daudzējādība un lietas dalībnieka saziņas adreses izvēles respektēšana ļauj nodrošināt personas tiesību uz taisnīgu tiesu ievērošanu – pienācīgu informēšanu⁵ par tiesvedību un tās procesiem attiecīgajā lietā. Tādējādi var secināt, ka, izvirzot elektronisko saziņu kā prioritāro saziņas veidu, bet vienlaikus nodrošinot arī sūtījumus uz fiziskās personas deklarētās dzīvesvietas adresi vai to adresi, kuru persona ir norādījusi saziņai ar tiesu, vai juridisko personu gadījumā, – juridisko adresi, likumdevējs ir nodrošinājis, respektējot procesuālās ekonomijas principu, realizēt pēc iespējas ar mazākām izmaksām saistītu un tehnoloģiskām iespējām atbilstošu saziņu ar tiesu, respektējot personas gribu saņemt informāciju no tiesas sev vēlamā veidā un formā.

Dokumentu pārvēršana elektroniskā formā un glabāšanas prasības

Kā viens no komplikētākajiem izaicinājumiem e-lietu sakarā ir norādāms jautājums, kas skar rakstveida pierādījumus un citus procesuālus dokumentus un to pievienošanu e-lietai. Pāreja uz e-lietām, kuras pastāv tikai elektroniskā formā, neparedz tā saucamo hibrīda lietu pastāvēšanu. Tātad kā lietas materiāli vienlaikus nevar būt gan elektroniskā formā esošs dokuments, gan papīra formas dokuments.

⁴ Electronic Communications Law. Pieejams: <https://likumi.lv/ta/en/en/id/96611-electronic-communications-law> [aplūkots 25.10.2021.].

⁵ ECHR judgment of 31 May 2007 in case Miholapa v. Latvia (application No. 61655/00).

Tas nozīmē, ka visi papīra formā iesniegtie dokumenti ir jāpārvērš elektroniskā formātā. Civilprocesa likuma⁶ 111. pants noteic, ka rakstveida pierādījumi iesniedzami oriģinālā vai noteiktā kārtībā apliecināta atvasinājuma veidā. Papīra formas dokumenta pārvēršana elektroniskā formātā ir uzskatāma par atvasinājuma izgatavošanu neatkarīgi no tā, vai atvasinājums tiek izgatavots no oriģināla dokumenta vai papīra formas cita atvasinājuma. Ja dokumenta oriģinālu ir paredzēts atgriezt iesniedzējam atpakaļ, tad diskutējams ir jautājums par to, kas notiks ar papīra formas apliecinātu atvasinājumu un vai tas tiks izsniegts iesniedzējam atpakaļ. Pēc Tieslietu ministrijas paustā viedokļa⁷ par grozījumiem CPL 113. pantam, tiek norādīts, ka rakstveida pierādījumu atvasinājumus tiesa pēc to pārvēršanas elektroniskā formā un pievienošanas lietas materiāliem iznīcinās. Šāda tiesas rīcība ir pašsaprotama, jo dokumenta atvasinājums ir pieejams elektroniskā formā un tā pārvēršanu ir veikusi pati tiesa, nodrošinot iesniegtā dokumenta atvasinājuma ticamības apliecinājumu par formas maiņu. Vienlaikus šāda formas maiņas darbība kā pakalpojums, kuru sniedz tiesa, ir uzskatāma par maksas pakalpojumu. Tas nozīmē, ka persona, iesniedzot papīra formas rakstveida dokumenta apliecinātu atvasinājumu kā rakstveida pierādījumu lietā, ir taisījusi tēriņus, izgatavojot šo atvasinājumu un apliecinot to. Taču šī pati persona ir arī maksājusi par tiesas sniegto pakalpojumu, lai šo atvasinājumu digitalizētu un pievienotu e-lietai. Ne visos gadījumos ir iespējams saglabāt un uzrādīt dokumenta oriģinālu, kam ir pierādījuma nozīme. Apliecināti dokumentu atvasinājumi sekmīgi var aizstāt dokumenta oriģinālu un neradīt šaubas par to ticamību. No lietderības viedokļa raugoties, personai, kura šos papīra formāta dokumentu atvasinājumus iesniegusi tiesā kā pierādījumus, ir tiesības prasīt tos atgriezt viņai atpakaļ pēc to pārveidošanas elektroniskā formā, ja šāds lūgums ir izteikts. Dzīves situācijas var būt dažādas, un personai, kura pati nespēj savus papīra formas dokumentus vai to atvasinājumus digitalizēt, var būt svarīgas šīs dokumentu kopijas, un to iznīcināšana nebūtu pieļaujama. Kā piemēru var minēt gadījumu, kad persona ir iesaistīta vairākās tiesvedībās par attiecīgo jautājumu ar to pašu pusi vai citām personām. Katrā lietā var tikt iesniegti un digitalizēti vieni un tie paši dokumentu atvasinājumi, ja tāda nepieciešamība pastāvētu. Attiecīgai personai, kura šos dokumentus ir izvēlējusies iesniegt, digitalizētā dokumenta izgūšana no citas lietas var radīt nevajadzīgu laika un resursu patēriņu. Līdz ar to jebkura papīra dokumenta apliecināta atvasinājuma iznīcināšana, ja tas iesniegts kā rakstveida pierādījums lietā, ir pieļaujama tikai tad, ja persona, to iesniedzot tiesai, nav norādījusi, ka vēlas to saņemt atpakaļ, nosedzot nepieciešamos nosūtīšanas vai izsniegšanas izdevumus. Pamatojoties uz Igaunijas regulējumu attiecīgajā jautājumā, jānorāda, ka pašreizējais Igaunijas Civilprocesa kodeksa⁸ 57. § noteic, ka papīra dokumentus ieskenē un

⁶ Civil Procedure Law. Pieejams: <https://likumi.lv/ta/en/en/id/50500> [aplūkots 27.09.2021.].

⁷ Amendments to the Civil Procedure Law No. 953 / Lp13, Table of the draft law for consideration before the second reading at the sitting of the Legal Commission. Pieejams: <https://titania.saeima.lv/LIVS13/saeimalivs13.nsf/0/5726F2CA55365EF8C22586D30045CF10?OpenDocument> [aplūkots 27.09.2021.].

⁸ Code of Civil Procedure. Pieejams: <https://www.riigiteataja.ee/en/eli/513122013001/consolide> [aplūkots 27.09.2021.].

uzglabā tiesu informācijas sistēmā attiecīgās tiesvedības laikā un, ja nepieciešams, papīra formātā iesniegtos dokumentus glabā līdz tiesvedības beigām. Šādai prasībai ir būtiska nozīme, jo jāņem vērā, ka neviena sistēma nav pasargāta no tehniskām kļūdām un praksē var rasties nepieciešamība atjaunot digitālo lietu. Līdz ar to, ja pēc dokumenta pārvēršanas tas tiek iznīcināts, nevar pašauties uz to, ka lietas dalībnieka rīcībā arī turpmāk būs attiecīgā dokumenta oriģināls vai cita kopija. Tādējādi jebkura papīra formas dokumenta iznīcināšana līdz sprieduma spēkā stāšanās brīdim nebūtu pieļaujama prakse. Igaunijas civilprocesa regulējumā⁹ arī uz priekšu ir paredzēts saglabāt noteikumu, ka pēc lietas dalībnieka lūguma ne tikai pēc sprieduma vai lēmuma par tiesvedības izbeigšanu spēkā stāšanās, bet arī jau tiesvedības procesa laikā būs iespējams saņemt atpakaļ dokumentus, kas iesniegti papīra formā. Šāda regulējuma pārņemšana būtu ieteicama arī Latvijas civilprocesā.

Tādējādi, lai mazinātu uzglabājamo dokumentu apjomu tiesās, papīra formas dokumentu iznīcināšana pēc to digitalizācijas būtu pieļaujama tikai gadījumos, ja iesniegtais dokuments ir tiesai adresēts, piemēram, pieteikumi, lūgumi, paskaidrojumi.

Kā vēl viens arguments par labu tam, ka tiesai iesniegts papīra formas dokuments ir jāsaglabā līdz attiecīgās tiesvedības beigām, ir nepieciešamība lemt par dokumenta ekspertīzi, ja procesa gaitā šāds lūgums būs pieteikts. Ņemot vērā, ka ekspertīzei var tikt pakļauta arī dokumenta kopija, šīs kopijas digitālajam atveidojumam var trūkt to pazīmi, kas ir vērtējamas papīra formas dokumentam. Tas savukārt noved pie nākamā jautājuma, kurš nav procesuāli noregulēts, proti, pie papīra dokumentu skenējuma kvalitātes. Tā kā dokumentu skenējumu ir paredzēts veikt gan lietas dalībniekam, gan tiesas darbiniekam, ir nepieciešams izstrādāt vienotas vadlīnijas kvalitatīva dokumenta atvasinājuma ievadīšanai (lejupielādei) tiešsaistes sistēmas lietā. Kā pozitīvu piemēru var minēt Valsts ieņēmumu dienesta izstrādātās "Vadlīnijas papīra dokumentu skenēšanā"¹⁰, kuras ietver uzskatāmu pamācību katram lietotājam par nepieciešamajām darbībām un tehniskajiem iestatījumiem papīra formas dokumenta kvalitatīvai pārvēršanai elektroniskajā atvasinājumā. Šāda prakse būtu pārņemama arī tiesās, izstrādājot vadlīnijas elektroniskajā lietā iesniedzamo dokumentu skenējumu kvalitātes prasībām.

Kopsavilkums

1. Izvirzot elektronisko saziņu kā prioritāro saziņas veidu, bet vienlaikus nodrošinot arī sūtījumus uz fiziskās personas deklarētās dzīvesvietas adresi vai to adresi, kuru persona ir norādījusi saziņai ar tiesu, vai juridisko personu gadījumā, – juridisko adresi, likumdevējs ir nodrošinājis, respektējot

⁹ Explanatory memorandum to the Bill on Amendments to the Code of Civil Procedure and the Code of Administrative Court Procedure and the Code of Implementation of the Code of Civil Procedure and Enforcement Procedure (transition to paperless court proceedings). Pieejams: <https://advokatuur.ee/uploads/files/TsMS%20muutmise%20seaduse%20eelnc3%B5u%20SK.pdf> [aplūkots 27.09.2021.].

¹⁰ Guidelines for scanning paper documents. Pieejams: https://www.vid.gov.lv/sites/default/files/vadlinijas_dokumentu_skenesana_v1.pdf [aplūkots 25.10.2021.].

procesuālās ekonomijas principu, realizēt pēc iespējas ar mazākām izmaksām saistītu un tehnoloģiskām iespējām atbilstošu saziņu ar tiesu, respektējot personas gribu saņemt informāciju no tiesas sev vēlamā veidā un formā. Vienlaikus tiek ievērotas arī personas tiesības uz taisnīgu tiesu, nodrošinot iespējamo saziņas daudzējādību.

2. Pārejot uz elektroniskām lietām civilprocesā, vērtējams ir jautājums par normatīvā regulējuma pietiekamību. Pašlaik identificētā problēma ir saistīta ar dokumentu pārvēršanu elektroniskā formā skenēšanas kvalitātes prasībām. Būtu ieteicams izstrādāt vienotas vadlīnijas lietas dalībniekiem un tiesu darbiniekiem saistībā ar dokumentu pārvēršanu elektroniskā formā tiem papīra formas dokumentiem, kuri veidos elektronisko lietu.
3. Papīra formas dokumentu atvasinājumu iznīcināšana pēc to pārvēršanas elektroniskā formā nav pieļaujama visos gadījumos, bet tikai pēc tiesvedības pabeigšanas attiecīgajā lietā, ja lietas dalībnieks nav izteicis gribu saņemt atpakaļ attiecīgā dokumenta atvasinājumu.

BIBLIOGRĀFIJA

1. Civil Procedure Law. Pieejams: <https://likumi.lv/ta/en/en/id/50500> [aplūkots 27.09.2021.].
2. Code of Civil Procedure. Pieejams: <https://www.riigiteataja.ee/en/eli/S13122013001/consolide> [aplūkots 27.09.2021.].
3. Electronic Communications Law. Pieejams: <https://likumi.lv/ta/en/en/id/96611-electronic-communications-law> [aplūkots 25.10.2021.].
4. Law on the Official Electronic Address. Pieejams: <https://likumi.lv/ta/en/en/id/283229-law-on-the-official-electronic-address> [aplūkots 25.10.2021.].
5. ECHR judgment of 31 May 2007 in case Miholapa v. Latvia (application No. 61655/00).
6. Amendments to the Civil Procedure Law No. 953 / Lp13, Table of the draft law for consideration before the second reading at the sitting of the Legal Commission. Pieejams: <https://titania.saeima.lv/LIVS13/saeimalivs13.nsf/0/S726F2CA55365EF8C22586D30045CF10?OpenDocument> [aplūkots 27.09.2021.].
7. Explanatory memorandum to the Bill on Amendments to the Code of Civil Procedure and the Code of Administrative Court Procedure and the Code of Implementation of the Code of Civil Procedure and Enforcement Procedure (transition to paperless court proceedings). Pieejams: <https://advokatuur.ee/uploads/files/TsMS%20mutmise%20seaduse%20eeln%C3%B5su%20SK.pdf> [aplūkots 27.09.2021.].
8. Guidelines for scanning paper documents. Pieejams: https://www.vid.gov.lv/sites/default/files/vadlinijas_dokumentu_skenesana_v1.pdf [aplūkots 25.10.2021.].
9. Ministry of Justice – Opinion on a draft intention to develop draft amendments to the Code of Civil Procedure (digital court file) // 14.06.2020. Intention to develop a draft law amending the Code of Civil Procedure (draft). Pieejams: https://www.ekou.ee/doc/2020-07-23_JM-digitoimik-VTK.pdf [aplūkots 24.10.2021.].
10. Use of IT tools in the field of justice. Survey on the use of IT tools by courts in Member States. Pieejams: <https://data.consilium.europa.eu/doc/document/ST-10836-2019-REV-2/en/pdf> [aplūkots 24.10.2021.].

6. SEKCIJA / SECTION 6

PRIVĀTTIESĪBU AKTUĀLIE RISINĀMIE JAUTĀJUMI

TOPICAL CHALLENGES
IN PRIVATE LAW

Erlens Kalniņš, *Dr. iur.*

Latvijas Universitātes Juridiskās fakultātes docents

KONTRATABULĀRAIS, EKSTRATABULĀRAIS UN TABULĀRAIS IEILGUMS LATVIJAS CIVILTIESĪBĀS

CONTRA TABULAR, EXTRA TABULAR AND TABULAR PRESCRIPTION IN LATVIAN CIVIL LAW

Atslēgvārdi: kontratabulārais, ekstratabulārais un tabulārais ieilgums, īpašuma tiesības iegūšanas brīdis, labticīgu trešo personu aizsardzība

Keywords: contra tabular, extra tabular and tabular prescription, the moment of acquisition of property rights, protection of *bona fide* third parties

Summary

The current paper deals with the provision of Article 1024 of the Civil Code, which directly regulates the acquisition by prescription of the right of ownership over immovable property that is not registered in the Land Register in the name of the acquirer (contra tabular prescription), furthermore, this article is also applicable to the acquisition of immovable property by means of prescription, even if the respective immovable property is not registered in the Land Register (extra tabular prescription). When all the statutory conditions for prescription have been fulfilled, in accordance with the Article 1024 of the Civil Code the acquirer does not acquire the right of ownership, but instead – only a legal possibility to demand the recognition and confirmation of his property rights in the Land Register. However, in the case of tabular prescription, if all the statutory preconditions are met, including the ten-year prescription period provided for in Article 1024 of the Civil Law, the acquirer acquires property rights on the basis of law, because the immovable property is already registered in the Land Register in his name.

Ievads

[1] Civillikuma (turpmāk – CL) 998.–1031. pantā regulēto ieilgumu var definēt kā tādu īpašuma tiesības iegūšanas pamatu, atbilstoši kuram zināmu laiku nepārtraukti turpinājies un kvalificēts valdījums pār kustamu lietu vai nekustamu

īpašumu noved vai var novest pie īpašuma tiesības iegūšanas uz konkrēto lietu.¹ Savukārt ar “kvalificētu valdījumu” saprotama īpašuma tiesībai atbilstoša faktiskā vara pār lietu (sk. CL 876. panta pirmo daļu), kas ir balstīta uz kādu no likumā paredzētajiem valdījuma tiesiskajiem pamatiem (sk. CL 1006. un 1007. pantu), turklāt valdītājam jābūt labticīgam (sk. CL 1013. pantu), proti, atvainojami maldīgi pārliecinātam, ka attiecīgais valdījuma tiesiskais pamats konkrētajā gadījumā jau sākotnēji ir sagādājis viņam īpašuma tiesību uz lietu.² Tādējādi ieilguma institūta mērķis ir radīt tiesisko noteiktību privāttiesiskajā apgrozībā,³ novēršot jeb “izdziedinot” tos juridiskos trūkumus valdījuma tiesiskajā pamatā, kuri konkrētajā gadījumā bijuši šķērslis īpašuma tiesības tūlītējai iegūšanai (sk. CL 1006. pantu).⁴

Nemot vērā to, ka Augstākās tiesas (Senāta) jaunākajā praksē ir aktualizējis jautājums par īpašuma tiesības iegūšanu ar ieilgumu uz nekustamu īpašumu, šī raksta uzdevums ir koncentrēti aplūkot CL ietverto regulējumu īpašuma tiesības iegūšanai ar ieilgumu uz nekustamu īpašumu situācijā, kad valdījuma tiesisko pamatu veido atsavinājuma līgums jeb “līgums, kura mērķis ir atdot citam īpašumu” (sk. CL 1007. panta 2. punktu), kā arī kritiski izvērtēt atsevišķas atziņas, kuras paustas jaunākajā tiesu praksē, iztulkojot un piemērojot CL 1024. pantu.

Kontratabulārais ieilgums

[2] Atbilstoši romiešu tiesībām viens no praksē nozīmīgiem ieilguma institūta piemērošanas gadījumiem bija situācija, kad ar tiesisku darījumu atsavinātā t. s. mancipējamā lieta (*res Mancipi*) bija nonākusi ieguvēja valdījumā, nevis izdarot likumā prasīto svinīgo un ceremoniālo mancipācijas aktu (*Mancipatio*), bet gan izdarot vienkāršu un neformālu šādas lietas nodošanu (*traditio*), kas pati par sevi nepārnesa ieguvējam īpašuma tiesību uz mancipējamu lietu, taču bija viens no priekšnoteikumiem minētās tiesības iegūšanai ar ieilgumu (*usucapio*).⁵

[2.1] Šī tiesiskā ideja savulaik tikusi pārņemta 1864. gada Vietējo civillikumu kopojuma (Baltijas vietējo likumu kopojuma III daļas) 855. panta normā un pēc tam – 1937. gada CL 1024. panta normā, kura primāri regulē īpašuma tiesības iegūšanu ar ieilgumu uz tādu zemesgrāmatā ierakstītu nekustamo

¹ Sal.: Erdmann C. System des Privatrechts der Ostseeprovinzen Liv-, Est- und Curland. Bd. II. Sachenrecht. Riga: N. Kymmels Verlag, 1891, S. 163; Binder M. Sachenrecht. Wien: Verlag Österreich, 2003, Rz 6/36.

² Sk.: Erdmann C. System des Privatrechts der Ostseeprovinzen Liv-, Est- und Curland. Bd. II. Sachenrecht. Riga: N. Kymmels Verlag, 1891, S. 170–171.

³ Sk.: Sinaiskis V. Latvijas civiltiesību apskats. Lietu tiesības. Saistību tiesības. Rīga: Latvijas Juristu biedrība, 1996, 62. lpp.

⁴ Sk.: Čakste K. Civiltiesības. Rīga: Zvaigzne ABC, 2011, 97.–98. lpp.; Blaese H., Mende S. Das Sachenrecht. Lettlands Zivilgesetzbuch vom 28. januar 1937 in Einzeldarstellungen. Bd. II, 2. Rīga: Verlag der AG “Ernst Plates”, 1940, S. 97.

⁵ Sk.: Kaser M., Knütel R., Lohsse S. Römisches Privatrecht. 21. Aufl. München: Verlag C. H. Beck, 2017, § 25, Rn. 7, 9; Франчози Д. Институционный курс римского права. Москва: Статут, 2004, с. 292; Дождев Д. В. Римское частное право. Изд. 2. Москва: Норма, 2000, с. 405.

īpašumu, kas ticis atsavināts ar tiesisku darījumu un nodots ieguvēja valdījumā (sk. CL 1006. pantu un 1007. panta 2. punktu), neizdarot īpašuma tiesības pārejai obligāti nepieciešamo ieguvēja īpašuma tiesības nostiprinājumu zemesgrāmatā (sk. CL 993. pantu un 1477. panta pirmo daļu).

Proti, CL 1024. pantā tiešā veidā ir regulēts t. s. “kontratabulārais ieilgums” (*usucapio* jeb *praescriptio contra tabulas*),⁶ atbilstoši tam iespējama īpašuma tiesības iegūšana ar ieilgumu uz tādu nekustamo īpašumu, kas ierakstīts zemesgrāmatā uz citas personas kā īpašnieka vārda (sk. CL 994. panta pirmo daļu).

[2.2] Vietējo civillikumu kopojuma (turpmāk – VCL) 855. pantā bija ietverta šāda norma: “Kas ar nosacijumiem, kuri rakstīti priekšā iegūšanai uz ieilguma pamata (821.–824. un 826.–853. p.), valdījis desmit gadu laikā nekustamu mantu, kura zemes grāmatās uz viņa vārdu nav ierakstīta, tas atzīstams par ieguvušu šo nekustamu mantu uz ieilguma pamata un viņam tiesība un pienākums prasīt šā ieguvuma ierakstīšanu zemes grāmatās uz viņa vārdu.”⁷

Skaidrojot šo normu, gan juridiskajā literatūrā, gan tiesu praksē savulaik atzīts, ka atbilstoši VCL 855. pantam īpašuma tiesība uz nekustamu īpašumu ar ieilgumu tiek iegūta tieši uz likuma pamata (*ipso iure*) un ir spēkā bez nostiprināšanas zemesgrāmatā;⁸ īpašuma tiesības iegūšanai uz likuma pamata nav nepieciešams tiesas spriedums par ieguvēja īpašuma tiesības atzīšanu.⁹ Taču, lai zemesgrāmatas būtu pilnīgas un ticamas, likumā paredzēts, ka arī uz likuma pamata iegūtās lietu tiesības ir nostiprināmas zemesgrāmatā,¹⁰ turklāt šāda nostiprināšana ir nepieciešama, lai piešķirtu legītimāciju ieguvēja vēlākai liettiesiskajai rīcībai ar nekustamo īpašumu.¹¹

⁶ Sk.: Vinzarājs N. Ieilguma nozīme civiltiesību sistēmā. Tieslietu Ministrijas Vēstnesis, 1937, Nr. 4, 852. lpp.

⁷ Sk.: Civillikumi (Vietējo likumu kopojuma III daļa). Tulkojums ar pārgrozījumiem un papildinājumiem, kas izsludināti līdz 1935. gada 1. janvārim, ar dažiem paskaidrojumiem. Sastādījuši: prof. Dr. iur. A. Būmanis, H. Ēlerss, J. Lauva. Rīga: Valtera un Rapas akc. sab. izdevums, 1935, 133. lpp.

⁸ Sk.: Синайский В. И. Основы гражданского права (в связи с частью III Свода узаконений, действующих в Латвии и Эстонии). Выпуск II. Вещное право. Обязательственное право. Семейное право. Наследственное право. Рига: Издание акц. о-ва Валтерс и Рапа, 1926, с. 46–47; Sinaiskis V. Saimniecības tiesību lietiskās normas. Tieslietu Ministrijas Vēstnesis, 1935, Nr. 4, 686.–687. lpp.; Senāta 21.09.1927. spriedums Nr. 141 (V Izvilkumi no Latvijas Senāta Civilā kasācijas departamenta spriedumiem. Sastādījuši: senators F. Konradi un Rīgas apgabaltiesas loceklis A. Valters. Rīga: autoru izdevums, 1933, 81. lpp.); Senāta 27.10.1927. spriedums Nr. 488 (IV Izvilkumi no Latvijas Senāta Civilā kasācijas departamenta spriedumiem. Sastādījuši: senators F. Konradi un Rīgas apgabaltiesas loceklis A. Valters. Rīga: autoru izdevums, 1933, 80. lpp.).

⁹ Sk.: Senāta 19.11.1924. spriedums Nr. 207 (I Izvilkumi no Latvijas Senāta Civilā kasācijas departamenta spriedumiem. Sastādījuši: senators F. Konradi un Rīgas apgabaltiesas loceklis A. Valters. Rīga: autoru izdevums, 1929, 18. lpp.); Konradi F., Valters A. (sast.) Civillikumi ar paskaidrojumiem. Otrā grāmata. Lietu tiesības. Rīga: Grāmatrūpnieks, 1935, 140., 141. lpp.

¹⁰ Sk.: Тюрюмовъ И. М. Гражданское право. Изд. 2. Тарту: Типография Г. Лаакманъ, 1927, с. 199, прим. 2; Senāta Arvienotās sapulces 17.06.1936. spriedums Nr. 14 (XII Izvilkumi no Latvijas Senāta Civilā kasācijas departamenta spriedumiem. Sastādījuši: senators F. Konradi un Rīgas apgabaltiesas loceklis A. Valters. Rīga: Grāmatrūpnieks, 1935/1936, 714.–715. lpp.).

¹¹ Sk.: Erdmann C. 1891, S. 181.

[2.3] VCL 855. panta norma (redakcionāli uzlabotā veidā) ir tikusi pārņemta CL 1024. pantā (šī panta 1. teikumā),¹² to papildinot ar jaunu 2. teikumu šādā redakcijā: “Kamēr ieguvējs to nedara [t. i., neprasa viņa īpašuma tiesības atzīšanu un nostiprināšanu zemesgrāmatā uz ieilguma pamata], viņam ir tikai 994. panta 2. daļā paredzētās tiesības.” Šis papildinājums ir principiāli grozījis no VCL 855. panta pārņemtās nomas sākotnējo jēgu, atbilstoši kurai īpašuma tiesības iegūšana ar kontratabulāro ieilgumu notika uz likuma pamata (*ipso iure*) un neatkarīgi no šīs tiesības nostiprināšanas zemesgrāmatā.

Proti, jau 20. gs. 30. gadu beigās juridiskajā literatūrā tika norādīts, ka atbilstoši CL 1024. pantam ieilgums vairs nenodibina tādu īpašuma tiesību, kas ir spēkā neatkarīgi no tās nostiprināšanas zemesgrāmatā, bet gan piešķir ieguvējam tiesisku iespēju prasīt viņa īpašuma tiesības atzīšanu un nostiprināšanu zemesgrāmatā.¹³ CL 1024. pantā ieilgums ir regulēts vienīgi kā iegūšanas pamats, kuram vispirms jābūt ierakstītam zemesgrāmatā, lai tādējādi rastos lietu tiesība.¹⁴ Šajā normā paredzēto ieguvēja tiesību prasīt viņa īpašuma tiesības atzīšanu un nostiprināšanu zemesgrāmatā paskaidro CL 994. panta otrās daļas norma, atbilstoši kurai līdz īpašuma tiesības nostiprināšanai zemesgrāmatā “ieguvējam pret trešajām personām nav nekādu tiesību”, t. i., nav lietu tiesības, šajā gadījumā – īpašuma tiesības.¹⁵ Citiem vārdiem, ņemot vērā CL 994. panta otrās daļas imperatīvo normu, par īpašuma tiesību var runāt tikai pēc jau notikušas koroborācijas (īpašuma tiesības nostiprināšanas zemesgrāmatā), jo līdz tam ir runa vienīgi par ieguvēja tiesisku cerību uz viņa īpašuma tiesības atzīšanu, resp., nostiprināšanu zemesgrāmatā.¹⁶

20. gadsimta 30. gadu beigās ticis izteikts arī tāds viedoklis, ka atbilstoši CL 1024. pantam ar ieilguma termiņa notecējumu nekustama īpašuma ieguvējs kļūst par īpašnieku nevis uz tiesas sprieduma vai zemesgrāmatu ieraksta pamata, bet gan tieši uz likuma pamata. Taču līdz brīdim, kamēr zemesgrāmatā nav tikusi nostiprināta ieguvēja īpašuma tiesība, viņš pret trešajām personām nav nodrošināts, proti, jaunajā CL – atšķirībā no VCL – zemesgrāmatu publiskās ticamības principam ir piešķirta priekšroka pār ieilgumu.¹⁷ Kā redzams, galu galā arī atbilstoši šim viedoklim vienīgi īpašuma tiesības nostiprinājums zemesgrāmatā pilnībā leģitīmē nekustamā īpašuma ieguvēju kā jauno īpašnieku.

[2.4] Tādējādi atbilstoši šobrīd spēkā esošā CL 1024. panta saturam un jēgai, iestājoties visiem CL 1000.–1024. pantā paredzētajiem ieilguma

¹² Kā noteikts CL 1024. panta 1. teikumā, “kas pēc ieilguma noteikumiem (1000.–1022. p.) valdījis desmit gadu laikā nekustamu īpašumu, kurš zemes grāmatās uz viņa vārdu nav ierakstīts, tas atzīstams par tādu, kas iegūvis šo nekustamo īpašumu ar ieilgumu, un tam ir tiesība un pienākums prasīt šā iegūšanas pamata ierakstīšanu zemes grāmatās uz savu vārdu”.

¹³ Sk.: Vinzarājs N. 1937, 852. lpp.

¹⁴ Sk.: von Klot B. Das Rechtsgeschäft. Lettlands Zivilgesetzbuch vom 28. januar 1937 in Einzeldarstellungen. Bd. II, 1. Rīga: Verlag der AG “Ernst Plates”, 1940, S. 116, Fn. 43.

¹⁵ Sk.: Sinaiskis V. 1996, 62. lpp.

¹⁶ Sk.: Blaese H., Mende S. 1940, S. 103, Fn. 12.

¹⁷ Sk.: Čakste K. 2011, 93., 97., 100. lpp.

priekšnoteikumiem, nekustamā īpašuma labticīgais valdītājs iegūst nevis īpašuma tiesību (uz likuma pamata),¹⁸ bet gan vienīgi tiesisku iespēju prasīt viņa īpašuma tiesības atzīšanu un nostiprināšanu zemesgrāmatā uz ieilguma pamata (sk. CL 1024. panta 1. teikumu), kas tādējādi ir pēdējais priekšnoteikums īpašuma tiesības galīgai iegūšanai ar kontratabulāro ieilgumu.

Līdz šāda nostiprinājuma izdarīšanas brīdim ieguvējs tiek pielīdzināts kreditoram, kuram pret zemesgrāmatā ierakstīto īpašnieku kā atsavinātāju ir vienīgi saistītiesisks prasījums par īpašuma tiesības pārņemšanu ieguvējam (sk. CL 1024. panta 2. teikumu) un kuram – līdz viņa īpašuma tiesības nostiprināšanas brīdim – “pret trešām personām nav nekādu tiesību: viņš nevar izlietot nevienu no priekšrocībām, kas saistītas ar īpašumu, un viņam jāatzīst par spēkā esošu visa uz šo nekustamo īpašumu attiecošās tās personas darbība, kura pēc zemes grāmatām apzīmēta par šā īpašuma īpašnieku” (sk. CL 994. panta otro daļu). Citiem vārdiem, līdz īpašuma tiesības nostiprināšanas brīdim ieguvējam jācieš visas tās negatīvās sekas, kādas izriet no zemesgrāmatu pozitīvās un negatīvās publicitātes.

[2.5] Tāpēc – pretēji jaunākajā tiesu praksē atzītajam¹⁹ – starplaikā uz attiecīgo nekustamo īpašumu zemesgrāmatā nostiprinātās vai atzīmes veidā nodrošinātās labticīgu trešo personu (lietu) tiesības paliek spēkā un nav dzēšamas, apmierinot ieguvēja prasību par viņa īpašuma tiesības atzīšanu un nostiprināšanu zemesgrāmatā uz kontratabulārā ieilguma pamata.

Jāpiebilst, ka pat 20. gs. 30. gadu Senāta praksē, iztulkojot un piemērojot VCL 855. panta normu, ticis atzīts, ka gadījumā, ja ieguvējs jau laikus nav gādājis par viņa ar ieilgumu iegūtās īpašuma tiesības nostiprināšanu zemesgrāmatā, tad no šādas bezdarbības izrietošās nelabvēlīgās sekas jācieš pašam ieguvējam, nevis labticīgam hipotekārajam kreditoram, kurš, ļaujoties uz zemesgrāmatu ierakstiem, ieguvis ķīlas tiesību (hipotēku) no tās personas, kas atbilstoši zemesgrāmatu ierakstiem vēl joprojām skaitās par nekustamā īpašuma īpašnieku; pretējā gadījumā zemesgrāmatas pilnībā zaudētu savu publisko ticamību.²⁰

¹⁸ Šāds uzskats, atsaucoties uz 20. gs. 20.–30. gadu Senāta atziņām par VCL 855. panta izpratni no tiesiskajām sekām, pausts: Grūtups A., Kalniņš E. Civillikuma komentāri. Trešā daļa. Lietu tiesības. Īpašums. 2. izd. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2002, 156.–158. lpp.; Senāta 26.03.2019. spriedums lietā Nr. SKC-74/2019 (C40131316), 7.3. punkts; Senāta 01.08.2019. spriedums lietā Nr. SKC-195/2019 (C33709916), 7.3. punkts. Pieejams: <http://at.gov.lv/lv/tiesu-prakse/judikaturas-nolemumu-arkhivs>; Senāta 08.06.2020. spriedums lietā Nr. SKC-216/2020 (C12112818), 10. punkts. Pieejams: <https://manas.tiesas.lv/eTiesasMvc/nolemumi>.

¹⁹ Sk.: Rīgas apgabaltiesas Civillietu tiesas kolēģijas 02.03.2020. spriedums lietā Nr. C33709916, 9. un 10. punkts. Pieejams: <https://manas.tiesas.lv/eTiesasMvc/nolemumi>. Minētais apelācijas instances tiesas spriedums taisīts, ņemot vērā likuma iztulkojumu, kas izteikts šajā lietā taisītajā Senāta 01.08.2019. spriedumā lietā Nr. SKC-195/2019 (C33709916).

²⁰ Sk.: Senāta 30.01.1930. spriedums Nr. 38 (VI Izvilkumi no Latvijas Senāta Civilā kasācijas departamenta spriedumiem. Sastādījuši: senators F. Konradi un Rīgas apgabaltiesas loceklis A. Valters. Rīga: autoru izdevums, 1930, 98.–99. lpp.); Konradi F., Valters A. (sast.) 1935, 142. lpp.

Ekstratabulārais ieilgums

[3] Kaut arī atbilstoši Zemesgrāmatu likuma 1. panta 2. teikumam nekustamo īpašumu ierakstīšana zemesgrāmatā ir obligāta, tomēr ne visi objekti, kuri saskaņā ar likumu ir ierakstāmi zemesgrāmatā kā patstāvīgi nekustami īpašumi, faktiski arī ir ierakstīti zemesgrāmatā.

Taču, kā atzīts jau 20. gs. 30. gadu Senāta praksē, no VCL 855. panta satura nebūt neizriet, ka par ieilguma priekšmetu nevar būt tāds nekustams īpašums, kas vēl nav ierakstīts zemesgrāmatā; ja arī likumdevējs VCL 855. pantā ir norādījis uz “nekustamu mantu, kura zemes grāmatās uz viņa vārdu nav ierakstīta”, tad tikai tāpēc, lai uzsvērtu šajā pantā paredzēto valdītāja pienākumu zemesgrāmatu publiskās ticamības interesēs panākt viņa īpašuma tiesības nostiprināšanu zemesgrāmatā.²¹

Arī Senāta jaunākajā praksē ir akceptēta šāda pieeja, atzīstot, ka ir iespējama īpašuma tiesības iegūšana ar ieilgumu uz zemesgrāmatā neierakstītu nekustamo īpašumu, tostarp uz zemesgrāmatā ierakstāmu, taču neierakstītu ēku (būvju) nekustamo īpašumu, kas ticis atsavināts ar tiesisku darījumu un nodots ieguvēja valdījumā (sk. CL 1006. pantu un 1007. panta 2. punktu). Minētās atziņas Senāts paudis vairākās lietās, kurās strīda priekšmets ir bijusi īpašuma tiesības iegūšana ar ieilgumu uz padomju laikā uzceltu un zemesgrāmatā neierakstītu kooperatīvo garāžu (kā patstāvīgu īpašuma objektu), kas attiecīgā garāžu kooperatīva likvidācijas rezultātā savulaik tikusi nodota attiecīgajam kooperatīva biedram,²² kurš daudzos gadījumos šo garāžu savukārt jau bija atsavinājis tālāk nākamajam ieguvējam,²³ tostarp uz mutiska līguma pamata.²⁴

Tādējādi ne tikai 20. gs. 30. gadu Senāta praksē, bet arī Senāta jaunākajā praksē, piemērojot CL 1024. panta normu, ticis atzīts t. s. ekstratabulārais ieilgums (*usucapio* jeb *praescriptio extra tabulas*), atbilstoši kuram iespējama īpašuma tiesības iegūšana ar ieilgumu uz zemesgrāmatā vēl neierakstītu nekustamo īpašumu, kas ticis atsavināts ar tiesisku darījumu un nodots ieguvēja valdījumā (sk. CL 1006. pantu un 1007. panta 2. punktu).

²¹ Sk.: Senāta 28.10./26.11.1930. spriedums Nr. 148 (IX Izvilkumi no Latvijas Senāta Civilā kasācijas departamenta spriedumiem. Sastādījuši: senators F. Konradi un Rīgas apgabaltiesas loceklis A. Valters. Rīga: izdevniecība “Jurists”, 1932/1933, 500. lpp.); Konradi F., Valters A. (sast.) 1935, 142.–143. lpp.

²² Sk.: Senāta 17.16.2019. spriedums lietā Nr. SKC-55/2019 (C05030713), 9.–14. punkts. Pieejams: <http://at.gov.lv/lv/tiesu-prakse/judikaturas-nolemumu-arhivs>; Senāta 22.10.2019. spriedums lietā Nr. SKC-54/2019 (C05025012), 5.3.–5.5., 14. punkts; Senāta 22.10.2019. spriedums lietā Nr. SKC-230/2019 (C05019312), 4.4., 11. punkts; Senāta 20.11.2019. spriedums lietā Nr. SKC-167/2019 (C05025312), 4.2., 8.2. punkts. Pieejams: <https://manas.tiesas.lv/eTiesasMvc/nolemumi>.

²³ Sk.: Senāta 04.07.2019. spriedums lietā Nr. SKC-41/2019 (C39135915), 3.11., 3.12., 6. punkts; Senāta 10.07.2019. spriedums lietā Nr. SKC-56/2019 (C05019912), 6.3., 11.2. punkts; Senāta 25.10.2019. spriedums lietā Nr. SKC-53/2019 (C05020712), 4.2., 8.2. punkts. Pieejams: <https://manas.tiesas.lv/eTiesasMvc/nolemumi>.

²⁴ Sk.: Senāta 28.06.2019. spriedums lietā Nr. SKC-200/2019 (C05024712), 6.5., 9. punkts; Senāta 04.07.2019. spriedums lietā Nr. SKC-51/2019 (C05023312), 4.4., 4.5., 11. punkts. Pieejams: <https://manas.tiesas.lv/eTiesasMvc/nolemumi>.

Tabulārais ieilgums

[4] Atbilstoši romiešu tiesībām ieilguma institūts kalpoja arī tādu juridisku trūkumu "izdziedināšanai", kuri bija kavējuši īpašuma tiesības tūlītēju iegūšanu uz darījuma pamata, piemēram, tā iemesla dēļ, ka atsavinātājs nav bijis lietas īpašnieks vai arī darījuma slēgšanas brīdī ir bijis rīcībnespējīgs.²⁵

[4.1] Ciktāl ir runa par lietas atsavinājumu, ko izdarījis neīpašnieks, tad šajā ziņā ieilguma institūta nozīme mūsdienu tiesībās ir būtiski sašaurinājusies, ņemot vērā modernos noteikumus par īpašuma tiesības labticīgu iegūšanu no neīpašnieka (sk. CL 1065. pantu un Komerclikuma 401. pantu par kustamas lietas labticīgu iegūšanu īpašumā, kā arī CL 994. panta pirmo daļu un Zemesgrāmatu likuma 1. pantu par nekustama īpašuma labticīgu iegūšanu īpašumā).

Kā atzīts Senāta praksē, nekustama īpašuma labticīga ieguvēja aizsardzība izriet no 1) CL 994. panta pirmajā daļā paredzētās nekustamā īpašuma piederības prezumpcijas un 2) Zemesgrāmatu likuma 1. pantā nostiprinātā zemesgrāmatu publiskās ticamības principa, kas paredz būtisku un praksē ļoti nozīmīgu izņēmumu no principa, atbilstoši kuram neviens nevar nodot citam vairāk tiesību, kā pieder viņam pašam, tādējādi nodrošinot privāttiesiskās apgrozības stabilitāti un uzticības aizsardzību.²⁶ Īpašuma tiesības nostiprinājums zemesgrāmatā leģitimē attiecīgo personu kā īpašnieku, kurš ir tiesīgs rīkoties ar konkrēto nekustamo īpašumu, arī tad, ja šāds nostiprinājums neatspoguļo patieso tiesisko stāvokli, jo attiecībā pret trešajām personām ieraksts zemesgrāmatā ir saistošs neatkarīgi no tā satura atbilstības patiesajam tiesiskajam stāvoklim. Tādējādi labticīgas iegūšanas institūts attiecas uz situāciju, kad trešā persona ar tiesisku darījumu iegūst īpašuma tiesību no tādas personas, kurai patiesībā nepieder īpašuma tiesība uz attiecīgo lietu, proti, trešā persona ir atzīstama par tādu, kas ieguvusi svešu lietu no neīpašnieka. Turklāt likums pieļauj svešas lietas pāreju citas personas īpašumā bez tās īpašnieka piekrišanas tikai tajā gadījumā, ja lietas ieguvējs ir bijis labticīgs.²⁷

Citiem vārdiem, atbilstoši zemesgrāmatu publiskās ticamības principam trešā persona, kas ar tiesisku darījumu un labticīgi paļaujoties uz nepareizu īpašuma tiesības nostiprinājumu zemesgrāmatā, iegūst īpašuma tiesību no zemesgrāmatā ierakstītās "tiesīgās" personas (resp., no formāli leģitimētās netiesīgās personas), tiek aizsargāta savā uzticībā zemesgrāmatā un iegūst tādu tiesisko statusu, kādu tā iegūtu, ja zemesgrāmatas ieraksti pareizi atspoguļotu patieso liettiesisko stāvokli.²⁸ Savukārt līdzšinējais īstais (materiāltiesiskais) īpašnieks neatgriezeniski zaudē

²⁵ Sk.: Kaser M., Knütel R., Lohsse S. 2017, § 25, Rn. 7, 9; Барон Ю. Система римского гражданского права. Санкт-Петербург: Юридический центр Пресс, 2005, § 140, с. 382; Kalniņš V. Romiešu civiltiesību pamati. Rīga: Zvaigzne, 1977, 113. lpp.

²⁶ Sk.: Senāta 12.05.2010. spriedums lietā Nr. SKC-11/2010, motīvu daļa. Pieejams: <http://at.gov.lv/lv/tiesu-prakse/judikaturas-nolemumu-arhivs>.

²⁷ Sk.: Senāta 25.04.2012. spriedums lietā Nr. SKC-257/2012, 9.1., 9.4. punkts. Pieejams: <http://at.gov.lv/lv/tiesu-prakse/judikaturas-nolemumu-arhivs>.

²⁸ Sk.: Kalniņš E. Laulāto manta laulāto likumiskajās mantiskajās attiecībās. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2010, 249. lpp.

savu īpašuma tiesību, resp., viņš nav tiesīgs atprasīt attiecīgo nekustamo īpašumu no tā labticīgā ieguvēja.²⁹

[4.2] Tajā pašā laikā nekustamo īpašumu apgrozībā ieilgumam vēl joprojām ir nozīme tad, ja atsavinātājs ir bijis īstais īpašnieks, taču pašam atsavinājuma līgumam ir iekšēji trūkumi, kā rezultātā ieguvēja īpašuma tiesības nostiprinājums zemesgrāmatā ir sākotnēji nepareizs, jo izdarīts, piemēram, uz tāda līguma pamata (sk. CL 1007. panta 2. punktu), ko atsavinātājs noslēdzis rīcībnespējas stāvoklī³⁰ (sk. CL 1405., 1409. pantu) vai pieļaujot svarīgu maldību³¹ (sk. CL 1455. pantu). Kā vienā, tā otrā gadījumā atsavinājuma līgums ir absolūti spēkā neesošs un līdz ar to – atbilstoši kauzalitātes principam (sk. CL 1480. panta 2. teikumu) – nav nodrošinājis īpašuma tiesības pāreju ieguvējam, kaut arī zemesgrāmatā tikusi nostiprināta viņa īpašuma tiesība. Tomēr, ja ieguvējs ir bijis labticīgs, t. i., nav zinājis un konkrētā gadījuma apstākļos nav arī varējis zināt par šādu atsavinājuma līguma iekšēju trūkumu (sk. CL 1013. pantu), tad viņš, iestājoties visiem pārējiem CL 1000.–1024. pantā paredzētajiem ieilguma priekšnoteikumiem, iegūst īpašuma tiesību ar ieilgumu, kas tādējādi novērš jeb “izdziedina” iepriekš minēto trūkumu, kura dēļ nav notikusi īpašuma tiesības iegūšana tās nostiprināšanas zemesgrāmatā brīdī.³²

Tādējādi CL 1024. pantā paredzētais ieilguma termiņš (desmit gadi), kas tiešā veidā paredzēts kontratabulārajam ieilgumam, ir piemērojams arī iepriekš raksturotajam t. s. tabulārajam ieilgumam, ar ko iespējams iegūt īpašuma tiesību uz tādu nekustamo īpašumu, kas jau ticis ierakstīts zemesgrāmatā uz ieguvēja vārda, bet nav nonācis viņa īpašumā atsavinājuma līguma iekšēju trūkumu dēļ, kuri bijuši šķērslis īpašuma tiesības tūlītējai iegūšanai. Vienlaikus jāņem vērā, ka – atšķirībā no kontratabulārā ieilguma – šādā situācijā, iestājoties visiem ieilguma priekšnoteikumiem, ieguvējs iegūst īpašuma tiesību uz likuma pamata, jo atbilstoši zemesgrāmatu ierakstiem viņš jau ir ierakstīts zemesgrāmatā kā īpašnieks. Tādējādi ieguvēja īpašuma tiesības nostiprinājums zemesgrāmatā, kas līdz tam bija nepareizs (t. i., izdarīts bez spēkā esoša tiesiska pamata), automātiski kļūst pareizs, tāpēc jauna īpašuma tiesības nostiprinājuma izdarīšana nav nepieciešama.³³

²⁹ Sk.: Senāta 01.03.2018. spriedums lietā Nr. SKC-100/2018 (C04253702), 10.5. punkts. Pieejams: <http://manas.tiesas.lv/eTiesasMvc/Iv/nolemumi>.

³⁰ Sk.: Senāta 11.05.1922. spriedums Nr. 83 (I Izvilkumi no Latvijas Senāta Civilā kasācijas departamenta spriedumiem. Sastādījuši: senators F. Konradi un Rīgas apgabaltiesas loceklis A. Valters. Rīga: autoru izdevums, 1929, 16.–17. lpp.); Konradi F., Valters A. (sast.) 1935, 123. lpp.

³¹ Sk.: Vīnzarājs N. 1937, 848. lpp.

³² Sal.: Senāta 11.05.1922. spriedums Nr. 83 (I Izvilkumi no Latvijas Senāta Civilā kasācijas departamenta spriedumiem. Sastādījuši: senators F. Konradi un Rīgas apgabaltiesas loceklis A. Valters. Rīga: autoru izdevums, 1929, 16.–17. lpp.); Konradi F., Valters A. 1935, 123. lpp.

³³ Sal.: Rey H. Die Grundlagen des Sachenrechts und das Eigentum. 3. Aufl. Bern: Stämpfli Verlag, 2007, N 1587, 1614; Kostkiewicz J. K., Wolf S., Amstutz M., Fankhauser R. (Hrsg.) ZGB Kommentar. 3. Aufl. Zürich: Orell Füssli Verlag, 2016, Art. 661, N 9.

Kopsavilkums

1. CL 1024. pantā tiešā veidā ir regulēts t. s. kontratabulārais ieilgums, atbilstoši kuram iespējama īpašuma tiesības iegūšana ar ieilgumu uz tādu nekustamo īpašumu, kas ticis atsavināts ar tiesisku darījumu un nodots ieguvēja valdījumā, neizdarot īpašuma tiesības pārejai obligāti nepieciešamo ieguvēja īpašuma tiesības nostiprinājumu zemesgrāmatā. Turklāt Senāta praksē, piemērojot CL 1024. panta normu, ticis atzīts arī t. s. ekstratabulārais ieilgums, atbilstoši kuram iespējama īpašuma tiesības iegūšana ar ieilgumu uz zemesgrāmatā vēl neierakstītu nekustamo īpašumu, tostarp uz zemesgrāmatā ierakstāmu, taču neierakstītu ēku (būvju) nekustamo īpašumu, kas ticis atsavināts ar tiesisku darījumu un nodots ieguvēja valdījumā.
2. Iestājoties visiem CL 1000.–1024. pantā paredzētajiem ieilguma priekšnoteikumiem, tāds nekustamā īpašuma labticīgais valdītājs, kura īpašuma tiesība nav tikusi nostiprināta zemesgrāmatā, saskaņā ar CL 1024. pantu iegūst nevis īpašuma tiesību, bet gan vienīgi tiesisku iespēju prasīt viņa īpašuma tiesības atzīšanu un nostiprināšanu zemesgrāmatā uz ieilguma pamata (sk. CL 1024. panta 1. teikumu), kas līdz ar to ir pēdējais priekšnoteikums īpašuma tiesības galīgai iegūšanai ar kontratabulāro ieilgumu. Līdz šāda nostiprinājuma izdarīšanas brīdim ieguvējs tiek pielīdzināts kreditoram, kuram pret zemesgrāmatā ierakstīto īpašnieku ir vienīgi saistībtiesisks prasījums par īpašuma tiesības pārņemšanu ieguvējam (sk. CL 1024. panta 2. teikumu) un kuram – līdz viņa īpašuma tiesības nostiprināšanas brīdim – jācieš visas tās negatīvās sekas, kādas izriet no zemesgrāmatu pozitīvās un negatīvās publicitātes (sk. CL 994. panta otro daļu).
3. CL 1024. pantā paredzētais ieilguma termiņš (desmit gadi) ir piemērojams arī t. s. tabulārajam ieilgumam, ar ko iespējams iegūt īpašuma tiesību uz tādu nekustamo īpašumu, kas jau ticis ierakstīts zemesgrāmatā uz ieguvēja vārda, bet nav nonācis viņa īpašumā tādu atsavinājuma līguma iekšēju trūkumu dēļ, kuri bijuši šķērslis īpašuma tiesības tūlītējai iegūšanai (sk. CL 1006. pantu un 1007. panta 2. punktu). Iestājoties visiem CL 1000.–1024. pantā paredzētajiem ieilguma priekšnoteikumiem, tabulārā ieilguma gadījumā ieguvējs iegūst īpašuma tiesību uz likuma pamata, proti, ieguvēja īpašuma tiesības nostiprinājums zemesgrāmatā, kas līdz tam bija nepareizs (t. i., izdarīts bez spēkā esoša tiesiska pamata), automātiski kļūst pareizs.

BIBLIOGRĀFIJA

Juridiskā literatūra

1. Binder M. Sachenrecht. Wien: Verlag Österreich, 2003.
2. Blaese H., Mende S. Das Sachenrecht. Lettlands Zivilgesetzbuch vom 28. januar 1937 in Einzeldarstellungen. Bd. II, 2. Rīga: Verlag der AG "Ernst Plates", 1940.
3. Čakste K. Civiltiesības. Rīga: Zvaigzne ABC, 2011.

4. Erdmann C. System des Privatrechts der Ostseeprovinzen Liv-, Est- und Curland. Bd. II. Sachenrecht. Riga: N. Kymmels Verlag, 1891.
5. Grūtups A., Kalniņš E. Civillikuma komentāri. Trešā daļa. Lietu tiesības. Īpašums. 2. izd. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2002.
6. Kalniņš E. Laulāto manta laulāto likumiskajās mantiskajās attiecībās. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2010.
7. Kalniņš V. Romiešu civiltiesību pamati. Rīga: Zvaigzne, 1977.
8. Kaser M., Knütel R., Lohsse S. Römisches Privatrecht. 21. Aufl. München: Verlag C. H. Beck, 2017.
9. Konradi F., Valters A. (sast.) Civillikumi ar paskaidrojumiem. Otrā grāmata. Lietu tiesības. Rīga: Grāmatrūpnieks, 1935.
10. Kostkiewicz J. K., Wolf S., Amstutz M., Fankhauser R. (Hrsg.) ZGB Kommentar. 3. Aufl. Zürich: Orell Füssli Verlag, 2016.
11. Rey H. Die Grundlagen des Sachenrechts und das Eigentum. 3. Aufl. Bern: Stämpfli Verlag, 2007.
12. Sinaiskis V. Latvijas civiltiesību apskats. Lietu tiesības. Saistību tiesības. Rīga: Latvijas Juristu biedrība, 1996.
13. Sinaiskis V. Saimniecības tiesību lietiskās normas. Tieslietu Ministrijas Vēstnesis, 1935, Nr. 4, 657.–743. lpp.
14. Vinzarājs N. Ielguma nozīme civiltiesību sistēmā. Tieslietu Ministrijas Vēstnesis, 1937, Nr. 4, 844.–854. lpp.
15. von Klot B. Das Rechtsgeschäft. Lettlands Zivilgesetzbuch vom 28. januar 1937 in Einzeldarstellungen. Bd. II, 1. Riga: Verlag der AG "Ernst Plates", 1940.
16. Барон Ю. Система римского гражданского права. Санкт-Петербург: Юридический центр Пресс, 2005.
17. Дождев Д. В. Римское частное право. Изд. 2. Москва: Норма, 2000.
18. Синайский В. И. Основы гражданского права (в связи с частью III Свода узаконений, действующих в Латвии и Эстонии). Выпуск II. Вещное право. Обязательственное право. Семейное право. Наследственное право. Рига: Издание акц. о-ва Валтерс и Рапа, 1926.
19. Тютрюмовъ И. М. Гражданское право. Изд. 2. Тарту: Типография Г. Лаакманъ, 1927.
20. Франчози Д. Институционный курс римского права. Москва: Статут, 2004.

Tiesu prakse

21. Senāta 11.05.1922. spriedums Nr. 83 (I Izvilkumi no Latvijas Senāta Civilā kasācijas departamenta spriedumiem. Sastādījuši: senators F. Konradi un Rīgas apgabaltiesas loceklis A. Valters. Rīga: autoru izdevums, 1929, 16. 17. lpp.).
22. Senāta 19.11.1924. spriedums Nr. 207 (I Izvilkumi no Latvijas Senāta Civilā kasācijas departamenta spriedumiem. Sastādījuši: senators F. Konradi un Rīgas apgabaltiesas loceklis A. Valters. Rīga: autoru izdevums, 1929, 18. lpp.).
23. Senāta 21.09.1927. spriedums Nr. 141 (V Izvilkumi no Latvijas Senāta Civilā kasācijas departamenta spriedumiem. Sastādījuši: senators F. Konradi un Rīgas apgabaltiesas loceklis A. Valters. Rīga: autoru izdevums, 1933, 81. lpp.).
24. Senāta 27.10.1927. spriedums Nr. 488 (IV Izvilkumi no Latvijas Senāta Civilā kasācijas departamenta spriedumiem. Sastādījuši: senators F. Konradi un Rīgas apgabaltiesas loceklis A. Valters. Rīga: autoru izdevums, 1933, 80. lpp.).

25. Senāta 30.01.1930. spriedums Nr. 38 (VI Izvilkumi no Latvijas Senāta Civilā kasācijas departamenta spriedumiem. Sastādījuši: senators F. Konradi un Rīgas apgabaltiesas loceklis A. Valters. Rīga: autoru izdevums, 1930, 98.–99. lpp.).
26. Senāta 28.10./26.11.1930. spriedums Nr. 148 (IX Izvilkumi no Latvijas Senāta Civilā kasācijas departamenta spriedumiem. Sastādījuši: senators F. Konradi un Rīgas apgabaltiesas loceklis A. Valters. Rīga: izdevniecība "Jurists", 1932/1933, 500. lpp.).
27. Senāta Apvienotās sapulces 17.06.1936. spriedums Nr. 14 (XII Izvilkumi no Latvijas Senāta Civilā kasācijas departamenta spriedumiem. Sastādījuši: senators F. Konradi un Rīgas apgabaltiesas loceklis A. Valters. Rīga: Grāmatrūpnieks, 1935/1936, 714.–715. lpp.).
28. Senāta 12.05.2010. spriedums lietā Nr. SKC-11/2010. Pieejams: <http://at.gov.lv/lv/tiesu-prakse/judikaturas-nolemumu-arhivs> [aplūkots 08.11.2021.].
29. Senāta 25.04.2012. spriedums lietā Nr. SKC-257/2012. Pieejams: <http://at.gov.lv/lv/tiesu-prakse/judikaturas-nolemumu-arhivs> [aplūkots 08.11.2021.].
30. Senāta 01.03.2018. spriedums lietā Nr. SKC-100/2018 (C04253702). Pieejams: <http://manas.tiesas.lv/eTiesasMvc/lv/nolemumi> [aplūkots 08.11.2021.].
31. Senāta 26.03.2019. spriedums lietā Nr. SKC-74/2019 (C40131316). Pieejams: <http://at.gov.lv/lv/tiesu-prakse/judikaturas-nolemumu-arhivs> [aplūkots 08.11.2021.].
32. Senāta 17.06.2019. spriedums lietā Nr. SKC-55/2019 (C05030713). Pieejams: <http://at.gov.lv/lv/tiesu-prakse/judikaturas-nolemumu-arhivs> [aplūkots 08.11.2021.].
33. Senāta 28.06.2019. spriedums lietā Nr. SKC-200/2019 (C05024712). Pieejams: <https://manas.tiesas.lv/eTiesasMvc/nolemumi> [aplūkots 08.11.2021.].
34. Senāta 04.07.2019. spriedums lietā Nr. SKC-41/2019 (C39135915). Pieejams: <https://manas.tiesas.lv/eTiesasMvc/nolemumi> [aplūkots 08.11.2021.].
35. Senāta 04.07.2019. spriedums lietā Nr. SKC-51/2019 (C05023312). Pieejams: <https://manas.tiesas.lv/eTiesasMvc/nolemumi> [aplūkots 08.11.2021.].
36. Senāta 10.07.2019. spriedums lietā Nr. SKC-56/2019 (C05019912). Pieejams: <https://manas.tiesas.lv/eTiesasMvc/nolemumi> [aplūkots 08.11.2021.].
37. Senāta 01.08.2019. spriedums lietā Nr. SKC-195/2019 (C33709916). Pieejams: <http://at.gov.lv/lv/tiesu-prakse/judikaturas-nolemumu-arhivs> [aplūkots 08.11.2021.].
38. Senāta 22.10.2019. spriedums lietā Nr. SKC-230/2019 (C05019312). Pieejams: <https://manas.tiesas.lv/eTiesasMvc/nolemumi> [aplūkots 08.11.2021.].
39. Senāta 25.10.2019. spriedums lietā Nr. SKC-53/2019 (C05020712). Pieejams: <https://manas.tiesas.lv/eTiesasMvc/nolemumi> [aplūkots 08.11.2021.].
40. Senāta 20.11.2019. spriedums lietā Nr. SKC-167/2019 (C05025312). Pieejams: <https://manas.tiesas.lv/eTiesasMvc/nolemumi> [aplūkots 08.11.2021.].
41. Senāta 08.06.2020. spriedums lietā Nr. SKC-216/2020 (C12112818). Pieejams: <https://manas.tiesas.lv/eTiesasMvc/nolemumi> [aplūkots 08.11.2021.].
42. Rīgas apgabaltiesas Civillietu tiesas kolēģijas 02.03.2020. spriedums lietā Nr. C33709916. Pieejams: <https://manas.tiesas.lv/eTiesasMvc/nolemumi> [aplūkots 08.11.2021.].

Mārcis Krūmiņš, *Mg. iur.*

Latvijas Universitātes Juridiskās fakultātes lektors

TIESĪBU UN PIENĀKUMU “LĪDZSVARS”

THE “BALANCE” OF RIGHTS AND OBLIGATIONS

Atslēgvārdi: tiesības, pienākumi, tiesnesis, lietas dalībnieks, civilprocess

Keywords: rights, obligations, judge, party, civil proceedings

Summary

The article deals with an issue related to the performance of the judge's duty. The judge did not rule on one of the several questions raised by the plaintiff. The Senate of the Supreme Court of the Republic of Latvia has included in the case law a decision in which it has been established that the plaintiff, without exercising his right to submit a request to the court for making an additional judgment, has lost that case. At the same time, the Senate of the Supreme Court did not take any action to prosecute a judge who had not fulfilled his duty imposed on him by law – to decide all claims filed. The article addresses these issues and provides an explanation of the importance and impact of the exercise of rights and obligations on society as a whole.

Ievads

Izlasot raksta nosaukumu, lielākai daļai var šķist, ka tas taču katram ir saprotams un zināms. Bieži vien sabiedrībā dzirdams, ka bērni zina savas tiesības, bet ne vienmēr zina un ievēro tos pienākumus, kuri uzlikti katram sabiedrības loceklim. Ikvienam sabiedrības loceklim ir jāzina savas tiesības, lai tās varētu aizstāvēt. Tomēr neapstrīdams ir arī fakts, ka tiesības tiek līdzsvarotas ar pienākumiem. Tas atkarīgs no dažādiem aspektiem. Tiesneši minētajā jautājumā nav izņēmums. Tomēr, pētot tematu, atrodami tādi darbi kā “Tiesnešu tiesību attīstība un iztulkošana”¹ un “Tiesnešu

¹ Langenbuhere K Tiesnešu tiesību attīstība un iztulkošana. Metodoloģisks pētījums par tiesnešu tiesību tālākveidošanu vācu civiltiesībās. Prof. Edgara Meļķiša zinātniskā redakcijā. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2005.

tiesības”², bet tā ir tikai viena medaļas puse. Otra – pienākumi. Tiesnešu pienākumi. Tiesneši, pildot savus amata pienākumus, nav ārpus sabiedrības, un, tieši tāpat kā bērniem un jauniešiem, advokātiem, notāriem un citiem, arī tiesnešiem ir jāpilda ar likumu uzliktie pienākumi, vai nu tie ir minēti materiālajās vai arī procesuālajās tiesību normās. Spriežot tiesu, lietas dalībniekiem tiek atgādināts par pienākumiem un sekām, ja tie netiek pildīti. Taču sabiedrībai ir tiesības zināt un saprast to, ka arī tiesnešiem ir atbildība, ne tikai morāla, bet arī tīri praktiska par konkrētu pienākumu nepildīšanu. Atbildība ne tikai vārdos, bet arī praktiskajā dzīvē.

Tiesas tiesība un pienākuma izpilde

Ievērojot to, ka aizvien vairāk tiek publiskoti tiesu nolēmumi, arī zinātniskajai izpētei ir pieejami daudz vairāk tiesu nolēmumu. “Tiesību zinātnes uzdevums ir arī identificēt tiesību un tiesībspējamības prakses trūkumus, tiesību baltos plankumus, neadekvātus risinājumus, t. i., kritiski vērtēt tiesības un sniegt savus uzlabojumu priekšlikumus (tas vairāk skar tieši akadēmisko tiesību zinātni).”³ Pēdējos gados judikatūras atziņās aizvien vairāk tiek iekļauti nolēmumi, kuros tiek analizētas situācijas, kad tiesnesis, izskatot civillietu, rezolutīvajā daļā nav izskatījis visus pieteiktos prasījumus. Ievērojot raksta apjomu, autors apskatīs vienu Latvijas Republikas Augstākās tiesas judikatūrā iekļautu lēmumu,⁴ kurā tiek norādīta lietas dalībnieka atbildība par savu tiesību neizmantošanu. Proti, lietas dalībnieks, kas nav izmantojis savas tiesības, kuras paredzētas Civilprocesa likuma⁵ 74. panta un 201. panta pirmās daļas 1. punktā, zaudē jebkādā veidā aizstāvēt savu tiesību tiesā. “Senāts norāda, ka, tā kā prasītājs nav izmantojis iespēju lietā iesniegt pieteikumu par papildsprieduma taisīšanu likumā paredzētajā termiņā, tiesības prasīt papildsprieduma taisīšanu zaudētas neatgriezeniski. Šādos apstākļos nav konstatējams dibināts pamats nodot jautājumu jaunai izskatīšanai, jo, atceļot pārsūdzēto apelācijas instances tiesas lēmumu, jautājums ir noregulēts galīgi. Līdz ar to apelācijas instances tiesas lēmums ir atceļams, nenododot jautājumu jaunai izskatīšanai.” Būtiski ir atzīmēt, ka Senāts ir norādījis uz lietas dalībnieka “tiesības”, ko nosaka likums, izmantošanu. Domāju, ka lielākā daļa raksta lasītāju piekritīs, ka tiesība vai nu ir, vai arī nav izmantojama pēc tā subjekta, kam tā ir ar likumu piešķirta. Pilnīgi pamatots un tiesību normai atbilstošs, pēc autora domām,

² Sniedzīte G. Tiesnešu tiesības. Jēdziens un nozīme Latvijas tiesību avotu doktrīnā. Rīga: Latvijas Vēstnesis, 2013.

³ Apse D. Tiesību zinātne. Nacionālā enciklopēdija. Pieejams: <https://enciklopedija.lv/skirklis/7400> [aplūkots 03.11.2021.].

⁴ Latvijas Republikas Senāta Civillietu departamenta 25.02.2021. lēmums lietā Nr. C33539318, SKC-243/2021. Pieejams: <https://www.at.gov.lv/lv/tiesu-prakse/judikaturas-nolemumu-arhivs/civillietu-departaments/hronologiska-seciba?lawfilter=1&year=2021> [aplūkots 06.11.2021.].

⁵ Civilprocesa likums. Latvijas Vēstnesis, 03.11.1998, Nr. 326/330. Pieejams: <https://likumi.lv/ta/id/50500-civilprocesa-likums> [aplūkots 06.11.2021.].

ir senatoru konstatējums par tiesību zaudēšanu. To saprot arī cilvēki, kuriem nav juridiskās izglītības. Nevēloties izmantot savu likumā (Civilprocesa likumā) paredzēto tiesību (tā ir personas tiesība, kurai ir iestājušās sekas), zūd tiesības par šo jautājumu vērsties tiesā.

Tajā pašā laikā minētajā lēmumā ir ierakstīts un atzīts, ka "Atbilstoši civilprocesā nostiprinātajam dispozitīvātes principam personai ir tiesības izvēlēties, kādus prasījumus tiesai pieteikt. Savukārt tiesai procesa stadijā, kad lieta ir pieņemta izskatīšanai un ierosināta, jāvērtē, vai pieteiktie prasījumi pēc būtības ir pamatoti vai ne, kam precīzi jābūt atspoguļotam tiesas nolēmuma rezolutīvajā daļā. Tiesas nolēmumam jābūt prasības pamata un priekšmeta robežās un jāsniedz risinājums pieteiktajiem prasījumiem (sk. arī Senāta 2016. gada 29. augusta sprieduma lietā Nr. SKC-360/2016 (C04365210) 7.6. punktu, 2017. gada 9. novembra sprieduma lietā Nr. SKC-230/2017 (C30522510) 5.2. punktu, 2018. gada 21. februāra lēmuma lietā Nr. SKC-407/2018, ECLI:LV:AT:2018:0221.C04212600.3.L, 7.3. punktu). Pretējā gadījumā uzskatāms, ka tiesas uzdevums izspriest lietu nav izpildīts". Tomēr šajā lēmumā nav pateikts tas, ka Civilprocesa likuma 192. pants uzliek tiesnesim pienākumu un noteic, ka "Tiesa taisa spriedumu par prasībā noteikto prasības priekšmetu un uz prasībā norādītā pamata, nepārsniedzot prasījuma robežas". Tiesību literatūrā un Civilprocesa likuma komentāros nostiprinājusies atziņa, ka "Tiesai jātaisa spriedums tikai par likumā noteiktā kārtībā pieteiktajiem prasījumiem, kas sastāda prasības vai pretprasības priekšmetu, un tikai tajā apjomā, kādā tie izspriesti tiesas sēdē, tiesai izskatot lietu pēc būtības".⁶ Taisīt spriedumu par visiem pieteiktajiem prasījumiem, ja tie ir izskatīti tiesas sēdē, ir tiesneša pienākums.

Likumdevējs tiesību normā ir ierakstījis, ka, "Piemērojot tiesību normas, tiesa ņem vērā judikatūru" (Civilprocesa likuma 5. panta 6. daļa). Viens no apskatāmajā lēmumā senatoru norādītajiem argumentiem, kas nostiprināts judikatūrā, ir tas, ka dalībnieki nav izmantojuši savas tiesības iesniegt pieteikumu par papildsprieduma taisīšanu, kā to paredz Civilprocesa likuma 201. panta pirmās daļas 1. punkts. Civilprocesā ir nostiprināta prasītāja tiesība. Tajā pašā laikā likumā "Par tiesu varu"⁷ 89. pants nosaka tiesneša pienākumus. Kā pirmais no pienākumiem, kas minēts panta pirmajā punktā, tiek noteikts, ka "(1) Tiesnesim, spriežot tiesu, precīzi jāizpilda likuma prasības ..". Tas ir tiesneša pienākums. Viena no likuma prasībām ir tā, ko nosaka Civilprocesa likuma 193. panta 6. daļa, kurā paredzēts, ka tiesnesis taisa spriedumu par katru prasījumu, vai nu tos apmierinot, vai noraidot. Tas ir tiesneša pienākums, ne tiesība. Likumdevējs ir noteicis, ka par katru pieteikto prasījumu tiesai tiek maksāta valsts nodeva. Proti, par katru prasījumu likums ir noteicis konkrētu maksājumu. Tieši tāpat kā par katru pakalpojumu vai preci. Ja prasījums netiek izlemts, valsts nodeva no valsts puses ir iekasēta ne par

⁶ Civilprocesa likuma komentāri. I daļa (1.–28. nodaļa). Otrais papildinātais izdevums. Sagatavojis autoru kolektīvs. Prof. K. Torgāna zinātniskajā redakcijā. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2016.

⁷ Latvijas Republikas likums "Par tiesu varu". Latvijas Republikas Augstākās Padomes un Valdības Ziņotājs, 14.01.1993., Nr. 1/2. Pieejams: <https://likumi.lv/ta/id/62847-par-tiesu-varu> [aplūkots 06.11.2021.].

ko. Paraugoties no cita skatpunkta, varētu salīdzināt ar darbinieka pienākumu pildīšanu atbilstoši darba līgumam, kurš tos kaut kādā daļā nepilda. Tie, kuri strādā uz darba līguma pamata, zina to, ka darba līgumos ir ierakstīts, kādas ir sekas, ja darbinieks nepilda savus līgumā paredzētos pienākumus vai arī pārkāpj darba devēja noteikto kārtību. To nosaka ne tikai darba līgums, bet arī likums. Smagākais sods, ko darba devējs var piemērot darbiniekam, – atlaišana no darba.

Tiesnešiem nav darba līguma, un viņi savas darba attiecības, stājoties valsts dienestā kā tiesu varas īstenotāji, uzsāk uz likuma pamata. Ar tiesnesi netiek slēgts darba līgums, jo viņš ir pakļauts tiešai likuma iedarbībai. Tai pašā laikā Tiesnešu ētikas komisija ir atzinusi, ka “[1] Tiesnesis ir valsts amatpersona, un, pildot tiesneša amata pienākumus, tiesnesis pilda valsts dienestu (sal. sk. Satversmes tiesas 2013. gada 10. maija sprieduma lietā Nr. 2012-16-01 31.1. un 31.2. apakšpunktu un tur minēto atsauci uz tiesību doktrīnu)”.⁸ Tā kā ar tiesnesi netiek slēgts darba līgums, tad vienīgais mehānisms, kā veikt tiesneša darbību kontroli likumu ievērošanā un tiesību normu piemērošanā, ir iekšēja kontrole – Tiesnešu ētikas komisija vai Disciplinārtiesa.

Tiesnešu saukšanu pie disciplinārtbildības nosaka “Tiesnešu disciplinārās atbildības likums”.⁹ Likuma pirmajā pantā ir noteikts, ka “1) Tiesnesi var saukt pie disciplinārās atbildības par: 1) tišu likuma pārkāpumu tiesas lietas izskatīšanā; 2) darba pienākumu nepildīšanu vai lietas izskatīšanā pieļautu rupju nolaidību; [...]”. Iepazīstoties ar publiski pieejamo informāciju, kas publicēta Latvijas Republikas Augstākās tiesas mājaslapā “Disciplinārtiesa”,¹⁰ redzams, ka Disciplinārtiesas darbs notiek un tiesu vara risina jautājumus, kas saistīti ar dažādiem tiesnešu pieļautajiem pārkāpumiem, tai skaitā tiesību normu neievērošanā saistībā ar konkrētām lietām. Autoram neizdevās atrast lietu, kas būtu saistīta ar jautājumiem par visu pieteikto prasījumu neizlemšanu, kas ir būtisks likuma pārkāpums, pildot savus tiešos darba pienākumus. Iespējams, ka tam nav pienācis laiks. Šāda veida rīcība – iekšēji, tiesu varas sistēmā –, neizvērtējot jautājumus, kas saistīti ar visu prasījumu neizspriešanu lietā, noteikti tiek pamanīta sabiedrībā, it īpaši tad, ja konkrēta lieta tiek ievietota Latvijas Republikas Augstākās tiesas mājaslapā sadaļā “Judikatūra”.

Saskaņā ar publiski pieejamo informāciju arī Tiesnešu ētikas komisijā nav ierosināta neviena lieta par to, ka tiesnesis nav izpildījis ar likumu uzlikto pienākumu, proti – nav izlēmis visus tiesā iesniegtos prasījumus.

No minētā tiesas lēmuma un apkopotās publiski pieejamās informācijas var secināt, ka, neskatoties uz tiesību normām, kuras ir pieņemtas, to darbība attiecībā uz piemērošanu pret tiesnešiem, kuri nav izpildījuši savu pienākumu, ko viņiem uzliek likums, faktiski nedarbojas ierobežotā apmērā un darbojas ar zināmiem “traucējumiem”.

⁸ Tiesnešu ētikas komisija. Skaidrojums. 14.10.2016. Pieejams: <https://www.tiesas.lv/tiesnesu-etikas-komisijas-sedes> [aplūkots 25.10.2021.].

⁹ Tiesnešu disciplinārās atbildības likums. Latvijas Vēstnesis, 10.11.1994., Nr. 132. Pieejams: <https://likumi.lv/ta/id/57677-tiesnesu-disciplinaras-atbildibas-likums> [aplūkots 03.11.2021.].

¹⁰ Disciplinārtiesas lēmumi. Pieejams: <https://at.gov.lv/lv/par-augstako-tiesu/disciplinartiesa/disciplinartiesas-lemumi> [aplūkots 25.10.2021.].

Vēl viens aspekts, ko nedrīkstētu neņemt vērā, izvērtējot jautājumu par tiesību un pienākumu līdzsvaru. Un tas ir – vai ar likumu uzliktais pienākums var tikt aizstāts ar tiesību? Pirmā atbilde noteikti būtu – nē! No analizējamā lēmuma teksta ir redzams, ka Senāts ir skatījis jautājumu plašāk un atbilstoši lietai konstatējis, ka “Tādad būtībā apelācijas sūdzība iesniegta nevis par pirmās instances tiesas spriedumu, bet gan par to, ka attiecībā uz prasījumu Nr. 3 spriedums nav taisīts [...]”. Lēmumā nav norādīts, ka pirmajā instancē minētais prasījums netika pārbaudīts tiesas sēdē. Tas nozīmē tikai to, ka pirmās instances tiesa neizpildīja likumā noteiktās prasības. Taču iekšējās kontroles mehānisms, kas aprakstīts iepriekš, netika iedarbināts.

Lēmumā pamatoti norādīts, ka “Tāda veida trūkumu nevar labot, vēršoties ar apelācijas sūdzību apelācijas instances tiesā, jo otrās instances tiesai nav atbilstošas kompetences, lai vērtētu pirmās instances tiesā neizskatītos prasījumus, tostarp no tāda aspekta, vai prasītājam piemīt atbilstošas prasības tiesības...”. Taču lēmumā nekas nav norādīts par to, ka apelācijas instancei minētais trūkums pirmās instances tiesas darbā bija jāpamana un arī jāreaģē atbilstoši noteiktajai iekšējās kontroles sistēmai.

Lēmumā pamatota ir norāde, ka “Konstatētajos apstākļos prasītājs varēja vērsties pirmās instances tiesā ar pieteikumu par papildsprieduma taisīšanu Civilprocesa likuma 201. pantā paredzētajā kārtībā...”, bet tā ir prasītāja tiesība, ne pienākums. Savukārt pirmās instances tiesai pienākums bija izskatīt visus prasījumus. To precīzi konstatēja arī Senāts, taču nekāda tālāka darbība iekšējās kontroles mehānismā nesekoja.

Lēmumā ir vērtēts Civilprocesa likuma 201. pants tikai no apelācijas aspekta un attiecībā uz prasītāja rīcību – proti, tiesību izmantošanu. Taču nav skatīts jautājums par pirmās instances tiesas pienākumu pildīšanu. Autora ieskatā, pēc lietas beigām, veicot iekšējo kontroli, nevis gaidot kādu sūdzību no ārpuses, būtu izvērtējams jautājums saistībā ar 201. panta pirmo daļu un pirmās instances tiesneša darbībām ievērot likumā noteiktās prasības un izpildīt savu pienākumu. Lai tiesnesis varētu novērst ar likumu viņam uzlikto pienākumu, – izlemt visus pieteiktos prasījumus, tiesnesim, atšķirībā no pusēm, ir dota tiesība pašam bez iejaukšanās no malas ierosināt papildsprieduma taisīšanu, ja kāds no prasījumiem nav izlemts. Tas nozīmē tikai to, ka likumdevējs tiesnesim ir piešķīris tiesību pašam labot savu pieļauto neuzmanību vai paviršību, neizlemjot lietā kādu no pieteiktajiem prasījumiem. Nevienam citam no lietā iesaistītajām personām minētā privilēģija – labot savu kļūdu – nav piešķirta. Tas ļauj secināt, ka tiesnesim ir gan pienākums, gan arī tiesība labot sākotnēji pieļauto kļūdu, neizpildot ar likumu uzlikto pienākumu. Autors nevar piekrist no lēmuma izrietošajai konstrukcijai, ka prasītāja tiesības neizmantošana atbrīvo tiesnesi no pienākuma, kas uzlikts ar likumu, nepildīšanas.

Minētajos apstākļos sabiedrībai ir tiesības sagaidīt, ka tiesneši paši ar likumā nostiprināto mehānismu – Tiesnešu ētikas komisijas vai Disciplinārtiesas – palīdzību radīs risinājumu līdzīgos gadījumos, kad tiesnesis tādu vai citādu iemeslu dēļ neizpildīs likumā noteiktās prasības. Autors neiztirzās jautājumu par to, kuram

no procesā iesaistītajiem minēto jautājumu vajadzēja virzīt iekšējās kontroles mehānisma iedarbināšanai. Tas nav konkrētā raksta uzdevums. Tomēr sabiedrībai kopumā ir tiesības sagaidīt no tiesām tiesību normām atbilstošu rīcību, tāpat kā no ikviena cita sabiedrības locekļa – ievērot tiesību normās nostiprinātās tiesības. Lai arī ne īpaši plaši, bet ar interneta vietnes starpniecību sabiedrība saņem informāciju par to, ka tiesnešiem ir ne tikai tiesības, bet arī pienākumi, kuru neievērošanas gadījumā arī tiesnesis saņem atbilstošu novērtējumu. Sniegtais novērtējums un sabiedrības plašāka informēšana tikai stiprinās uzticību tiesu varai kopumā.

Kopsavilkums

1. Civilprocesa saturu veido tiesību normas, kas satur tiesas un lietas dalībnieka tiesības un pienākumus. Tas ir savstarpēji saistīto tiesību un pienākumu kopums, kurš nosaka kā lietas dalībnieku, tā arī tiesas vai tiesneša rīcību. Pienākumi ir jāpilda visiem procesā iesaistītajiem atbilstoši likumā noteiktajai kārtībai. Ja par tiesību izmantošanu kontrole ir atbilstoša likumā noteiktajam, pienākumu pildīšanā ir novēršamas pieļautās nepilnības.
2. Latvijas Republikā visi cilvēki ir vienlīdzīgi likuma priekšā neatkarīgi no rases, tautības, dzimuma, valodas, partijas piederības, politiskās un reliģiskās pārliecības, sociālā, mantiskā un dienesta stāvokļa un izcelšanās. Tai skaitā neatkarīgi no veicamā darba. Pamattēze, kuras būtība ir radīt uzticību un paļāvību tiesas spriedumā nolemtajam un tam, ka vienlīdzīga attieksme būs pret ikvienu personu. Likums uzliek tiesu varai noteiktus pienākumus, kuru nepildīšana, nekonstatēšana, neatzišana var radīt un rada sabiedrībā sagrozītu priekšstatu par tiesu varu kopumā.
3. Tiesību izmantošana no lietas dalībnieka puses ir procesā iesaistītās puses brīva izvēle, kas nedrīkst tikt sajaukta ar puses veicamajiem pienākumiem procesā. Tiesnesim bez tiesībām, ko tam piešķir likums, ir uzlikti pienākumi, kuri tam ir jāveic. Tiesību normu neizpildīšana no tiesas puses, netaisot spriedumu par visiem pieteiktajiem prasījumiem lietā, nav pamats tiesneša atbildības neizvērtēšanai par tiešo darba pienākumu nepienācīgu izpildi. Minētais jautājums nav saistīts ar tiesnešu neatkarības jautājumu.

BIBLIOGRĀFIJA

1. Apse D. Tiesību zinātne. Nacionālā enciklopēdija. Pieejams: <https://enciklopedija.lv/skirklis/7400>
2. Civilprocesa likuma komentāri. I daļa (1.–28. nodaļa). Sagatavojis autoru kolektīvs. Prof. K. Torgāna zinātniskajā redakcijā. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2016.
3. Civilprocesa likums. Latvijas Vēstnesis, 03.11.1998., Nr. 326/330. Pieejams: <https://likumi.lv/ta/id/50500-civilprocesa-likums>
4. Disciplinārtiesas lēmumi. Pieejams: <https://at.gov.lv/lv/par-augstako-tiesu/disciplinartiesa/disciplinartiesas-lemumi>

5. Langenbuhere K Tiesnešu tiesību attīstība un iztulkošana. Metodoloģisks pētījums par tiesnešu tiesību tālākveidošanu vācu civiltiesībās. Prof. Edgara Melķiša zinātniskā redakcijā. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2005.
6. Latvijas Republikas likums "Par tiesu varu". Latvijas Republikas Augstākās Padomes un Valdības Ziņotājs, 14.01.1993., Nr. 1/2. Pieejams: <https://likumi.lv/ta/id/62847-partiesu-varu> [aplūkots 06.11.2021.].
7. Latvijas Republikas likums "Tiesnešu disciplinārās atbildības likums". Latvijas Vēstnesis, 10.11.1994., Nr. 132. Pieejams: <https://likumi.lv/ta/id/57677-tiesnesu-disciplinaras-atbildibas-likums> [aplūkots 03.11.2021.].
8. Latvijas Republikas Senāta Civillietu departamenta 25.02.2021. lēmums lietā Nr. C33539318, SKC-243/2021. Pieejams: <https://www.at.gov.lv/lv/tiesu-prakse/judikaturas-nolemumu-arhivs/civillietu-departaments/hronologiska-seciba?lawfilter=1&year=2021>
9. Sniedzīte G. Tiesnešu tiesības. Jēdziens un nozīme Latvijas tiesību avotu doktrīnā. Rīga: Latvijas Vēstnesis, 2013.
10. Tiesnešu ētikas komisija. Skaidrojums. 14.10.2016. Pieejams: <https://www.tiesas.lv/tiesnesu-etikas-komisijas-sedes>

Aleksandrs Fillers, *Dr. iur.*

Rīgas Juridiskās Augstskolas docents, Latvijas Universitātes pasniedzējs

LATVIJAS SAISTĪBU TIESĪBAS: MĀCĪBAS NO KOPĒJĀ MODEĻA PROJEKTA (DCFR)

LATVIAN LAW OF OBLIGATIONS: USEFUL LESSONS FROM THE DCFR

Atslēgvārdi: kopējā modeļa projekts, svarīga maldība, neuzdota lietvedība (*negotiorum gestio*), tiesības uz zaudējumu atlīdzināšanu

Keywords: DCFR, substantive error (mistake), benevolent intervention in another's affairs (*negotiorum gestio*), right to reparation

Summary

The DCFR is one of the most important achievements of the modern academic thought in the area of private law. This document serves as a benchmark for assessing the quality of national legislation and offers model solutions for modernisation of national legislation. In this article, the author argues that the DCFR could be useful to show: 1) that the Latvian Civil Law cannot be understood to include a closed catalogue of contractual mistakes that lead to invalidity of contracts; and 2) that the person that intervenes into the affairs of another, in certain cases, must be able to claim reparation of damages from the principal. The Latvian Civil Law does not expressly provide for such a claim, but the DCFR should serve both as an argument to recognize its existence and as guidance on the prerequisites for that claim.

Ievads

Diez vai būtu pārspilējums apgalvot, ka Latvijas Republikas Civillikums (turpmāk – CL) ir salīdzinoši arhaisks normatīvais akts, kas ir cieši saistīts ar 19. gs. izplatīto pandektu tiesību doktrīnu. Tomēr tiesību teorija ļauj mazināt šāda arhaisma negatīvās sekas, piedāvājot novecojušu normu mūsdienīgu interpretāciju un aizpildot CL robus, pamatojoties uz vispārējiem civiltiesību principiem un mūsdienīgām doktrīnas atziņām. Viens no svarīgākajiem avotiem, kas var palīdzēt

noskaidrot mūsdienu civiltiesības domas atziņas, ir Kopējā modeļa projekts jeb DCFR (turpmāk – KMP)¹.

Salīdzinājums starp CL un KMP ir būtisks, jo tas ļauj identificēt CL trūkumus un saprast, kā tie būtu novēršami. KMP ir īpaši noderīgs, aizpildot neskaitāmos robus CL regulējumā. Protams, ka šajā rakstā nav iespējams sniegt abu dokumentu vispusīgu salīdzinājumu. Tādēļ es izmantošu KMP, lai pamatotu tikai divas tēzes: 1) CL nav ietverts *numerus clausus* svarīgas maldības gadījumu katalogs; 2) neuzdotas lietvedības (*negotiorum gestio*) gadījumā lietvedim ir tiesības prasīt zaudējumu atlīdzību (turpmāk – ZA), kuri ir radušies, aizsargājot pašu pārstāvam, viņa mantu vai citas intereses.

Svarīgas maldības gadījumu katalogs

KMP II.–7:201. pantā ir definēta maldība.² Pirmkārt, jau saskaņā ar minēto pantu, maldībai ir jābūt tādai, ka maldijusies līguma puse nebūtu noslēgusi līgumu vai būtu to noslēgusi ar būtiski citādiem noteikumiem un otra puse būtu to zinājusi vai tai būtu vajadzējis to apzināties. Faktiski šajā normā tiek, pirmkārt, definēts, kas ir – izmantojot CL terminoloģiju – svarīga maldība; otrkārt, svarīgas maldības jēdziens tiek objektivizēts: arī otrai līguma pusei vajag apzināties, ka šāda maldība ir svarīga. KMP arī uzskaita vairākus maldības veidus, kurus var iedalīt divās kategorijās: 1) vienpusēja maldība, kad viena darījuma puse ir maldinājusi otru vai vismaz zinājusi par otras puses maldību;³ 2) abpusēja maldība, kad abas līguma puses ir maldījušās par kādu apstākli.⁴ Turklāt, lai puse varētu atsaukties uz maldību, maldībai ir jābūt atvainojamai. Papildus līguma puse nevar atsaukties uz

¹ Principles, Definitions and Model Rules of European Private Law Draft Common Frame of Reference (DCFR). Pieejams: https://www.law.kuleuven.be/personal/mstorme/european-private-law_en.pdf [aplūkots 6.11.2021.] (turpmāk – Principles).

² KMP II.–7:201. p. oriģinālā ir formulēts šādi: “(1) A party may avoid a contract for mistake of fact or law existing when the contract was concluded if: (a) the party, but for the mistake, would not have concluded the contract or would have done so only on fundamentally different terms and the other party knew or could reasonably be expected to have known this; and (b) the other party; (i) caused the mistake; (ii) caused the contract to be concluded in mistake by leaving the mistaken party in error, contrary to good faith and fair dealing, when the other party knew or could reasonably be expected to have known of the mistake; (iii) caused the contract to be concluded in mistake by failing to comply with a precontractual information duty or a duty to make available a means of correcting input errors; or (iv) made the same mistake. (2) However, a party may not avoid the contract for mistake if: (a) the mistake was inexcusable in the circumstances; or (b) the risk of the mistake was assumed, or in the circumstances should be borne, by that party.”

³ Piemēram, neprecīzi izsakoties, pārdevējs rada pircējam iespaidu, ka tas iegādājas zelta pulksteni, lai arī patiesībā tas ir tikai apzeltīts. Šajā gadījumā pārdevējs zina, ko pārdod, bet pircējs maldās par lietas īpašībām.

⁴ Piemēram, pasūtītājs un uzņēmējs ir noslēguši līgumu par to, ka uzņēmējs veiks kādas ēkas remontu, nezinot, ka šajā brīdī ēkā ir izcēlies ugunsgrēks un līgumu nebūs iespējams izpildīt.

maldību, ja tā tieši vai netieši uzņēmusies maldības risku.⁵ Taču KMP kazuistiski neuzskaita dažādus vienpusējas un abpusējas maldības gadījumus, pieņemot, ka abstraktās normas būtu jākonkretizē tiesai katrā atsevišķā gadījumā.

CL izmanto citu klasifikāciju. Kā norādījis K. Čakste, CL neatpoguļo kādus principus par maldību, bet kazuistiku.⁶ Šādam apgalvojumam nevar pilnībā piekrist – CL 1444. un 1445. p. ir definēts princips: līgums nav spēkā, ja ir bijusi svarīga un atvainojama maldība.⁷ Taču turpmākajos pantos CL kazuistiski uzskaita dažādus svarīgas maldības gadījumus. Kā norāda K. Balodis, “CL 1447.–1454. pantā ir sniegts pilnīgs un izsmēlošs svarīgas maldības gadījumu katalogs jeb saraksts. Ja uzskatītu, ka bez minētajos pantos aprakstītajiem gadījumiem ir iespējami arī citi, likumā nedefinēti svarīgas maldības gadījumi, tad nebūtu iespējams noteikt, kāda faktiskā un atvainojama maldība ir uzskatāma par svarīgu, bet kāda – par nesvarīgu”.⁸ Līdzīgi N. Vinzarājs ir uzskatījis, ka “gribas trūkumu sastāvi ir romiešu tiesību vispārinājuma rezultāts. Romiešu tiesības, kā zināms, bija attīstītas tiesības, kas pratušas paredzēt gandrīz visas tiesiskās iespējas. Tādēļ jāšaubās par to, vai atradīsim tiešām jaunus gribas trūkumu sastāvus”.⁹

Nevar piekrist viedoklim, ka CL 1447.–1454. pantā ir ietverts izsmēlošs svarīgas maldības gadījumu katalogs. Pirmkārt, Baloža argumentus var viegli atspēkot. Viņš pats tos atspēko, norādot, ka, piemēram, Vācijā un Austrijā ir paredzēts “svarīgas maldības” jēdziens, bet nav sniegts gadījumu katalogs.¹⁰ Tātad arī bez šāda “kataloga” tiesa var izvērtēt, kad maldība ir svarīga un kad nesvarīga. Jau minētais KMP pants sniedz nepieciešamos kritērijus, kas tiesai būtu jāizmanto, lai definētu svarīgu maldību: vai līgums tiktu noslēgts vispār vai vismaz bez būtiskām izmaiņām, ja maldības nebūtu? Savukārt CL jau minētie svarīgas maldības gadījumi tikai atvieglo šīs mērauklas piemērošanu tajos aprakstītajiem gadījumiem. Ne velti V. Bukovskis, komentējot Baltijas vietējo likumu kopojuma (turpmāk – BVLK) 2961. p. (kas atbilst CL 1445. p.), norādīja, ka svarīgas maldības *piemēri* [autora izcēlums] ir atrodami citos pantos.¹¹

⁵ Piemēram, kāda persona ir nolēmusi pārdot visu nesen mantoto īpašumu. Izsolē tiek pārdota arī kāda glezna. Pircējs zina, kas ir tās autors un to, ka gleznas cena ir daudz augstāka par izsoles cenu. Taču pircējs neatklāj šo informāciju pārdevējam. Šajā gadījumā pārdevējs, kurš apzināti pārdeva mantotās lietas, neizpētot to izcelsmi/īpašības, nevar atsaukties uz maldību. Sk.: Principles, p. 490 (komentārs II.–7:201. p.).

⁶ Čakste K. Civiltiesības. Rīga: Zvaigzne ABC, 2011, 50. lpp.

⁷ CL 1444. un 1445. p.

⁸ Balodis K. Ievads Civiltiesībās. Rīga: Zvaigzne ABC, 2007, 252. lpp. Sk. arī: Torgāns K., Kārklīņš J., Mantrovs V., Rasnačs L. Contract Law in Latvia. Alphen aan den Rijn: Kluwer Law International, 2020, p. 101. Jau tīri formāli maldības regulējumu nevar ierobežot ar CL 1447.–1454. pantu. Piemēram, CL 1454. p. ir tikai vispārinājums no maldības pirkuma līgumā. To apstiprina tas, ka šīs normas mērķis un vēsturiskie avoti ir identiski CL 2008. p. mērķim un avotiem. Tātad arī CL 2008. p. var uzskatīt par tādu, kas regulē maldības gadījumu.

⁹ Vinzarājs N. Civiltiesību problēmas. Rīga: E. Kalniņa un V. Tihonova izdevums, 2000, 106. lpp.

¹⁰ Balodis K. 2007, 252. lpp.

¹¹ Буковскій В. Сводъ гражданскихъ узаконеній губерній Прибалтійскихъ. Томъ II. Рига: Типография Г. Гемпель и Ко., 1914, с. 1127.

Arī Vīnzarāja novērojumi nepārlicina. Apskatoties CL normas par maldību, ir viegli konstatēt, ka tās ir balstītas “lietu ekonomikā”, proti, par svarīgiem tiek uzskatīti līgumi, kuros tiek pārnestas tiesības uz kādu lietu (maldība par lietu¹² identitāti, kvalitāti un kvantitāti). Lai arī CL pazīst līgumus par pakalpojumu sniegšanu,¹³ acīmredzami, ka šiem līgumiem ir bijusi daudz mazāka nozīme romiešu tiesībās un tas ir atstājis būtisku ietekmi uz svarīgas maldības katalogu. Pēc būtības tikai CL 1450. p. minētās maldības par līgumslēdzēja identitāti/īpašībām var lieti noderēt arī pakalpojuma līgumos.¹⁴

Taču CL nemin, ko darīt gadījumā, ja puses A un B ir vienojušās, ka A novadīs kādu konferenci, tikai A domājis, ka viņam tā būs jāvada latviešu valodā, bet B organizē konferenci angļu valodā, un attiecīgi A tā būtu jāvada tieši šajā valodā, ko A nepārvalda atbilstošā līmenī.¹⁵ CL neko nesaka par situāciju, kurā A ir pasūtījis viesnīcas numuru, ļaujoties uz viesnīcas mājaslapā atrodamo informāciju, ka numura cena ietver arī trīs ikdienas ēdienreizes un bezmaksas braucienu no lidostas un uz to.¹⁶ Taču vēlāk izrādās, ka viesnīcas mājaslapā ir atrodama novecojusi informācija par tās sniegtajiem pakalpojumiem un tagad šie pakalpojumi vairs nav ietverti numura cenā. Ko darīt, ja pilnvarnieks un uzdevuma devējs ir dažādi sapratuši to uzdevumu, kas ir ticis dots pilnvarniekam, noslēdzot pilnvarojuma līgumu? Ko darīt, ja kāda no sabiedrības līguma pusēm, to slēdzot, ir maldījusies par sabiedrības mērķi?

Visos šajos gadījumos var būt runa par svarīgu maldību, kas var būt par pamatu atzīt līgumu par spēkā neesošu, ja tā ir atvainojama. To pamato arī līgumtiesību ekonomiskā būtība. Piemēram, slēdzot atlīdzības līgumu, katra no pusēm vēlas veikt apmaiņu, kas tai būtu subjektīvi izdevīga. Ja A apņemas novadīt kādu konferenci, par to saņemot 600 EUR, tad viņš vērtē 600 EUR augstāk nekā laiku un darbu, kas viņam būs jāiegulda līguma izpildē. Protams, ka A ir pārliecināts, ka viņš varēs līgumu izpildīt, jo pretējā gadījumā viņš līgumu neslēgtu – līgumu neizpildot, viņš ne tikai nesaņemtu atlīdzību, bet būtu vēl atbildīgs par B nodarītajiem zaudējumiem. Savukārt B uzskata, ka, atsakoties no 600 EUR par labu A, tas iegūst lielāku labumu – labi novadītu konferenci. Taču, ja A maldās par konferences valodu, viņš varētu pamatot, ka vai nu šādu

¹² S. Rudāns min, ka CL normas par maldību nebūt nav izsmeļošas, jo, lai arī CL 1451. p. ir runa par “lietu”, kas parasti CL terminoloģijā apzīmē tikai ķermenisku lietu, S. Rudāns pareizi norāda, ka tā ir jāattiecinā arī uz tiesībām, piemēram, prasījumiem. Sk.: Rudāns. S. Saistību tiesību komentāri. Jurista Vārds, 05.12.2006., Nr. 451.

¹³ Uzņēmuma līgums ir svarīgāks no šādiem līgumiem. Savukārt pārvaldījuma un glabājuma līgumi pēc būtības ir uzņēmuma līguma varianti, kas CL ir regulēti atsevišķi. Plašākā nozīmē arī pilnvarojuma un darba līgumi var būt uzskatāmi par līgumiem par pakalpojumu sniegšanu.

¹⁴ Piemēram, līgums, kas maldīgi noslēgts ar slavena mākslinieka “vārda brāli”, vai līgums, kas noslēgts, maldīgi uzskatot, ka konkrētais mākslinieks ir ieguvis kādu ievērojamu godalgu. Sk.: Čakste K. 2011, 50. lpp.; Rudāns S. 05.12.2006, Nr. 451.

¹⁵ Ja prasību celtu B, tas varētu mēģināt atsaukties uz CL 1450. p., norādot, ka ir maldījies par A spējam komunicēt angļu valodā. Taču, ja prasību celtu A, viņš varētu atsaukties tieši uz to apstākli, ka maldījies par konferences norises valodu.

¹⁶ Šajā gadījumā maldība nav par viesnīcas spēju nodrošināt šos pakalpojumus, bet par to, vai šādi pakalpojumi ir iekļauti līguma cenā.

līgumu vispār nebūtu slēdzis, vai arī būtu prasījis pilnīgi cita apmēra samaksu. Šī situācija ne ar ko neatšķiras no tās, kad pircējs un pārdevējs ir domājuši citas šķiras lietu: problēma ir tā pati – kāds no viņiem ir piekritis tādai cenai, kurai tas nebūtu piekritis, ja nebūtu maldijies (vai arī vispār šādu līgumu nebūtu vēlējies slēgt).

Līdz ar to no ekonomiskā viedokļa maldība par precī vai pakalpojumu neatšķiras. Tāpēc KMP satur pareizu risinājumu, paredzot vispārīgus maldības kritērijus, nevis uzskaitot kādus konkrētus maldības gadījumus, kas neatspoguļo līgumu lielo dažādību. Tāpat ir jāiztulko arī CL normas. Proti, maldība var būt par pamatu līgumu atzīt par spēkā neesošu, ja tā ir svarīga un atvainojama. Tas ir tiesas uzdevums noteikt, kāda maldība ir svarīga, ja vien pašā CL nav tieši atrodama atbilde uz šo jautājumu.

Neuzdota lietvedība un prasījums par ZA

Mūsdienā Latvijas civiltiesībās neuzdota lietvedība reti ir bijusi uzmanības centrā. Tomēr neuzdota lietvedība ir daudzšķautņains un sarežģīts civiltiesisks institūts. No CL normām izriet, ka lietvedim var rasties dažādas saistības pret pārstāvam.¹⁷ Taču arī pārstāvam var rasties saistības pret lietvedi un, tieši analizējot šīs saistības, var būt paši nozīmīgas KMP atziņas.

Viena no šīm saistībām ir tieši regulēta CL 2339. panta pirmajā daļā, kurā ir noteikts, ka “Pārstāvam viņa lietu vešanai taisītie izdevumi, ciktāl tie bijuši nepieciešami, jāatlīdzina lietvedim līdz ar procentiem [...]”. 20. gadsimta sākumā V. Bukovskis norādīja, ka lietveža prasījums nevar atšķirties no pilnvarnieka prasījuma un tādēļ arī lietvedis var prasīt derīgo izdevumu atlīdzināšanu.¹⁸ 1934. gadā šo tēzi apstiprināja Senāts, secinot, ka attiecībā uz lietvedi jēdziens “nepieciešamie izdevumi” nav saprotams tehniski (kā to saprot CL 865. pantā), bet tas aptver visus izdevumus, “kas attaisnojami ar lietas apstākļiem”,¹⁹ proti, visus izdevumus, izņemot greznuma.²⁰ Te gan ir svarīgi piebilst, ka derīgo izdevumu gadījumā lietvedim ir izvēle: prasīt

¹⁷ Piemēram, CL 2333. p. un CL 2334. p.

¹⁸ Буковский В. 1914, с. 1957.

¹⁹ X Izvilkumi no Latvijas Senāta Civilā kasācijas departamenta spriedumiem. Sastādījuši: senators F. Konradi un Rīgas apgabaltiesas loceklis A. Walters. Rīga: Jurists, 1933, 481. lpp.

²⁰ Turpat. Tomēr ir svarīgi norādīt, ka, “[j]a manta bija kam nebūt nodota glabāšanā vai lietošanā kā usufruktuarijam, glabātājam vai nomniekam, vai nu kā nodrošinājums ķīlas ņēmējam, tā kā saskaņā ar pirmatnējo līgumu, viņš varētu prasīt tikai nepieciešamo izdevumu atlīdzināšanu, tad augšā uzskaitītas personas nevar vēlāk grozīt savas pozīcijas un prasīt izdevumu atlīdzināšanu kā [lietveži]”. Mandelštams B. *Negotiorum gestora un dominus negotii savstarpēja atbildība*. Rīga: Harolds, 1936, 26. lpp.

atlīdzību vai noņemt izdarītos derīgos izlabojumus; bet attiecībā uz nepieciešamajiem izdevumiem ir tikai tiesības prasīt atlīdzību.^{21, 22}

Tomēr KMP var atrast arī kādu citu lietveža prasījumu. KMP V.–3:103. pantā ir noteikts, ka lietvedim, kas aizsargā pārstāvam, tā mantu vai intereses pret briesmām, ir tiesības prasīt zaudējumu atlīdzību, kas radušies no personiska vai mantiska kaitējuma, ja [lietveža] intervence radīja vai būtiski palielināja kaitējuma risku un šāds risks, ciktāl to varēja paredzēt, bija saprātīgi samērojams ar to risku, kas draudēja pārstāvam. KMP normas formulējums ir sarežģīts, bet tās mērķis ir nostiprināt principu, ka gadījumā, ja persona veic saprātīgas darbības, lai aizsargātu citu personu, tās mantu vai intereses, tā darbojas kā aizsargājamās personas lietvedis un tai ir tiesības uz cieto zaudējumu atlīdzību.

Jau Bukovskis norādīja, ka, lai arī CL (toreiz – BVLK) tieši neparedz lietveža prasījumu par ZA, tomēr to nevarot tulkot kā likumdevēja vēlmi liegt lietvedim šādu prasījumu; jo īpaši tādēļ, ka pats prasījums par izdevumu atlīdzināšanu esot uzskatāms par ZA veidu.²³ Likumdevēja klusēšanu varot iztulkot tādējādi, ka likumdevējs primāri bija iedomājies neuzdotu lietvedību kā citas personas mantas juridisku pārvaldību, kurā pašam lietvedim nedraud nekādas briesmas.²⁴ Taču saskaņā ar Bukovska viedokli šāds prasījums pastāvēs īpaši gadījumos, ja lietvedis glābj pārstāvam vai tā mantu un glābšanas gaitā pats cieš no kaitējuma veselībai vai savai mantai.²⁵ Šādam secinājumam var pilnībā piekrist, jo prasījuma par ZA neesamību CL var izprast tikai kā atklātu neapzinātu likuma robu, jo likumdevējs nav pilnībā apsvēris dažādas neuzdotas lietvedības formas.

Taču nepietiek ar to, ka tiek atzīts, ka arī CL lietvedim ir prasījums par ZA. Problēma saglabājas, jo CL nesatur sīkākas norādes par šāda prasījuma

²¹ Mandelštams B. 1936, 24. lpp. Pirmskara juridiskajā literatūrā, šķiet, tika uzskatīts, ka lietvedim būtu tiesības prasīt derīgos izdevumus tikai tādā apmērā, kādā tie ir paaugstinājuši lietas vērtību. Tomēr pret šo uzskatu varētu arī iebilst. Pēc būtības CL 867. p. ietver prasījumu no netaisnas iedzīvošanās. Un tāpēc, ja kāds labticīgi ir taisījis derīgus izdevumus svešai ēkai, bet vēlāk ēka nodegusi (pirms valdījumu atguvis īstais īpašnieks), tad prasījums par to atlīdzību esot jānoraida. Sk.: turpat, 22. lpp. Manā skatījumā lietveža prasījums nav reducējams līdz prasījumam no netaisnas iedzīvošanās. Uz to skaidri norāda tas apstāklis, ka CL 2330. p. ir noteikts, ka “šķietamais lietvedis” iegūst tikai prasījumus no netaisnas iedzīvošanās (kas arī nav precīzi, jo pēc CL 866. p. arī šādam lietvedim būs tiesības uz visu nepieciešamo izdevumu atlīdzību). Savukārt “īstajam lietvedim”, kas nerīkojas vienīgi savās interesēs, ir jābūt nostādītam labākā stāvoklī. Turklāt saskaņā ar CL 2340. p. pārstāvamā pienākumi pret lietvedi neatkrīt no tā, ka lietvedība nav nesusi gaidāmo labumu. Tādēļ manā skatījumā, ja lietvedis ir taisījis derīgus izdevumus citas personas mantai tādā situācijā, kurā pats pārstāvamais būtu to darījis, ja viņam būtu iespēja, tad lietvedim ir jābūt tiesībām saņemt atlīdzību par saviem izdevumiem, pat ja tie neatspoguļojas mantas vērtības pieaugumā. Tas arī atbilstu KMP V.–3:101. pantam, kurā ir runa par lietveža tiesībām uz saprātīgu izdevumu atlīdzināšanu.

²² Lietveža veiktie izdevumi var vispār nebūt saistīti ar kādu lietu. Piemēram, zināmu laiku pēc ceļu satiksmes negadījuma B atradās slimnīcā bezsamaņas stāvoklī. Šajā laikā viņa kolēģis C sedza visus izdevumus, kas bija saistīti ar B ārstēšanu. C būs prasījums pret B par izdevumu atlīdzināšanu, lai arī tos formāli nevar klasificēt saskaņā ar CL 865. p. Tomēr pēc analogijas ar CL 2339. p. arī šādus izdevumus lietvedis varētu prasīt no pārstāvamā.

²³ Буковский В. 1914, с. 1957.

²⁴ Ibid.

²⁵ Ibid.

priekšnoteikumiem. Šo robu var aizpildīt, izmantojot KMP piedāvātos kritērijus, jo tie palīdz līdzsvarot pārstāvamā un lietveža intereses. Proti, arī lietveža prasījumam pēc CL būtu jāatbilst šādiem kritērijiem.

KMP pārstāvamā pienākums atlīdzināt zaudējumus nav saistīts ar tā vainu par to nodarīšanu; šeit ir runa par atbildību neatkarīgi no vainas.²⁶ Šo principu var ilustrēt arī CL kontekstā. A pastaigājās pa parku, kad viņam uzbruka suns, kas piederēja C. Garāmejošais D, redzot, ka A veselība ir apdraudēta, steidzās viņam palīgā un pats cieta no suņa kodieniem. Šajā gadījumā D būs prasījums pret A kā lietvedim par atlīdzību sakarā ar veselības kaitējumu, lai gan A nekādā gadījumā nav vainīgs kaitējuma nodarīšanā.

Tā kā gan KMP, gan CL kontekstā pārstāvamā atbildība neizriet no vainas, ir jābūt salīdzinoši stingriem atbildības priekšnosacījumiem un ierobežojumiem. Tāpēc, pirmkārt, kaitējumam ir jābūt tādām, kas radies tieši tādēļ, ka lietvedis ir aizsargājis pārstāvamo, viņa mantu vai intereses no briesmām.²⁷ Otrkārt, atlīdzību var prasīt tikai par diviem kaitējuma veidiem: 1) kaitējumu veselībai, kas aptver dažādas šī kaitējuma sekas, piemēram, ārstēšanās izdevumus un neiegūto peļņu sakarā ar darba nespēju;²⁸ 2) kaitējumu ķermeņisku lietu integritātei, proti, kad lietvedim piederoša lieta tiek sabojāta vai iznīcināta.²⁹ Turpretim "tīrie ekonomiskie" zaudējumi netiek atlīdzināti – tā ka pārstāvamā atbildība ir neatkarīga no vainas un tai ir jābūt ierobežotai. Piemēram, ja B sniedza palīdzību A, kas atradās bezsamaņas stāvoklī, un tāpēc nokavēja lidmašīnas reisu, tad B nebūs prasījuma pret A par biļetes cenas atmaksu.³⁰

Treškārt, ir nepieciešams, lai tieši lietveža intervence būtu radījusi vai būtiski palielinājusi kaitējuma risku. Pieņemsim, A, vedot bezsamaņā esošo B uz slimnīcu, nokļūst autoavārijā. Šajā gadījumā B vairs nebūs atbildīgs par A ciestajiem zaudējumiem.³¹ Izņēmums varētu būt vienīgi tad, ja A bija jābrauc īpaši pārgalvīgi, jo tas bija saprātīgi nepieciešams, lai glābtu B veselību/dzīvību, un tādējādi bija daļa no šīs lietveža intervences.³² Beidzot, lietvedim ir jāizvērtē samērīgums starp kaitējumu, kas var rasties viņam un viņa mantai, un to kaitējumu, kuru viņš mēģina novērst, ņemot vērā arī to, kāda ir katra kaitējuma iestāšanās varbūtība.³³ Turklāt šis izvērtējams ir jāskata tieši uz to brīdi un jāskata tie apstākļi, kas pastāvēja tad, kad lietvedim bija jāpieņem lēmums, vai aizsargāt pārstāvamā intereses.³⁴ Piemēram, diez vai ir samērīgi pakļaut paredzamam riskam savu dzīvību, lai izglābtu citas personas mantu.³⁵

²⁶ Principles, pp. 2949–2950 (komentārs V.–3:103. p.).

²⁷ Ibid., p. 2951.

²⁸ Ibid., p. 2950.

²⁹ Ibid.

³⁰ Ibid.

³¹ Ibid., p. 2952.

³² Ibid.

³³ Ibid.

³⁴ Ibid.

³⁵ Ibid.

Šādi KMP noteiktie priekšnosacījumi būtu izmantojami, arī attīstot šo prasījumu CL. To mērķis ir līdzsvarot lietveža intereses saņemt ZA, taču vienlaikus tie ir vērsti pret to, lai veicinātu nesaprātīgu lietveža rīcību un nospraustu zināmas pārstāvamā atbildības robežas, ņemot vērā, ka pārstāvamais nav vainīgs tiesību aizskārumā.

Kopsavilkums

1. Lai gan tiesību doktrīnā tiek apgalvots, ka CL satur izsmeļošu svarīgas maldības gadījumu katalogu, šādai CL interpretācijai nevar piekrist. Tieši pretēji, CL būtu jāinterpretē, iedvesmojoties no KMP pieejas, kas atzīst maldības gadījumu daudzveidību un nemēģina aprakstīt katru konkrēto gadījumu. Latvijas situācijā tiesai būtu jārikojas līdzīgi un katrā konkrētā situācijā jānosaka, vai ir svarīga un atvainojama maldība, ja CL nav tieši atrodama atbilde uz šo jautājumu.
2. KMP tiek paredzēts, ka zināmos neuzdotas lietvedības gadījumos lietvedim ir prasījums par zaudējumu atlīdzību pret pārstāvamo. CL šāds prasījums nav tieši paredzēts. Tomēr jau pirmskara doktrīnā tika atzīts, ka lietvedim šāds prasījums ir. Šāda uzskata pareizību stiprina tas, ka KMP arī dod lietvedim šādas tiesības. Turklāt KMP piedāvātie priekšnosacījumi šādam prasījumam būtu izmantojami, arī attīstot to CL kontekstā.

BIBLIOGRĀFIJA

Literatūras avoti

1. Balodis K. Ievads Civiltiesībās. Rīga: Zvaigzne ABC, 2007.
2. Čakste K. Civiltiesības. Rīga: Zvaigzne ABC, 2011.
3. Mandelštams B. Negotiorum gestora un dominus negotii savstarpēja atbildība. Rīga: Harolds, 1936.
4. Rudāns. S. Saistību tiesību komentāri. Jurista Vārds, 05.12.2006., Nr. 451.
5. Torgāns K., Kārklīšs J., Mantrovs V., Rasnačs L. Contract Law in Latvia. Alphen aan den Rijn: Kluwer Law International, 2020.
6. Vīnzarājs N. Civiltiesību problēmas. Rīga: E. Kalniņa un V. Tihonova izdevums, 2000.
7. Буковскій В. Сводъ гражданских узаконеній губерній Прибалтийских. Томъ II. Рига: Типография Г. Гемпель и Ко., 1914.

Tiesu prakse

8. X Izsvilkumi no Latvijas Senāta Civilā kasācijas departamenta spriedumiem. Sastādījuši: senators F. Konradi un Rīgas apgabaltiesas loceklis A. Walters. Rīga: Jurists, 1933.

Citi materiāli (arhīva materiāli, sēžu stenogrammas, likumprojekti u. c.)

9. Principles, Definitions and Model Rules of European Private Law Draft Common Frame of Reference (DCFR). Pieejams: https://www.law.kuleuven.be/personal/mstorme/european-private-law_en.pdf [aplūkots 06.11.2021.].

Edijs Brants, *Mg. iur.*

Latvijas Universitātes Juridiskās fakultātes doktorants

PIESARDZĪBAS PASĀKUMU NOZĪME, PIEMĒROJOT CIVILTIESISKO ATBILDĪBU PAR DELIKTU

THE ROLE OF PRECAUTIONARY MEASURES IN APPLICATION OF TORTIOUS LIABILITY

Atslēgvārdi: civiltiesiskā atbildība, vaina, stingrā atbildība, prasītā rūpība, piesardzības pasākumi

Keywords: civil liability, fault, strict liability, required care, precautionary measures

Summary

Generally speaking, civil liability can be avoided if the exercised care matches potentiality and significance of the risk. Therefore, the greater the risk, the greater care should accordingly be exercised. When determining the level of such required care, the availability and extent of precautionary measures is evaluated. However, it is a common occurrence in Latvian case law that the strict liability is effectively disguised as a fault-based liability. Namely, the courts require that the precautionary measures are taken to such an extent that the tortfeasor's general duty of care is in essence transformed into a duty not to cause any damage at all, thus making analysis of the taken precautionary measures hardly relevant. Given that the implementation of precautionary measures usually comes at a price, the existing case law has stepped into a dangerous territory where persons are required to over-invest their resources in order to avoid civil liability. In this article, the author argues that in the fault-based liability model any precautionary measures shall generally be taken only if the cost of their implementation is lower than the cost of the potential risk.

Ievads

Tipiski civiltiesiskās atbildības noteikšanā tiesas pamatojas uz juridiskiem apsvērumiem. Tas raksturīgs arī tiesas spriešanai vispār. Iedomājoties par civiltiesiskās atbildības priekšnoteikumiem – vainu, kaitējumu (tā apmēru) un cēlonisko sakaru –, ar ekonomiskiem apsvērumiem pirmšķietami varētu

asociēties tikai “kaitējuma (tā apmēra)” priekšnoteikums. Tomēr šāds iespaids izrādītos kļūdains, ievērojot, ka šī priekšnoteikuma konstatēšanai tiesai idejiski vien jāpārlicinās par to, ka prasītājs ir ar pietiekamu ticamības pakāpi pierādījis tā apgalvoto (visbiežāk mantiskā) kaitējuma apmēru.

Lai gan tas nav acīmredzami, patiesībā svarīga nozīme ekonomiskiem apsvērumiem var būt pirmajā atbildības par vainojamu rīcību priekšnoteikumā, proti, vainā. Vaina ir personas faktiski izdarītās rīcības neatbilstība prasītās rūpības standartam neuzmanības vai nolūka veidā. Neuzmanība šajā ziņā ir viens no centrālajiem jēdzieniem, kura izvērtēšanas gaitā noskaidro, vai par radīto kaitējumu personai iestājas vai neiestājas civiltiesiskā atbildība. Neuzmanības pamatkritērijs ir krietna un rūpīga saimnieka jeb saprātīgas personas tests. Ar šī atklātā juridiskā jēdziena (ģenerālklauzulas) palīdzību tiek noteikts prasītās rūpības standarts, kas pēc tam tiek salīdzināts ar personas faktiski izdarīto rīcību. Ja personas faktiski izdarītajā rīcībā tiek konstatēta kaut mazākā atkāpe no noteiktā prasītās rūpības standarta, ir konstatējama vismaz personas viegla neuzmanība (vainā), kas ir viens no obligātajiem atbildības priekšnoteikumiem vispārējā (vainā balstītajā) atbildības modelī.

Prasītās rūpības standarta noteikšanā būtiska nozīme ir kaitējuma novēršamībai, kas veido būtisku saprātīgas personas testa daļu. Jau romiešu tiesībās *bonus pater familia* tests bija šāds: 1) vai caurmēra romiešu saimnieks potenciālā tiesību aizskārēja vietā būtu saprātīgi paredzējis iespēju, ka viņa rīcība nodarīs kaitējumu citai personai; 2) vai caurmēra romiešu saimnieks potenciālā tiesību aizskārēja vietā būtu veicis atbilstošas saprātīgas darbības, lai izsargātos no šāda notikuma; 3) vai potenciālais tiesību aizskārējs veica šādas darbības.¹ Šis tests principā ir saglabājies arī mūsdienu Eiropas privāttiesību sistēmās, kur neuzmanības (vainas) izvērtējums idejiski reducējas uz kaitējuma iestāšanās riska, no vienas puses, un ievērojamās rūpības (nepieciešamo piesardzības pasākumu), no otras puses, savstarpēju balansēšanu.

Tieši šis kaitējuma novēršamības kritērijs, kas galvenokārt izpaužas noteiktu piesardzības pasākumu veikšanā, bieži vien ietver ekonomiskus apsvērumus, ievērojot, ka piesardzības pasākumi nav bezmaksas, proti, tie prasa laiku, pūles un finanšu līdzekļus. Šī raksta mērķis ir sniegt plašāku ieskatu piesardzības pasākumu kritērija analizē, piemērojot civiltiesisko atbildību par deliktu, kā arī atklājot šī kritērija juridiskos un ekonomiskos aspektus.

Piesardzības pasākumu kā neuzmanības (vainas) kritērija vispārīgs raksturojums

Kā minēts ievadā, romiešu tiesībās neuzmanības kritēriji, kas ietilpa krietna un rūpīga saimnieka testā, bija divi: a) kaitējuma paredzamība; b) kaitējuma

¹ Grueber E. The Roman Law of damage to property. A commentary of the Title of the Digest Ad Legem Aquiliam (IX. 2) with an introduction to the study of the Corpus iuris civilis. Oxford: Clarendon Press, 1886, pp. 128–129.

novēršamība. Tie abi ir lieliski saredzami klasiskajā piemērā par zaru zāgēšanu, kas aprakstīts digestā D. 9, 2, 31:² ja persona, kas zāgē zarus, no koka nomet tos lejā un tie trāpa garāmgājējam, tā atbildēs, ja zari nomesti lejā publiskā vietā, ar saucienu nebrīdinot garāmgājēju, lai tas varētu izvairīties no nelaiimes gadījuma. Kā norādījis romiešu jurists Muciusus, vaina (neuzmanība) ir konstatējama, ja netika paredzēts tas, ko varēja paredzēt rūpīgs cilvēks, vai arī ja par kaitējuma briesmām tika izteikts brīdinājums jau brīdī, kad no briesmām vairs nevarēja izbēgt. Attiecīgi, tā kā zaru zāgētājs varēja saprātīgi paredzēt, ka zaru mešana publiskā vietā varētu nodarīt kaitējumu kādam garāmgājējam (paredzamības kritērijs), turklāt viņš zarus meta, pat nebrīdinot garāmgājējus (novēršamības kritērijs), tad zaru zāgētājam atbildība iestājas. Kā redzams, šajā hrestomātiskajā piemērā nepieciešamais piesardzības pasākums, veicot konkrēto aktivitāti, izpaudās brīdināšanā.

Romiešu tiesībās izvirzītais paredzamības un novēršamības kritērijs mūsdienās faktiski attiecināmi uz diviem aspektiem – risku (kas jāparedz) un rūpību (kas jāievēro, lai novērstu vai mazinātu risku). Tādējādi, analizējot saprātīgas personas testu, katrā konkrētajā situācijā faktiski tiek meklēts līdzsvars starp risku un rūpību. Proti, jo lielāks un nopietnāks kaitējuma iestāšanās risks konstatējams, jo vairāk var paredzēt un secīgi jo lielāka rūpība (nopietnāki piesardzības pasākumi) personai jāievēro savā uzvedībā. Mūsdienās gan anglosakšu tiesību sistēmas valstīs, gan romāņu-ģermāņu tiesību sistēmas valstīs faktiski ir akceptēta pieeja, ka personas rīcības neuzmanīgums ir nosakāms, izmantojot iepriekš iezīmēto riska un rūpības līdzsvarošanas pieeju. Riska līmenis tiek noteikts pēc: a) sagaidāmā kaitējuma nopietnības (smaguma); b) iespējamības, ka kaitējums iestāsies. Savukārt rūpības līmenis tiek noteikts pēc: c) personas veiktās rīcības rakstura un labuma; d) veicamo piesardzības pasākumu nastas.³ Kā norādīts iepriekš, šie līmeņi jeb neuzmanības kritēriji tiek izvērtēti pēc balansēšanas (līdzsvarošanas) metodes,⁴ ievērojot, ka brīvības un tiesības nevar tikt vienlaikus pilnībā nodrošinātas. Pilna brīvība padarītu sabiedrību par ekstremāli bīstamu, savukārt pilna tiesību aizsardzība sabiedrību paralizētu.⁵ Kā redzams, romiešu tiesībās atzītais paredzamības (riskā) un novēršamības (rūpības) kritērijs mūsdienās faktiski ir tikuši izdalīti sīkākos apakškritērijos, saglabājot to pašu ideju.

Kā ilustrāciju šai četru kritēriju pieejai var izmantot Anglijas tiesas izskatīto *Bolton v. Stone* (1951) lietu. Kriketa spēles laikā bumbiņa tika izsista ārpus spēles laukuma un trāpīja sievietei, kas gāja pa ielu. Iepriekšējo turpat trīsdesmit gadu laikā bumbiņa tika izsista uz ielas tikai sešas reizes. Cietušās prasība tika noraidīta, argumentējot, ka kaitējuma iestāšanās risks kā tāds bija paredzams, taču šis risks bija tik neliels, ka tas nesasniedza neuzmanības robežu. Kā norādījis Lords Rīds (*Lord Reid*): “Šeit piemērojamais tests ir tāds, vai kaitējuma iestāšanās risks bija tik

² D. 9, 2, 31. Sk.: Кофанов Л. А. (отв. ред.) Дигесты Юстиниана. Перевод с латинского. Том II. 2-е издание, исправленное. Москва: Статут, 2008, с. 421.

³ Van Dam C. *European Tort Law*. Second edition. Oxford: Oxford University Press, 2013, p. 235.

⁴ Winiger B., Karner E., Oliphant K. (eds.). *Digest of European Tort Law*. Volume 3: Essential cases on Misconduct. Berlin / Boston: Walter de Gruyter GmbH, 2018, p. 269.

⁵ Van Dam C. 2013, p. 220.

mazs, ka saprātīga persona atbildētāju vietā, ņemot vērā drošības apsvērumus, būtu uzskatījusi par pareizu atturēties no attiecīgu soļu veikšanas briesmu novēršanai.⁶ Aplūkojot šo gadījumu no četru kritēriju pieejas skatpunkta, no riska līmeņa viedokļa sagaidāmā kaitējuma nopietnību raksturo personisks kaitējums (a), taču iespējamība, ka šāds kaitējums iestāsies, bija ļoti niecīga (b). Savukārt no rūpības viedokļa risks (tā iespējamība un nopietnība) neatsvēra piesardzības pasākumu izdevumus, piemēram, augstāka žoga uzcelšanu (d). Turklāt kriketa spēlēšana tiek atzīta par noderīgu aktivitāti (c), lai gan šeit jānorāda, ka personas veiktās rīcības raksturs un labums var būt atbildību izslēdzošs pamats tikai izņēmuma gadījumos.⁷

Piesardzības pasākumi kā viens no neuzmanības kritērijiem ir iestrādāts arī Eiropas deliktu tiesību principu 4:102. panta pirmajā daļā: “Prasītās rūpības standarts ir tāds, ko veiktu saprātīga persona attiecīgajos apstākļos, un ir atkarīgs jo īpaši no aizsargātās intereses dabas un vērtības, aktivitātes bīstamības, zināšanām, kas tiek sagaidītas no personas, veicot attiecīgās aktivitātes, kaitējuma paredzamības, iesaistīto personu attiecību tuvuma vai īpašās uzticēšanās (paļaušanās), kā arī no *piesardzības un alternatīvo metožu pieejamības un to izdevumiem* [autora izcēlums].”⁸ Kā norādīts tiesību doktrīnā, liela daļa šo neuzmanības (vainas) kritēriju tika atzīta jau romiešu digestās⁹ un faktiski liela daļa ir atzīta arī vairumā mūsdienu Eiropas valstu nacionālo privāttiesību sistēmu.¹⁰ Latvijas tiesību literatūrā izteikts, autora ieskatā, pamatots ierosinājums balstīties uz šajā normā iestrādātajiem kritērijiem, piepildot ar saturu krietna un rūpīga saimnieka ģenerālklausulu Latvijas civiltiesībās.¹¹ Tā ir nostiprināta Latvijas Civillikuma 1646. pantā: “Par vieglu neuzmanību atzīstams tās rūpības un čaklības trūkums, kāda vispār jāievēro krietnam un rūpīgam saimniekam.”

Nepieciešamo piesardzības pasākumu veidi un to noteikšana tiesu praksē

Nešaubīgi piesardzības pasākumi nav bezmaksas. Tie prasa laiku, pūles un finanšu līdzekļus. Nereti veicamie piesardzības pasākumi ir noteikti rakstītajās tiesību normās, kur likumdevējs jau ir izsvēris tostarp šos ekonomiskos apsvērumus, proti, vai uz personu uzliekamais finansiālais slogs, lai nodrošinātu attiecīgo piesardzības pasākumu ieviešanu dzīvē, ir adekvāts un samērīgs iepretim

⁶ Van Dam C. 2013, pp. 236–237.

⁷ Ibid., p. 237.

⁸ Eiropas deliktu tiesību principi (*Principles of European Tort Law*). Pieejams: <http://www.egtl.org/PETLEnglish.html> [aplūkots 31.10.2021.].

⁹ Winiger B., Karner E., Oliphant K. 2018, p. 203.

¹⁰ Ibid., p. 269.

¹¹ Kubilis J. Latvijas deliktu tiesību modernizācijas galvenie virzieni. Promocijas darbs. Rīga: Latvijas Universitāte, 2016, 67. lpp.; Kārklīņš J. Neuzmanības jēdziens saistību tiesībās. Grām.: Latvijas Republikas Satversmei – 95. Latvijas Universitātes 75. zinātniskās konferences rakstu krājums. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 2017, 43.–53. lpp.

tam kaitējuma iestāšanās riskam, kurš attiecīgajam piesardzības pasākumam būtu jāmazina vai arī jāizslēdz pilnībā. Tādos gadījumos atbildības noteikšana parasti problēmas nesagādā, jo tad ir salīdzinoši vienkārši identificēt to, vai iespējams tiesību aizskārējs ir veicis visus nepieciešamos piesardzības pasākumus. Tomēr citāda situācija rodas gadījumos, kad šie veicamie piesardzības pasākumi piemērojamās tiesību normās nav noteikti vai ir noteikti abstraktā veidā. Tad nav acīmredzami, kādi piesardzības pasākumi (to apjoms) personai bija jāveic, lai kaitējums nerastos (vai arī lai tiktu saprātīgi mazināts tā iestāšanās risks). Tādos gadījumos piemērojams minētais saprātīgas personas tests, kas analizējams atsevišķi katrā konkrētajā gadījumā, ievērojot visus relevantos faktiskos apstākļus. Šo vērtējamo apstākļu lokā ir arī ekonomiski apsvērumi, kuri ilustrēti turpmāk aprakstītajos tiesu prakses piemēros.

Piesardzības pasākumi var tikt iedalīti *nepārtrauktajos* un *vienreizējos*. Vienreizējie pasākumi tipiski tiek atsvērti ar kaitējuma iestāšanās risku. Proti, ja piesardzības pasākums bija vienreizējs, t. i., tāds, kuru pietiek ieviest tikai vienreiz, lai novērstu vai mazinātu iespējamo kaitējumu un bīstamību, tad tā neieviešana parasti noved pie neuzmanības konstatēšanas. Tā, piemēram, hokeja spēles laikā kādai sievietei, kura sēdēja laukuma garajā malā, tika trāpīts pa seju ar hokeja ripu un viņa guva nopietnu savainojumu. Vācijas Federālā Augstākā tiesa nolēma, ka organizētājam bija jāaizsargā ne tikai skatītāji, kas sēž laukuma šajās malās (resp., aiz vārtiem), bet, uzbūvējot caurspīdīgu sienu, arī tie skatītāji, kas sēž laukuma garajās malās. Šādas sienas aptuvenās izmaksas 67 000 EUR apmērā tika uzskatītas par organizētāju pārāk neapgrūtinošām.¹²

Citāds rezultāts bija kādā lietā par kaitējumu, kas nodarīts skatītājam, kuram volejbola spēles laikā trāpīja bumba un kurš tāpēc zaudēja redzi. Somijas Augstākā tiesa secināja, ka šāds kaitējums bija saprātīgi neparedzams. Kā skaidrots tiesību literatūrā, atšķirība ir tajā, ka hokeja ripa kā sporta inventārs ir daudz bīstamāka par volejbola bumbu, proti, ripa ir mazāka un smagāka, tā pārvietojas daudz ātrāk. Ir visai maza iespējamība nodarīt nopietnu kaitējumu ar volejbola bumbu, turpretī hokeja ripas īpašību dēļ spēlētāji lieto īpašu aizsargapģērbu, kā arī spēļu organizētājiem ir jālieto noteikti piesardzības pasākumi, lai aizsargātu skatītājus.¹³ Savukārt Šveices Federālā Augstākā tiesa atzina par pamatotu kādas veļas mazgātavas darbinieka prasību pret darba devēju sakarā ar to, ka darbiniekam centrifūgā tika norauta roka, jo centrifūga netika nosepta ar attiecīgu vāku. Augstākā tiesa atzina, ka darba devējam piesardzības pasākumos nav jāinvestē vairāk, nekā tas spēj atļauties. Konkrētajā gadījumā pietika ar parasta vāka instalāciju, lai novērstu kaitējuma briesmas.¹⁴

Tāpat vienreizēja piesardzības pasākuma neievērošana tika konstatēta kādā Latvijas tiesu prakses piemērā, Latgales apgabaltiesas Civillietu tiesas kolēģijai apmierinot prasītājas kā cietušās prasību par zaudējumu atlīdzības un morālā

¹² Van Dam C. 2013, p. 242.

¹³ Winiger B., Karner E., Oliphant K. 2018, p. 450.

¹⁴ Ibid., pp. 346–347.

kaitējuma atbildības piedziņu sakarā ar to, ka prasītāja, dodoties mājās caur pagalmiem starp dzīvojamām ēkām, iekrita atvērtā kanalizācijas lūkā. Tā bija pārklāta tikai ar kokskaidu plāksni, kas bija atradies uz lūkas visu ziemu un vizuāli neatšķīrās no zemes krāsas, turklāt ziemas un pavasara periodā šī plāksne izmirka un sadrupa. Notikuma rezultātā prasītāja guva miesas bojājumus. Attiecīgi Civillietu tiesas kolēģija secināja: “[.] 2012. gadā aizsedzot lūku /adrese A/, ar nedrošu materiālu, kas ziemas un pavasara periodā izmirka un sadrupa, pienācīgi nepārbaudot lūkas drošību, SIA “Loras nami” kā nekustamā īpašuma pārvaldnieks ir pieļāvusi bezdarbību Civillikuma 2347. panta pirmās daļas izpratnē. Šai sakarā atbildētāja ir ignorējusi drošības pasākumus, ko nevar uzskatīt par krietna un rūpīga saimnieka attieksmi.” Civillietu tiesas kolēģija nonāca pie slēdziena, ka konstatējama atbildētājas rupja neuzmanība.¹⁵

Var būt situācijas, kad konkrētie piesardzības pasākumi ir efektīvi un pietiekami, tomēr kādā brīdī vēlāk kļūst pieejami vēl efektīvāki pasākumi. Šāda situācija tika risināta kādā Vācijas tiesu prakses piemērā, kurā cietušais bankas foajē tika iesprostots starp automātiski aizveramajām durvīm un rezultātā savainoja divus pirkstus. Aizvēšanas mehānisms atbilda tiem drošības standartiem, kad durvis tika instalētas 1996. gadā. Šis standarts mainījās 2005. gadā, pēc kā banka šo durvju mehānismu tomēr nenomainīja. Augstākā tiesa nolēma, ka tas, vai bija nepieciešams sekot līdzī jaunākajiem drošības standartiem, ir atkarīgs no konkrētās situācijas apstākļiem. Jo lielākas briesmas un jo nopietnākas potenciālās negatīvās sekas, jo steidzamāka kļūst modernizācijas nepieciešamība. Konkrētajā situācijā Augstāka tiesa uzskatīja, ka cietušā prasība par kompensācijas piedziņu nav pamatota.¹⁶ Autora ieskatā, šādās situācijās būtu jāizšķir divi gadījumi: 1) ja efektīvāka piesardzības pasākuma veikšanas pienākums tiek noteikts ar tiesību normu, atbildība būtu piemērojama (ja vien jaunās normas aizsardzības mērķi ietilpst pasargāt cietušo no šāda veida kaitējuma); 2) ja efektīvāka piesardzības pasākuma veikšanas pienākums nav noteikts ar tiesību normu, jāvērtē, vai iepretim konkrētajam kaitējuma iestāšanās riskam saprātīga persona būtu veikusi efektīvākus piesardzības pasākumus (citiem vārdiem, šeit būtu jāanalizē saprātīgas personas tests). Līdz ar to nešaubīgi būtu jāņem vērā arī, piemēram, apstākļi, cik finansiāli apgrūtināošs ir jaunais piesardzības pasākums, salīdzinot to ar līdz tam pieejamo piesardzības pasākumu.

Bieži vien piesardzības pasākumiem ir ilgstošs, nepārtraukts raksturs, piemēram, izpētes, uzturēšanas un uzraudzības aktivitātēm. Tipiski šādi pasākumi izdevumu ziņā ir krietni apgrūtināšāki, salīdzinot ar vienreizējiem pasākumiem. Secīgi šādi pasākumi krietni vienkāršāk atsvērs kaitējuma iestāšanās risku. Tā, piemēram, publisko autoceļu uzturētājam ir jāpārbauda, vai uz ceļiem gadījumā nav gruvešu, eļļas noplūdes vai arī sakrituši koki. Protams, risks autovadītājiem kļūtu krietni zemāks, ja autoceļu uzturētājs pārbaudītu ceļus divas reizes stundā,

¹⁵ Latgales apgabaltiesas Civillietu tiesas kolēģijas 03.11.2015. spriedums civillietā Nr. C30667413 (stājies likumīgā spēkā).

¹⁶ Van Dam C. 2013, pp. 242–243.

nevis divas reizes nedēļā. Izdevumi par papildu uzturēšanu ir jālīdzsvaro ar zemo risku, lai atrastu atbilstošu rūpības līmeni.¹⁷ Katrā ziņā tas, vai konkrētie ilgstošie un nepārtrauktie piesardzības pasākumi bijuši pietiekami, ir analizējams katrā konkrētajā situācijā, ņemot vērā visus apstākļus. Latvijas tiesu praksē šāds ilgstoša uzraudzības pienākuma kā piesardzības pasākuma pārkāpums tika konstatēts kādā lietā, kurā atbildētājs ar pienācīgu rūpību nebija pietiekami “regulāri” pārbaudījis kanalizācijas aku vāku stāvokli,¹⁸ apelācijas instances tiesai sīkāk nepaskaidrojot šādu “regulāru” pārbažu tvērumu.

Piesardzības pasākumu juridiskā un ekonomiskā pieeja

Juridiskā un ekonomiskā pieeja šajā līdzsvarošanas procesā vērsta uz piesardzības pasākumu radītajiem izdevumiem, no vienas puses, un ar negadījumiem saistītajiem izdevumiem, no otras puses. Visu negadījumu novēršana par katru cenu ir uzskatāma par neefektīvu pieeju. Tā vietā efektīvi ir veikt tādus piesardzības pasākumus tiktāl, ciktāl šo pasākumu izdevumi ir zemāki par kaitējuma iestāšanās risku, proti, kaitējuma varbūtību reizinot ar sagaidāmajiem zaudējumiem, kas rastos no šāda negadījuma. Te jāpiemin 20. gadsimta vidū radītā *Learned Hand* formula. Kā norādījis amerikāņu tiesnesis Līrneds Hends (*Learned Hand*) lietā *United States v. Carrol Towing Co* (1947): “ja kāda notikuma iestāšanās iespējamība ir P, radītais kaitējums ir L un adekvātās piesardzības nasta ir B, tad atbildība ir atkarīga no tā, vai B ir mazāks par L, reizināts ar P, proti, vai $B < P \times L$.” Minētās formulas mērķis ir mazināt neskaidrības prasītās rūpības standarta noteikšanu.¹⁹ Šīs ekonomiskās pieejas piekritēji norādījuši, ka sabiedrība var akceptēt zināmu negadījumu līmeni, izmantojot šādu ekonomiski izsvērtu noteikumu.²⁰

Lai arī šī formula nekad nav tikusi citēta Anglijas tiesu spriedumos, tā ir atzīta kā noderīga Anglijas tiesību zinātnē.²¹ ASV *Learned Hand* formula ieguva dominējošu nozīmi deliktu tiesībās, un tā tika pat pārņemta līgumtiesībās, ieviešot izdevumu-ieguvumu principu (*cost – benefit principle*), lai gan attiecībā uz līgumtiesībām šī pieeja ir tikusi kritizēta.²² Šajā ziņā tiek norādīts uz *pacta sunt servanda* principu. Atbilstoši tam līdzējam ir jāpilda saistība, neraugoties uz to, ka saistības izpildījums kļuvis mazāk ienesīgs vai rada lielākus izdevumus, nekā

¹⁷ Van Dam C. 2013, pp. 242–243.

¹⁸ Rīgas apgabaltiesas Civillietu tiesas kolēģijas 01.11.2017. spriedums civillietā Nr. C27175312 (stājies likumīgā spēkā).

¹⁹ Bussani M., Werro F. (eds.). *European Private Law. A Handbook*. Berne: Stämpfli Publishers Ltd, 2009, p. 310.

²⁰ Deakin S., Johnston A., Markesinis B. *Tort Law*. Fifth edition. Oxford: Clarendon Press, 2003, p. 168.

²¹ Van Dam C. 2013, p. 224.

²² Sk.: Epstein R. A. *The Many Faces of Fault in Contract Law: Or How to Do Economics Right, without Really Trying*. *Michigan Law Review*, Vol. 107, No. 8, Symposium: Fault in American Contract Law, 2009, p. 1462.

tas tika sākotnēji plānots.²³ Arī Zviedrijas deliktu tiesībās atzīts, ka minētā pieeja nav pārlicinoša, – pat ja cietušā kaitējums no ekonomiskā viedokļa ir mazāks par piesardzības pasākumu izdevumiem, šāds apsvērumus visai reti tiek ņemts vērā, proti, tiesību aizskārējs ir tiesīgs upurēt potenciāli cietušo intereses, ja pats tiesību aizskārējs gūst peļņu uz šo interešu rēķina.²⁴

Minētā ideja par piesardzības pasākumu un ar negadījumiem saistīto izdevumu savstarpēju balansēšanu netiešā veidā saskatāma arī Latvijas tiesu praksē. Tā, piemēram, kādā lietā Latgales apgabaltiesas Civillietu tiesas kolēģijai norādīts: “Nevar atzīt, ka atbildētāja nodrošināja ēkas kāpņu drošību, uzliekot par pienākumu pārdevējai katru rītu pārbaudīt, vai kāds no bruģakmeņiem nav izkustējies, izņemot tos akmeņus, kas kustas un mutiski brīdināt veikala pircējus par kāpņu nedrošību. Šādi pasākumi neatbilst ne ēku ekspluatācijas drošības noteikumiem, ne arī saprātīgai īpašnieka attieksmei pret bojātām ēkas kāpnēm, kuras katru dienu izmanto pietekami liela cilvēku plūsma – pircēji.”²⁵

Šo ideju par kaitējuma un piesardzības pasākumu izdevumu savstarpēju līdzsvaršanu ilustrē vēl viens Vācijas tiesu prakses piemērs, kurā kāda automašīna sadūrās ar dzīvnieku, kas šķērsoja ceļu. Autovadītājs uzskatīja, ka ceļu uzturētājam vajadzējis ierīkot žogu gar ceļu. Augstākā tiesa esošās brīdinājuma zīmes uzskatīja par pietiekamām un secīgi atzina, ka prasība ir nepamatota. Heins Kēcs (*Hein Kötz*) un Hanss-Bernds Šēfers (*Hans-Bernd Schäfer*) kritizēja šo nolēmumu, argumentējot, ka, novēršot 50–60 negadījumus gadā, tiktu atsvērts ikgadējais nolietojums un uzturēšanas izdevumi žogam par aptuveni 30 500 EUR.²⁶

Daudzos gadījumos ir finansiāli pārlieku dārgi vai pat neiespējami pilnībā izslēgt risku. Galvenokārt tas ir tad, kad riska izslēgšana padarītu pašas aktivitātes veikšanu par neiespējamu. Tad ir pietiekami šādu risku mazināt. Tā, piemēram, var iedomāties pienākumu izslēgt savainojumu risku tādā sporta veidā kā futbols, ko mēdz dēvēt par sporta karali. Ja to varētu realizēt, tad pašu aktivitāti (futbola spēlēšanu) vairs nevarētu realizēt normālā veidā. Tāpat ir ar tādu lietderīgu aktivitāti kā autovadīšana. Riska izslēgšana ceļu satiksmē principā nozīmētu atļautā ātruma samazināšanu līdz pieciem kilometriem stundā, taču tad tiktu atņemts pats aktivitātes labums, proti, pārvietošanās ātrums. Līdzīgi arī medikamentu ražošanā pilnībā izslēgt risku nav iespējams, jo daudziem medikamentiem ir blakusefekti pat tad, ja tie tiek lietoti korekti. Šo risku varētu izslēgt, medikamentus pārstājot laist apgrozībā, bet tas, protams, nav vēlams.²⁷

²³ Petrovych K. B. Fault in tort law: moral justification and mathematical explication. 2018; sal.: Eiropas līgumtiesību principu (*Principles of European Contract Law*) 6:111. panta pirmā daļa: “A party is bound to fulfil its obligations even if performance has become more onerous, whether because the cost of performance has increased or because the value of the performance it receives has diminished.” Pieejams: https://www.trans-lex.org/400200/_/pecl/#head_101 [aplūkots 31.10.2021.].

²⁴ Winiger B., Karner E., Oliphant K. 2018, p. 241.

²⁵ Latgales apgabaltiesas Civillietu tiesas kolēģijas 27.12.2016. spriedums civillietā Nr. C22030714, 10.–11.2 punkts (stājies likumīgā spēkā).

²⁶ Van Dam C. 2013, p. 243.

²⁷ Van Dam C. 2013, p. 244.

Šajā ziņā reizēm tiesas uzliek tik lielu piesardzības pasākumu nastu, ka šis pienākums no zināmas rūpības ievērošanas kļūst drīzāk par pienākumu garantēt noteiktu rezultātu (t. i., ka kaitējums neradīsies vispār, kaitējuma risks izslēgts pilnībā). Minētajos gadījumos, kā atzīmēts tiesību literatūrā, var apgalvot, ka veiktajiem piesardzības pasākumiem ir visai maza juridiska nozīme un ka patiesībā “stingrā atbildība ir nomaskējusi sevi neuzmanības (vainas) drēbēs”²⁸. Tāds piesardzības pasākums, kas vairāk iederētos stingrās atbildības modelī, ir ticis izsecināts arī mūsdienu Latvijas tiesu praksē: “Izskatāmajā gadījumā SIA “Rīgas ūdens” bija iespēja paredzēt un kontrolēt savā valdījumā esošo ūdensvadu tehnisko stāvokli, un tai bija pienākums izdarīt visu iespējamo, lai novērstu ūdensvada plīšanas iespējas. Atbildētāja ir rīkojusies neattaisnojami, jo nav pienācīgi izpildījusi savus pienākumus apsekot un remontēt tās valdījumā esošos ūdensvadus.”²⁹ Līdzīga rakstura piesardzības pasākums, kas vairāk iederētos stingrās atbildības modelī, ir ticis izsecināts arī kādā citā tiesu prakses piemērā: “Tiesa atzīst, ka tas apstākļi vien, ka atbildētāja bija noslēgusi līgumu par teritorijas sakopšanu, neatbrīvo atbildētāju no atbildības par prasītājam nodarīto kaitējumu, jo, kā jau norādīts iepriekš, prasītājam, veicot teritorijas tīrīšanu no sniega un ledus, bija jāsasniedz noteikts rezultāts, lai asfalta segums nav slidens. Kaut gan atbildētāja bija pielikusi zināmas pūles, lai tīrītu autostāvvietu, tomēr stāvvietā nav bijusi pietiekami notīrīta un apkaisīta ar pretslīdes materiālu.”³⁰

Vēl izteiktāka stingrās atbildības piemērošana par pienākuma garantēt noteiktu rezultātu pārkāpumu saskatāma kādā lietā, kurā prasītājs cēla prasību pret AS “Sadales tīkls” par zaudējumu atlīdzības piedziņu sakarā ar to, ka prasītāja pagalmā stāvošajai automašīnai uzkrīta elektrības vadu balsts, un rezultātā tika sabojāta prasītāja automašīna. Attiecīgi Rīgas apgabaltiesas Civillietu tiesas kolēģija secināja, ka “[..] atbildētājam kā elektrolīnijas īpašniekam ir jānodrošina tās droša ekspluatācija, ko pēdējais nav ievērojis. Kā izriet no atbildētāja paskaidrojumiem lietā, tad elektrolīnijas balsts nav izturējis tam paredzēto slodzi, uzkrītot atbildētāja automašīnai, jo trešai personai piederošs koks uzkrījis uz elektrolīnijas vadiem, nolaužot balstu. Kolēģijas ieskatā minētie apstākļi nevar būt pamats atbildētāja atbrīvošanai no likumā paredzētās atbildības, jo atbildētājam kā elektrolīnijas īpašniekam vajadzēja nodrošināt elektrolīnijas tādu ekspluatāciju, lai tā neapdraudētu, šajā gadījumā ne prasītāju kā kaimiņu, ne arī viņa mantu. Lietā nav strīds, ka elektrolīnijas balsts nav nogāzies nepārvaramas varas apstākļos, tādējādi atzīstams, ka atbildētājs nav ievērojis būves īpašnieka piesardzību un nodrošinājis tās drošu ekspluatāciju”³¹.

²⁸ Ibid., p. 242.

²⁹ Rīgas apgabaltiesas Civillietu tiesas kolēģijas 06.03.2018. spriedums civillietā Nr. C30424617 (stājies likumīgā spēkā).

³⁰ Zemgales apgabaltiesas Civillietu tiesas kolēģijas 07.03.2017. spriedums civillietā Nr. C28304714 (stājies likumīgā spēkā).

³¹ Rīgas apgabaltiesas Civillietu tiesas kolēģijas 18.06.2014. spriedums civillietā Nr. C30702312 (stājies likumīgā spēkā), 10., 11. punkts.

Šāda stingrā atbildība, kur netiek ņemti vērā personas veiktie piesardzības pasākumi, Latvijas tiesu praksē tiek piemērota arī t. s. dzīvokļu nopludināšanas lietās,³² lai gan jāteic, ka atsevišķos tiesu prakses piemēros ir ticis piemērots vispārējais (vainā balstītais) atbildības modelis, ņemot vērā dzīvokļa īpašnieka veiktos piesardzības pasākumus.³³ Autora ieskatā, faktiski piemērojot stingro atbildību gadījumos, kad šādu atbildības modeli tiešā veidā neparedz attiecināmās tiesību normas, tiesām būtu īpaši jāpamato, kāpēc juridiska nozīme nebūtu piešķirama iespējamā tiesību aizskārēja veiktajiem piesardzības pasākumiem. Citādi nepamatoti tiek radītas situācijas, kurās personai, lai izvairītos no civiltiesiskās atbildības, ir jāinvestē nesamērīgi lieli finanšu līdzekļi, lai nodrošinātu konkrētu rezultātu, proti, kaitējuma iestāšanās riska pilnīgu izslēgšanu.

Vairums Eiropas valstu nacionālo privāttiesību sistēmu atzīst piesardzības pasākumu pieejamības un izdevumu kritēriju prasītās rūpības standarta noteikšanā. Galvenokārt šis kritērijs ir pamatots ar ideju, ka ir jāņem vērā gan citu personu aizsargājamās intereses, gan veiktās aktivitātes sociālā vērtība. Attiecīgi katrai šādai aktivitātei citu personu aizsardzības nolūkos ir sociālie izdevumi. Savukārt attiecībā uz tām privāttiesību sistēmām, kuras neatzīst šo kritēriju prasītās rūpības standarta noteikšanā, tiesību doktrīnā pausts aicinājums ņemt vērā šādu piemēru – ceļu satiksmes negadījumu skaits tiktu būtiski samazināts, ja maksimālais atļautais braukšanas ātrums būtu četri kilometri stundā un ja autovadītājiem stāvētu priekšā gājēji ar sarkaniem karogiem un zvanošiem zvaniņiem. Attiecīgi uzdots retorisks jautājums – vai tiešām šāda veida būtiska riska mazināšana ir tā, kas ir saprātīgi prasāma?³⁴

Kopsavilkums

1. Piemērojot civiltiesisko atbildību par deliktu, neuzmanības (vainas) analīzē tiek izsvērts kaitējuma iestāšanās risks iepretim ievērojamai rūpībai, kas galvenokārt izpaužas noteiktu piesardzības pasākumu veikšanā. Juridiskā un ekonomiskā pieeja šajā līdzsvarošanas procesā vērsta uz piesardzības pasākumu radītajiem izdevumiem, no vienas puses, un ar negadījumiem saistītajiem izdevumiem, no otras puses. Visu negadījumu novēršana par katru cenu ir uzskatāma par neefektīvu pieeju. Tā vietā efektīvi ir veikt tādus piesardzības pasākumus tiktāl, ciktāl šo pasākumu izdevumi ir zemāki par kaitējuma

³² Sk., piemēram, Latvijas Republikas Augstākās tiesas Civillietu departamenta 29.02.2016. spriedums lietā Nr. SKC-37/2016; Rīgas apgabaltiesas Civillietu tiesas kolēģijas 01.10.2014. spriedums civillietā Nr. C32334512 (stājies likumīgā spēkā); Kurzemes apgabaltiesas Civillietu tiesas kolēģijas 12.12.2016. spriedums civillietā Nr. C12235314 (stājies likumīgā spēkā); Kurzemes apgabaltiesas Civillietu tiesas kolēģijas 13.01.2017. spriedums civillietā Nr. C29682115 (stājies likumīgā spēkā); Rīgas apgabaltiesas Civillietu tiesas kolēģijas 20.12.2018. spriedums civillietā Nr. C29536117 (stājies likumīgā spēkā).

³³ Latgales apgabaltiesas Civillietu tiesas kolēģijas 28.04.2016. spriedums civillietā Nr. C26105815 (stājies likumīgā spēkā); Rīgas apgabaltiesas Civillietu tiesas kolēģijas 15.06.2018. spriedums civillietā Nr. C32244717 (stājies likumīgā spēkā).

³⁴ Winiger B., Karner E., Oliphant K. 2018, pp. 618–620.

iestāšanās risku, proti, kaitējuma varbūtību reizinot ar sagaidāmajiem zaudējumiem, kas rastos no šāda negadījuma. Attiecīgi vairumā gadījumu piesardzības pasākumu mērķis ir risku mazināšana, nevis to izslēgšana.

2. Šajā ziņā reizēm tiesas uzliek tik lielu piesardzības pasākumu nastu, ka šis pienākums no zināmas rūpības ievērošanas kļūst drīzāk par pienākumu garantēt noteiktu rezultātu (t. i., ka kaitējums neradīsies vispār, kaitējuma risks izslēgts pilnībā). Minētajos gadījumos faktiski tiek piemērota stingrā atbildība, un tādi ir sastopami arī Latvijas tiesu praksē.
3. Autora ieskatā, faktiski piemērojot stingro atbildību gadījumos, kad šādu atbildības modeli tiešā veidā neparedz attiecināmās tiesību normas, tiesām būtu īpaši jāpamato, kāpēc juridiska nozīme nebūtu piešķirama iespējamā tiesību aizskārēja veiktajiem piesardzības pasākumiem. Citādi nepamatoti tiek radītas situācijas, kurās personai, lai izvairītos no civiltiesiskās atbildības, ir jāinvestē nesamērīgi lieli finanšu līdzekļi, lai nodrošinātu konkrētu rezultātu – kaitējuma iestāšanās riska pilnīgu izslēgšanu.
4. Var būt situācijas, kad konkrētie piesardzības pasākumi ir efektīvi un pietiekami, tomēr kādā brīdī vēlāk kļūst pieejami vēl efektīvāki pasākumi. Autora ieskatā, šādās situācijās būtu jāizšķir divi gadījumi: 1) ja efektīvāka piesardzības pasākuma veikšanas pienākums tiek noteikts ar tiesību normu, atbildība būtu piemērojama (ja vien jaunās normas aizsardzības mērķi ietilpst pasargāt cietušo no šāda veida kaitējuma); 2) ja efektīvāka piesardzības pasākuma veikšanas pienākums nav noteikts ar tiesību normu, jāvērtē, vai iepretim konkrētajam kaitējuma iestāšanās riskam saprātīga persona būtu veikusi efektīvākus piesardzības pasākumus (citiem vārdiem, šeit būtu jāanalizē saprātīgas personas tests). Līdz ar to nešaubīgi būtu jāņem vērā arī, piemēram, apstākļi, cik finansiāli apgrūtināošs ir jaunais piesardzības pasākums, salīdzinot to ar līdz tam pieejamo piesardzības pasākumu.

BIBLIOGRĀFIJA

Literatūras avoti

1. Bussani M., Werro F. (eds.). *European Private Law. A Handbook*. Berne: Stämpfli Publishers Ltd, 2009.
2. Deakin S., Johnston A., Markesinis B. *Tort Law. Fifth edition*. Oxford: Clarendon Press, 2003.
3. Epstein R. A. *The Many Faces of Fault in Contract Law: Or How to Do Economics Right, without Really Trying*. *Michigan Law Review*, Vol. 107, No. 8, Symposium: Fault in American Contract Law, 2009.
4. Grueber E. *The Roman Law of damage to property. A commentary of the Title of the Digest Ad Legem Aquiliam (IX. 2) with an introduction to the study of the Corpus iuris civilis*. Oxford: Clarendon Press, 1886.
5. Kārklīņš J. Neuzmanības jēdziens saistību tiesībās. Grām.: Latvijas Republikas Satversmei – 95. Latvijas Universitātes 75. zinātniskās konferences rakstu krājums. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 2017.

6. Kubilis J. Latvijas deliktu tiesību modernizācijas galvenie virzieni. Promocijas darbs. Rīga: Latvijas Universitāte, 2016.
7. Petrovych K. B. Fault in tort law: moral justification and mathematical explication. 2018.
8. Van Dam C. European Tort Law. Second edition. Oxford: Oxford University Press, 2013.
9. Winiger B., Karner E., Oliphant K. (eds.). Digest of European Tort Law. Volume 3: Essential cases on Misconduct. Berlin/Boston: Walter de Gruyter GmbH, 2018.
10. Кофанов Л. А. (отв. ред.). Дигесты Юстиниана. Перевод с латинского. Том II. 2-е издание, исправленное. Москва: Статут, 2008.

Tiesu prakse

11. Latvijas Republikas Augstākās tiesas Civillietu departamenta 29.02.2016. spriedums lietā Nr. SKC-37/2016.
12. Rīgas apgabaltiesas Civillietu tiesas kolēģijas 18.06.2014. spriedums civillietā Nr. C30702312 (stājies likumīgā spēkā).
13. Rīgas apgabaltiesas Civillietu tiesas kolēģijas 01.10.2014. spriedums civillietā Nr. C32334512 (stājies likumīgā spēkā).
14. Latgales apgabaltiesas Civillietu tiesas kolēģijas 03.11.2015. spriedums civillietā Nr. C30667413 (stājies likumīgā spēkā).
15. Latgales apgabaltiesas Civillietu tiesas kolēģijas 28.04.2016. spriedums civillietā Nr. C26105815 (stājies likumīgā spēkā).
16. Kurzemes apgabaltiesas Civillietu tiesas kolēģijas 12.12.2016. spriedums civillietā Nr. C12235314 (stājies likumīgā spēkā).
17. Latgales apgabaltiesas Civillietu tiesas kolēģijas 27.12.2016. spriedums civillietā Nr. C22030714 (stājies likumīgā spēkā).
18. Kurzemes apgabaltiesas Civillietu tiesas kolēģijas 13.01.2017. spriedums civillietā Nr. C29682115 (stājies likumīgā spēkā).
19. Zemgales apgabaltiesas Civillietu tiesas kolēģijas 07.03.2017. spriedums civillietā Nr. C28304714 (stājies likumīgā spēkā).
20. Rīgas apgabaltiesas Civillietu tiesas kolēģijas 01.11.2017. spriedums civillietā Nr. C27175312 (stājies likumīgā spēkā).
21. Rīgas apgabaltiesas Civillietu tiesas kolēģijas 06.03.2018. spriedums civillietā Nr. C30424617 (stājies likumīgā spēkā).
22. Rīgas apgabaltiesas Civillietu tiesas kolēģijas 15.06.2018. spriedums civillietā Nr. C32244717 (stājies likumīgā spēkā).
23. Rīgas apgabaltiesas Civillietu tiesas kolēģijas 20.12.2018. spriedums civillietā Nr. C29536117 (stājies likumīgā spēkā).

Citi materiāli

24. Eiropas deliktu tiesību principi [Principles of European Tort Law]. Pieejams: <http://www.egt.org/PETLEnglish.html> [aplūkots 31.10.2021.].
25. Eiropas līgumtiesību principi [Principles of European Contract Law]. Pieejams: https://www.trans-lex.org/400200/_/pecl/#head_101 [aplūkots 31.10.2021.].

Dāvids Andris Blehmanis, *Mg. iur.*
Latvijas Universitātes Juridiskā fakultāte

STARPTAUTISKO UN NACIONĀLO SANKCIJU KĀ NEJAUŠU ŠĶĒRŠĻU IEDARBĪBA UZ LĪGUMATTIECĪBĀM

INTERNATIONAL AND NATIONAL SANCTIONS AS FORTUITOUS IMPEDIMENT IMPACT ON CONTRACTUAL RELATIONSHIP

Atslēgvārdi: starptautiskās sankcijas, nacionālās sankcijas, primārās sankcijas, sekundārās sankcijas, nejauši šķēršļi, nepārvarama vara, nejaušs notikums

Keywords: international sanctions, national sanctions, primary sanctions, secondary sanctions, fortuitous impediment, *force majeure*, fortuitous event

Summary

Fortuitous impediment is a legal excuse for non-performance of the contractual obligations. It consists of two elements – *force majeure* and fortuitous event. In some cases, sanctions can be a fortuitous impediment, if certain conditions are met. However, these conditions may vary depending on different sanctions. The purpose of the article is to analyse sanctions from the perspective of a fortuitous impediment. In this article, the attention is drawn to the analysis of the fortuitous impediment criteria and examples from practice.

Ievads

Starptautiski politiskajās attiecībās ir vērojama pieaugoša loma dažādu valstu, to savienību vai organizāciju noteiktiem starptautiski ierobežojošiem pasākumiem, ko dēvē par sankcijām. Tās ir kļuvušas par vienu no centrālajiem elementiem Eiropas Savienības drošības politikā. Eiropas Savienība ierindoja otrajā vietā aiz ASV dažādu ierobežojošu pasākumu noteikšanā.¹

¹ Russel M. EU sanctions: A key foreign and security policy instrument. Pieejams: [https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/BRIE/2018/621870/EPRS_BRI\(2018\)621870_EN.pdf](https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/BRIE/2018/621870/EPRS_BRI(2018)621870_EN.pdf) [aplūkots 10.10.2021.].

Sankcijas ir nevardarbīgs instruments, kas var aizstāt militāra spēka lietošanu, piemēram, starptautisko tiesību pārkāpumu gadījumos. Visbiežāk ierobežojošie pasākumi skar ekonomiskās intereses. Tādējādi neizbēgami tiek ietekmētas arī līgumiskās attiecības, padarot saistību izpildi apgrūtinātu vai neiespējamu.

Līguma izpildes neiespējamības gadījumā, kam par pamatu ir sankciju ietekme, pusēm ir ierobežotas iespējas nepildīt ar līgumu uzņemtās saistības. To Civillikums paredz tikai sevišķos gadījumos. Tomēr līguma puse var atsaukties uz tiesiskiem attaisnojumiem – nejaušiem šķēršļiem, lai atsvabinātos no neizdevīgām nokavējuma sekām vai pienākuma maksāt zaudējumus.

Atsevišķos gadījumos sankcijas var nebūt saistošas, bet to pārkāpšanas sekas var radīt būtisku ietekmi līguma puses turpmākajai saimnieciskajai darbībai. Šādas sankcijas dēvē par sekundārajām sankcijām. Tās ir apveltītas ar sodošu raksturu, kas cita starpā var radīt tik lielu ietekmi uz līguma pusi, ka tā vairs nav spējīga turpināt savu saimniecisko darbību.

Ievērojot to, ka sankcijām kā politiskam instrumentam ir pieaugoša loma starptautiskā līmenī un tās var radīt būtisku ietekmi uz līgumiskajām attiecībām, šī raksta mērķis ir analizēt sankciju ietekmi uz līgumsaistību izpildi no nejaušu šķēršļu rakursa.

Starptautisko un nacionālo sankciju jēdziens un būtība

Sankcijas ir ārpolitisks instruments. To mērķis ir novērst dažādus starptautisko tiesību pārkāpumus, atbalstīt demokrātisku iekārtu un cilvēktiesību ievērošanu, kā arī stiprināt starptautiskās drošības sistēmu. Turklāt sankcijas ir nevardarbīgs instruments, kas aizstāj militāra spēka izmantošanu.²

Starptautisko un Latvijas Republikas nacionālo sankciju likumā starptautiskās sankcijas definētas kā “atbilstoši starptautiskajām tiesībām attiecībā uz sankciju subjektu noteikti ierobežojumi, kurus pieņēmusi Apvienoto Nāciju Organizācija vai Eiropas Savienība, vai cita starptautiskā organizācija, kuras dalībvalsts ir Latvija, un kuri ir tieši piemērojami vai ieviesti Latvijā šajā likumā noteiktajā kārtībā”. Savukārt nacionālās sankcijas definētas kā “atbilstoši Latvijas normatīvajiem aktiem un starptautiskajām tiesībām attiecībā uz sankciju subjektu noteikti ierobežojumi, kurus šajā likumā paredzētajā kārtībā noteicis Ministru kabinets”³.

Tādējādi starptautiskās sankcijas no nacionālajām sankcijām var nošķirt pēc tā, kāds subjekts ir noteicis ierobežojošus pasākumus. Pirmajā gadījumā tā ir starptautiski atzīta valstu organizācija vai arī valstu savienība – Apvienoto Nāciju Organizācija, Eiropas Savienība, Eiropas Drošības un sadarbības organizācija. Otrajā gadījumā tas ir Ministru kabinets. Savukārt sankciju subjekts (pret kuru

² Informatīvais materiāls (vadlīnijas) sankciju efektīvākai ieviešanai Latvijā. Pieejams: <https://www.mfa.gov.lv/lv/media/3137/download> [aplūkots 10.10.2020.].

³ Starptautisko un Latvijas Republikas nacionālo sankciju likums. Pieejams: <https://likumi.lv/ta/id/280278-starptautisko-un-latvijas-republikas-nacionalo-sankciju-likums> [aplūkots 07.10.2021.].

piemēro sankcijas) var būt starptautisko publisko tiesību subjekts (valstis vai teritorijas), fiziskā vai juridiskā persona vai cits identificējams subjekts.

Sankcijas var savstarpēji mijiedarboties starp dažādiem sankciju noteicēju režīmiem. Vienā gadījumā viena subjekta izdotās sankcijas var īstenot cits subjekts (ES īsteno ANO sankcijas). Otrā gadījumā viens subjekts var pastiprināt otra subjekta izdotās sankcijas (ES nosaka papildu pasākumus ANO sankcijām). Minētā gadījuma pamatā var būt, piemēram, ANO Drošības padomes rezolūcija, kurā tā mudina dalībvalstis būt modrām attiecībā uz sankciju īstenošanu.⁴ Bez tam var pastāvēt arī citi mijiedarbības gadījumi.

Sankcijas var iedalīt arī primārajās un sekundārajās sankcijās. Primārās sankcijas ir sankcijas klasiskā izpratnē, kad tās paredz atbilstošu darbību vai bezdarbību no sankciju noteicējas saistītiem subjektiem (pilsoņi, iedzīvotāji u. c.) pret sankciju subjektu. Savukārt sekundārās sankcijas regulē attiecības starp trešo valsti un sankciju subjektu, jeb tās ir sankcijas, kas paredz atbilstošu darbību vai bezdarbību no to noteicējas nesaistītiem subjektiem. Tām ir eksteritoriāla ietekme un sodošs raksturs.⁵ Sekundārās sankcijas ir tādas sankcijas, ko nosaka ASV Ārvalstu aktīvu kontroles birojs (ASV OFAC) pret šīs iestādes sankcionēto subjektu sadarbības partneriem.⁶ Par sekundāro sankciju pārkāpšanu ir paredzēts sods, piemēram, ierobežojot personai piekļuvi vai izslēdzot to no valsts finanšu sistēmas, kas var nozīmēt aizliegumu importēt labumus no ASV un eksportēt labumus uz ASV.⁷ Latvijā ASV OFAC sankcijas ir jāievēro finanšu darījumos un publiskajā iepirkumā.⁸ Ievērojot minēto, primārās sankcijas regulē to noteicējas saistīto subjektu darbību vai bezdarbību ar sankciju subjektu, bet sekundārās sankcijas regulē to noteicējas nesaistīto subjektu darbību vai bezdarbību ar sankciju subjektu. Līdz ar to subjekta saistība ar sankciju noteicēju ir kritērijs, pēc kura nošķir minētās sankcijas.

Sekundāro sankciju sakarā Eiropas Savienībā ir pieņemti Bloķēšanas statūti. Pamatā tie tika pieņemti, lai pretotos dažām ASV sankcijām ar eksteritoriālu ietekmi.⁹ Šo statūtu mērķis ir novērst trešo valstu sankciju ar eksteritoriālo ietekmi prettiesiskās sekas, kas tiek radītas: 1) ikvienai fiziskai personai, kas ir Kopienas

⁴ Biersteker T., Portela C. EU sanctions in context: Three types. European Union Institute for Security Studies (EUISS). Pieejams: <http://www.jstor.org/stable/resrep06822> [aplūkots 10.10.2021.].

⁵ Ruys T., Ryngaert C. Secondary Sanctions: A Weapon out of Control? The International Legality of, and European Responses to, US Secondary Sanctions. Pieejams: <https://doi.org/10.1093/bybil/braa007> [aplūkots 20.10.2021.]; Forwood G., Nordin S., Haute C. The Reincarnation of the EU Blocking Regulation: Putting European Companies Between a Rock and a Hard Place. *Global Trade and Customs Journal*, 2018, No. 11, pp. 496–501.

⁶ Ārlietu ministrijas informatīvais materiāls. Starptautisko un nacionālo sankciju piemērošana Latvijā. Pieejams: <https://www.mfa.gov.lv/lv/biezak-uzdotie-jautajumi-un-atbildes> [aplūkots 11.10.2021.].

⁷ Mooring E., Hesselink T., Padberg M. Risk of violating US sanctions as a ground for force majeure: A Dutch perspective. Pieejams: <https://www.kneppelhout.com/media/rtf/2020-92-WorldECR-Kneppelhout.pdf> [aplūkots 20.10.2021.].

⁸ Ārlietu ministrijas informatīvais materiāls: Nacionālās un ASV OFAC sankcijas. Pieejams: <https://www.mfa.gov.lv/lv/nacionalas-un-asv-ofac-sankcijas> [aplūkots 11.10.2021.].

⁹ Forwood G. 2018, pp. 496–501.

rezidents un dalībvalsts pilsonis; 2) ikvienai juridiskai personai, kas ir reģistrēta Kopienā; 3) ikvienam dalībvalsts pilsonim, kas veic uzņēmējdarbību ārpus Eiropas Savienības, un ikvienai kuģniecības sabiedrībai, kas veic uzņēmējdarbību ārpus Eiropas Savienības un ko kontrolē dalībvalsts pilsoņi, ja to kuģi ir reģistrēti minētajā dalībvalstī saskaņā ar tās tiesību aktiem; 4) ikvienai fiziskai personai, kas ir Kopienas rezidents, ja vien šī persona neatrodas savā pilsonības valstī, kā arī 5) ikvienai citai fiziskai personai Kopienas teritorijā. Bloķēšanas statūtu pamatprincips ir, ka minētās personas nepakļaujas šo statūtu pielikumā uzskaitītajiem tiesību aktiem un uz tiem balstītiem nolēmumiem. Pielikumā uzskaitītie tiesību akti pašreiz ir ASV noteiktie ierobežojošie pasākumi pret Kubu un Irānu.¹⁰

Tādējādi Bloķēšanas statūti liedz ar Eiropas Savienību saistītām fiziskām un juridiskām personām pakļauties statūtu pielikumā norādītajiem ASV tiesību aktiem. Bloķēšanas statūti pasargā šīs personas no sodiem, ko viņām var piemērot par šo tiesību aktu pārkāpšanu. Tomēr problemātika rodas brīdī, kad subjekts, kuru aizsargā Bloķēšanas statūti, ir atkarīgs no sekundāro sankciju noteicējas valsts tirgus. Šajā sakarā rodas duāla situācija. No vienas puses, komersantam pakļaujoties sekundārajām sankcijām, tiek pārkāpti Bloķēšanas statūti. No otras puses, pakļaujoties Bloķēšanas statūtiem, komersants var saskarties ar izslēgšanu no sekundāro sankciju noteicējas valsts tirgus, kas atsevišķos gadījumos var ietekmēt komersanta turpmāku pastāvēšanu.¹¹

Pastāv vairāki starptautisko un nacionālo sankciju veidi. Saskaņā ar Starptautisko un Latvijas Republikas nacionālo sankciju likumu Latvijā var ieviest un noteikt sankcijas, kas ir finanšu, civiltiesiskie, ieceļošanas, tūrisma pakalpojumu sniegšanas un stratēģiskas nozīmes preču un citu preču aprites ierobežojumi.

Sankcijas pēc būtības ir politisks instruments, un to sekas tiešā veidā ietekmē saistību izpildi, kas izriet no līgumiskajām attiecībām. Sankcijas var apgrūtināt līguma izpildi, paredzēt specifisku kārtību, kādā pusēm ir jāpilda līgums, kā arī padarīt līguma izpildi neiespējamu. Gadījumā, kad sankciju ietekme rada līguma pusēm saistību izpildes neiespējamību, t. sk., kad izpildes neiespējamība ir tikai uz laiku, ir pamats izvērtēt, vai sankciju ietekme nav atzīstama par nejaušu šķērslī, kas attaisno līguma saistību neizpildi.

Starptautiskās un nacionālās sankcijas no nejaušu šķēršļu rakursa

Tiesību zinātnē ir atzīts vispārējs princips – *pacta sunt servanda*. Minētais princips ir pozitīvizēts Civillikuma 1587. pantā, kas noteic, ka tiesīgi noslēgts līgums uzliek līdzējam pienākumu izpildīt apsolīto, un ne darījuma sevišķais

¹⁰ Eiropas Komisijas norādījumi. Jautājumi un atbildes: Bloķēšanas statūta atjauninājumu pieņemšana. Oficiālais Vēstnesis, Nr. C 2771, 07.08.2018., 4.–10. lpp.

¹¹ Mooring E., Hesselink T., Padberg M. Risk of violating US sanctions as a ground for force majeure: A Dutch perspective. Pieejams: <https://www.kneppelhout.com/media/rtf/2020-92-WorldECR-Kneppelhout.pdf> [aplūkots 20.10.2021.].

smagums, ne arī vēlāk radušās izpildīšanas grūtības nedod vienai pusei tiesību atkāpties no līguma, kaut arī atlīdzinot otram zaudējumus.¹²

Saskaņā ar minēto līguma pusēm ir stingrs pienākums pildīt līgumu. Civillikums tikai nedaudz un konkrētos gadījumos paredz atkāpes no *pacta sunt servanda* principa. Viens no tādiem gadījumiem var būt, iestājoties kādam no nejaušiem šķēršļiem. Šāds gadījums minēts, piemēram, Civillikuma 2147. pantā, kad nepārvaramas varas dēļ atkrit pienākums maksāt nomas vai ires maksu. Vispārīgi nejauši šķēršļi nevar visos gadījumos atbrīvot puses no saistību izpildes vispār. Tas iespējams tikai tad, ja tas ir skaidri noteikts Civillikumā vai puses to ir paredzējušas līgumā. Pretējā gadījumā pusēm ir pienākums izpildīt līgumu, pat ja tā izpildi kavē nejauši šķēršļi.

Taču minētais nebūt nenozīmē, ka pusēm ir jācieš sekas, ko ir radījis nejaušs šķērslis. Civillikums paredz, ka kāds no nejaušiem šķēršļiem var būt pamats, lai līguma pusi atbrīvotu no tai neizdevīgām nokavējuma sekām vai nejaušiem zaudējumiem. Tā, piemēram, Civillikuma 1774. pants noteic, ka nejaušs zaudējums nevienam nav jāatlīdzina. Tādēļ, ja nejaušs šķērslis kavē kādu izpildīt uzņemto saistību, jāatzīst, it kā viņš būtu to izpildījis, ja vien viņš līgumā nav uzņēmis nejaušības risku. Savukārt Civillikuma 1657. pants noteic, ka tiesa “var parādnieku atsvabināt no viņam neizdevīgām nokavējuma sekām [..], kad izpildīšana nav notikusi nepārvaramas varas dēļ”. No minētā secināms: lai arī pusēm ir pienākums pildīt līgumu, iestājoties nejaušam šķērslim, tās var tikt atbrīvotas no neizdevīgām nokavējuma sekām vai pienākuma atlīdzināt zaudējumus. Proti, nejaušs zaudējums nav jāatlīdzina gan nejauša notikuma, gan nepārvaramas varas gadījumā. Savukārt neizdevīgu nokavējuma atsvabināšanai Civillikums prasa augstāku standartu – nepārvaramu varu.

Civillikums nedefinē nejaušu šķēršļu jēdzienu. Taču atbildes rodamas doktrīnā. Šķetinot jēdzienu “nejaušs šķērslis”, N. Vinzarājs norādījis, ka Vietējo civillikumu kopojuma 3439. pantā (kas ir recipēts Civillikumā kā 1774. pants¹³) ir runa par kvalificētu gadījumu,¹⁴ ar ko jāsaprot gan nepārvarama vara, gan nejaušs notikums.¹⁵ Starp šiem abiem tiesību institūtiem pastāv atšķirības. Prof. K. Čakste, skaidrojot nejauša notikuma jēdzienu, norādījis, ka nejaušs notikums rada krietnam un rūpīgam saimniekam relatīvu nespēju pretoties un tikai kāda īpaša persona ir spējīga šos apstākļus pārvarēt. Savukārt, skaidrojot nepārvaramas varas jēdzienu, profesors norādījis, ka tā rada absolūtu neiespējamību pretoties un nevienai personai nav pa spēkam to novērst.¹⁶ Prof.

¹² Latvijas Republikas Civillikums. Valdības Vēstnesis, 26.02.1937., Nr. 46.

¹³ Civillikuma salīdzināmais pantu rādītājs. Rīga: Valsts tipogrāfija, 1938, 45. lpp.

¹⁴ Vinzarājs N. Gadījuma loma savstarpējos (sinallagmatiskos) līgumos. Tieslietu Ministrijas Vēstnesis, 01.07.1932., Nr. 7.–8.

¹⁵ Kārklīņš J. Nejaušs notikums, vainojamība un civiltiesiskā atbildība. Grām.: 5. starptautiskās zinātniskās konferences rakstu krājums “Jurisprudence un kultūra: pagātnes mācības un nākotnes izaicinājumi”. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 2014, 505. lpp.

¹⁶ Čakste K. Nejaušība un nepārvarama vara Latvijas civillikumos. Jurists, 01.01.1936., Nr. 1/2(71/72), 11.–16. lpp.

J. Kārklīņš ir norādījis, ka, nošķirot šos jēdzienus, galvenā pazīme ir, vai kāda īpaši izcila persona būtu varējusi novērst šādu apstākļu iestāšanos.¹⁷ Turklāt juridiskajā literatūrā norādīts, ka nejauša notikuma svarīgākā pazīme ir neparedzamība, jo, ja nejaušs notikums būtu paredzams, tad tas varētu tikt novērsts, bet nepārvarama vara pat gadījumos, kad būtu paredzama, nevarētu tikt novērsta.¹⁸ Tādējādi “nenovēršamības” pazīme ir kritērijs, pēc kura noteikt, vai ir iestājies nejaušs notikums vai nepārvarama vara, jo nejaušs notikums ir relatīvi novēršams, ja tas ir paredzams. Savukārt nepārvaramas varas gadījumā notikums ir absolūti nenovēršams pat tad, ja būtu paredzams.

Nejauša notikuma un nepārvaramas varas pazīmes vispārīgi ir neparedzamība un nenovēršamība.¹⁹ Tomēr gan tiesu praksē, gan juridiskajā literatūrā ir atzīts, ka nepārvaramas varas un nejauša notikuma koncepts attiecībā uz līgumtiesībām sastāv no četrām pazīmēm: 1) notikums, no kura nav iespējams izvairīties un kura sekas nav iespējams pārvarēt; 2) notikums, kuru saprātīga persona līguma noslēgšanas brīdī nevarēja paredzēt; 3) notikums, kas nav cēlies puses vai tās kontrolē esošas personas rīcības dēļ; 4) notikums, kas saistību izpildi padara ne tikai apgrūtināšu, bet neiespējamu.²⁰ Ievērojot to, ka nejaušu notikumu un nepārvaramu varu atšķir tas, vai notikums ir relatīvi vai absolūti nenovēršams, minētās pazīmes ir izmantojamas abu šo tiesību institūta raksturošanai.

Analizējot sankcijas pēc nejaušu šķēršļu pazīmēm, ir jāizvērtē, pirmkārt, vai saprātīga persona līguma noslēgšanas brīdī tās varēja paredzēt. Par sankciju paredzamību var liecināt tādi apstākļi kā pušu darbība, bezdarbība vai valstu politika pirms līguma noslēgšanas. Ja valsts pārkāpj cilvēktiesības, rada draudus citām valstīm u. tml., tad pastāv sankciju noteikšanas risks, kas var skart līgumattiecības. Piemēram, Eiropas Savienības Padome 2021. gada vasarā noteica mērķorientētās ekonomiskās sankcijas pret Baltkrieviju, pamatojoties uz nopietnu cilvēktiesību pārkāpumu eskalāciju un vardarbīgām represijām pret pilsonisko sabiedrību, demokrātisko opozīciju un žurnālistiem. Sankcijas cita starpā ietver tirdzniecības ierobežojumus ar naftas produktiem un produktiem, ko izmanto tabakas izstrādājumu ražošanā u. c.²¹ Kā redzams no Baltkrievijas situācijas, sankciju noteikšana bija iepriekš paredzama ilgstošu cilvēktiesību pārkāpumu dēļ. Var būt arī situācijas, kad pēc sankciju noteikšanas tiek noslēgts līgums, kuru tvērumā tas ietilpst. Ja šādā gadījumā darījuma priekšmets ir pretējs sankcijās noteiktajam, tad atbilstoši Civillikuma 1413. un 1415. pantam šāds līgums ir absolūti spēkā neesošs.

¹⁷ Kārklīņš J. 2014, 508. lpp.

¹⁸ Bērziņa K. Nejaušs notikums un tā sekas. Jurista vārds, 2015, Nr. 07(859), 24.–29. lpp.

¹⁹ Kārklīņš J. 2014, 505. lpp.

²⁰ Augstākās tiesas Civillietu departamenta 12.12.2014. spriedums civillietā Nr. SKC-179/2014; Škoba L., Sakārne I., Novicka S. 1980. gada ANO Konvencijas par starptautiskajiem preču pirkuma līgumiem pamatjautājumi. Rīga: Latvijas Vēstnesis, 2004, 194. lpp.

²¹ Eiropas Savienības Padomes paziņojums presei: ES nosaka sankcijas attiecībā uz Baltkrievijas ekonomiku. Pieejams: <https://www.consilium.europa.eu/lv/press/press-releases/2021/06/24/eu-imposes-sanctions-on-belarusian-economy/#> [aplūkots 02.11.2021.].

Sankciju paredzamības pazīme ir vērtēta arī tiesu praksē. Hāgas rajona tiesa izskatīja lietu *PAM International NV* prasībā pret *Exact Software Nederland BV* par līguma saistību izpildi. Šajā lietā Nīderlandes uzņēmums *Exact Software Nederland BV* noslēdza līgumu ar *PAM International NV* par programmatūras izplatīšanu Kubā. Līdzko ASV investīciju kompānija *KKR* iegādājās uzņēmuma *Exact Software Nederland BV* kapitāla daļas, *Exact Software Nederland BV* pārtrauca pildīt līgumsaistības pret *PAM International NV*, jo ASV investīciju kompānijai *KKR* kā *Exact Software Nederland BV* kapitāla daļu turētājam bija saistošas ASV noteiktās sankcijas. Šajā lietā tiesa konstatēja, ka uzņēmumam *Exact Software Nederland BV* un tā akcionāriem nav pamata atsaukties uz *force majeure* apstākļiem, bet ir jāuzņemas risks, ka akcionāri un *Exact Software Nederland BV* var tikt pakļauti kriminālatbildībai līguma turpināšanas dēļ, jo tie nonāca šādā situācijā savas apzinātas rīcības rezultātā.²² No minētā izriet, ka, lai arī kriminālatbildība par sankciju pārkāpšanu var padarīt līguma izpildi neiespējamu, šī atbildība bija iepriekš paredzama. Turklāt no minētā var secināt, ka papildus riskam par sankciju noteikšanu atsevišķos gadījumos ir vērtējams arī risks, vai jau esošās sankcijas varētu kļūt saistošas.

Otrkārt, jāizvērtē, vai sankcijas ir notikums, no kura nav iespējams izvairīties un kura sekas nav iespējams pārvarēt. Pie šīs pazīmes primāri jākonstatē, vai līguma pusei bija kaut mazākā iespēja izvairīties no sankciju ietekmes. Bez tam nepieciešams izvērtēt, vai izvairīšanās no sankcijām nebija iespējama tikai to neparedzamības dēļ, kas dod pamatu konstatēt, vai sankcijas ir nejaušs notikums vai nepārvarama vara.

Treškārt, nepieciešams izvērtēt, vai sankcijas nav noteiktas puses vai tās kontrolē esošas personas rīcības dēļ. Šajā sakarā nepieciešams konstatēt arī, vai pati līguma puse ir sankciju subjekts. Ja sankcijas ir noteiktas pašas līguma puses dēļ, tas izslēdz iespēju atzīt sankcijas par nejaušu šķērslī.

Ceturtkārt, sankcijām saistību izpilde jāpadara ne tikai apgrūtināša, bet arī neiespējama. Tas ietver arī gadījumu, kad neiespējamība ir tikai uz laiku. Sankcijas var apgrūtināt saistību izpildi, piemēram, ja ar tām ir noteikts tarifa likmju pieaugums preču ieviešanai no kādas valsts.²³ Šādā gadījumā saistību izpilde būs apgrūtināta, sadārdzināta, bet ne neiespējama. Sankcijām ir jānosaka pilnīgs aizliegums attiecībā uz līguma priekšmetu. Sankciju ietekmē bieži ir iespējams fiziski izpildīt līgumu, bet par to draud kriminālatbildība (Krimināllikuma 84. pants), kas arī padara līguma izpildi neiespējamu. Taču kriminālatbildība, lai arī padara līguma izpildi neiespējamu, pati pat sevi nepadara līguma izpildi par nejaušu šķērslī, kā tas bija iepriekš aplūkotajā *PAM International NV* pret *Exact*

²² Ruys T., Ryngaert C. Secondary Sanctions: A Weapon out of Control? The International Legality of, and European Responses to, US Secondary Sanctions. Pieejams: <https://doi.org/10.1093/bybil/braa007> [aplūkots 20.10.2021.]; Mooring E., Hesselink T., Padberg M. Risk of violating US sanctions as a ground for force majeure: A Dutch perspective. Pieejams: <https://www.kneppelhout.com/media/rtf/2020-92-WorldECR-Kneppelhout.pdf> [aplūkots 20.10.2021.].

²³ Wegner T. Embargo/Sanctions – does it lead to force majeure under German law? Pieejams: <https://www.owlaw.com/international-commercial-law/12263-embargosanctions-does-it-lead-to-force-majeure-under-german-law/> [aplūkots 21.10.2021.].

Software Nederland BV lietā. Neiespējamības pazīmei, tāpat kā visām pārējām nejausu šķēršļu pazīmēm, ir jāizpildās kumulatīvi.

Autora ieskatā, lai konstatētu, vai zaudējumi pēc sava rakstura ir nejausi, nav izšķirošas nozīmes, vai līguma neizpildes cēlonis bija nejausis notikums vai nepārvarama vara, jo Civillikuma 1774. pants abos gadījumos atbrīvo no atbildības. Tādējādi pietiek vien konstatēt nejausu notikumu, lai saistību neizpilde būtu attaisnojama. Tomēr Civillikums visos gadījumos neparedz vienādu atbildību, iestājoties nejausam notikumam vai nepārvaramai varai. Piemēram, situācijā, kad jāatsvbina parādnieks no viņam neizdevīgām nokavējuma sekām, Civillikums (1657. p.) nosaka augstāku atbildību – nepārvaramu varu. Šādā gadījumā ir nepieciešams nošķirt nejausu notikumu no nepārvaramas varas.

No nejausu šķēršļu rakursa ne mazāk svarīgs aspekts ir sekundārās sankcijas. Pārsvārā līguma pusi no sekundārajām sankcijām pasargā Eiropas Savienības Bloķēšanas statūti. Tie liedz pakļauties ASV sekundārajām sankcijām, kā arī tie pasargā no sodiem, ko var piemērot par šo sankciju pārkāpšanu. Tādējādi, ja sankcijas ietilpst Eiropas Savienības Bloķēšanas statūtu tvērumā, nav pamata atsaukties uz nejausiem šķēršļiem, jo no Bloķēšanas statūtiem izrietošie aizsargpasākumi rada apstākļus līguma izpildes iespējamībai. Līdz ar to neizpildās nejausu šķēršļu pazīmes.

To, vai sekundārās sankcijas ir atzīstamas par nejausu šķērslī (*force majeure*), ir vērtējusi arī Roterdamas rajona tiesa lietā *Payesh Gostaran Pishro Ltd.* pret *Pipe Survey International C.V* par līguma izpildi. Šajā lietā Irānas uzņēmums *Payesh Gostaran Pishro Ltd.* noslēdza līgumu ar Nīderlandes uzņēmumu *Pipe Survey International C.V* par sešu cauruļvadu pārbaudi Irānā. Pēc līguma noslēgšanas ASV paziņoja par izstāšanos no Irānas kodollīguma. Izstāšanās rezultātā tiek atjaunotas ASV sekundārās sankcijas pret Irānu. Uz minētā pamata *Pipe Survey International C.V* apturēja līguma izpildi, atsaucoties uz *force majeure* apstākļiem. *Pipe Survey International C.V* norādīja, ka 10% tās darbarīku un materiālu ir no ASV. Tādējādi, izpildot līgumu, tā vairs nevarēs iegūt darbarīkus un materiālus, kā arī saistīt uzņēmējdarbību ar šīs valsts tirgu. Tiesa secināja: lai arī, izpildot līgumu, *Pipe Survey International C.V* pārkāptu sekundārās sankcijas (kas rezultētos ar sankcijām pret pašu *Pipe Survey International C.V*), nevar iestāties līguma izpildes neiespējamība, jo ASV sekundāro sankciju eksteritoriālā ietekme Eiropas Savienībā netiek atzīta saskaņā ar Bloķēšanas statūtiem. Turklāt tiesa atzina, ka *Pipe Survey International C.V* turpmāka eksistence netiktu apdraudēta līguma izpildes rezultātā, jo 10% rīku un materiālu, ko tā iegūst no ASV tirgus, nav nozīmīgi tās saimnieciskajai darbībai.²⁴ Kā redzams no minētā, sekundārās sankcijas nevar atzīt par nejausu šķērslī, ja tās ietilpst Eiropas Savienības Bloķēšanas statūtu tvērumā. Taču tiesa spriedumā pievērsās vēl kādam būtiskam aspektam, proti, tā vērtēja, vai uzņēmuma saimnieciskā darbība ir atkarīga no sekundāro sankciju noteicējas

²⁴ Mooring E., Hesselink T., Padberg M. Risk of violating US sanctions as a ground for force majeure: A Dutch perspective. Pieejams: <https://www.kneppelhout.com/media/rtf/2020-92-WorldECR-Kneppelhout.pdf> [aplūkots 22.10.2021.].

tirgus, kas arī, autora ieskatā, ir vērā ņemams apstāklis, vērtējot sekundārās sankcijas no nejaušu šķēršļu rakursa.

Autors uzskata, ka atsevišķos gadījumos pastāv pamats atzīt sekundārās sankcijas par nejaušiem šķēršļiem. Piemēram, gadījumā, kad līguma pusi varētu nepasargāt Eiropas Savienības Bloķēšanas statūti. Pašlaik Bloķēšanas statūti pasargā no to pielikumā uzskaitītajiem ASV sekundāro sankciju tiesību aktiem, bet pastāv iespēja, ka nākotnē varētu būt vēl kādas citas sankcijas, kas var neiekļauties Bloķēšanas statūtu tvērumā. Šādā gadījumā pastāv risks, ka līguma puse varētu tikt sodīta par sekundāro sankciju pārkāpšanu un Bloķēšanas statūti nevarētu liegt atzīt un izpildīt trešās valsts nolēmumus.

Autors šā raksta pirmajā nodaļā norādīja uz problemātiku – dilemmu starp izvēli nepārkāpt Eiropas Savienības Bloķēšanas statūtus vai nepārkāpt sekundārās sankcijas. No vienas puses, pakļaujoties Bloķēšanas statūtiem, tiks pārkāptas sekundārās sankcijas un uzņēmumam tiks liegtas iespējas saņemt labumus no sekundāro sankciju ieviešanas tirgus. No otras puses, pakļaujoties sekundārajām sankcijām, tiks pārkāpti Eiropas Savienības Bloķēšanas statūti.²⁵ Šajā sakarā sekundārās varētu atzīt par nejaušu šķērslī, attaisnojot līguma saistību neizpildi. Taču ir jābūt nosacījumam, ka uzņēmuma būtiskākā saimnieciskās darbības daļa atrodas sankciju noteicējas valstī vai ir atkarīga no tās tirgus. Piemēram, saņemot ražošanai nepieciešamās izejvielas, materiālus vai vēršot savu lielāko uzņēmējdarbības daļu šajā valstī. Bez tam šai atkarībai no trešās valsts tirgus ir jābūt tik lielai, ka bez tās uzņēmums vairs nespētu pastāvēt.

Ievērojot minēto, secināms, ka gadījumā, kad uzņēmums ir būtiski atkarīgs no sekundāro sankciju noteicējas tirgus, var būt pamats pakļaut sekundāro sankciju ietekmi izvērtējumam atbilstoši nejaušu šķēršļu pazīmēm. Atkarībai no trešās valsts tirgus ir jābūt tik lielai, lai uzņēmuma turpmākā saimnieciskā darbība, tādējādi arī līguma izpilde, būtu neiespējama. Bez tam pastāv iespēja, ka nākotnē var tikt pieņemtas vēl kādas sekundārās sankcijas, ko neaptvers Eiropas Savienības Bloķēšanas statūti, kas tādā gadījumā arī dod pamatu nejaušu šķēršļu pazīmju izvērtējumam.

Kopsavilkums

1. Primārās no sekundārajām sankcijām var nošķirt pēc tā, vai subjekts ir saistīts ar sankciju noteicēju. Pirmajā gadījumā tas ir saistīts ar sankciju noteicēju, bet otrajā gadījumā tas nav saistīts ar sankciju noteicēju.
2. Sankcijas var atzīt par nejaušu šķērslī, ja tās atbilst četrām nejaušu šķēršļu pazīmēm: 1) notikums, no kura nav iespējams izvairīties un kura sekas nav iespējams pārvarēt; 2) notikums, kuru saprātīga persona līguma noslēgšanas

²⁵ Mooring E., Hesselink T., Padberg M. Risk of violating US sanctions as a ground for force majeure: A Dutch perspective. Pieejams: <https://www.kneppelhout.com/media/rtf/2020-92-WorldECR-Kneppelhout.pdf> [aplūkots 22.10.2021.].

- brīdī nevarēja paredzēt; 3) notikums, kas nav cēlies puses vai tās kontrolē esošas personas rīcības dēļ; 4) notikums, kas saistību izpildi padara ne tikai apgrūtināšu, bet neiespējamu.
3. Pirms līguma noslēgšanas pusēm ir jāizvērtē sankciju noteikšanas un jau esošu sankciju attiecināšanas risks. Ja pēc līguma noslēgšanas atklājas, ka tā priekšmeta mērķis ir pretējs sankcijām, šāds līgums ir absolūti spēkā neesošs atbilstoši Civillikuma 1413. un 1415. pantam.
 4. Seku ziņā nav tiesiskas nozīmes konstatēt, vai sankcijas ir nepārvarama vara vai nejaušs notikums, iestājoties nejaušiem zaudējumiem, jo abos gadījumos atbildība par nejaušu zaudējumu ir vienāda. Savukārt seku ziņā tiesiska nozīme ir gadījumā, kad sankciju ietekme ir radījusi līguma pusei neizdevīgas nokavējuma sekas, kur par tiesisku attaisnojumu ir atzīstama tikai nepārvarama vara.
 5. Sekundārās sankcijas nevar atzīt par nejaušu šķērslī, ja to eksteritoriālā ietekme netiek atzīta Eiropas Savienībā saskaņā ar Bloķēšanas statūtiem. Taču izņēmums varētu būt gadījumā, kad uzņēmuma saimnieciskā darbība ir būtiski atkarīga no sankciju noteicējas tirgus. Tādējādi, pārkāpjot sekundārās sankcijas, pastāv reāls risks, ka uzņēmums vairs nesaņems labumus no tās valsts tirgus un rezultātā tas nespēs turpināt savu saimniecisko darbību.

BIBLIOGRĀFIJA

Monogrāfijas un raksti

1. Bērziņa K. Nejaušs notikums un tā sekas. Jurista vārds, 2015, Nr. 07(859).
2. Biersteker T., Portela C. EU sanctions in context: three types. European Union Institute for Security Studies (EUISS). Pieejams: <http://www.jstor.org/stable/resrep06822> [aplūkots 10.10.2021.].
3. Čakste K. Nejaušība un nepārvarama vara Latvijas civillikumos. Jurists, 01.01.1936., Nr. 1/2(71/72).
4. Forwood G., Nordin S., Haute C. The Reincarnation of the EU Blocking Regulation: Putting European Companies Between a Rock and a Hard Place. Global Trade and Customs Journal, 2018, No. 11.
5. Kārklīņš J. Nejaušs notikums, vainojamība un civiltiesiskā atbildība. Grām.: 5. starptautiskās zinātniskās konferences rakstu krājums "Jurisprudence un kultūra: pagātnes mācības un nākotnes izaicinājumi". Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 2014.
6. Mooring E., Hesselink T., Padberg M. Risk of violating US sanctions as a ground for force majeure: A Dutch perspective. Pieejams: <https://www.kneppelhout.com/media/rtf/2020-92-WorldECR-Kneppelhout.pdf> [aplūkots 20.10.2021.].
7. Russel M. EU sanctions: A key foreign and security policy instrument. Pieejams: [https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/BRIE/2018/621870/EPRS_BRI\(2018\)621870_EN.pdf](https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/BRIE/2018/621870/EPRS_BRI(2018)621870_EN.pdf) [aplūkots 10.10.2021.].
8. Ruys T., Ryngaert C. Secondary Sanctions: A Weapon out of Control? The International Legality of, and European Responses to, US Secondary Sanctions. Pieejams: <https://doi.org/10.1093/bybil/braa007> [aplūkots 20.10.2021.].

9. Škoba L., Sakārne I., Novicka S. 1980. gada ANO Konvencijas par starptautiskajiem preču pirkuma līgumiem pamatjautājumi. Rīga: Latvijas Vēstnesis, 2004.
10. Vinzarājs N. Gadījuma loma savstarpējos (sinallagmatiskos) līgumos. Tieslietu Ministrijas Vēstnesis, 01.07.1932., Nr. 7.–8.
11. Wegner T. Embargo/Sanctions – does it lead to force majeure under German law? Pieejams: <https://www.owlaw.com/international-commercial-law/12263-embargosanctions-does-it-lead-to-force-majeure-under-german-law/> [aplūkots 21.10.2021.].

Normatīvie akti

12. Latvijas Republikas Civillikums. Valdības Vēstnesis, 26.02.1937., Nr. 46.
13. Starptautisko un Latvijas Republikas nacionālo sankciju likums. Pieejams: <https://likumi.lv/ta/id/280278-starptautisko-un-latvijas-republikas-nacionalo-sankciju-likums> Keywords: mediation, international commercial disputes, Singapore Convention.

Juridiskā prakse

14. Augstākās tiesas Civillietu departamenta 12.12.2014. spriedums civillietā Nr. SKC-179/2014.

Citi prakses materiāli

15. Ārlietu ministrijas informatīvais materiāls: Nacionālās un ASV OFAC sankcijas. Pieejams: <https://www.mfa.gov.lv/lv/nacionalas-un-asv-ofac-sankcijas> [aplūkots 11.10.2021.].
16. Ārlietu ministrijas informatīvais materiāls. Starptautisko un nacionālo sankciju piemērošana Latvijā. Pieejams: <https://www.mfa.gov.lv/lv/biezak-uzdotie-jautajumi-un-atbildes> [aplūkots 11.10.2021.].
17. Civillikuma salīdzināmais pantu rādītājs. Rīga: Valsts tipogrāfija, 1938.
18. Eiropas Komisijas norādījumi. Jautājumi un atbildes: Bloķēšanas statūta atjauninājumu pieņemšana. Oficiālais Vēstnesis, Nr. C 277I, 07.08.2018.
19. Eiropas Savienības Padomes paziņojums presei: ES nosaka sankcijas attiecībā uz Baltkrievijas ekonomiku. Pieejams: <https://www.consilium.europa.eu/lv/press/press-releases/2021/06/24/eu-imposes-sanctions-on-belarusian-economy/#> [aplūkots 02.11.2021.].
20. Informatīvais materiāls (vadlīnijas) sankciju efektīvākai ieviešanai Latvijā. Pieejams: <https://www.mfa.gov.lv/lv/media/3137/download> [aplūkots 10.10.2020.].

Stella Kaprāne, *Mg. iur.*

Latvijas Universitātes Juridiskā fakultāte

Civiltiesisko zinātņu katedra

AMBUSH JEB TĀ DĒVĒTAIS SLAZDU MĀRKETINGS UN PREČU ZĪMES SPORTĀ

AMBUSH OR THE SO-CALLED COAT TAIL RIDING MARKETING AND SPORTS TRADEMARKS

Atslēgvārdi: *Ambush* mārketing, *Coat tail riding* – slazdu mārketing, luksusa un sporta preču zīmes, preču zīmju aizsardzība

Keywords: ambush marketing, coat tail riding, trap marketing, sports and luxury trademarks, trademark protection

Summary

The article analyses the concept of freeriding, the scope of freeriding as an intellectual property breach, briefly considers the loss of trademark reputation, the criteria necessary to establish the presence of freeriding, the protection against freeriding, as well as outlines and defines the field, where the freeriding is the most relevant – the field of luxury goods' trademarks.

Article notes several Court of Justice of the European Union judgements in trademark protection field concerning the ambush marketing, the relevant normative acts, as well as remarks upon the opinions of various authors expressed in legal literature.

***Ambush* mārketinga jeb tā dēvētā slazdu mārketinga jēdziens un tvērums**

Frīraidings, arī *ambush marketing* (slazdu mārketing), *reaping without sowing* (ražas ievākšana bez sēšanas), *sailing in the wake* (sekot kādam cieši pa pēdām pa viņa izlauzto ceļu) un *parasitic competition* (parazītiskā konkurence) (no angļu val.) ir aktuāla problēma ne tikai preču zīmes vai vārda negodprātīgas izmantošanas dēļ, bet arī tāpēc, ka uzņēmums vai vārda īpašnieks zaudē

potenciālo peļņu, ko gūst negodprātīgā trešā persona. Zūd preču zīmju vai personas vārda reputācija.¹ *Ambush* (*ambush marketing*) jeb tā dēvētā slazdu mārketinga jēdzienu pirmo reizi 20. gs. 80. gados lietoja mārketinga speciālists Džerijs Velšs (*Jerry C. Welsh*), kas strādāja bankā *American Express*. Ar minēto terminu sākotnēji apzīmēja mārketinga stratēģiju. Atbilstoši tai tiek izmantota tā pati pasākumu tematika, ko lieto dažādu pasākumu sponsori, lai gūtu labumu no to īstenotās mārketinga kampaņas.²

Juridiskajā literatūrā slazdu mārketinga jēdziens definēts kā “[...] visi tīši un neapzināti mēģinājumi radīt nepatiesu vai neatļautu iespaidu par komerciālu saikni, lai tirgotu, reklamētu sabiedrībā [noteiktu pasākumu, pakalpojumu vai produktu]”³. Ir sastopamas arī šaurākas slazdu mārketinga definīcijas, ar kurām minētais jēdziens aptver negodīgu paņēmieni izmantošanu saiknes radīšanai ar sporta vai citiem lieliem un prestižiem pasākumiem, t. i., galvenokārt “[...] reklāmas pasākumus, ko veic nesponsors saistībā ar lielu sporta vai citu notikumu”⁴.

Savukārt Kembridžas biznesa terminu vārdnīcā (*Cambridge Business English Dictionary*) *ambush* jeb tā dēvētais slazdu mārketings tiek definēts kā “[...] situācija, kurā uzņēmums mēģina reklamēt savus produktus saistībā ar lielu publisku pasākumu, nemaksājot naudu, lai gan nav [ši pasākuma] oficiālais sponsors”⁵. Oksfordas Universitātes terminu vārdnīcā (*Oxford Reference*) *ambush* mārketings skaidrots kā “Viena zīmola nepatiesa saistīšana ar vispārēju pasākumu vai sponsorēšanu, kuram tas nav oficiālais sponsors ar pilnām mārketinga tiesībām (jo tas nav samaksājis un tam nav likumīgu tiesību), lai reklamētu attiecīgo produkciju vai pakalpojumus, radot asociācijas par to saistību ar attiecīgo pasākumu”⁶.

Tādējādi šaurākā šī jēdziena izpratnē slazdu mārketings jeb *ambush* ir mārketinga paņēmieni, kurā, faktiski nemaksājot par sponsorēšanu, pasākumu vai arī nepiedaloties tajā, tiek izmantota tā popularitāte vai labā slava citas preces, pakalpojuma, zīmola ražotāja vai pakalpojumu sniedzēja reklamēšanai, popularizēšanai un reputācijas uzlabošanai un kurš tiek attiecināts galvenokārt uz sporta pasākumu sektoru (olimpiskās spēles, futbola turnīri u. c.).

¹ Ohly A. Free-riding on the repute of trade marks – does protection generate innovation? B. g., p. 7. Pieejams: <https://www.jura.uni-muenchen.de/pub-dokumente/202103/20210331081704.pdf> [aplūkots 02.09.2021.].

² Johnson P. *Ambush marketing and brand protection. Law and practice. Third edition.* Oxford University Press, 2021, p. 9.; Johnson P. Defining the indefinable: Legislating for “ambush marketing”. *Journal of Intellectual Property Law & Practice*, 2020, Vol. 15, No. 5, p. 313.

³ Louw A. M. *Ambush Marketing and The Mega-event Monopoly: How Laws Are Abused to Protect Commercial Rights to Major Sporting Events.* ASSER International Sports Law Series. T. M. C. Asser Press, 2012, p. 96.

⁴ LexisNexis. *Ambush Marketing.* 2021. Pieejams: <https://www.lexisnexis.co.uk/legal/guidance/ambush-marketing> [aplūkots 12.12.2021.].

⁵ Cambridge Business English Dictionary. Cambridge University Press. *Ambush marketing.* 2021. Pieejams: <https://dictionary.cambridge.org/dictionary/english/ambush-marketing> [aplūkots 12.12.2021.].

⁶ Oxford Reference. Oxford University Press. *Ambush Marketing.* 2021. Pieejams: <https://www.oxfordreference.com/view/10.1093/oi/authority.20110810104339891> [aplūkots 12.12.2021.].

Lietā *Simca Europe Ltd. v. Iekšējā tirgus saskaņošanas birojs (Office for Harmonisation in the Internal Market (Trade Marks and Designs) (OHIM), šobrīd – EUIPO)*⁷ no spriedumā paustā Eiropas Savienības Tiesas viedokļa var konstatēt, ka slazdu mārketings var izpausties ne vien pasākuma popularitātes vai labās slavas izmantošanā, bet arī plaši pazīstama vai ar labu slavu apveltīta zīmola preču lietošanā citas preces, pakalpojuma, zīmola ražotāja vai pakalpojumu sniedzēja reklamēšanai, popularizēšanai un reputācijas uzlabošanai.

Tātad plašākā šī jēdziena izpratnē *ambush* jeb slazdu mārketings ir citai personai piederošā intelektuālā īpašuma (tostarp preču zīmju), kā arī personas vārda vai uzņēmuma, pasākuma nosaukuma un ar to saistītās atpazīstamības, prestiža neatļauta, prettiesiska izmantošana komerciālā vai finansiālā nolūkā.

Kā galveno atšķirību no vienkāršas intelektuālā īpašuma tiesību prettiesiskas izmantošanas var minēt slazdu mārketingu (plašākā šī termina izpratnē) plašo tvērumu. Tas aptver ne tikai preču zīmju, ar autortiesībām vai citām intelektuālā īpašuma tiesībām aizsargātā īpašuma izmantošanu, bet arī var ietvert personas vārda vai uzņēmuma, domēnu, pasākuma nosaukuma vai ar tiem sajaucamu vai asociatīvi līdzīgu apzīmējumu prettiesisku izmantošanu, kas var arī nebūt aizsargāts ar preču zīmēm, autortiesībām u. c. intelektuālā īpašuma (tā tradicionālā izpratnē) tiesībām.

Preču zīmju reputācijas izsmelšana juridiskajā literatūrā definēta kā “[..] slavenas preču zīmes spēja mazināt spēju identificēt un atšķirt preces vai pakalpojumus neatkarīgi no tā, vai pastāv sajaucama līdzība vai tās nav [..], (1) konkurence starp slavenās preču zīmes īpašnieku un citām pusēm vai (2) sajaukšanas, kļūdas vai maldināšanas iespējamība”⁸. Tas ir, praksē liekot preču zīmei patērētāju apziņā asociēties ar cita uzņēmuma precēm vai pakalpojumiem, tostarp radot negatīvas asociācijas (angļu val. *tarnishment* – ‘aptraipīšana’).

Piemēram, tiek radītas asociācijas ar nepiedienīgām, sabiedrības ētikai vai morālei nepieņemamām lietām vai ar tādām precēm vai pakalpojumiem, kas, lai arī paši par sevi patērētājiem neasociējas ar kaut ko amorālu vai nepiedienīgu, tomēr rada asociācijas ar zemākas kvalitātes vai prestiža precēm vai pakalpojumiem vai ar citām precēm vai pakalpojumiem, kas savstarpēji to nesavienojamā rakstura dēļ mazina patērētāju vēlmi iegādāties preces vai pakalpojumus ar sākotnējo preču zīmi.

Atbilstoši Eiropas Savienības Intelektuālā īpašuma biroja (EUIPO) veiktajam pētījumam, apstrādājot sociālo mediju platformu *Facebook*, *Twitter*, *Instagram* un *Reddit* publiski pieejamos datus statistikas nolūkā ieskatam par iespējamiem intelektuālā īpašuma pārkāpumiem, konstatēts, ka 11% sociālajos medijos esošo sarunu par fiziskām precēm, iespējams, varētu būt saistīti ar viltojumiem, tostarp

⁷ Eiropas Savienības Tiesas 08.05.2014. spriedums lietā Nr. T-327/12 *Simca Europe Ltd. v. Iekšējā tirgus saskaņošanas birojs*.

⁸ Klerman D. Trademark Dilution, Search Costs, and Naked Licensing. *Fordham Law Review*, 2006, Vol. 74, Issue 4, Article 7, p. 1761.

trešajām personām izmantojot citām personām piederošas preču zīmes.⁹ Uz to norādījusi arī Latvijas Republikas Patentu valde.¹⁰

Praksē visbiežāk preču zīmju frīraidinga problēma aktuāla tieši luksusa preču jomā, t. i., tādām precēm, kuras patērētāji iegādājas to augstās kvalitātes vai ekskluzīvu izstrādājumu ražotāja zīmola plašās atpazīstamības un reputācijas dēļ, tādējādi ar to iegādi un lietošanu sabiedrībā norādot uz noteiktu ekonomisko statusu un augsto pirktspēju, t. i., šādas preces iespējams aizstāt ar citām, tostarp lētākām, precēm bez to ražotāja vai preču zīmes atpazīstamības un to iegāde ikdienā nav neatliekama pretstatā pirmās nepieciešamības precēm. Kā piemērus šādām precēm var minēt gan dažādas apģērbus, aksesuārus (tostarp apavu), kosmētikas, gan it īpaši sporta preču sektora ražotāju preču zīmes.¹¹

Lai arī preču klāsts, kas ietver luksusa preču jēdzienu, ir plašs, tomēr tieši šīs jomas preces izceļas ar to augstāku atpazīstamību patērētāju uztverē, ražotāju un izplatītāju veikto lielo ieguldījumu reklāmā un iepakojumā, zīmola seju jeb slavenību noalgošanā, iepakojuma izstrādē, kā arī ekskluzivitātes nodrošināšanā (tostarp izmantojot ekskluzīvās izplatīšanas klauzulas preču tālākā izplatīšanā un nosakot noteiktu stilu, kārtību, kādā preces var tikt tirgotas gala patērētājiem, u. c.). Tādējādi patērētāji tiek mudināti tās iegādāties par daudzkārt lielāku cenu nekā to pašizmaksa un mārketinga izdevumi, nereti radot noteiktu pircēju grupu, kas paši labprātīgi izmanto minētās ar noteikto preču zīmi apzīmētās preces sava statusa nodrošināšanai sabiedrībā.

Ņemot vērā iepriekš minēto, tieši šīs jomas preču zīmes visbiežāk tiek pakļautas frīraidīngam. Tā kā tieši šāda veida preces nereti tiek viltotas, tiek izmantoti sajaucami līdzīgi apzīmējumi, preču stilistika, temati u. tml., lai piesavinātos to labo reputāciju, trešajām personām izmantojot oriģinālprodukcijas, to ražotāju un preču zīmju labo slavu, lai iegūtu komerciālu labumu un maksimāli palielinātu savu peļņu.

Tā kā, prettiesiski izmantojot citai personai piederošās preču zīmes (šādi papildus arī gūstot labumu), tiek pieļauts preču zīmes pārkāpums, frīraidīnga konstatācijai jāņem vērā preču zīmju sajaucamas līdzības un preču zīmju pārkāpuma noteikšanas kritēriji.

Kosmētikas sektorā spriedumā lietā *L'Oréal SA, Lancôme parfums et beauté & Cie SNC, Laboratoire Garnier & Cie v. Bellure NV, Malaika Investments Ltd., Starion International Ltd.* Eiropas Savienības Tiesa vērtējusi frīraidīnga problēmu.

⁹ Monitoring and analysing social media in relation to IP infringement. EUIPO. 2021. Pieejams: https://euipo.europa.eu/tunnelweb/secure/webdav/guest/document_library/observatory/documents/reports/2021_Monitoring_and_analysing_social_media_in_relation_to_IPR_Infringement_Report/2021_Monitoring_and_analysing_social_media_in_relation_to_IPR_Infringement_Report_FullR_en.pdf [aplūkots 02.09.2021.].

¹⁰ Sociālo mediju monitorings un analīze par intelektuālā īpašuma tiesību pārkāpumiem. Patentu valde. 14.05.2021. Pieejams: <https://www.lrpv.gov.lv/lv/jaunums/socialo-mediju-monitorings-un-analize-par-intelektuala-ipasuma-tiesibu-parkapumiem> [aplūkots 02.09.2021.].

¹¹ Berridge H. S. A practical look at the challenges luxury fashion brands face in the wake of digitalization: Is it time that luxury fashion brands learn to love e-commerce platforms? Oxford University Press. *Journal of Intellectual Property Law & Practice*, 2018, Vol. 13, No. 11, p. 901.

Minētajā lietā frāraidinga problēma izpaudusies kā *L'Oréal SA, Lancôme* un *Garnier* ražoto smaržu *Trésor, Miracle, Anaïs-Anaïs, Noa* preču zīmēm sajaucami līdzīgu apzīmējumu izmantošana attiecībā uz uzņēmumu *Bellure NV, Malaika Investments Ltd* un *Starion International Ltd*. ražoto *Creation Lamis* un *Dorall* smaržu līnijās ietilpstošajām smaržām, sajaucami līdzīgās produkcijas ražotājam noteiktu smaržu preču zīmēs un iepakojumos izmantojot oriģinālās produkcijas ražotāja smaržu krāsas un kopējo stilistiku, kā arī salīdzinošās reklāmas izmantošana tirdzniecībā.¹²

Tādējādi par frāraidingu var liecināt oriģinālās ražotāja produkcijas preču zīmju sajaucami līdzīgu apzīmējumu, iepakojuma dizaina elementu un salīdzinošās reklāmas lietošana, atsaucoties uz oriģinālās produkcijas vai pakalpojumu līdzību vai analogo raksturu ar trešās personas ražotajām precēm vai sniegtajiem pakalpojumiem kā alternatīvu pirkumu patērētājam.

Nodoma konstatācija personu vārdu un preču zīmju frāraidingā

Attiecībā uz preču zīmju frāraidinga problēmu Latvijas Republikā piemērojams Preču zīmju likums,¹³ kas regulē preču zīmju aizsardzību, prettiesiskas preču zīmju izmantošanas jautājumus (minēto regulējumu iespējams attiecināt uz preču zīmju prettiesisku izmantošanu, trešajai personai šādi gūstot komerciālu labumu), kā arī Konkurences likums¹⁴ (attiecībā uz konkurences tiesību pārkāpumiem, prettiesiski izmantojot trešo personu intelektuālo īpašumu), Negodīgas komercprakses aizlieguma likums¹⁵ (saistībā ar negodīgas komercprakses izmantošanu attiecībā pret patērētājiem), Administratīvās atbildības likums¹⁶ (administratīvo pārkāpumu lietās), Krimināllikums¹⁷ (Krimināllikuma 206. pants) (attiecībā uz noziedzīgu nodarījumu – preču zīmju nelikumīgu izmantošanu vai viltošanu, izmantošanu vai izplatīšanu) u. c.

Aplūkojot frāraidinga problēmu kopsakarā ar preču zīmju un apzīmējumu sajaucamas līdzības konstatāciju, ir nozīmīgi konstatēt arī to, vai frāraidinga koncepts aptver citas personas vārda vai tai piederošas preču zīmes piesavināšanos trešās personas labuma gūšanas nolūkā gadījumā, ja sabiedrībā vai attiecīgajā jomā slavenā un plaši atpazīstamā, noteiktu reputāciju guvusī persona, kuras vārds

¹² Eiropas Savienības Tiesas 18.06.2009. spriedums lietā Nr. C-487/07 *L'Oréal SA, Lancôme parfums et beauté & Cie SNC, Laboratoire Garnier & Cie v. Bellure NV, Malaika Investments Ltd., Starion International Ltd.*

¹³ Preču zīmju likums. Pieejams: <https://likumi.lv/ta/id/312695-precu-zimju-likums> [aplūkots 02.09.2021.].

¹⁴ Konkurences likums. Pieejams: <https://likumi.lv/ta/id/54890-konkurences-likums> [aplūkots 02.09.2021.].

¹⁵ Negodīgas komercprakses aizlieguma likums. Pieejams: <https://likumi.lv/ta/id/167759-negodigas-komercprakses-aizlieguma-likums> [aplūkots 02.09.2021.].

¹⁶ Administratīvās atbildības likums. Pieejams: [https://likumi.lv/ta/id/303007-administrativas-atbildības-likums](https://likumi.lv/ta/id/303007-administrativas-atbildibas-likums) [aplūkots 02.09.2021.].

¹⁷ Krimināllikums. Pieejams: <https://likumi.lv/ta/id/88966-kriminallikums> [aplūkots 02.09.2021.].

tiek izmantots, darbojas citā jomā, nevis tajā, kurā trešā persona vārdu izmanto, vai preču zīme reģistrēta attiecībā uz citu Nicas klasifikācijas klasi nekā to, kurā apzīmējums izmantots.

Eiropas Savienībā preču zīmju vai personas vārda un ar to saistītās reputācijas izsmelšanas problēma aplūkota kopsakarā galvenokārt ar nodoma konstatāciju, savukārt Amerikas Savienotajās Valstīs šis jēdziens attiecināts uz plašāku gadījumu loku, t. i., arī uz situācijām, kad persona labumu guvusi bez šāda nodoma.¹⁸

Piemēram, Amerikas Savienotajās Valstīs izskatītajā tiesvedībā lietā *V. Secret Catalogue, Inc. v. Moseley* apelācijas instances tiesa konstatējusi preču zīmju sajaucamu līdzību un tās rezultātā radītu sieviešu veļas un kosmētikas izstrādājumu *Victoria's Secret* preču zīmes reputācijas un atpazīstamības zudumu, citam uzņēmumam izmantojot sajaucami līdzīgu preču zīmi *Victor's Secret*. Tiesa lietā secinājusi, ka uz jaunās preču zīmes reģistrācijas pieteicēju gulstas pienākums pārliecināties, lai ar jauno reģistrējamo preču zīmi netiktu pārkāptas citu preču zīmju īpašnieku tiesības, kā arī nerastos to reputācijas izsmelšana vai tās pasliktināšanās.¹⁹

Eiropas Savienības Tiesas praksē ticis atzīts, ka par preču zīmes negodprātīgu izmantošanu liecina nodoms, kas ir subjektīvs elements, kurš ir jānosaka, atsaucoties uz izskatāmās lietas objektīvajiem apstākļiem.²⁰ Turklāt Eiropas Savienības Tiesas praksē atzīts, ka šie ir tikai daļa no kritērijiem, kas var liecināt par iespējamu preču zīmes pieteicēja nelabticību (t. i., negodīgu nolūku), jo tā var izpausties arī citādos veidos, un nepieciešams izvērtēt arī citus lietas apstākļus pirms preču zīmju reģistrācijas pieteikuma iesniegšanas.²¹ Nodoma konstatācijas elements aplūkots, piemēram, 2019. gada 14. maija Eiropas Savienības Tiesas spriedumā lietā "Karlross Moreira pret Eiropas Savienības Intelektuālā īpašuma biroju". Šajā lietā piedalījās pasaulē pazīstamais Brazīlijas futbolists Neimārs da Silva Santuāšs juniors (*Neymar da Silva Santos Júnior*).²²

Reģistrētas preču zīmes to īpašniekam sniedz priekšrocības un ļauj izmantot dažādus aizsardzības līdzekļus pret to neatļautu lietošanu no trešo personu puses, aizsardzība pret dažādiem slazdu mārketinga paņēmieniem ne vienmēr īstenojama, atsaucoties vien uz preču zīmju aizsardzību, un papildus var būt nepieciešams atsaukties arī uz negodīgas komercprakses aizliegumu, Reklāmas likuma prasībām, konkurences tiesību regulējumu u. tml.

Tomēr uz asociācijām un vārdu spēli balstīta slazdu mārketinga izmantošanas paņēmieni gadījumā konkurentu reklāmas kampaņās šādas aizsardzības

¹⁸ Franklyn D. J. Debunking Dilution Doctrine: Toward a Coherent Theory of the Anti-Free-Rider Principle in American Trademark Law. *Hastings Law Journal*, 2004, Vol. 56, Issue 1, Article 3.

¹⁹ United States of America 6th Cir. Court 19.10.2010. judgement in case *V. Secret Catalogue, Inc. v. Moseley*.

²⁰ Eiropas Savienības Tiesas 11.06.2009. spriedums lietā Nr. C-529/07 *Chocoladefabriken Lindt & Sprüngli AG v. Franz Hauswirth GmbH*.

²¹ Eiropas Savienības Tiesas 11.07.2013. spriedums lietā Nr. T-321/10 *SA.PAR. v. OHIM*.

²² Eiropas Savienības Tiesas 14.05.2019. spriedums lietā Nr. T-795/17 *Carlos Moreira v. Eiropas Savienības Intelektuālā īpašuma birojs*.

īstenošana var būt ļoti apgrūtināta un var pat izraisīt savstarpēju mārketinga cīņu dažādu zīmolu preču ražotāju vai pakalpojumu sniedzēju vidū (piemēram, “BMW” un “Audi” strīds Amerikas Savienotajās Valstīs Kalifornijā un savstarpējā izrēķināšanās ar reklāmām²³).

Savukārt gadījumā, ja tiek konstatēta preču zīmju, personas vārdu vai sporta klubu nosaukumu prettiesiska izmantošana no trešo personu puses, nereti ir strīdi arī par to, vai šādā gadījumā, piemēram, mazāka apmēra preču ražotāja, preču zīmes īpašnieka preces ar lielāka tirgus spēlētāja veiktu tā preču zīmes prettiesisku izmantošanu netiek popularizētas, tādējādi nevis kaitējot tam, bet tā vietā mazā ražotāja preces papildus popularizējot,²⁴ uz ko nereti atsaucas paši citu personu preču zīmju prettiesiskie izmantotāji. Taču, pēc autores domām, jāuzsver, ka šādā situācijā tā vienalga ir prettiesiski veikta preču zīmes izmantošana no trešās personas puses, turklāt šādā veidā tiek veicināta preču zīmes reputācijas izsmelšanas (*dilution*) problēma, lai arī trūkst nodoma piesavināties preču zīmes popularitāti, atpazīstamību.

Kopsavilkums

1. Slazdu mārketingis jeb *ambush* mārketingis (arī *coat tail riding*) ir viena no aktuālajām problēmām gan sportā attiecībā uz sporta klubu nosaukumu, sportistu vārdu prettiesisku lietojumu peļņas gūšanas nolūkā, gan citās nozarēs, kur mārketingā tiek izmantotas plaši atpazīstamas personības kā zīmola sejas, to vārdi, kā arī plaši atpazīstami preču zīmoli.
2. Slazdu mārketingis jeb *ambush* mārketingis ir mārketinga paņēmieni, kad, faktiski nemaksājot par sponsorēšanu, pasākumu vai arī nepiedaloties tajā, tiek izmantota tā popularitāte vai labā slava citas preces, pakalpojuma, zīmola ražotāja vai pakalpojumu sniedzēja reklamēšanai, popularizēšanai un reputācijas uzlabošanai.
3. Slazdu mārketingis var izpausties ne vien pasākuma popularitātes vai labās slavas izmantošanā, bet arī plaši pazīstama vai ar labu slavu apveltīta zīmola preču izmantošanā citas preces, pakalpojuma, zīmola ražotāja vai pakalpojumu sniedzēja reklamēšanai, popularizēšanai un reputācijas uzlabošanai, tostarp radot preču zīmes reputācijas izsmelšanas problēmu.
4. Tā kā, gūstot labumu no citai personai piederošas preču zīmes prettiesiskas izmantošanas, tiek pieļauts preču zīmes pārkāpums, frīraidinga konstatācijai jāņem vērā preču zīmju sajaukamas līdzības un preču zīmju pārkāpuma noteikšanas kritēriji.

²³ Shewan D. Ambush Marketing: What It Is & Why It Works. 05.03.2020. Pieejams: <https://www.wordstream.com/blog/ws/2018/04/04/ambush-marketing> [aplūkots 02.09.2021.].

²⁴ Cohuna M. Jr., Forehand M. R., Angle J. W. Riding Coattails: When Co-branding Helps versus Hurts Less-known Brands. Journal of Consumer Research, 2015, Vol. 41, No. 5. Oxford University Press, pp. 1284–1300.

5. Lai arī reģistrētas preču zīmes to īpašniekam sniedz priekšrocības un ļauj izmantot dažādus aizsardzības līdzekļus pret to neatļautu izmantošanu no trešo personu puses, aizsardzība pret dažādiem slazdu mārketinga paņēmieniem ne vienmēr īstenojama, atsaucoties vien uz preču zīmju aizsardzību, un papildus var būt nepieciešams atsaukties arī uz negodīgas komercprakses aizliegumu, Reklāmas likuma prasībām, konkurences tiesību regulējumu u. tml.
6. Lai arī ir iespējams izmantot dažādus normatīvos aktus un tiesību regulējumu intelektuālā īpašuma, tostarp preču zīmju, aizsardzībai pret slazdu mārketingu, tomēr uz asociācijām un vārdu spēli balstīta slazdu mārketinga izmantošanas paņēmieni gadījumā konkurentu reklāmas kampaņās šādas aizsardzības īstenošana var būt apgrūtināta.

BIBLIOGRĀFIJA

Literatūras avoti

1. Berridge H. S. A practical look at the challenges luxury fashion brands face in the wake of digitalization: Is it time that luxury fashion brands learn to love e-commerce platforms? Oxford University Press. *Journal of Intellectual Property Law & Practice*, 2018, Vol. 13, No. 11, p. 901.
2. Cohuna M. Jr., Forehand M. R., Angle J. W. Riding Coattails: When Co-Branding Helps Versus Hurts Less-known Brands. *Journal of Consumer Research*, 2015, Vol. 41, No. 5. Oxford University Press, pp. 1284–1300.
3. Franklyn D. J. Debunking Dilution Doctrine: Toward a Coherent Theory of the Anti-Free-Rider Principle in American Trademark Law. *Hastings Law Journal*, 2004, Vol. 56, Issue 1, Article 3.
4. Johnson P. *Ambush marketing and brand protection. Law and practice. Third edition.* Oxford University Press, 2021, p. 9.
5. Johnson P. Defining the indefinable: Legislating for “ambush marketing”. *Journal of Intellectual Property Law & Practice*, 2020, Vol. 15, No. 5, p. 313.
6. Klerman D. Trademark Dilution, Search Costs, and Naked Licensing. *Fordham Law Review*, 2006, Vol. 74, Issue 4, Article 7, p. 1761.
7. Louw A. M. *Ambush Marketing and The Mega-event Monopoly: How Laws Are Abused to Protect Commercial Rights to Major Sporting Events.* ASSER International Sports Law Series. T. M. C. Asser Press, 2012, p. 96.

Tiesu prakse

8. Eiropas Savienības Tiesas 11.07.2013. gada spriedums lietā Nr. T-321/10 *SA.PAR. v. OHIM*.
9. Eiropas Savienības Tiesas 14.05.2019. gada spriedums lietā Nr. T-795/17 *Carlos Moreira v. Eiropas Savienības Intelektuālā īpašuma birojs*.
10. Eiropas Savienības Tiesas 08.05.2014. spriedums lietā Nr. T-327/12 *Simca Europe Ltd. v. Iekšējā tirgus saskaņošanas birojs*.
11. Eiropas Savienības Tiesas 18.06.2009. spriedums lietā Nr. C-487/07 *L'Oréal SA, Lancôme parfums et beauté & Cie SNC, Laboratoire Garnier & Cie v. Bellure NV, Malaika Investments Ltd, Starion International Ltd*.

12. Eiropas Savienības Tiesas 11.06.2009. spriedums lietā Nr. C-529/07 *Chocoladefabriken Lindt & Sprüngli AG v. Franz Hauswirth GmbH*.
13. United States of America 6th Cir. Court 19.10.2010. judgement in case V. Secret Catalogue, Inc. v. Moseley, 6th.

Citi materiāli

14. A. Ohly. Free-riding on the repute of trade marks – does protection generate innovation? B. g., p. 7. Pieejams: <https://www.jura.uni-muenchen.de/pub-dokumente/202103/20210331081704.pdf> [aplūkots 02.09.2021.].
15. Cambridge Business English Dictionary. Cambridge University Press. Ambush marketing. 2021. Pieejams: <https://dictionary.cambridge.org/dictionary/english/ambush-marketing> [aplūkots 12.12.2021.].
16. Monitoring and analysing social media in relation to IP infringement. EUIPO. 2021. Pieejams: https://euiipo.europa.eu/tunnel-web/secure/webdav/guest/document_library/observatory/documents/reports/2021_Monitoring_and_analysing_social_media_in_relation_to_IPR_Infringement_Report/2021_Monitoring_and_analysing_social_media_in_relation_to_IPR_Infringement_Report_FULLR_en.pdf [aplūkots 02.09.2021.].
17. LexisNexis. Ambush Marketing. 2021. Pieejams: <https://www.lexisnexis.co.uk/legal/guidance/ambush-marketing> [aplūkots 12.12.2021.].
18. Shewan D. Ambush Marketing: What It Is & Why It Works. 05.03.2020. Pieejams: <https://www.wordstream.com/blog/ws/2018/04/04/ambush-marketing> [aplūkots 02.09.2021.].
19. Sociālo mediju monitorings un analīze par intelektuālā īpašuma tiesību pārkāpumiem. Patentu valde. 14.05.2021. Pieejams: <https://www.lrpv.gov.lv/lv/jaunums/socialo-mediju-monitorings-un-analize-par-intelektuala-ipasuma-tiesibu-parkapumiem> [aplūkots 02.09.2021.].
20. Oxford Reference. Oxford University Press. Ambush Marketing. 2021. Pieejams: <https://www.oxfordreference.com/view/10.1093/oi/authority.20110810104339891> [aplūkots 12.12.2021.].

Normatīvie akti

21. Administratīvās atbildības likums. Pieejams: <https://likumi.lv/ta/id/303007-administrativas-atbildibas-likums> [aplūkots 02.09.2021.].
22. Krimināllikums. Pieejams: <https://likumi.lv/ta/id/88966-kriminallikums> [aplūkots 02.09.2021.].
23. Konkurences likums. Pieejams: <https://likumi.lv/ta/id/54890-konkurences-likums> [aplūkots 02.09.2021.].
24. Preču zīmju likums. Pieejams: <https://likumi.lv/ta/id/312695-precu-zimju-likums> [aplūkots 02.09.2021.].
25. Negodīgas komercprakses aizlieguma likums. Pieejams: <https://likumi.lv/ta/id/167759-negodigas-komercprakses-aizlieguma-likums> [aplūkots 02.09.2021.].

7. SEKCIJA / SECTION 7

MEDIĀCIJA KĀ VIENS NO STRĪDU RISINĀŠANAS VEIDIEM – IZAICINĀJUMI UN IETEIKUMI

MEDIATION AS ONE OF
APPROACHES TO DISPUTE
RESOLUTION – CHALLENGES
AND RECOMMENDATIONS

Marta Urbane, *Dr. iur., assistant professor*

Rīga Stradiņš University

Faculty of European Studies, Latvia

OPPORTUNITIES AND CHALLENGES OF MEDIATION IN INTERNATIONAL COMMERCIAL DISPUTES

MEDIĀCIJAS IESPĒJAS UN IZAICINĀJUMI STARPTAUTISKOS KOMERCSTRĪDOS

Keywords: mediation, international commercial disputes, Singapore Convention

Atslēgvārdi: mediācija, starptautiski komercstrīdi, Singapūras Konvencija

Kopsavilkums

Pēdējo gadu laikā uzsāktas vairākas iniciatīvas, lai veicinātu izpratni par mediāciju un plašāku tās izmantošanu starptautiskos komercstrīdos. Mediācijas izmantošana starptautisku komerciālu strīdu risināšanā veicina ilgtermiņa biznesa attiecību saglabāšanu un attīstību. Tai ir mazāka ietekme uz savstarpējām biznesa attiecībām kā šķirējtiesai vai strīda izšķiršanai tiesvedības procesā. Neraugoties uz mediācijas priekšrocībām, joprojām pastāv neuzticība mediācijas procesam. Pastāv bažas par mediācijas ļaunprātīgu izmantošanu, un ir nepietiekama izpratne par mediācijas rezultātu izpildi. Tiek uzskatīts, ka milzīgs solis mediācijas plašākai izmantošanas veicināšanai ir Singapūras Konvencija, kas ietver arī mediācijas rezultātu izpildi.

Introduction

Mediation as an alternative dispute settlement method has become more frequently applied among commercial parties around the world during the last decade. In practice, it could be considered both as an alternative to settle the dispute in arbitration or as a supplement to arbitration. In general, mediation is structural, confidential, and flexible dispute resolution method where a neutral and independent third person helps the parties to reach resolution of

their dispute.¹ In the context of the wider use of mediation, both the legal and institutional framework for international commercial mediation has progressed in last decade.

Mediation is business friendly, as it allows the parties to retain good business relationships which is crucial in long-term international business projects. Despite the benefits of commercial mediation in resolving international commercial disputes, there is still a resistance by the parties involved in international commercial dispute and their representatives. This article aims to discuss the advancing role of mediation in international commercial disputes by considering its benefits and restrictions in this particular sphere. Special attention is dedicated to resistance to applying mediation in international commercial disputes from the perspective of Latvian legal practitioners. The author will use inductive reasoning, analyses, and qualitative research methodology.

1. Legal and institutional framework of international commercial mediation

A system for conducting international commercial mediation has been well established in the last decade. Mediation is available in almost every major international arbitration organization. Each organization has its own set of mediation rules, methods for selecting mediators, and administrative assistance for facilitating mediations. Some of the organizations are International Chamber of Commerce (ICC), American Arbitration Association (AAA), The Arbitration Institute of the Stockholm Chamber of Commerce (SCC), International Center for Settlement of Investment Disputes (ICSID), China International Economic and Trade Arbitration Commission (CIETAC) and others.

The European Union adopted the European Mediation Directive (2008/52/EC) to promote amicable dispute settlement like mediation in cross-border commercial disputes.² The Directive implies that Member States must arrange for agreements achieved through mediation to be enforceable through a mechanism of their choice. The enforcement of judgment legislation allows these agreements to be enforced in other Member States. The European Mediation Directive applies where two or more parties to a cross-border dispute of a civil or commercial nature voluntarily attempt to reach an amicable settlement with the assistance of a mediator. Notwithstanding the decent ground for promoting mediation in European Union Legal Affairs Committee of the European Parliament, found

¹ See: Howard A. *EU Cross-Border Commercial Mediation: Listening to Disputants – Changing the frame; Framing the Changes*. The Netherlands: Kluwer Law International B.V, 2021, p. 288.; Brooker P. *Mediation Law: Journey through Institutionalism to Juridification*. USA: Routledge, 2013, pp. 1–4.

² Directive (EU) 2008/52/EC of the European Parliament and of the Council of 21 May 2008 on Certain Aspects of Mediation in Civil and Commercial Matters, OJ, L 134/3, 24.5.2008.

that the Directive “remains very far from reaching its stated goals of encouraging the use of mediation”.³ This opinion is shared by many legal scholars.⁴

Recently, the need for an international commercial mediation framework was acknowledged, specifically to address the issues concerning enforcement of the mediation results. This step was taken by the Working Group II of the UNCITRAL. The group approved the United Nations Convention on International Settlement Agreements Resulting from Mediation (Singapore Convention) in August, 2019. The Singapore Convention is expected to have the same positive impact on international commercial mediation as the Convention on the Recognition and Enforcement of Foreign Arbitral Awards (New York Convention) in 1958 on international commercial arbitration. The overall aim of both of these Conventions is for foreign awards and settlement agreements to be recognized and enforced in a State other than the State in which recognition and reinforcement is sought.

Despite the fact that the Singapore Convention should help parties who must seek remedy in court, its primary objective is to encourage parties to mediate in the numerous circumstances when mediation would not otherwise be sought. It is presumed that in most circumstances parties will abide by the mediated settlements they reach due to the nature of mediation, therefore, the Singapore Convention will rarely need to be cited in court.⁵

International commercial disputes are often complex and time-consuming, and they require more time and resources to resolve. Due to the complexity of these disputes, many have criticized the use of international commercial arbitration.⁶ As a consequence of the increasing cost of international commercial arbitration, parties have become more focused on finding ways to resolve their disputes more efficiently and at a lower cost. That is also a reason why the process of the international commercial mediation should not be overregulated to maintain flexibility.⁷

³ European Parliament. A Ten-Year Long “EU Mediation Paradox”. When an EU Directive Needs to be More... Directive. PE 608.847, 2018. Available: [https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/BRIE/2018/608847/IPOL_BRI\(2018\)608847_EN.pdf](https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/BRIE/2018/608847/IPOL_BRI(2018)608847_EN.pdf) [viewed 04.11.2021.].

⁴ See Howard A. EU Cross-Border Commercial Mediation: Listening to Disputants – Changing the Frame; Framing the Changes. The Netherlands: Kluwer Law International B.V, 2021, p. 288.

⁵ Schnabel T. The Singapore Convention on Mediation: A Framework for the Cross-Border Recognition and Enforcement of Mediated Settlements. *Pepperdine Dispute Resolution Law Journal*, 2019, Vol. 19:1.

⁶ See: Nolan-Haley J. Mediation: The New Arbitration. *Harvard Negotiation Law Review*, Fordham Law Legal Studies Research Paper, 2012, No. 1713928.

⁷ Vanisova V. Current Issues in International Commercial Mediation: Short Note on the Nature of Agreement Resulting from Mediation in the Light of the Singapore Convention. Charles University in Prague Faculty of Law Research Paper, 2019, No. 2019/II/5.

2. The nature of mediation in international commercial disputes

The characteristics of mediation are addressed extensively in legal literature.⁸ Those apply also in the context of international commercial mediation. Generally, mediation is a voluntary process that enables parties to resolve disputes through a third party. It is confidential and typically flexible, and it has other special features that make it stand out.

When the parties have ongoing commercial contacts, mediation is important, since it allows them to retain their current relationships and negotiate a win-win solution, which is more difficult to achieve through arbitration or litigation. Mediation is becoming more popular in long-term contracts, such as international infrastructure and building contracts, according to studies.⁹ It is important that parties of a dispute are entitled to determine process of mediation in accordance with each other's interest and business needs. For example, parties can choose the location of the mediation, its form, language, the mediator, the time frame and make many other choices related to the process.¹⁰ Advantages of mediations also include cost and time efficiency. On average, mediation takes one to two months to settle the dispute.¹¹ Mediation offers a wide range of settlement options, which would not be possible through arbitration and litigation. Thus, mediation allows parties to treat economic outcomes more creatively. Like arbitration, mediation also offers confidentiality, which at times is crucial to business interests and reputation.¹² Mediation benefits can help to transform a confrontational relationship into a cooperative one, potentially benefiting the parties' long-term relationship and business goals.

It must be considered that, if mediation does not result in a settlement, the parties may incur additional fees as a result of the necessity to use another dispute resolution method, such as arbitration or litigation, to obtain a binding and valid decision regarding the dispute at hand. This also means that there is a risk that the mediation process will be exploited and used in bad faith.

Recent legal measures, such as the Singapore Convention, have contributed to resolving the enforceability issue of international commercial mediation results. In terms of the enforceability of final awards, only international commercial arbitration has so far been distinguished from international litigation and mediation. Given that the Singapore Convention is a relatively new legal instrument, its future

⁸ See: Moffitt M. L., Schneider S. K. *Dispute Resolution: Examples & Explanations*. 2nd edition. USA: Aspen Publishers, 2011, p. 83.

⁹ Tarman Z. J. *Mediation as an Option for International Commercial Disputes*. *Annales XLVIII*, 2016, N. 65.

¹⁰ Shamir Y. *Alternative Dispute Resolution Approaches and Their Application*. Israel Center for Negotiation and Mediation (ICNM), UNESCO-IHP, 2002, No. 7, p. 30.

¹¹ Carey S. *SCC Practice: Mediation*. Arbitration Institute of the Stockholm Chamber of Commerce, December 2017, Available: <https://sccinstitute.com/media/231969/scc-practice-note-mediation-final.pdf> [viewed 04.11.2021.].

¹² Radford M. F. *Advantages and Disadvantages of Mediation in Probate, Trust, and Guardianship Matters*. *Pepperdine Dispute Resolution Law Journal*, 2012, p. 242.

significance in enforcing mediation outcomes remains to be seen, nonetheless, it offers a great deal of potential for increasing the use of mediation in cross-border commercial disputes.

Mostly the choice to engage in international commercial mediation remains entirely at the discretion of the parties when negotiating a dispute resolution clause. Dispute escalation clauses that require mediation before going to court or arbitration are rather frequent. In the event of a dispute, a mediation clause in the agreement may establish a clear understanding of conflict settlement, avoiding possible misunderstandings. Most international organizations offering mediation services (ICC, ICSID and others) also provide mediation clause examples. Largely, a mediation clause in an international commercial contract should include a definition of mediation, a clear obligation to try mediation before resorting to an adjudicatory option like arbitration, the ability for the mediator to serve as an arbitrator in the same dispute, and applicable mediation rules. A general mediation clause in the contract should not mean that it is possible to challenge the arbitral tribunal's jurisdiction on the basis that a pre-issue mediation agreement was not implemented.¹³ However, it gives the parties a clear understanding on dispute settlement procedure.

3. Resistance to international commercial mediation from the perspective of Latvia

Empirical research has found that in various situations, parties make errors that can affect their decisions when it comes to settling a dispute. These errors of representatives can also distort their choices when it comes to advising clients about settlement or mediation. Consequently, more resources are invested in litigation than needed, and courts are forced to waste their limited resources by making decisions that are unnecessary.¹⁴

The author performed qualitative research – in-depth interviews with specialists in international commercial law – to better understand the resistance of legal practitioners in Latvia to using mediation in resolving international commercial conflicts. The experts were chosen based on the following criteria: attorneys at law, more than five-year specialization in international commercial law and experience in international commercial dispute settlement. The aim of the interviews was to clarify challenges and opportunities for international commercial mediation from the point of view of legal practitioners in Latvia. After an in-depth qualitative study data analysis, the author concluded that the main bias against international commercial mediations was the lack of trust in the process, as

¹³ Judgment of the England and Wales High Court (Commercial Court) of 8 October 2021 in case No. 2666 NWA & Anor v. NVF & Ors. Available: <https://www.bailii.org/ew/cases/EWHC/Comm/2021/2666.html> [viewed 04.11.2021.].

¹⁴ Wistrich A. J., Rachlinski, J. J. How Lawyers' Intuitions Prolong Litigation. Cornell Law Faculty Publications, No. 602, 2013.

well as gaps in knowledge and experience in international commercial mediation. The experts also mentioned issues with the parties' authorization to enter into a new contract as a result of the mediation, and likewise the accountability to shareholders who would not agree to a claim reduction. Those biases, according to the author, could be explained by a lack of awareness about the possible outcomes of mediations, which could go beyond legal reasoning and be more related to business solutions rather than legal solutions. Experts were also concerned about the potential of delaying the dispute resolution process in general, if mediation was used in bad faith. At the same time, experts demonstrated faith in mediation on technically complex issues, when the majority of the disagreements are about specific industry or technology knowledge. According to the experts, if both parties are interested in long-term business partnerships and a conflict emerges in the middle of a project, mediation is an excellent way to keep the relationships intact while resolving the dispute amicably. Some specialists emphasized that the results of mediation have more options and that mediation is faster than arbitration in international commercial disputes. The experts' responses on the requirements for mediators were similar. The findings suggest that in international commercial disputes, parties demand a mediator who is business-oriented, competent, has international experience, good communication and language skills, and is flexible. Some experts emphasize the importance of mediators specializing in international commercial disputes or having specific understanding of the industry where the conflict has arisen. The author observed that experts with prior international commercial mediation experience were far more confident about it and more willing to use it in international commercial disputes. It suggests that experience in international commercial mediation leads to trust in this alternative dispute settlement method.

Conclusions

1. Recent legal initiatives have promoted the international commercial mediation as a significant instrument for settling international commercial disputes. International commercial mediation is a structured and confidential process – a dispute resolution method where a neutral mediator helps the parties reach a voluntary resolution of their dispute. Mediation is a sustainable instrument for settling international commercial disputes and it guarantees the parties efficient access to justice.
2. The Singapore Convention intends to address the difficulties that arise in implementing international settlement agreements originating from international commercial mediation, as well as to promote mediation as a preferred means of international commercial conflict resolution. The Singapore Convention grants the agreements resulting from mediation a legal status *sui generis* with its own rights and place them on the same level of credibility as international arbitral award enforced under the Convention on the Recognition and Enforcement of Foreign Arbitral Awards (New York Convention).

3. Due to the possibility of using mediation in bad faith, the author's empirical research has revealed that among legal practitioners in Latvia still remains a strong bias against international commercial mediation. At the same time, it was found that expertise and long-term professional growth of mediators could help in building confidence in international commercial mediation.

BIBLIOGRAPHY

Literature

1. Brooker P. *Mediation Law: Journey through Institutionalism to Juridification*. USA: Routledge, 2013.
2. Carey S. *SCC Practice: Mediation*. Arbitration Institute of the Stockholm Chamber of Commerce, December 2017. Available: <https://sccinstitute.com/media/231969/scc-practice-note-mediation-final.pdf> [viewed 04.11.2021.].
3. European Parliament. A Ten-Year Long “EU Mediation Paradox”. When an EU Directive Needs to be More... Directive. PE 608.847, 2018. Available: [https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/BRIE/2018/608847/IPOL_BRI\(2018\)608847_EN.pdf](https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/BRIE/2018/608847/IPOL_BRI(2018)608847_EN.pdf) [viewed 04.11.2021.].
4. Howard A. *EU Cross-Border Commercial Mediation: Listening to Disputants – Changing the frame; Framing the Changes*. The Netherlands: Kluwer Law International B.V, 2021.
5. Moffitt M.L., Schneider S.K. *Dispute Resolution: Examples & Explanations (2nd edition)*. USA: Aspen Publishers, 2011.
6. Nolan-Haley J. *Mediation: The New Arbitration*. Harvard Negotiation Law Review, Fordham Law Legal Studies Research Paper, No. 1713928, 2012.
7. Radford M.F. *Advantages and Disadvantages of Mediation in Probate, Trust, and Guardianship Matters*. Pepperdine Dispute Resolution Law Journal, 2012.
8. Schnabel T. *The Singapore Convention on Mediation: A Framework for the Cross-Border Recognition and Enforcement of Mediated Settlements*. Pepperdine Dispute Resolution Law Journal, 2019, Vol. 19:1.
9. Shamir Y. *Alternative Dispute Resolution Approaches and Their Application*. Israel Center for Negotiation and Mediation (ICNM), UNESCO-IHP, 2002, No. 7.
10. Tarman Z. J. *Mediation as an Option for International Commercial Disputes*. Annales XLVIII, N. 65, 2016.
11. Vanisova V. *Current Issues in International Commercial Mediation: Short Note on the Nature of Agreement Resulting from Mediation in the Light of the Singapore Convention*. Charles University in Prague Faculty of Law Research Paper, 2019, No. 2019/II/5.
12. Wistrich A. J., Rachlinski, J. J. *How Lawyers' Intuitions Prolong Litigation*. Cornell Law Faculty Publications, No. 602, 2013.

Legislative acts

13. Directive (EU) 2008/52/EC of the European Parliament and of the Council of 21 May 2008 on certain aspects of mediation in civil and commercial matters, OJ, L 134/3, 24.5.2008.

National court practice

14. Judgment of the England and Wales High Court (Commercial Court) of 8 October 2021 in case No. 2666 NWA & Anor v NVF & Ors. Available: <https://www.bailii.org/ew/cases/EWHC/Comm/2021/2666.html> [viewed 04.11.2021.].

Jaunā tiesiskā realitāte: izaicinājumi un risinājumi

Latvijas Universitātes Juridiskās fakultātes
8. starptautiskās zinātniskās konferences rakstu krājums

Latvijas Universitātes Akadēmiskais apgāds
Aspazijas bulvāris 5, Rīga, LV-1050, Latvija
www.apgads.lu.lv